DE BEELDENAAR

JANUARI/FEBRUARI 1996, 20e JAARGANG NR. 1

Munten
Penningen
Papiergeld
Accessoires
Numismatische boeken

Taxaties
Verzekeringen

INKOOP – VERKOOP – VEILING

Bezoek uitsluitend op afspraak.

Laurens Schulman b.v.

Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ (0)2159-16632

DE BEELDENAAR 20 (1996) nr. 1

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

Redactioneel **2**

Een penningverzameling met geneeskunde als onderwerp **3**
J. van der Heide over wetenschap en kunst

Test uw kennis **7**
Vraag over oude munten in een Vara tv-quiz, oplossing op pagina 19

De Nederlands-Indische guldens van 1839 en 1840 **9**
Jan G. Stuurman over nieuwe guldens van het oude stempel

Informatiegids **21**
Beknopt numismatisch Wie, wat, waar?

De Monnikhoff-prijspenning **37**
J. Wit over een postume penning door J.H. Schepp

I can't forget, but don't remember what **44**
Geer Steyn over de inschrijfpenning 1996 van de Vereniging voor Penningkunst

Penningnieuws **47**

Verenigingsnieuws **51**

Tentoonstellingen **54**

Voorzijde penning voorplaat

Op de voorplaat: Ambassadeurspenning (keerzijde) vervaardigd door Pieter Verdijn, toegekend aan Sir William Temple (1628-1699), Engels onderhandelaar betrokken bij de vrede van Breda 1667 en de vrede van Nijmegen 1678. Engels ambassadeur in Den Haag 1668-1670. 1678 (?), goud, ø 71 mm. Te koop bij Munthandel Verschoor.

Redactioneel

HANS DE KONING

Sinds 1994 is De Beeldenaar uit kostenoverwegingen overgegaan naar een andere drukker. Dit bood als positieve kant onder meer een sterke uitbreiding van het aantal tekstpagina's. De afgelopen jaargangen bevatten dan ook het grootste aantal pagina's sinds het bestaan van *De Beeldenaar!* Hetzelfde aantal pagina's (40-48 per nummer) hopen wij de lezers ook dit jaar te kunnen aanbieden. Naast kwantiteit dienen wij echter ook op kwaliteit te letten. Daaraan werd en wordt de nodige aandacht besteed.

Oproep

Gaarne wijzen wij op de mogelijkheid tot inzending van kopij en doen daarbij een beroep op de medewerking van onze lezers. Onder de leden van het Genootschap bevindt zich een ruime en gevarieerde kennis op numismatisch gebied, terwijl zich in de verzamelingen van de leden van Penningkunst ongetwijfeld ook vele bespreekbare of 'toonbare' stukken bevinden. In vele Nederlandse musea zijn kleinere numismatische verzamelingen opgenomen, waarvan vele stukken door middel van publikatie aandacht verdienen. De rubrieken *Muntmelange* en *Penningnieuws* bieden de mogelijkheid voor kortere artikelen. Kortom: tips, suggesties en bijdragen zijn welkom.

Ook in 1996 gaat de redactie – onder een nieuwe hoofdredacteur – enthousiast aan de slag; zij rekent daarbij op uw medewerking!

11e Holland Coinfair

Van vrijdag 9 februari tot en met zondag 11 februari 1996 zal de 11e Holland Coin Fair worden gehouden in het Nederlands Congresgebouw te Den Haag.

De Holland Coin Fair wordt – sinds de start in 1986 – georganiseerd door de Stichting Bevordering Numismatiek, onder auspiciën van de Nederlandse Vereniging van Munthandelaren. Tot de deelnemers aan deze belangrijke beurs behoren vele professionele munthandelaren. Zij staan ook tijdens de elfde beurs garant voor een gevarieerd numismatisch aanbod.

Naast het commerciële aspect is de beurs een ontmoetingsmogelijkheid voor gelijkgerichte belangstellenden. Zo biedt de Holland Coin Fair de mogelijkheid voor munt- en penningverzamelend Nederland om elkaar in een prettige ambiance te ontmoeten.

De Holland Coin Fair heeft in de afgelopen tien jaar haar bestaansrecht meer dan bewezen en deze belangrijkste beurs op numismatisch gebied in ons land verdient het om in de nabije toekomst uit te groeien tot een internationaal evenement.

De openingstijden en bijzonderheden vindt u elders in dit nummer in een beknopt numismatisch *Wie, wat, waar?* Een service van *De Beeldenaar* ter gelegenheid van de Holland Coin Fair 1996.

Bezoek aan de beurs – een *must* voor de serieuze verzamelaar – warm aanbevolen!

Een penningverzameling met geneeskunde als onderwerp

J. VAN DER HEIDE

In 1913, met het aantreden van een nieuwe hoofdredacteur bij de toen 56 jaar oude Vereniging Nederlands(ch) Tijdschrift voor Geneeskunde, de fysioloog prof. dr G. van Rijnberk, ontstond de verzameling van penningen met betrekking tot de vaderlandse geneeskunde. In dat jaar werd 'de eerste steen gelegd' door de uitgifte van een penning met als beeldenaar de buste van prof. F.C. Donders en op de keerzijde de vermelding – in drie kringen rondom een stralende zon – dat deze penning door het *Tijdschrift* werd aangeboden aan de deelnemers aan het negende Internationale Physiologencongres te Groningen. De penning is van de hand van Pier Pander en werd bij Begeer geslagen. Er zijn nog twee andere stempels voor de keerzijde gemaakt, de ene om later – in 1913 – de afscheid nemende 'redacteur-gerant' prof. dr H. Burger te eren en de andere met een leeg middenveld binnen de tijdschrifttitel waarop de naam wordt gegraveerd van de verdienstelijke persoon die hem zal ontvangen. Misschien is er een verband tussen Van Rijnberk, die vanaf zijn elfde jaar (1886) in Rimini (Italië) zijn jeugd beleefde en tot zijn 34e in Rome zijn wetenschappelijke opleiding en zijn 'Bildung' ontving, en Pander die na 1880 tot zijn dood in 1919 in Rome verbleef? Overigens heeft Van Rijnberk ook op andere gebieden stempels op het *Tijdschrift* gedrukt, met als resultaat een medisch-historische bibliotheek en een ex-libriscollectie, bekend geworden door de uitgave *Het exlibris der Nederlandse medici*. Hieruit komt duidelijk naar voren dat de 'Romein' Van Rijnberk zich geen wetenschap kon voorstellen zonder de geschiedenis en de kunsten, geen *Tijdschrift* zonder culturele sfeer.

Voor zover te achterhalen valt, werden de penningen die de grondslag vormden van de collectie zowel vergaard door aankoop als verkregen door schenking van begiftigden en van verzamelende leden van de vereniging. Na Van Rijnberks afscheid in 1946 lijkt aan het doelgericht verzamelen een einde te zijn gekomen en werd netjes ingeboekt wat ontvangen werd. Enkele jaren geleden werd daarom het penningbezit geheel opnieuw bekeken, geregistreerd en gerubriceerd waardoor het mogelijk werd hoofdlijnen en speelse zijlijnen te herkenen, en om richtlijnen voor onderhoud en uitbreiding ervan opnieuw te definiëren.

De vaderlandse geneeskunde begint bij de instelling van de Leidse Universiteit (1675). De oudste, maar pas kort geleden verworven penning, uit 1604/1605, betreft haar eerste curator, Johan van de Does (Janus Dousa), veldheer, diplomaat en man van de letteren. Hij pleitte bij de prins

Pier Pander, De Utrechtse hoogleraar F.C. Donders, beeldenaar van drie 'Tijdschrift-penningen', 1913, brons, 59 mm, Hofstee (Utrecht) nr 58-60

van Oranje voor Leiden als vestigingsplaats van de eerste protestantse universiteit in de noordelijke Nederlanden. De jongste penningen zijn exemplaren van uitgiften door wetenschappelijke instellingen, ziekenhuizen, ere- en prijspenningen enzovoorts.

Hoewel de verzameling op Nederland is gericht, ontbreken penningen van beroemde Europeanen niet geheel, daar hun namen en vindingen zijn ingebed in de dagelijkse beroepsuitoefening, zoals van Pasteur (chemicus), Koch (aanvankelijk huisarts) en van de neuroloog Charcot. Ook Paracelsus en de Nederlandse Doctor Medicinae Erasmus zijn vertegenwoordigd. De laatste werd in 1519 door Quinten Matsys op de penning gezet. Een later afgietsel daarvan (eind 1600?) bevindt zich in de collectie.

Strenger omschreven, omvat de verzameling ongeveeer vijfentwintig gedetailleerde rubrieken die hier als volgt worden samengevat.

Binnen de cirkel van de geneeskunde vallen: Penningen vanwege de universiteit of hogeschool of vanwege de plaatselijke burgerlijke overheden als eerbetoon aan deze instellingen, en verder de penningen van, uitsluitend, de medische faculteiten. Deze groep omvat de broedplaats der geneeskunde, de alma mater, waar professoren en studenten de academieburgers zijn. Daarom zijn niet alleen de vele penningen van hoogleraren maar ook die van de studentenwereld in de verzameling opgenomen.

Penningen van de huidige medisch-wetenschappelijke verenigingen en van de oudere, meestal gemengde, lokale, regionale en nationale geleerdengezelschappen, voortgekomen uit de Verlichting. In deze groep vertellen enkele penningen het verhaal hoe de chirurg (lees: de barbier en chirurgijn) de gelijkwaardige partner wordt van de internist (lees de doctor medicinae).

Geopende cirkel. Doordat de academisch gevormde arts kon lezen en schrijven, en Latijn had geleerd, behoorde hij tot de kleine elite der geletterden. Zo kon hij – soms als adviseur, soms als regent – deelnemen in besturen die zich in enige vorm de 'verheffing des volks' aantrokken. Inderdaad, Greshoff: de dokter, de dominee en de notaris ... .

Gasthuizen, weeshuizen, de talloze instellingen van weldadigheid en, specifieker de behartiging van de volksvoeding in benarde tijden waren mede het werkterrein van medici. Langzaam aan ziet men in de reeks van penningen hoe het sociale bewustzijn van geneeskundigen verder groeit en

Janus Dousa, Heer van Noordwijk en curator van de Leidse Universiteit 1575-1604, 1604/1605, gegoten, gedreven en gegraveerd, zilver, 62 mm, Hofstee (Leiden) nr 2. Kz.: de tafel speelde een bijzondere rol bij een list van de Geuzen in Antwerpen; boek en zwaard verwijzen naar de geleerde en de krijgsman-diplomaat (Van Loon I, 200)

hoe zij de maatschappelijke moeilijkheden tegemoet treden en aanpakken, vooreerst bijvoorbeeld binnen de muren door instelling van ziekenhuizen, daar buiten via het kruiswerk.

Buiten de cirkel: dokters als burger. Opmerkelijk is hoe penningen getuigen van de beroering onder de (academie)burgers ten tijde van nationale tegenslagen, van vernieuwingen en van hun leven 'en pantoufles'.

In het rampjaar 1672 en ten tijde van de afscheiding van België (1831-1832) rukken hoogleraren en studenten in vendels uit ter verdediging van het Vaderland. In de Franse tijd veranderen Napoleon en Lodewijk Napoleon ingrijpend de oude structuren, daarin bijgestaan door patriotten. De instelling van bevolkingsregisters zal ook dienen voor de pokkenvaccinatie en luidt de komst in van de geneeskundige preventie en epidemiologie. Academies en athenaea illustra worden opgeheven of gedegradeerd en er komt een nieuw nationaal onderwijs. Dit alles wordt in de verzameling weerspiegeld.

De aandacht voor nieuwe ideeën en idealen komt in de verzameling onder andere tot uiting in de reeks penningen van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, in 1784 opgericht door de predikant Jan Nieuwenhuyzen, wiens zoon, de medicus Martinus, de zetel van Edam naar Amsterdam verplaatst. Tenslotte zou zij in 322 departementen het land omvatten. Dominee, dokter en notaris treffen in een departement onderwijzers, landheren en fabrikanten om gezamenlijk in de morele en materiële noden van de bevolking te voorzien, en daarmee de levensstandaard en het arbeidsvermogen te verhogen.

In tegenstelling tot de grote gebeurtenissen staan de persoonlijke levensloop en de huiselijke kring van een medicus, zoals de penningen bij zijn promotie, zijn huwelijk en herdenkingen ervan en bij zijn dood ons aantonen. Hiertoe mag men ook rekenen de prijspenning voor de jonge student en de erepenning voor de gerijpte onderzoeker.

Andere kringen, schakels en verbanden kan men in de collectie vinden door hergroepering ervan, bijvoorbeeld naar ziekten, naar geneeskundige deelgebieden of naar rampbestrijding (watersnoden, rode-kruiswerk, pestilentiën, magische en paramedische behandelingen).

Waartoe de huidige collectie vooral uitnodigt, is de reis in het gebied tussen formele geneeskunde en de mensenmaatschappij. Dit is een ruim terrein dat zich bij het beschouwen en het 'proeven' van de penning openstelt. Zo gebruikte de medicus en historicus Van der Korst penningen, onder andere van het *Tijdschrift*, om er zijn boek over de gezondheidszorg mee te illustreren.

Door de beschrijving in zulke grote trekken wordt de verzameling natuurlijk te mooi voorgesteld, en inderdaad is per groep niet 'alles' aanwezig. Daarom is ook gesteld, dat de basisverzameling gerede aanleiding geeft om de hoofdlijnen te versterken

De wetgever Napoleon Bonaparte, 1804, brons, 41 mm. kz.: Aesculapius en een vrouw (voorwaar la belle France?) om wier linker bovenarm, nauwelijks zichtbaar, een smal verband is gelegd. Terzijde: links de koe die het vaccin levert, en rechts de scarificateur – een instrument om oppervlakkige krassen in de huid te zetten

en haar belangwekkender te maken door speciale aspecten uit te breiden. Volledigheid kan men slecht afmeten aan het aantal exemplaren – 650-700 stuks, al naar gelang men bijvoorbeeld de vaak zo obligate congrespenningen serieus neemt – want de vraag is hoeveel Nederlandse 'geneeskundige' penningen er bestaan, en wie de complete lijst heeft op dit deelgebied. Wel blijkt dat 70-75% aanwezig is van alle academische en de de geneeskunde rakende penningen die door Van der Meer, Hofstee en Van Scheepen zijn beschreven tot de sluitingsdatum van hun monografieën. Er zijn ook kwalitatieve manco's, want niet alle exemplaren zijn geheel gaaf of in de zilveren of gouden uitvoering aanwezig. Daarentegen werden late, postfactum-penningen en buitenlandse industriële reeksen van geleerden slechts in geringe mate opgenomen.

Bovendien, is het doen slaan van penningen niet als een slag in de lucht? In de senaatszaal van een universiteit was het geschilderde portret van elke hoogleraar indertijd vrijwel verplicht; ook een plotseling overledene werd alsnog afgeschilderd. Hoezeer penningen dan ook traditioneel waren – helaas vaak ook in de wijze van uitvoering – ze waren slechts een mogelijkheid uit vele om iets of iemand te eren. Wat dit betreft, zijn de gilde- en hortuspenningen op nummer of op naam een sluitende registratie, en ze zijn meer solide dan de thans vereiste identificatiepapieren voor iedereen!

Gelukkig weet de beheerder van de 'Tijdschriftpenningen' zich steeds gesteund door zijn bestuur bij pogingen de verzameling te verrijken en uit te breiden. Zijn grootste moeilijkheid is om de penningen die heden ten dage verschijnen te kunnen achterhalen: ze worden immers vaak in besloten kring en zonder algemene kennisgeving uitgegeven. Naar schatting gaat het per jaar om vier tot zes nieuwe penningen, boven het aantal dat bij congressen verschijnt.

Er is nog een ander licht op de verzameling te richten of, beter gezegd, er is een licht dat de collectie zelf uitstraalt, namelijk de kunstzin van vier eeuwen zilversmidateliers, en van ontwerpers en medailleurs in alle materialen. Van hen valt in de toekomst nog veel te verwachten; de eerste drie-dimensionale penningobjecten doorbreken al de hoogtemaat van de geijkte lade!

Tot slot twee invitaties: de penningverzameling van het *Tijdschrift* staat open voor bezoekers na telefonische afspraak (Vereniging Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde, Johannes Vermeerstraat 2, 1070 DR Amsterdam, 020-6624640), en wie wil bijdragen aan de uitbreiding van de collectie wordt daartoe hartelijk uitgenodigd.

Beloningspenning, goud, 1809, 40 mm; uitgereikt aan medici wegens honderd koepokinentingen binnen een jaar tijds. De Faam, in wier linkerhand de Aesculapius-staf, zweeft boven de 'heilige' koe. In kleine letters, links onder: FABRIEK/ H D HEUS (De Beeldenaar 19 (1995) 357-366)

LITERATUUR

M.C. CROOCKEWIT *Het exlibris der Nederlandse medici* ('s-Gravenhage 1950)

J.K. VAN DER KORST *Om lijf en leden, gezondheidszorg en geneeskunst in Nederland circa 1200-1600* (Utrecht 1988)

G. VAN DER MEER Academia Franekerensis in Nummis *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 76 (1986) 92-121

N.J. HOFSTEE Academia Groningana in nummis *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 73 (1983) 105-137

N.J. HOFSTEE *Academia Lugduno Batava in nummis* (Leiden 1980)

N.J. HOFSTEE *Geschiedenis van de Utrechtse Universiteit in penningen* (Utrecht 1986)

E. VAN SCHEEPEN *Universiteit op de penning, penningen van Athenaeum Illustre en Universiteit van Amsterdam 1632-1992* (Bussum/Amsterdam 1992)

Test uw kennis

HANS DE KONING

Per seconde wijzer
In de populaire VARA tv-quiz *Per seconde wijzer*, gepresenteerd door Kees Driehuis, werd tijdens een uitzending in het voorjaar van 1995 in de categorie algemeen een vraag gesteld over oude munten.

De deelnemer wist de vraag, al of niet met behulp van 'jokers', voldoende te beantwoorden.

Uw redacteur – meer geïnteresseerd in (hedendaagse) penningen – kwam bij het kijken naar de quiz niet foutloos door deze ronde! Hoever rijkt uw algemene numismatische kennis, of die van uw huisgenoten, vrienden of kennissen?

U kent wellicht de spelregels van de quiz: in dit geval werd een lijst met negen namen van munten op het scherm getoond. De quizmaster gaf na een korte inleiding bij het één voor één tonen van een afbeelding van een munt een korte omschrijving. Gevraagd werd welke muntnaam bij de getoonde munt (met omschrijving) hoorde. Door een keus te maken uit één van de negen getoonde muntnamen diende de deelnemer – zo snel mogelijk – het juiste antwoord (zie pagina 19) te geven.

Negen oude munten
De negen oude munten zijn: Shekel, Dubloen, Obool, Rijder, Mat, Oord, Daalder, As en Dukaat.

De hierbij afgebeelde munten kunnen afwijken van de tijdens de tv-uitzending getoonde exemplaren; het type munt is echter steeds hetzelfde. De omschrijving luidde:

1. Nederlandse munt, gebaseerd op munt uit Joachimsthal, ter waarde van dertig stuivers.

2. Grieks muntje dat doden meekregen op reis naar de onderwereld.

3. Munt van de Republiek der Verenigde Nederlanden.

4. Koperen munt uit de Nederlanden, ter waarde van een kwart stuiver.

5. Koperen munt uit het Romeinse Rijk.

6. Gouden of zilveren handelsmunt, voor het eerst geslagen in Venetië.

7. Goudstuk, ter waarde van een dubbele escudo.

8. Munt in de Bijbel zilverling genoemd.

9. Nederlandse naam voor Spaanse munt.

MUNTHANDEL
OOST-BRABANT
MARTIEN VAN BERKOM

HEISCHOUW 31
5345 XT OSS
NEDERLAND
TEL. 04120-24123
FAX 04120-51014

Nederland en koloniën • Wereld-munten • Wereld-bankbiljetten

Vraag onze gratis prijslijst aan over meer dan 200 landen en staten

NIEUWTJESDIENST - ABONNEMENTEN - UNC - FDC - PROOF - SETS - HERDENKING
OLYMPIADE - VOETBAL - SCHEPEN - F.A.O. - DIEREN - MUZIEK - ETC.

Een kwestie van wederzijds vertrouwen *Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak!*

De Nederlands-Indische guldens van 1839 en 1840

JAN G. STUURMAN

In *De Beeldenaar* is door Marcel van der Beek onder de titel 'De koloniale gulden van 1821' uiteengezet dat een Koninklijk Besluit (KB) van 16 januari 1821 de uitvoer van Nederlandse munten naar de koloniën verbood.[1] Wel bood dat KB aan particulieren de mogelijkheid voor de koloniën bestemde guldens en drieguldenstukken te laten aanmunten, als deze maar van de Nederlandse stukken te onderscheiden waren. Van der Beek beschrijft hoe van deze mogelijkheid gebruik is gemaakt. Er is het betrekkelijk geringe aantal van 98.510 stuks koloniale guldens bij 's Rijks Munt besteld en naar Nederlands-Indië uitgevoerd. Omdat deze guldens niet in de overige koloniën zijn geïntroduceerd, worden ze in dit betoog Nederlands-Indische guldens genoemd.[2] Koloniale drieguldenstukken zijn niet besteld en dientengevolge ook niet geslagen. Wel zijn er blijkens voormelde publikatie ontwerptekeningen vervaardigd.

Hieronder worden de verdere lotgevallen van de Nederlands-Indische guldens en andere voor Nederlands-Indië bestemde zilverstukken bezien. Dit gebeurt aan de hand van voor het Nederlandse en voor het Nederlands-Indische muntwezen uitgevaardigde regelgeving. Daarbij gaat het vooral om de vraag welke rol de Wet van 1839 heeft gespeeld, waarbij het nettozilvergewicht van het Nederlandse zilvergeld is verminderd. Achtereenvolgens komen aan de orde: de Nederlandse Wet van 1816, de voor het Nederlands-Indisch muntwezen uitgevaardigde KB's van 1821, 1825 en 1826, de Nederlandse Wet van 1839, een ontwerp-KB voor het Nederlands-Indische muntwezen uit 1839, gevolgd door het definitieve KB uit hetzelfde jaar, de Nederlandse Wet van 1847 en tenslotte de Nederlands-Indische Wet van 1854. Alleen de voor dit betoog relevante artikelen worden besproken.

Het is opvallend dat de regelgeving voor Nederlands-Indië tot 1854 uit KB's bestaat, terwijl de Nederlandse regelgeving al in 1816 in de vorm van een wet is gegoten. Koning Willem I is befaamd om zijn 'besluitenregering'. Hij gaf er de voorkeur aan zoveel mogelijk bij Koninklijk Besluit, dus zonder bemoeienis – in zijn ogen inmenging – van het parlement te regelen. De koloniën beschouwde hij als zijn eigen terrein. Op het muntstelsel van de koloniën betrekking hebbende regelgeving werd dan ook in de vorm van een, soms zelfs geheim, KB uitgevaardigd, althans tot aan de grondwetsherziening van 1848. Artikel 58 van die Grondwet bepaalt namelijk uitdrukkelijk dat het muntstelsel *in de koloniën en bezittingen van het Rijk in andere werelddeelen* door de wet moet worden geregeld.

Met 'Nederlandse munten' waarvan in de aanhef sprake was, worden de muntstukken bedoeld die in de Wet van 28 september 1816 (*Staatsblad* nr 50) voor het moederland zijn voorgeschreven. Om welke munten gaat het?

De Wet van 1816

Deze wet tot regeling van het Nederlandse muntwezen zet in grote lijnen de Franse Muntwet voort die in de Franse tijd (1810-1813) ook hier heeft gegolden. Men behoudt het tientallig stelsel, waarbij de gulden wordt onderverdeeld in 100 cents. Daarnaast hanteert de wet het principe

van de dubbele standaard. Dit houdt in dat er een vaste waardeverhouding tussen goud en zilver is en dat gouden en zilveren munten onderling verwisselbaar zijn.

Artikel 1 van de negentien artikelen omvattende wet drukt dat als volgt uit: *'s Rijks muntspecien zullen voortaan bestaan uit zilveren en gouden standpenningen, uit koperen stukken en uit zilveren en gouden negotiepenningen. Standpenning* heeft de betekenis van standaardmunt, terwijl *negotiepenning* handelsmunt (zonder vaste nominale waarde) betekent.

Artikel 2 wijst als *zilveren muntspecien* het drieguldenstuk, de gulden en onderdelen daarvan aan. Daarnaast bepaalt het artikel dat er koperen muntstukken van één en van een halve cent zullen zijn. Het artikel bepaalt verder dat de intrinsieke waarde, dat wil zeggen het netto-zilvergewicht van de Nederlandse gulden gelijk moet zijn aan *de voormalige generaliteitsgulden in de Noordelijke provincien gemunt*, te weten 200 azen, hetgeen overeenkomt met 9,613 gram. Met *generaliteitsgulden* is de gulden bedoeld die in de Republiek vanaf 1694 in verscheidene munthuizen op éénparige, door de Staten-Generaal voorgeschreven muntvoet is geslagen. Sinds het midden van de achttiende eeuw is deze gulden meestal, en vanaf 1760 zelfs verplicht, van een kabelrand voorzien.[3] Het nettozilvergewicht is blijkbaar (nog) niet in grammen bepaald. Het metrieke stelsel van maten en gewichten, waarbij men niet van grammen, maar van *wigtjes* sprak, is in ons land pas in 1820 ingevoerd. Verder bepaalt artikel 2 dat *de verdeeling van den gulden, dat is van de munt-eenheid zal zijn tiendeelig, wordende de gulden verondersteld te bestaan uit honderd deelen, genoemd cents.*

Artikel 3 schrijft als gouden standpenning het tienguldenstuk voor.

Artikel 4 drukt het totaal gewicht van de gulden evenmin uit in grammen, maar daarentegen in Engels trooisch, een onderverdeling van het Mark trooisch, en wel in het ronde getal van zeven Engels, overeenkomend met 10,766 gram. Een en ander brengt het gehalte van de Nederlandse gulden van 1816 op 0,893.

Uit de voorschriften omtrent het gewicht en gehalte van het gouden tienguldenstuk ('gouden Willem') en de zilveren munten blijkt dat men in 1816 een waardeverhouding tussen het goud en het zilver van 15,873: 1 heeft gehanteerd.[4] Het is bekend dat dit in 1816 niet de reële verhouding weergaf. Men heeft bewust aan het goud een iets te hoge waarde ten opzichte van het zilver toegekend. Daarmee wilde men bereiken dat de aanmunting van het goudgeld ook doorgang zou kunnen vinden wanneer de goudprijs zou stijgen.

Om speculaties van particulieren te vermijden schrijft artikel 11 van de Wet van 1816 voor dat de aanmunting van gouden tienguldenstukken alleen op order en voor rekening van het *gouvernement* kan plaats vinden. Van de zilveren standpenningen kunnen drieguldens en guldens volgens dit artikel daarnaast ook voor rekening van particulieren worden besteld. Deze laatste mogelijkheid is bij het KB van 1821 tot Nederlands-Indische (drie)guldens uitgebreid.

Het KB van 1821

Het KB van 16 januari 1821, nr 72 (*Stb. van Nederlandsch Indië* nr 48) bevat een algeheel verbod op uitvoer van op de Wet van 1816 gebaseerd Nederlands muntgeld naar de koloniën. Artikel 1 van het uit vijf artikelen bestaande KB verwoordt het aldus: *De Nederlandsche guldens en derzelver onderdeelingen, de zilveren stukken van drie guldens, de koperen stukken van eenen cent, en van eenen halven cent, zoo ook de gouden stukken van tien guldens, verordonneerd bij de wet van den 28sten September 1816, tot regeling van het Nederlandsche*

muntwezen (Staatsblad no. 50) zullen in geene van 's Rijks overzeesche bezittingen mogen worden ingevoerd, noch aldaar gangbaar zijn, of in eenige publieke kassen binnen dezelve mogen worden aangenomen.

De artikelen 2 en 4 bieden vervolgens de mogelijkheid voor rekening van particulieren *ten dienste van 's Rijks Overzeesche bezittingen stukken van eenen gulden en van drie guldens, welke aldaar gelijkelijk met, en op denzelfden voet, als de oude generaliteits-guldens en drie guldens gangbaar zullen wezen* aan te munten.

Artikel 3 bepaalt dat deze voor de koloniën bestemde drieguldens en guldens in gehalte, gewicht, grootte en beeldenaar gelijk moeten zijn aan de bij de Wet van 1816 voorgeschreven drieguldens en guldens, behoudens enkele, in de publikatie van Van der Beek nader uitgewerkte afwijkingen in uiterlijk. De reden voor deze afwijkingen ligt voor de hand: men wil vermenging van bij de Wet van 1816 voorgeschreven Nederlandse (drie)guldens, die immers niet naar de koloniën mochten worden uitgevoerd met alleen voor de koloniën bestemde (drie)guldens vermijden. Daarmee wordt de circulatie in het moederland beschermd.

Het KB van 1825

Na het KB van 1821 duurt het vier jaar voordat nadere regelingen voor het Nederlands-Indische muntwezen worden uitgevaardigd en wel bij een geheim Koninklijk Besluit voor Nederlands-Indië van 12 september 1825, La. C 12. De inhoud van het KB is gedeeltelijk opgenomen in het besluit van de Commissaris-Generaal van Nederlands-Indië d.d. 18 februari 1826, nr 1 (*Stb. van Nederlandsch Indie* nr 7).

Artikel 2 van het uit elf artikelen bestaande besluit luidt als volgt: *De standpenning van Nederlandsch Indie zal zijn de Nederlandsche gulden, zoo als dezelve bij de Wet van 28 September 1816 (Staatsblad no. 50) voor dit Rijk is bepaald, en alzoo houdende twee honderd azen fijn zilver, op een gewigt van zeven Engels Trooisch, met welken gulden ter gelijken waarde zullen in omloop blijven de thans in Nederlandsch Indie gangbare Generaliteits Guldens, mitsgaders die welke zijn gemunt naar aanleiding van Ons besluit van den 16 Januari 1821 no. 72.*

Artikel 3 voegt daaraan toe dat de gulden in twintig stuivers onderverdeeld zal zijn en niet in 100 centen! Blijkbaar is deze bij de Wet van 1816 in het moederland ingevoerde onderverdeling in centen voor Nederlands-Indië niet overgenomen.

Artikel 4 bepaalt dat, om nader te voorzien in de circulatie van zilvergeld in Nederlands-Indië, *zoo spoedig doenlijk* ook halve guldenstukken en stukken van vijf stuivers (niet: 25 cents!) ter

links: Nederlandse gulden 1821, zilver, gew. 10,766 g, geh. 0,893
rechts: Nederlands-Indische gulden 1821, zilver, gew. 10,766 g, geh. 0,893

waarde van de op de Wet van 1816 gebaseerde Nederlandse halve guldens en 25-centsstukken zullen worden aangemunt. Maar wel met een afwijkend uiterlijk, waaromtrent nadere regels zullen worden gesteld.

Artikel 6 schrijft voor dat de Nederlandse gouden tienguldenstukken voortaan ook in Nederlands-Indië gangbaar zullen zijn (gouden vijfguldenstukken zijn pas in 1826 in Nederland geïntroduceerd).

Artikel 7 schrijft voor dat de circulatie van koperen munten in Nederlands Indië uit dubbele, enkele en halve duiten zal bestaan, waarbij er honderd duiten in 1 gulden zullen gaan.[5]

Door het KB van 1825 wordt aan het uitvoerverbod, zoals voorgeschreven in het KB van 1821, op verschillende manieren getornd. Ten aanzien van het goudgeld is de doorbreking van het in 1821 uitgevaardigde uitvoerverbod het meest volkomen: Nederlandse gouden Willems zijn nu ook in Nederlands-Indië gangbaar. Verder blijkt de Nederlandse gulden van 1816 nu ook in Nederlands-Indië standpenning te worden. Daarnaast bepaalt het KB dat er voor Nederlands-Indië ook halve en kwartguldens op de voet van de Nederlandse equivalenten zullen worden aangemunt. Maar men stelt voor deze stukken wel weer een eigen uiterlijk in het vooruitzicht. De gedachte hierachter is wederom dat men door het gebruik van verschillende beeldenaars een beter zicht op de circulatie van voor het moederland bestemde munten enerzijds en voor Nederlands-Indië bestemde munten anderzijds kan houden.

Het KB van 1826

De aangekondigde voorschriften omtrent het gewicht, gehalte en uiterlijk van de Nederlands-Indische halve guldens en vijfstuiverstukken worden inderdaad spoedig na het KB van 1825 gegeven. In een (alweer geheim) Koninklijk Besluit van 11 februari 1826, La U 3 zijn die voorschriften in drie artikelen vastgelegd.[6]

Artikel 1 bevat bepalingen omtrent gewicht en gehalte, artikel 2 stelt de beeldenaar vast. Uit artikel 1 blijkt overigens dat de Nederlands-Indische halve gulden wel intrinsiek geheel gelijk is aan de Nederlandse halve gulden, maar dat het Nederlands-Indische vijfstuiverstuk van een lager gewicht is dan het Nederlandse 25-centsstuk (respectievelijk 4,061 g en 4,23 g)!

De Wet van 1839

Zoals gezegd was in de Wet van 1816 het goud ten opzichte van het zilver overgewaardeerd. In de jaren dertig had men moeten constateren dat er om die reden verhoudingsgewijs weinig op die wet gebaseerde zilveren guldens en drieguldens voor rekening van particulieren waren besteld. Dat gold voor Nederlandse (drie)guldens, maar ook voor Nederlands-Indische. Wat die laatste categorie betreft was er in 1821 immers maar één bestelling voor guldens en geen enkele bestelling voor drieguldens binnengekomen.

In de Wet van 22 maart 1839 (*Stb.* nr 6) tot wijziging van de Wet van 1816 omtrent het Nederlandse muntwezen is de verhouding tussen goud en zilver dan ook bijgesteld en bepaald op 15,600 : 1. In tegenstelling tot wat in 1816 het geval was, is deze waardeverhouding wel op de, althans in 1839 geldende onderlinge marktprijzen gebaseerd. Men heeft deze bijstelling aangegrepen om het gewicht van het éénguldenstuk in het metrieke stelsel met de gram (het wigtje) als gewichtseenheid in te passen. Artikel 1 van de slechts uit vijf artikelen bestaande wet bepaalt het gewicht van de gulden op 10 gram rond (in plaats van 10,766 g in 1816). Zo vertegenwoordigt een bedrag van 100.000 guldens een gewicht van 1.000 kilogram of te wel een ton! Daarnaast kiest men voor een

gehalte van 0,945, zodat het nettozilvergewicht uitkomt op 9,450 gram. Het is daarmee ongeveer 2% lager dan in de Wet van 1816 voorgeschreven. Het artikel bepaalt verder dat het veelvoud en de onderdelen op hetzelfde gehalte en op evenredig gewicht zullen worden geslagen. Ten aanzien van het veelvoud schrijft artikel 2 voor dat het drieguldenstuk door een stuk van 2½ gulden (met een gewicht van 25,0 g) wordt vervangen. Aldus bereikt men een goed in het decimale stelsel passend systeem van denominaties van 1, 2½, en 5.[7]

De Wet van 1839 zegt niets over het uiterlijk van de nieuwe guldens en 2½ guldenstukken (al gauw 'rijksdaalders' genoemd). Wel laat artikel 5 van deze wet de mogelijkheid open om bij KB nadere maatregelen ten aanzien van de nieuwe, in de terminologie van dit artikel *verbeterde* guldens en rijksdaalders te treffen. De op grond van de wet van 1839 met het jaartal 1840 geslagen Nederlandse rijksdaalders en guldens hebben inderdaad een nieuw uiterlijk gekregen, waarbij het portret van Willem I zijn inmiddels gevorderde leeftijd weergeeft. Ook blijkt men de diameter van de nieuwe Nederlandse gulden verkleind te hebben van 30 mm naar 28 mm.[8] De nieuwe Nederlandse guldens zijn daarmee duidelijk herkenbaar anders dan die bij de Wet van 1816 voorgeschreven waren. Deze behoefte aan onderscheid is in een tijd waarin de waarde van het muntgeld aan de intrinsieke waarde van het muntmateriaal is gekoppeld, heel verklaarbaar.

De vraag rijst nu welke invloed de in de Wet van 1839 opgenomen veranderingen in netto-zilvergewicht en gehalte van de Nederlandse gulden (en het veelvoud en de onderdelen daarvan) op de aanmunting van de speciaal voor Nederlands-Indië bestemde guldens zouden moeten hebben. Zoals hiervoor uiteengezet, waren de voorschriften voor de Nederlands-Indische gulden in het KB van 1821 vastgelegd. Uit het in het Nederlands Muntmuseum aanwezige archief van het College van Raden en Generaalmeesters (een raadgevend en controlerend lichaam op monetair terrein, dat, althans in die tijd in Utrecht zetelde) blijkt dat dit college zich uitgebreid met deze vraag heeft beziggehouden.

Van belang hierbij is te vermelden dat in 1830 in Nederlands-Indië het Cultuurstelsel is ingevoerd, waarbij de niet zolang daarvoor opgerichte Nederlandsche Handel Maatschappij (NHM) vergaande bevoegdheden kreeg. Zo mocht de inlandse bevolking alleen via de NHM Indische produkten op onder meer de Nederlandse markt brengen. Op monetair gebied betekende dit dat voortaan alleen voor rekening van de NHM en niet, zoals in 1821, voor rekening van 'willekeurige' particulieren bij 's Rijks Munt voor Nederlands-Indië bestemd muntgeld kon worden besteld.

Uit genoemd archief blijkt dat de NHM juist in 1839 de wens te kennen had gegeven voor haar rekening Nederlands-Indische guldens aan te laten munten. De NHM gaf als redenen aan dat ze dringend behoefte aan zilvergeld had en dat op dat moment de zilverprijs relatief laag was. Mogelijkerwijs heeft voor de NHM daarnaast de overweging meegespeeld dat na de invoering van de nieuwe, lagere muntvoet in 1839 althans Nederlandse guldens goedkoper aan te munten waren. Maar gold deze nieuwe muntvoet nu ook voor de bij het KB van 1821 geïntroduceerde Nederlands - Indische guldens, welk KB niet ingetrokken was? Daarnaast rees dan nog de vraag of de Nederlands-Indische gulden evenals de nieuwe Nederlandse gulden van een nieuwe beeldenaar zou moeten worden voorzien.

Men zou kunnen redeneren dat het KB van 1821 verwees naar de voor Nederland geldende muntwetgeving.

Dat was toen de Wet van 1816 en nu was de Wet van 1839 daarvoor in de plaats gekomen. Men zou ook kunnen volhouden dat de beeldenaar van de Nederlands-Indische gulden op vergelijkbare manier als bij de Nederlandse zou moeten worden vernieuwd. Maar anderzijds zou men kunnen zeggen dat het KB van 1821 voor Nederlands-Indië nog onverkort van kracht was. Met andere woorden, men zou de in de Wet van 1816 gehanteerde muntvoet, waarnaar dat KB verwees, en evenzo de bij dat KB voorgeschreven beeldenaar voor de Nederlands-Indische gulden moeten handhaven. Voor al deze opvattingen valt wel iets te zeggen en daarom heeft de Minister van Financiën deze kwestie ter advisering voorgelegd aan het College van Raden en Generaalmeesters. Het College heeft een (geheim) advies, gedateerd 22 mei 1839 aan de Minister uitgebracht, waarin het onder meer op deze kwestie ingaat. Het advies besluit, zoals vaker, met een ontwerp-KB.

Omtrent de te hanteren muntvoet merkt het College op dat koning Willem I kort tevoren had laten blijken dat naar zijn mening de Nederlandsch-Indische gulden voortaan op de nieuwe, zojuist voor de Nederlandse gulden bij de wet van 1839 voorgeschreven muntvoet zou moeten worden geslagen. Het College geeft te kennen het volledig met de opvatting van de Koning eens te zijn, zonder hier verder te argumenteren!

Op de vraag of de bij het KB van 1821 voor de Nederlands-Indische gulden voorgeschreven beeldenaar nu al dan niet gehandhaafd moest blijven gaat het College op de volgende wijze in. Het begint met de vermelding dat het eerder genoemde KB van 1821 er nog van uitging dat er geen Nederlands muntgeld naar Nederlands-Indië mocht worden uitgevoerd en dat er slechts zilveren guldens (en de nooit aangemunte drieguldens) op de voet van de Wet van 1816 voor Nederlands-Indië mochten worden aangemunt als ze zichtbaar voor Nederlands-Indië bestemd waren. Het College stelt ten aanzien van het eveneens eerder genoemde KB van 1825 vast dat alleen voor zover het gouden tienguldenstukken betreft het verbod van uitvoer naar Nederlands-Indië is ingetrokken. Maar, zo constateert het, voor zilveren munten (en overigens ook voor koperen munten) bestaat het nog steeds!

Bij het KB van 1825 was de Nederlandse gulden van 1816 dan wel tot standpenning in Nederlands-Indië verklaard, maar dat hield, naar de mening van het College, niet meer dan een gelijkstelling van muntvoet in. Aan het principe dat voor Nederlands-Indië bestemde guldens een van de Nederlandse gulden afwijkende beeldenaar dienden te hebben deed dat volgens het College niets af. Sterker nog, dat principe werd in hetzelfde KB nog eens bevestigd! Het KB kondigde immers de aanmunting van voor Nederlands-Indië bestemde zilveren halve guldens en vijfstuiverstukken aan met daarbij de bepaling dat ook die zilverstukken van een eigen beeldenaar moesten worden voorzien (wat ook inderdaad is gebeurd). Naar de opvatting van het College was er al met al geen enkele reden om bij een eventuele aanmunting van Nederlands-Indische guldens de bij het KB van 1821 voor deze stukken voorgeschreven beeldenaar te veranderen. Het College merkt ook nog op dat het de aanmunting van deze guldens alleen maar zou bespoedigen, als men geen nieuwe beeldenaar behoefde te ontwerpen (en de NHM stond te dringen!). Met andere woorden: het College adviseert de Minister van Financiën de muntvoet van de Nederlands-Indische gulden wel aan te passen aan de nieuwe, sinds de invoering van de Wet van 1839

geldende muntvoet, maar de beeldenaar niet te veranderen!

Wat het College verder opmerkt is verrassend: kennelijk om de Minister te tonen dat deze guldens op de nieuwe muntvoet en met de oude beeldenaar heel goed aan te munten waren heeft het College, gebruik makend van nog beschikbare stempels van de Nederlands-Indische gulden van 1821, enkele stukken van gewijzigd gewicht en gehalte *tot eene proefneming* laten maken. Deze guldens dragen dus weliswaar het jaartal 1821 en voeren als muntmeesterteken een fakkel, maar hebben een gewicht van 10 gram rond en een gehalte van 0,945, zoals bepaald in de Wet van 1839! Het College heeft zijn bevindingen in dit advies tezamen met een tweetal (*een paar*) proefstukken uit '1821' aan de Minister van Financiën toegezonden. Bij het advies is, zoals gezegd, een ontwerp-KB gevoegd.

Het ontwerp-KB van 1839

Het College van Raden en Generaalmeesters geeft in dit ontwerp-KB aan hoe zijns inziens een door de Koning uit te vaardigen besluit met betrekking tot de aanmunting van de nieuwe Nederlands-Indische guldens zou kunnen luiden. Het ontwerp-KB beperkt zich overigens niet tot guldens, maar roert ondermeer ook de mogelijkheid aan om speciaal voor Nederlands-Indië de bij de wet van 1839 geïntroduceerde rijksdaalders te slaan!

Artikel 1 van het vijf artikelen omvattende ontwerp-KB vermeldt dat de standpenning van Nederlands-Indië zal zijn: *de gulden, in gewigt en gehalte gelijk aan den Nederlandschen gulden, voor dit Rijk bepaald bij art. 1 der Wet van den 22 Maart 1839 (Staatsblad N. 6) tot wijziging van die van den 28 September 1816 (Staatsblad N. 50) omtrent het Nederlandsch muntwezen, en alzoo houdende negen wigtjes, vierhonderd vijftig duizendsten (9w.450) fijn zilver; met welken gulden tot eene gelijke geldswaarde in den omloop behouden blijven de thans in Nederlandsch Indie gangbare Generaliteits-Guldens, mitsgaders die, welke zijn gemunt naar aanleiding van ons besluit van den 16 January 1821, N. 72.*

Artikel 3 van het ontwerp-KB vermeldt ondermeer: *Als veelvoud van den Gulden zullen, in plaats van den Drie Gulden, voortaan worden gemunt stukken van $2^1/_2$ Guldens, in gewigt en gehalte gelijk aan de $2^1/_2$ Gulden stukken, bij art. 2 der boven aangehaalde Wet van den 22 Maart 1839 verordend.*

Omtrent het uiterlijk van de voor Nederlands-Indië bestemde munten vermeldt het artikel 5 van het ontwerp-KB: *De beeldenaar der bovengemelde muntspecien voor Nederlandsch Indie zal zijn; te weten van den Gulden, en het $2^1/_2$ Guldenstuk overeenkomstig het voorschrift van artikel 3 van ons besluit van den 16 January 1821 N 72, en van den Halven en Kwart-Gulden of stukken van Tien en Vijf Stuivers achtervolgens de bepalingen van art. 2 van dat van den 11 februari 1826 La U3.*

Het KB van 1839

Koning Willem I heeft niet lang nadat dit advies aan de Minister van Financiën was uitgebracht, een Koninklijk Besluit uitgevaardigd met daarin regelingen omtrent de aanmunting van voor Nederlands Indië bestemd zilvergeld (KB van 12 juni 1839, nr 99; *Stb. van Nederlandsch Indie* nr 37). Uit de aanhef van dit uit slechts drie artikelen bestaande KB blijkt dat de Koning vooraf overleg heeft gepleegd met de ministers van Financiën en van Koloniën en dat hij ook het door het College aan de Minister van Financiën uitgebrachte advies in zijn besluitvorming heeft betrokken. Willem I volgt duidelijk de aanbevelingen van het College, maar de definitieve tekst van het KB luidt toch anders dan de door het College voorgestelde.

Artikel 1 luidt als volgt: *De standpenning van Nederlandsch Indie is de*

Nederlandsche Gulden, zoo als dezelve bij de wet van den 22 Maart 1839 (Staatsblad No. 6.) voor dit Rijk is bepaald, en alzoo bevattende negen wigtjes, vierhonderd en vijftig duizendsten fijn zilver op eene gehalte van 945/1000 en een gewigt van tien wigtjes; met welken gulden ter gelijke waarde zal in omloop blijven de gerande Generaliteitsgulden, de Nederlandsche gulden verordineerd bij de wet van 28 september 1816 (Staatsblad No. 50) mitsgaders de gulden voorzien van den beeldenaar, aangewezen bij Ons besluit van 16 Januarij 1821, No. 72.

Artikel 2 bepaalt dat de bij het KB van 11 februari 1826 geïntroduceerde Nederlands-Indische halve gulden eveneens op de bij de wet van 1839 voor het Nederlandse muntwezen voorgeschreven muntvoet moet worden geslagen en dat de intrinsieke waarde van de bij datzelfde KB geïntroduceerde Nederlands-Indische kwartgulden onveranderd blijft. Het stelt uitdrukkelijk vast dat *de uitwendige vorm dier beide onderdeelen van den gulden* ook onveranderd blijft.

Tenslotte bepaalt artikel 3: *De zilveren munt van twee en een halve gulden verordineerd bij de wet van den 22 Maart 1839 (Staatsblad No. 6), zal voortaan, tot dezelfde waarde, gangbaar zijn in Nederlandsch Indie.*

De verschillen tussen het KB van 1839 en het ontwerp-KB van 1839 betreffen deels verduidelijkingen en deels afwijkingen. Het ontwerp-KB schrijft een aan de Nederlandse gulden van 1839 gelijkwaardige gulden voor als standpenning van Nederlands-Indië. Het KB is meer in overeenstemming met het KB van 1825: het wijst de Nederlandse gulden (van 1839) als Nederlands-Indische standpenning aan. In afwijking van het ontwerp-KB wordt in het KB gezegd dat (ook) de Nederlandse gulden van 1816 in Nederlands Indië in omloop blijft. Het ontwerp-KB heeft deze gulden niet als in Nederlands-Indië gangbare muntsoort opgenomen. Het ontwerp-KB bevat de bepaling dat de beeldenaar van de Nederlands-Indische gulden, halve en kwartgulden hetzelfde blijft. Daarnaast is in het ontwerp-KB de bepaling opgenomen dat de Nederlands-Indische rijksdaalder dezelfde beeldenaar als de Nederlands-Indische gulden moet krijgen. Het KB zegt alleen maar dat de beeldenaar van de Nederlands-Indische halve en kwart gulden gehandhaafd dient te blijven!

Over het uiterlijk van de Nederlands-Indische gulden en rijksdaalder laat het KB zich niet uit. Gezien het bepaalde in de artikelen 1 en 3 van het KB lijkt dat ook niet nodig te zijn. Toch lag dat kennelijk niet zo duidelijk. Dezelfde dag nog (12 juni 1839) is er een kennisgeving van de toenmalige Secretaris van Staat aan de Ministeries van Koloniën en Financiën – op bevel van de Koning, zoals uitdrukkelijk vermeld – verzonden (No. 100) waarin staat dat de Koning: *erin bewilligt dat bij 's Rijks munt te Utrecht, onverwijld, worde overgegaan tot eene aanmunting ten behoeve van Oost Indie, van Guldens op het gehalte en gewigt, vastgesteld bij de wet van den 22 Maart j.l., staatsblad No. 6, doch met den beeldenaar bepaald bij Zijne Majesteits besluit van den 16 January 1821 no 72, en wel tot zoodanige som, als bevonden zal worden noodig te zijn.*

Zoals in het ontwerp-KB al bepleit, wordt alsnog voor de voor Nederlands-Indië bestemde gulden de bij het KB van 1821 ingevoerde beeldenaar voorgeschreven! Opvallend genoeg rept de Secretaris van Staat niet over de beeldenaar van de voor Nederlands-Indië bestemde rijksdaalder. Tot een aanmunting van Nederlands-Indische rijksdaalders met een vergelijkbaar uiterlijk als dat van de Nederlands-Indische guldens is het in ieder geval niet gekomen.

Voor rekening van de NHM zijn in verhouding tot de in 1821 aangemunte hoeveelheid vrij grote aantallen

Nederlands-Indische guldens geslagen. Met het jaartal 1821 zijn 98.510 stuks aangemunt, met het jaartal 1839 2.217.250 exemplaren en met het jaartal 1840 nog eens 1.981.267.[9] Die van 1839 en 1840 hebben als muntmeesterteken een lelie, maar afgezien hiervan en van het jaartal onderscheiden ze zich uiterlijk gezien in geen enkel opzicht van de exemplaren van 1821.[10] Daarnaast heeft de NHM ook nog 973.270 kwartguldenstukken met het jaartal 1840 laten aanmunten.

Tijdens de regering van Willem II (1840-1849) zijn helemaal geen Nederlands-Indische zilverstukken aangemunt. Althans niet zichtbaar. Er zijn wel aanwijzingen dat in de beginjaren veertig nog Nederlands-Indische kwartguldens met het jaartal 1840 zijn geslagen.

De Wet van 1847

De uit 24 artikelen bestaande Wet van 26 november 1847 (*Stb.* nr 69) tot regeling van het Nederlandse muntwezen schaft de gouden tien- en vijfguldenstukken als standpenningen af. Standpenningen zijn er volgens artikel 2 voortaan alleen in zilver, te weten: *de gulden, zijnde de eenheid van het Nederlandsche muntstelsel, de rijksdaalder of het stuk van twee en een halve gulden, de halve gulden of het stuk van vijftig cents.* Hiermee wordt de in de wet van 1816 vastgelegde dubbele standaard afgeschaft. Men gaat (althans tot 1875) in het moederland over op de enkele, zilveren standaard. In goud worden tot 1875 nog slechts negotiepenningen geslagen. Uit de artikelen 6.7 en 8 blijkt, dat bij de Wet van 1839 voor de genoemde zilveren standpenningen vastgestelde muntvoet gehandhaafd blijft.

De Wet van 1854

Pas onder Willem III wordt weer regelgeving voor het Muntwezen van Nederlands-Indië uitgevaardigd en nu, na de grondwetsherziening van 1848, bij wet: de Wet van 1 mei 1854, bestaande uit 22 artikelen (*Stb.* nr 75, *Stb. van Nederlandsch Indie* nr 62).

Artikel 1 luidt: *'s Rijks muntspecien in Nederlandsch-Indie zijn zilveren standpenningen, zilveren en koperen pasmunt en gouden negotiepenningen.*

Artikel 2 luidt vervolgens: *De standpenningen zijn de volgende zilveren muntstukken: de Nederlandsche gulden, zijnde ook de eenheid van het muntstelsel voor Nederlandsch-Indie, de rijksdaalder of het stuk van twee en een halven gulden; zoo als zij zijn verordend bij wet van 26 november 1847 (Stb. No. 69).* Deze drie zilveren munten zijn, zoals vermeld, bij laatstgenoemde wet als standaardmunten in het moederland overgebleven.

Artikel 3 schrijft wel afzonderlijke zilveren pasmunt voor Nederlands-Indië voor (afwijkend van de Nederlandse equivalenten in gewicht en gehalte), ter waarde van een vierde, een tiende en een twintigste gulden.

links: Nederlandse gulden 1840, zilver, gew. 10,00 g, geh. 0,945
rechts: Nederlands-Indische gulden 1840, zilver, gew. 10,00 g, geh. 0,945

Artikel 4 voegt daar als koperen Nederlands-Indische pasmunt een cent en een halve cent aan toe.

Doordat artikel 2 van deze wet de Nederlandse gulden, rijksdaalder en halve gulden tot de enige standpenningen in Nederlands-Indië verklaart, komt er een eind aan de aanmunting van speciaal voor Nederlands-Indië bestemde guldens, alsmede veelvouden en onderdelen daarvan. Daarmee komt ook een eind aan de vragen die een dergelijke aanmunting oproept! Sindsdien hebben in Nederlands-Indië Nederlandse rijksdaalders, guldens en halve guldens gecirculeerd.

Oproep

Tot slot een oproep aan de lezers om toch vooral de in hun verzameling voorkomende Nederlands-Indische guldens met het jaartal 1821 na te wegen. Het is niet bekend hoeveel exemplaren in 1839 als proef met de stempels van 1821, maar met het nieuwe gewicht (10 g) en gehalte (0,945) zijn aangemunt. Evenmin is bekend waar de twee naar het Ministerie van Financiën toegezonden proefexemplaren zijn gebleven. Ze bevinden zich in ieder geval niet in de collecties van Het Koninklijk Penningkabinet of van Het Nederlands Muntmuseum.

De schrijver dankt de medewerkers van Het Nederlands Muntmuseum te Utrecht, met name drs M.L.F. van der Beek, voor hun assistentie bij deze publikatie. Men kan deze publikatie zien als een eerste resultaat van het door Het Nederlands Muntmuseum genomen initiatief tot vorming van een werkgroep voor de bestudering van het muntwezen van Nederlands-Indië.

NOTEN

1 Van der Beek (1995), zie literatuur.

2 Op de koloniale guldens van 1821 staat aangegeven 'Nederlandsch Indie'. Dat begrip is niet eenduidig. Omdat deze guldens uitdrukkelijk voor *'s Rijks Overzeesche bezittingen* zijn bestemd, heeft kennelijk in 1821 'Nederlandsch Indië' de ruime betekenis van zowel (Nederlands) Oost- als West-Indië. In latere tijd wordt, zoals bekend, met 'Nederlands(ch)-Indië' louter Oost-Indië bedoeld. Het is niet nauwkeurig aan te geven wanneer de ruime betekenis voor de enge betekenis heeft plaats gemaakt. Op muntterrein kan men daarvoor 1827 aannemen. Bij KB's van respectievelijk 10 mei 1826 (La A11, geheim) en 15 augustus 1826 (La B20, geheim) is het Nederlandse muntstelsel ook in Curaçao en Suriname (per 1/1/1827) ingevoerd. Sindsdien heeft de voor 'Nederlandsch Indië' uitgevaardigde muntwetgeving uiteraard alleen betrekking op Oost-Indie; een term die de Secretaris van Staat in zijn aanvulling op het KB van 1839 ook gebruikt! Bij dit alles dient men zich te realiseren dat Oost-Indië voor het moederland oneindig veel belangrijker was dan West-Indië.

3 Ordonnantie Staten-Generaal d.d. 3 november 1760 (mededeling Marcel van der Beek).

4 Opmerking in *Geld van het Koninkrijk* blz. 25: De gewone naam voor deze munt [= gouden tienguldenstuk van Willem I en II, JGS] was 'Willem' of 'Gouden Willem'. Deze naam ging na de invoering van de zilveren standaard in 1847 over op de gouden negotiepenning met hetzelfde gewicht en gehalte als dit tientje. De naam 'gouden tientje' ontstond pas onder Willem III, na het invoeren van de gouden standaard in 1875.

5 Daarom is bij het KB van 1821 voorgeschreven de op de Nederlandse gulden voorkomende aanduiding '100 cents' te vervangen door de aanduiding 'Nederlandsch Indie'; en niet om 'Nederlandsch Indie' aan '100 cents' toe te voegen. Die laatste aanduiding was immers in Nederlands-Indië zinloos.

6 Dit KB is niet in een *Staatsblad* gepubliceerd. Wel is het in extenso aangehaald door Besier (blz. 22-23). De tekst van het KB bevindt zich in afschrift in het archief van Het Nederlands Muntmuseum in de zogenaamde 'Collectie Vrolik'.

7 Volgens de NRC d.d. 10 april 1995 zal Nederland bij invoering van de 'Euro-munt' van dit in West-Europa uitzonderlijke systeem van 1, 2½ en 5 afstand moeten doen ten gunste van het meer algemene systeem van 1, 2 en 5.

8 De diameter van de koloniale gulden van 1821 is 29 mm (in plaats van 30 mm), hoewel het KB van 1821 eenzelfde grootte als van de Nederlandse gulden van 1816 (= 30 mm) voorschrijft.

9 Het aantal exemplaren van 98.510 stuks moet vermeerderd worden met zes (zie het in noot 1 vermelde artikel), alsmede met tenminste 2 (zie dit artikel; deze laatste wegen evenwel 10 g en hebben een gehalte van 0,945!).

10 De diameter blijft ook 29 mm (zie noot 8).

LITERATUUR

M.L.F. VAN DER BEEK De koloniale gulden van 1821 *De Beeldenaar* 19 (1995) 461-466.

L.W.A. BESIER Catalogus der gouden, zilveren en koperen speciën van Europeeschen oorsprong voor Nederlands Indië geslagen, sedert de oprichting de O.I. Compagnie, tot heden *Vijf en dertigste algemeen verslag van het Munt-College over 1885* (Utrecht 1886).

H. JACOBI / B. VAN BEEK *Geld van het Koninkrijk* (Amsterdam 1988).

W.C. MEES *Het muntwezen van Nederlandsch Indie* (Amsterdam 1851).

G. VISSERING *Muntwezen en circulatie-banken in Nederlandsch-Indië* (Amsterdam 1920).

Test uw kennis

De juiste antwoorden
De juiste antwoorden op de vragen uit de VARA tv-quiz *Per seconde wijzer* over oude munten op pagina 7 zijn:

1. Nederlandse munt, gebaseerd op munt uit Joachimsthal, ter waarde van dertig stuivers: DAALDER (bekend van het gezegde de eerste klap is een daalder waard; circa 1560, waarde dertig stuivers).

3. Munt van de Republiek der Verenigde Nederlanden: RIJDER (ruiter te paard).

2. Grieks muntje dat doden meekregen op reis naar de onderwereld: OBOOL (in de mond, veergeld voor Charon, die de doden de Styx moest overzetten).

4. Koperen munt uit de Nederlanden, ter waarde van een kwart stuiver: OORD (bekend van het gezegde z'n laatste oordje versnoept hebben).

5. Koperen munt uit het Romeinse Rijk: AS (oudste Romeinse munt, voor het eerst uitgegeven in 289 voor Chr.).

6. Gouden of zilveren handelsmunt, voor het eerst geslagen in Venetië: DUKAAT, 1272 .

8. Munt in de Bijbel zilverling genoemd: SHEKEL.

7. Goudstuk, ter waarde van een dubbele escudo: DUBLOEN (vergelijk dubbeltje (dubbele stuiver), doblón: dubbel).

9. Nederlandse naam voor Spaanse munt. MAT (Piet Hein, Spaanse matten aan boord van de zilvervloot en appeltjes van oranje).

De afbeeldingen van de munten zijn op ware grootte.
Met dank aan de VARA-TV, Hilversum.

Munthandel Verschoor

Vroedschapspenning Rotterdam 1720

Postbus 5803
3290 AC Strijen

lid n.v.m.h.

tel. 078-6741719
fax 078-6744424

Informatiegids

De Beeldenaar biedt zijn lezers gaarne deze handige gids aan. Hiermee willen wij u een dienst bewijzen door keurig gebundeld adressen en beknopte informatie te geven over de belangrijkste organisaties en instellingen op numismatisch gebied in ons land. Wij pretenderen niet volledig te zijn, daarvoor zou een veel grotere omvang nodig zijn. Wij hopen dat u dit numismatisch *Wie, wat, waar?* regelmatig raadpleegt om er iets in op te zoeken. Een service van *De Beeldenaar* ter gelegenheid van de 11e Holland Coin Fair.

Inhoud

Holland Coin Fair 23
De Beeldenaar 24
Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde 25
Vereniging voor Penningkunst 26
Numismatische Kringen 27
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet 30
Het Nederlands Muntmuseum 31
Munt- en Penningkabinet Surhuisterveen 32
Publikaties en literatuur 33
Munthandelaren 34
Veilinghuizen 35

Samenstelling: Hans de Koning

MEER DAN OOIT IS MUNTEN KOPEN EEN ZAAK VAN VERTROUWEN ...

n v m h

OPGERICHT
25 JANUARI 1982

LEDEN VAN DE N.V.M.H. ZIJN UW VERTROUWEN WAARD!

ALLE LEDEN VAN DE NEDERLANDSE VERENIGING VAN MUNTHANDELAREN ONDERSCHRIJVEN DE ERECODE WELKE DOOR DE VERENIGING IS OPGESTELD.

- GARANTIE OP DE ECHTHEID VAN MUNTEN EN PENNINGEN
- OBJECTIEVE EN EERLIJKE VOORLICHTING
- KWALIFICATIE VOLGENS GANGBARE NORMEN

SECRETARIAAT N.V.M.H.
OOSTEINDE 97
7671 AT VRIEZENVEEN

LEDENLIJST IN ALFABETISCHE VOLGORDE MET PER 10 OKTOBER 1995 GEWIJZIGDE TELEFOONNUMMERS

Bussumse postzegel- en munthandel
J.W. Eeckhout
Kapelstraat 20
1404 HX Bussum
035-6916288

Munthandel Civitat
A.H.G. Drouven
Luttekestraat 31
8011 LP Zwolle
038-4223368

Coin House
K. Doorduin
Heuvel 12
5101 TD Dongen
0162-312169

A.G. van der Dussen B.V.
Hondstraat 5
6211 Maastricht
043-3215119

Munth. Karel de Geus
Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
040-2123455

Munthandel Hekra
L.H. Helderton
Molenstraat 25
4061 AB Ophemert
0344-651392

Munthandel G. Henzen
Pr. Irenestraat 19
3958 XN Amerongen
0343-452838

Hollansche Bank-Unie N.V.
A.A. Wijsman
Coolsingel 104
Postbus 249
3000 AE Rotterdam
010-2820274

Holleman munten
Postbus 3242
7500 DE Enschede
053-4338779

Honingh Munten
Postbus 396
1940 AJ Beverwijk
075-6873094

ING Bank
Herengracht 580
1017 CJ Amsterdam
020-5577375

Munth. Kevelam B.V.
Speulderweg 15-2
3886 LQ Garderen
0577-461955

Postzegel- en munthandel Kienhorst
Steenstraat 16
7571 BK Oldenzaal
0541-515879

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97
7671 AT Vriezenveen
0546-561322

De Nederlandse Muntveiling
C. Muis
Rokin 60
1012 KV Amsterdam
020-6230261

Munthandel Oost-Brabant
M. van Berkom
Heischouw 31
5345 XT Oss
0412-624123

Theo Peeters Numismatiek & Filaterie B.V.
Rosmarijnsteeg 7
1012 RP Amsterdam
020-6222530

E.D.J. van Roekel B.V.
F. Knol
Postbus 3
1400 AA Bussum
035-6948684

Romunt B.V.
W.E.M. Dols
Roerzicht 1
6041 XV Roermond
0475-316010

Laurens Schulman B.V.
Brinklaan 84a
1404 GM Bussum
035-6916632

Robert Schulman
Naarderstraat 67
1251 BG Laren NH
035-5310056

C.J.G. Schuurman-Rijnholt
Emmastraat 13
7075 AL Etten (Gld)
0315-327781

Sipiro Munten
Selterskampweg 14
6721 AT Bennekom
0318-418064

Munthandel Verschoor
Postbus 5803
3290 AC Strijen
078-6741719

J.B. Westerhof
Trekpad 38-40
8742 KP Burgwerd
0515-573364

corresponderende leden:

Munth. Huis Albert
P. Eyckmans
St. Jacobsmarkt 64
2000 Antwerpen
België
00-32 2 2321121

Jean Elsen N.V.
Tervurenlaan 65
1040 Brussel
België
00-32 2 7346356

Jean-Luc v.d. Schueren
14, rue de la Bourse
1000 Bruxelles
België
00-32 2 5133400

Holland Coin Fair

De jaarlijkse numismatische beurs Holland Coin Fair wordt georganiseerd door de Stichting Bevordering Numismatiek onder auspiciën van de Nederlandse Vereniging van Munthandelaren. De 11e Holland Coin Fair wordt van vrijdag 9 tot en met zondag 11 februari 1996 gehouden in het Nederlands Congresgebouw te Den Haag.

Bijna alle leden van de Nederlandse Vereniging van Munthandelaren zijn aanwezig met een uitgebreid aanbod van munten, penningen en papiergeld. Tot de deelnemers behoren voorts De Nederlandse Munt, Het Nederlands Muntmuseum, enkele Numismatische Kringen, het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet (met raadpleging via de computer en nieuwe publikaties). Voor het eerst geeft ook de Vereniging voor Penningkunst met een informatiestand acte de présence.

De openingstijden van de beurs zijn:
vrijdag 9 februari van 17.00 tot 21.00 uur,
zaterdag 10 februari van 10.00 tot 17.00 uur en
zondag 11 februari van 11.00 tot 17.00 uur.
De entreeprijs bedraagt *f* 5.

Het Nederlands Congresgebouw, Churchillplein10 (bij de Johan de Wittlaan), Den Haag (telefoon 070 3066366) is per openbaar vervoer te bereiken vanaf het Centraal Station (CS) met tramlijn 7, halte Johan de Wittlaan; vanaf station Hollands Spoor (HS) met tramlijn 8, halte Eisenhowerlaan.
Het Nederlands Congresgebouw beschikt over een eigen parkeergarage.

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

In 1996 verschijnt de twintigste jaargang van *De Beeldenaar*. Het tijdschrift komt zes maal per jaar uit en is een informatieve en wetenschappelijke bron voor allen die door beroep of interesse betrokken zijn bij numismatiek en penningkunst.

De Beeldenaar verscheen in 1977 als opvolger van de numismatische tijdschriften *De Geuzenpenning* en *Florijn*. *De Geuzenpenning* sloot in 1976 de 26e jaargang af als kwartaaluitgave van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en van de Vereniging voor Penningkunst. *Florijn* verscheen gedurende vijf jaar (1972-1976) als orgaan van de Federatie van Numismatische kringen.

De Beeldenaar verschijnt sinds 1990 in zijn huidige vorm en wordt sindsdien uitgegeven door Stichting De Beeldenaar, waarin beide genoemde verenigingen zitting hebben. Leden van beide verenigingen ontvangen het blad gratis uit hoofde van hun lidmaatschap. Losse abonnementen zijn ook mogelijk.

De Beeldenaar wordt uitgegeven zonder winstoogmerk. De redactie bestaat uit leden van het Genootschap en/of de Vereniging voor Penningkunst. Het beleid van de redactie is erop gericht steeds een uitgave te brengen met zoveel mogelijk variatie op numismatisch gebied. Dat wil zeggen artikelen en berichten over moderne en historische penningen en over moderne, oudere, middeleeuwse en antieke munten, zowel van ons eigen land als van andere landen. Daarnaast, indien het materiaal beschikbaar komt, artikelen betreffende verwante gebieden als papiergeld, primitief geld, noodgeld, muntgewichten en gesneden stenen. Daarbij streeft de redactie naar een inhoud die kwalitatief verantwoord en tevens prettig leesbaar is, niet alleen voor de gevorderde, maar ook voor de beginnende verzamelaar of anderszins belangstellende lezer.

Oude jaargangen van *De Beeldenaar* kunt u raadplegen in de bibliotheek van Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden, Het Nederlands Muntmuseum te Utrecht en in de grotere openbare en universiteitsbibliotheken.

Elke jaargang telt circa 275 redactionele pagina's. De redactie stelt toezending van artikelen, berichten en alle andere informatie op prijs. Adverteren is mogelijk; tarieven zijn op aanvraag beschikbaar. Het adres van de stichting (uitgever) is Postbus 11028, 2301 EA Leiden. Verdere praktische gegevens vindt men in de colofon aan het eind van ieder nummer van *De Beeldenaar*.

Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde

'Concordia res parvae crescunt'

In 1891 besloten enige Nederlandse numismaten, tijdens het in Brussel gehouden eerste Internationale Numismatisch Congres, om ook in Nederland een genootschap op te richten dat zich bezig zou houden met de bevordering van de kennis van munt- en penningkunde en het bijeenbrengen en stimuleren van de verzamelaars van munten en penningen. Dit eerste Internationale Numismatisch Congres te Brussel werd georganiseerd ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van het Koninklijk Belgisch Genootschap voor Numismatiek. Enige tientallen Nederlanders, die lid waren van dit Genootschap, waren ervan overtuigd dat ook in Nederland plaats was voor een initiatief op dit gebied. Op 12 juni 1892 vond in Amsterdam, in de zalen van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, de oprichtingsvergadering plaats van het Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde, waaraan, bij besluit van 25 oktober 1899, door H.M. Koningin Wilhelmina het predikaat 'Koninklijk' werd verleend omdat het Genootschap het enige was waarvan de leden wetenschappelijk numismatisch onderzoek verrichtten.

Het Genootschap stelt zich ten doel de beoefening en de verbreiding van de munt- en penningkunde in de breedste zin van het woord. Het tracht dit doel te bereiken door onder andere het houden van lezingen, het uitgeven van numismatische publikaties, het stimuleren en ondersteunen van plaatselijke numismatische kringen, het bevorderen en zonodig verzorgen van numismatische exposities enzovoort. Zodoende steunt en stimuleert het Genootschap iedereen in Nederland die, hetzij beroepsmatig dan wel als amateur, zich bezighoudt met munten, penningen en papiergeld. Het Genootschap vormt een ontmoetingsplaats voor verzamelaars, handelaren, wetenschappers en museummedewerkers, kortom voor ieder die zich serieus interesseert voor munten, penningen en alles wat hieraan verwant is.

De belangrijkste activiteiten van het Genootschap zijn het houden van bijeenkomsten en het uitgeven van publikaties. Het organiseert tenminste tweemaal per jaar – in de regel de laatste zaterdag van mei en de laatste zaterdag van september – een bijeenkomst voor leden en genodigden. De organisatie van deze bijeenkomsten vindt in het algemeen plaats in nauw overleg en in samenwerking met plaatselijke musea, numismatische kringen, gemeentebestuur en historische verenigingen. De belangrijkste onderdelen van het programma vormen lezingen, museumbezoek en onderling contact tussen de leden.

Jaarlijks publiceert het Genootschap het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* (JMP), waarin belangrijke wetenschappelijke artikelen worden gepubliceerd, De leden van het Genootschap ontvangen dit jaarboek gratis. Niet-leden kunnen de exemplaren los kopen. Hiernaast geeft het Genootschap, tesamen met de Vereniging voor Penningkunst, het tweemaandelijks tijdschrift *De Beeldenaar* uit. Leden van het Genootschap (en die van de Vereniging voor Penningkunst) ontvangen *De Beeldenaar* gratis.

Leden van het Genootschap kunnen zijn natuurlijke personen alsmede rechtspersonen zoals musea, numismatische kringen, buitenlandse zustervereningingen en munthandelaren. Als enthousiast verzamelaar of belangstellende bent u van harte welkom als lid van het genootschap. De contributie bedraagt *f* 80 per jaar. Informatie over het lidmaatschap kunt u krijgen bij het secretariaat: Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde, p/a De Nederlandsche Bank, Postbus 98, 1000 AB Amsterdam, telefoon 020 5242274.

Vereniging voor Penningkunst

Een penning ontworpen door een beeldend kunstenaar is een 'handzaam' kunstvoorwerp met een maximum aan beeldende expressie op voor- en keerzijde.

De Vereniging voor Penningkunst bestaat sinds 1925. Ze verleent elk jaar een of meer opdrachten voor het ontwerpen van een penning aan gevestigde en aankomende beeldende kunstenaars. Uitgangspunt daarbij is artistiek uitgebalanceerde vormgeving en beeldende kwaliteit. De penningen van de Vereniging onderscheiden zich hierdoor meestal van produkten uit het commerciële circuit.

Deze 'objects d'art' kan men verwerven door lid te worden. De Vereniging voor Penningkunst staat open voor ieder die het grote gebaar van het kleine weet te waarderen en een voor de hand liggend stukje monumentale kunst op een eenvoudige manier wil verwerven.

De Vereniging voor Penningkunst kent leden en donateurs. De contributie is door de ledenvergadering in 1992 vastgesteld op *f* 175. De hoogte ervan volgt noodzakelijkerwijs de ontwikkeling van het prijspeil. Donateurs betalen tenminste anderhalf maal het gewone contributiebedrag. Ze hebben dezelfde rechten als gewone leden.

De Vereniging bezegelt het lidmaatschap met een welkomstpenning. Elk jaar ontvangen de leden een speciaal ontworpen verenigingspenning, waarvan de oplage door het aantal leden bepaald wordt. Daarnaast kan jaarlijks worden ingeschreven op een tweede uitsluitend voor de Vereniging ontworpen penning, waarvan de oplage door het aantal inschrijvingen wordt bepaald. De voor deze penningen te betalen prijs is variabel, maar altijd aantrekkelijk.

Leden ontvangen *De Beeldenaar*, tweemaandelijks tijdschrift van de Vereniging voor Penningkunst en het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde.

De jaarvergaderingen van de Vereniging, waar de leden elkaar ontmoeten, bieden gelegenheid te oordelen over het bestuursbeleid en suggesties te doen voor de verenigingsactiviteiten.

Het lidmaatschap gaat in vanaf de ontvangst van betaling van de contributie c.q. de bijdrage. Opzeggingen uitsluitend schriftelijk tot uiterlijk twee maanden vóór de aanvang van enig kalenderjaar. Het secretariaat (Mollenburgseweg 60, 4205 HD Gorinchem, telefoon/fax 0183 626543) geeft desgewenst verdere inlichtingen.

Numismatische Kringen

Numismatische kringen zijn plaatselijke numismatische verenigingen die door lezingen, onderlinge veilingen en /of ruilavonden op regionaal niveau de kennis en interesse in munten, penningen en papiergeld trachten te bevorderen.

De Numismatische Kringen, waarvan er ruim twintig in Nederland actief zijn, hebben slechts een losse band met het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde. Leden van Numismatische Kringen zijn niet altijd lid van het Genootschap en ook omgekeerd zijn genootschapsleden niet altijd lid van een Numismatische Kring, doch heel vaak wel. Zij wisselen op die wijze kennis en interesses uit met de basis.

Namens het Genootschap onderhoudt de *Werkgroep Kringen* het contact met de Numismatische Kringen in Nederland. Jaarlijks wordt door de werkgroep een bijeenkomst georganiseerd met de besturen van de Numismatische Kringen, de redactie van *De Beeldenaar* en het bestuur van het Genootschap.

Onder redactie van de Werkgroep Kringen wordt maandelijks een *Nieuwsbrief* ten behoeve van de Numismatische Kringen verzorgd met actuele informatie over onder andere exposites, veilingen en recente publikaties.

De Werkgroep Kringen houdt een lijst van sprekers en hun onderwerpen bij, die na elk seizoen aan de kringen wordt toegezonden. Daaruit kan door de kringen een keuze gemaakt worden, indien zij sprekers voor hun bijeenkomsten wensen uit te nodigen.

Adressen Numismatische Kringen

NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN

Redactie-adres: Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis, 010 5914709.

SECRETARIATEN, TIJDSTIPPEN EN PLAATSEN VAN SAMENKOMST

AMSTERDAM Gooioord 158, 1103 CK Amsterdam, 020 699 31 18.
- oktober t/m mei op tweede maandag om 19.45 uur in 't Open Hof', Burg. Haspelslaan 129, Amstelveen.

BLOEMBOLLENSTREEK e.o. Troubadourshof 2, 2171 TG Sassenheim, 0252 211712.
- september t/m juni op tweede dinsdag om 19.00 uur in 't Poelhuys', Vivaldistraat 4 (Poelpolder) te Lisse.

BRABANT Veldm. Montgomerylaan 571, 5612 BM Eindhoven, 040 2441003.
- oktober tot mei op tweede woensdag om 19.30 uur, Parade 17 te 's-Hertogenbosch.

FRIESLAND 'Mr Jacob Dirks', It Merkelan 13, 9244 CW Beetsterzwaag, 0512 383274.
- oktober t/m mei op afwisselende dinsdagen om 20.00 uur, Hotel Ozinga, Lemmerweg 8, Sneek.

FRISIA Westerbuorren 33, 9212 PK Boornbergum, 0512 382901.
- september t/m april (behalve. december) op laatste dinsdag om 19.00 uur in Menorah-kerk, lange Wijk, Drachten.

GRONINGEN De Hilde 61, 9472 WP Zuidlaren, 050 4095975.
- september t/m mei op derde vrijdag om 20.00 uur in CJMV-gebouw, Spilsluizen 9 te Groningen.

's-GRAVENHAGE Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis, 010 5914709.
– september t/m mei op derde dinsdag (zoveel mogelijk) om 20.00 uur in Remonstrantse Kerk, Laan van Meerdervoort 955, Den Haag.

HOOGEVEEN Van Limburg Stirumstraat 31, 7901 AM Hoogeveen, 0528 267649.
– september t/m mei op tweede donderdag om 19.30 uur in 'De Tamboer', Hoofdstraat 17, Hoogeveen.

'MONETA CAMPENSIS' Statehof 35, 8302 CZ Emmeloord, 0527 620238.
– september t/m mei op eerste maandag in Wijkgebouw 'De Flevocel', Lamoraal van Egmondstraat 2, Kampen.

KENNEMERLAND 2e Hogerwoerddwarsstraat 6, 2023 VJ Haarlem, 023-5255765.
– september t/m juni op derde maandag om 19.30 uur in Buurtcentrum-Noord, Muiderslotweg 238, Haarlem.

'HET LAND VAN RAVENSTEIN' Eindhovenseweg 183, 5552 AC Valkenswaard, 040 2012350.
– oktober t/m juni op eerste maandag om 20.00 uur in Markthal 'Hart van Uden', Nieuwe Markt 1, Uden.

LIMBURG Hondstraat 56211 HW Maastricht, 043 3215119.
– september t/m juni op derde donderdag om 20.00 uur. Hotel Bergère, Stationsstraat 40, Maastricht.

NOORD-OOST POLDER e.o. Uranusstraat 5, 8303 ZW Emmeloord, 0527 616650.
– september t/m mei op laatste dinsdag om 20.00 u. in Ger. Centrum, C. Dirkszplein 1, Emmeloord.

OOST-NEDERLAND Klaroen 6, 6904 PB Zevenaar, 0316 340521.
– september t/m mei op tweede dinsdag om 19.30 uur (ruilen 19.30-20.00 uur) in 'De Klok', Lagestraat 2, Dieren.

ROTTERDAM Hoyledesingel 16, 3054 EK Rotterdam 010 4 227741.
– oktober t/m juni op eerste maandag om 20.00 uur in Rudolf Mees-Instituut van Kon. Ammanstichting, Boezemweg 171, Rotterdam.

TWENTE Postbus 1204, 7500 BE Enschede, 053 4775139.
– september t/m mei op derde dinsdag om 19.30 uur in Hotel 't Lansink, C.T. Storkstraat 18, Hengelo.

UTRECHT H.Tollenstraat 26 3521 XX Utrecht, 030 2943854.
– september t/m april (niet in december) vierde woensdag om 19.30 uur in Vergadercentrum 'Majella', Vleutenseweg 494, Utrecht.

ZEELAND Breeweg 40, 4335 AR Middelburg, 0118 626294.
– september t/m juni op tweede donderdag om 19.00 uur in 'De Schakel', Bachtensteene 14 te Middelburg.

ZWOLLE 'DE DUIT', Irenestraat 1, 8019 XC Zwolle, 038 4211443.
– september t/m mei op derde maandag om 19.45 uur in speeltuingebouwtje Assendorp, Geraniumstraat, Zwolle.

Rijksmuseum
Het Koninklijk Penningkabinet

Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet beheert de grootste nationale verzameling van munten en penningen, papiergeld, gesneden stenen en zegelstempels. Ook de nationale bibliotheek op dit vakgebied wordt door het Penningkabinet beheerd.

Daarnaast houdt het museum zich bezig met het verstrekken van inlichtingen, het doen van onderzoek en het vastleggen van muntvondstgegevens in het kader van de monumentenwet.

De kern van de verzameling ontstond na samenvoeging van de collecties van de stadhouders Willem IV en Willem V en het door koning Lodewijk Napoleon opgerichte Lands Penningkabinet. Sinds de stichting van het museum door koning Willem I in 1816 is de verzameling voortdurend uitgebreid en deze telt nu ruim 200.000 voorwerpen. Door middel van wisselende exposities worden telkens andere delen van de collectie aan het publiek getoond. Computers geven aan de bezoekers details over allerlei voorwerpen die nu al bijna 180 jaar worden verzameld en bewaard.

Enkele tot nu toe behandelde thema's van de exposities zijn de produktie van een achttiende-eeuwse penningfabriek, de vervaardiging en het gebruik van gesneden stenen, de goud- en zilverschat uit een VOC-wrak, Nederlandse Penningkunst 1890-1990 en het wegen van geld. In 1994 toonde het Penningkabinet als eerste museum in Nederland een grote overzichtstentoonstelling van het werk van de internationaal bekende en zeer gewaardeerde vormgever (en medailleur) Chris van der Hoef. De huidige tentoonstelling (1995/1996) is getiteld *Bloedgeld*, deze laat zien wat oorlog met geld doet.

De bibliotheek telt ongeveer 12.000 titels van boeken, tijdschriften en veilingcatalogi op het gebied van munten en penningen en staat ter beschikking van iedere geïnteresseerde. In de zomer van 1995 is in de bibliotheek een publieksterminal in gebruik genomen. Bezoekers kunnen nu zelf, desgewenst onder deskundige leiding, de geautomatiseerde catalogus van het Peningabinet raadplegen. De bibliotheek is geopend van dinsdag tot en met vrijdag van 10.00 tot 17.00 uur.

Elke woensdagmiddag tussen 14.00 en 17.00 uur is er museumspreekuur. De medewerkers determineren (gevonden) munten, bepalen de echtheid van Nederlandse munten, beantwoorden vragen en geven adviezen. Informatie en adviezen worden ook schriftelijk verstrekt.

Openingstijden exposities:
Dinsdag tot en met zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur, zondag van 12.00 tot 17.00 uur; gesloten 1 januari en 3 oktober.

Rapenburg 28, Leiden
telefoon 071 5120748, fax 071 5128678
Postadres: Postbus 11028, 2301 EA Leiden

Het Nederlands Muntmuseum

In het monumentale pand van De Nederlandse Munt aan de Leidseweg te Utrecht huist het Nederlands Muntmuseum. Dit museum beheert, verzamelt, bestudeert en presenteert een collectie die een beeld geeft van de muntproduktie in de Nederlanden vanaf de zevende eeuw tot heden. Als meest belangrijk onderdeel van de verzameling geldt de collectie produkten van de Utrechtse Munt.

De geschiedenis van de Utrechtse Munt gaat terug tot de tiende eeuw. In die tijd was er al een munthuis werkzaam voor de bisschop van Utrecht. Deze Munt ondervond gedurende een aantal eeuwen concurrentie van vele soortgelijke bedrijfjes in ons land. Eind 1806 bleef 's Rijks Munt echter als enig muntbedrijf over en sindsdien wordt alleen te Utrecht al het Nederlandse muntgeld geslagen. Door de privatisering in 1994 kreeg 's Rijks Munt een nieuwe naam: *De Nederlandse Munt.* Het Museum van 's Rijks Munt werd omgedoopt tot *Het Nederlands Muntmuseum.*

De collectie van het museum sluit aan bij de lange geschiedenis van de Utrechtse Munt. In een vaste presentatie wordt een overzicht gegeven van de vele muntsoorten die door de eeuwen heen in de Nederlanden zijn vervaardigd. De periode na 1806 is hierbij bijzonder ruim vertegenwoordigd. Daarnaast is een gedeelte van de tentoonstelling gewijd aan de techniek van de muntproduktie. Uniek onderdeel van de collectie van het museum is de verzameling modellen, stempels, gereedschappen, oude machines en instrumenten.

Verschillende malen per jaar wordt in tijdelijke tentoonstellingen aandacht besteed aan onderwerpen die betrekking hebben op de actualiteit of de nationale monetaire geschiedenis.

Openingstijden:
Werkdagen van 10.00 tot 16.00 uur. Bezoek aan bibliotheek en archief uitsluitend op afspraak.

Leidseweg 90, Utrecht.
telefoon 030 2910410, fax 030 2938344
Postadres: Postbus 2407, 3500 GK Utrecht

Munt- en Penningkabinet

Spaar- en Voorschotbank Surhuisterveen

Bij de samenstelling van de collectie van de Spaar- en Voorschotbank in Surhuisterveen is er naar gestreefd een zo volledig mogelijk beeld te geven van de westerse muntgeschiedenis vanaf 600 v. Chr. met een accent op de Friese muntslag. Verschillende bijzondere afslagen worden getoond.

De verzameling bevat ook diverse unica zoals een gouden afslag van een Dubbele Friese Koggerdaalder uit 1652 en een eveneens uit Friesland stammende gouden afslag van een Florijn uit 1665. Heel apart zijn de bijzondere afslagen in goud of op dubbele zwaarte van een aantal belangrijke munten.

Regelmatig wordt de vaste tentoonstellingscollectie opgeluisterd met een thema-expositie.

Openingstijden:
Dinsdag tot en met vrijdag van 14.00 tot 17.00 uur. Groepen op afspraak.

Jan Binneslaan 9a, Surhuisterveen
telefoon 0512 361925

Publikaties en literatuur

Encyclopedie van Munten en Bankbiljetten
Losbladige uitgave onder redactie van E.J.A. van Beek.
(Bohn Stafleu Van Loghum b.v., Postbus 4, 2400 MA Alphen aan den Rijn)

Museumgids
Collectie overzicht Nederland numismatische collecties (munten, penningen en bankbiljetten).
(Pampus Associates, 1992; informatie over verkrijgbaarheid: De Nederlandse Munt, Utrecht)

MUNTkoerier
Onafhankelijk maandblad in de Benelux voor munten, penningen, bankbiljetten en edele metalen.
(Omni-Trading b.v., Canadalaan 8-A, 7316 BX Apeldoorn)

Muntpers
Een viermaal per jaar verschijnende gratis uitgave met nieuws over muntuitgiften van De Nederlandse Munt n.v.
(De Nederlandse Munt n.v., Utrecht)

De geschiedenis van het geld
Handleiding voor het verzamelen van munten, penningen en bankbiljetten, het boek van de Teleac-serie 1992.
(Pampus Associates, 1987; informatie over verkrijgbaarheid: De Nederlandse Munt n.v., Utrecht)

Nederlandse penningkunst
J.N. van Wessem
Beknopte portretten van meer dan veertig medailleurs met een impressie van hun werkwijze.
(SDU, 1988; informatie over verkrijgbaarheid: Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden)

Speciale catalogus van de Nederlandse munten van 1795 tot heden. (27e druk)
Jaarlijks verschijnende speciale catalogus van de Nederlandse munten van 1795 tot heden.
(Mevius Numisbooks Int. b.v.)

Muntalmanak (13e editie – 1996)
Jaarlijks verschijnende complete catalogus van het Koninkrijk der Nederlanden, inclusief Nederlands Indië, Suriname, De Nederlandse Antillen en Aruba.
(Nederlandse Vereniging van Munthandelaren)

Veilingcatalogi
Veilingcatalogi van diverse munthandelaren en veilinghouders.

GESPECIALISEERD IN NUMISMATISCHE LITERATUUR:
- A.G. van der Dussen b.v.
  Hondstraat 5, 6211 HW Maastricht – telefoon 043 3215119.
- Mevius Numisbooks Int. b.v.
  Oosteinde 97, 7671 Vriezenveen – telefoon 0546 561322.

Munthandelaren

Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

Bussumse postzegel- en munthandel J.W. Eeckhout
Kapelstraat 20, 1404 HX Bussum. Tel. 035 6916288
Specialiteit: Nederland en vroegere overzeese gebiedsdelen, gouden munten (wereld) en Nederlandse bankbiljetten.

Munthandel Civitat A.H.G. Drouven
Luttekestraat 31, 8011 LP Zwolle. Tel. 038 4223368
Topkwaliteit koninkrijk en provinciaal.

Coin House K. Doorduin
Heuvel 12, 5101 TD Dongen. Tel. 0162 312169
Gespecialiseerd in koninkrijk en provinciaal.

A.G. van der Dussen B.V.
Hondstraat 5, 6211 HW Maastricht. Tel. 043 3215119
Numismatische literatuur.
Veilingen in samenwerking met Karel de Geus, Eindhoven.

Munthandel Karel de Geus
Stratumsedijk 47, 5611 NC Eindhoven. Tel. 040 2123455
Veilingen in samenwerking met Van der Dussen, Maastricht.

Munthandel Hekra L.H. Helderton
Molenstraat 25, 4061 AB Ophemert. Tel. 0344 651392
Gespecialiseerd in penningen; prijslijst gratis op aanvraag.

Munthandel G. Henzen
Postbus 42, 3958 ZT Amerongen. Tel. 0343 452838
Specialiteit: antieke munten; gratis prijslijst op aanvraag.

Hollandsche Bank-Unie N.V. (A.A. Wijsman)
Coolsingel 104, Pb. 249, 3000 AE Rotterdam. Tel. 010 2820274
Gespecialiseerd in munten en edele metalen als verzamel- of beleggingsobject.

Holleman Munten
Postbus 3242, 7500 DE Enschede. Tel. 053 4338779
Gespecialiseerd in antieke munten en rekenpenningen; prijslijst op aanvraag.

Honingh Munten
Postbus 396, 1940 AJ Beverwijk. Tel. 075 6873094
Munten van de gehele wereld; specialiteit Ned. Indië en Ned. Antillen.

Munthandel Kevelam B.V.
Speulderweg 15, 3866 LA Garderen. Tel. 0577 461955
Ruim gesorteerd in koninkrijksmunten in hoge kwaliteit.

Postzegel- en munthandel Kienhorst
Steenstraat 16, 7571 BK Oldenzaal. Tel. 0541 515879
Ook vestigingen in Breda, Groningen, Den Haag en Zutphen.
Inkoop – verkoop gehele wereld.

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen. Tel. 0546 561322
Nederlandse munten, provinciaal en koninkrijk; historiepenningen en literatuur.

ING Bank (E.F.C. Molenaar)
Herengracht 580, 1017 CJ Amsterdam. Tel. 020 5577375
Aan- en verkoop van munten.

De Nederlandse Muntenveiling (C. Muis)
Rokin 60, 1012 KV Amsterdam. Tel. 020 5230261
Regelmatig internationale veilingen; catalogus op aanvraag.

Munthandel Oost-Brabant M. van Berkom
Heischouw 31, 5345 XT Oss. Tel. 0412 624123
In- en verkoop van munten en bankbiljetten, nieuwsdienst, abonnement.

Theo Peters Numismatiek & Filatelie B.V.
Rosmarijnsteeg 7, 1012 RP Amsterdam. Tel. 020 6222530
Specialiteit: provinciale en koninkrijksmunten.

E.D.J. van Roekel B.V. F. Knol
Postbus 3, 1400 AA Bussum. Tel. 035 6949474
Alle internationale muntuitgiften.

Romunt B.V. W.E.M. Dols
Roerzicht 1, 6041 XV Roermond. Tel. 0475 316010
Specialiteit: abonnementen nieuwe uitgiften De Nederlandse Munt.
Grote collectie buitenlandse munten.

Laurens Schulman B.V.
Brinklaan 84a, 1404 GM Bussum. Tel. 035 6916632
Munten, penningen en papiergeld; kwaliteit en garantie;
veilingen en prijslijsten; taxaties en verzekeringen; beëdigd taxateur.

C.J.G. Schuurman-Rijnholt
Emmastraat 13, 7075 AL Etten (Gld). Tel. 0315 327781
Wereldmunten, ECU's, bankbiljetten; prijslijst op aanvraag.

Munthandel Verschoor
Postbus 5803, 3290 AC Strijen. Tel. 078 6741719
Inkoop – verkoop – taxaties – adviezen.

J.B. Westerhof
Trekpad 38-40, 8742 KP Burgwerd. Tel. 0515 573364
Historiepenningen.

Veilinghuizen

AA Muntenveiling
Rosmarijnsteeg 7, 1012 RP Amsterdam. Tel. 020 6261818
Twee maal per jaar internationale muntenveiling.

Coin investment B.V.
Postbus 204, 2160 AE Lisse. Tel 0252 414985
Periodieke munt- en penningveilingen.

Karel de Geus
Stratumsedijk 47, 5611 NC Eindhoven. Tel. 040 2123455
Veilingen in samenwerking met Van der Dussen, Maastricht.

De Nederlandse Muntenveiling (C. Muis)
Rokin 60, 1012 KV Amsterdam. Tel. 020 5230261
Regelmatig internationale veilingen; catalogus op aanvraag.

Rietdijk bv
Noordeinde 41, 2514 GC 's-Gravenhage. Tel 070 3647831
Gespecialiseerd in het veilen van numismatische collecties. Jaarlijks twee veilingen.

Laurens Schulman B.V.
Brinklaan 84a, 1404 GM Bussum. Tel. 035 6916632
Numismaat – veilinghouder – beëdigd taxateur.

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Lid nederlandse vereniging
van munthandelaren

Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455
Fax. 040 - 2110845

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

VEILING

AUCTION SALE

Coins and Medals

Twee maal per jaar Internationale ***Muntenveiling***

A.G. van der Dussen b.v.

- Munten, Penningen, Eretekenen en Numismatische Boeken
- Coins, Medals, Decorations and Numismatic Books
- Monnaies, Médailles, Décorations et Livres Numismatiques
- Münzen, Medaillen, Ehrenzeichen und Numismatische Literatur

Hondstraat 5, 6211 HW Maastricht, Nederland. Tel. (0)43.321.51.19 Fax. (0)43 32.16.014

De Monnikhoff-prijspenning

Een opus postumum van de medailleur J.H. Schepp

J. WIT

Uit de penningcollectie van Amsterdam, die zich in het Amsterdams Historisch Museum bevindt, is sinds 1952 een zilveren penning, de zogenaamde *Prijspenning van het legaat van Johannes Monnikhoff* aan het Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet in langdurig bruikleen gegeven. Deze penning is afkomstig uit de collectie van J.A. Völcker, die op 9 april 1888 bij Frederik Muller in veiling werd gebracht.

Tot de Amsterdamse collectie behoren – in relatie tot deze Monnikhoff-prijspenning – nog drie penningen, die kennelijk als minder zeldzaam worden beoordeeld, maar waartussen zich toch een merkwaardig exemplaar bevindt.

Een penning in brons, gesigneerd V C.F. (Van Calker fecit) (inv. nr pb 327), afkomstig uit de collectie Dreesmann.

Een voor- en keerzijde, geperst, verguld karton of papier-maché, gesigneerd V C.F. (inv. nr pa 592), afkomstig uit de collectie L.H. Eberson, veiling Bom december 1891.

Een exemplaar in een tin- of loodlegering, niet gesigneerd (inv. nr pa 591), onbekende herkomst. Een identiek exemplaar bevindt zich in de collectie van het Universiteitsmuseum de Agnietenkapel in Amsterdam, inv. nr 060.029.

Het laatstgenoemde exemplaar vormt in vele opzichten een uitzondering: niet alleen ontbreekt de signatuur, maar ook verschilt de redactie van de tekst, de belijning van de afsnede, evenals de vormgeving van de twee handen en de krulveer, als men die vergelijkt met de afbeelding bij Vervolg van Loon 689, waarbij opgemerkt werd dat er kennelijk een *tweede stempel* zou bestaan (noot op blz. 340). Ook in de *Bijdragen voor de Penningkunde* door G. van Orden en A.D. Schinkel en bij een opsomming van het werk van Van Calker in het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde 1917* leest men – als ware het vanzelfsprekend – dat er twee

B.C. van Calker, prijspenning van het legaat van Johannes Monnikhof, afkomstig uit de collectie van J.A. Völcker, Coll. Amsterdam Historisch Museum, inv. nr pa 590, in bruikleen aan het KPK (foto KPK)

stempels voor de Monnikhoff-prijspenning door hem gemaakt werden.

Uitgaande van dit ongesigneerde exemplaar in de collectie van het Amsterdams Historisch Museum (A.H.M.) (pa 591) en de identiek-afwijkende illustratie bij Van Orden, kan men voor het probleem van deze 'tweede' stempel, door nalezing van de archiefstukken betreffende het legaat Monnikhoff in het gemeente-archief in Amsterdam (archief PA 19), tot een voorlopige conclusie komen dat deze ongesigneerde penning een afslag zou kunnen zijn van een stempel, gesneden door de medaileur J. H. Schepp en wel kort voor diens dood op 10 mei 1793.

Korte geschiedenis van de Monnikhoff-prijspenning

Johannes Monnikhoff was stadsbreukmeester van Amsterdam.[1] Hij overleed op 23 juni 1787, hij woonde toen op de Fluwelen Burgwal tegenover de Sint Annenstraat (Oudezijds Voorburgwal 97) in het huis dat zijn vader de chirurgijn Willem Monnikhoff in 1751 had gekocht. Hij werd op 28 juni in de Nieuwezijdskapel aan het Rokin begraven. Monnikhoff liet bij testament, opgemaakt op 12 september 1786 bij notaris J. Creighton, een bedrag van *f* 20.000 na. Hij wilde dat na zijn dood een commissie zou worden samengesteld die de zorg op zich zou nemen om dit bedrag te beleggen in *Hollandsche Obligatiën.* Van het interestbedrag dat hieruit voortvloeide, zou jaarlijks door deze commissie een prijsvraag naar een verhandeling op medisch gebied bekostigd kunnen worden. De prijs voor de bekroonde verhandeling bestond uit een gouden penning of naar keuze een bedrag van *f* 300. Daarnaast was een bedrag van *f* 1000 bestemd voor het doen vervaardigen van een penningstempel. De penning werd door Monnikhoff nauwkeurig omschreven: *deese penning ter haarer eener zijde twee te zamen gevouwen handen of anders een dubbele strik, wiens om- of onderschrift behelst: door Konst en Broederschap verbonden, en op desselfs andere of keerzijde, een om haar spil gewonden Krulveer, die tot haar om- en onderschrift heeft: de Konst door toedoen volmaakter geworden.*

Pas vijf jaar later, op 22 augustus 1792 werd, na enige gerechtelijke procedures, het bestuur over het legaat ten huize van professor Andreas Bonn te Amsterdam geïnstalleerd; waarbij onder andere *de bezorging van de stempel der medaille en het doen vervaardigen*

J. H. Schepp, exemplaar in tin- of loodlegering, niet gesigneerd (Coll. A.H.M., inv. nr pa 591), onbekende herkomst. (foto J. Wit)

ervan aan de heren Bonn en Van Gesscher wordt opgedragen.

Op 7 september 1792 wordt het legaat officieel ontvangen. Jacobus Buys, die in 1783 ook een portret van Johannes Monnikhoff geschilderd had, krijgt de opdracht een schets of tekening voor de stempel te maken. De opdracht voor het snijden van de stempel gaat naar Johann Hendrik Schepp te Leiden.

Op de vergadering van 19 maart 1793 wordt de schets van Buys en *het model der medaille*, gemaakt door Schepp, aan de *Bezorgers van het Legaat* getoond door Bonn; beide worden goedgekeurd en de rekening voor de schets, groot *f* 35 zal worden betaald. Schepp verschijnt zelf ter vergadering en neemt de opdracht voor het vervaardigen van de medaille aan voor een bedrag van *f* 900. Schets en model komen onder de hoede van Bonn.

Enkele maanden later echter, op de vergadering van 26 mei 1793 wordt schriftelijk bericht ontvangen van de echtgenote van Schepp, dat haar man op 10 mei overleden is. Zij bericht tevens dat de stempels zo goed als gereed zijn en dat deze alleen nog maar gehard moeten worden. Door zijn collega's wordt Bonn verzocht contact op te nemen met de weduwe Schepp en met de heer Van Calker, *medailleur te Zeyst*.

Op de vergadering van 27 juni 1793 wordt een *afdruksel der medaille* getoond en men besluit aan Van Calker opdracht te geven de stempels te harden, waarna op 17 augustus een proefslag in zilver wordt ontvangen. Van Calker deelt echter mede dat er in de stempel enkele scheurtjes zijn gekomen en hij twijfelt of de stempels bruikbaar zullen blijven voor het slaan van gouden exemplaren. Men besluit het er toch op te wagen en zegt toe de schroefkosten te willen vergoeden.

Korte tijd later, op 7 september buigen de heren zich over de eerste gouden penning geslagen op de Schepp-stempels en aangezien duidelijk op de afslag te zien is dat één van de twee stempels gescheurd is, ontstaat een debat hoe men de zaak het eenvoudigst en tegen de geringste kosten zou kunnen oplossen. Eén ding is zeker: dat, waarvoor van Calker reeds had gewaarschuwd, zal gebeuren; dat *de stempel sig eindelijk ten eenen maal sal begeeven.*

Aanvankelijk denkt men aan de oplossing om door Van Calker één nieuwe stempelhelft te laten maken ter vervanging van de gescheurde. Behalve het bezwaar van de extra kosten is men

Identiek exemplaar, collectie Universiteitsmuseum de Agnietenkapel, Amsterdam, inv. nr 060.029 (foto Universiteitsmuseum

er toch ook niet geheel van overtuigd dat men dan later niet alsnog het verschil zou kunnen zien omdat een ander dan Schepp die helft van de stempel erbij gemaakt had. Deze overweging is niet alleen treffend voor het uitgewogen smaakgevoel of stijlgevoel van die tijd, het duidt dan reeds enigszins op het sluimerend wantrouwen in de artistieke vaardigheid van Van Calker; een wantrouwen dat later maar al te goede gronden blijkt te hebben.

Enkele maanden is het stil rond deze kwestie, er zijn belangrijker zaken aan de orde: de heren zijn druk doende bij het inrichten van een *eigen vergaderplaats*. Tot op 15 februari als *bezorgers* voor de eerste maal bijeen zijn in hun nieuwe kamer, een vertrek boven de *stadsdoctorskamer* in het (binnen)gasthuis. Op die plechtige vergadering deelt prof. Bonn mee dat Van Calker de opdracht heeft aanvaard om voor *f* 600 nieuwe stempels (dus beide helften) te vervaardigen. De weduwe van Schepp zal te zijner tijd nog een vergoeding van *f* 300 ontvangen.

Op de vergadering van 8 maart daaropvolgend worden de zilveren en gouden Schepp-afslagen in de *ijzeren kist* opgeborgen. Over het model dat Schepp zelf in maart 1793 de heren aanbood wordt niet meer gerept.

Eind maart 1794 schrijft Van Calker dat het werk aan de nieuwe stempels niet erg vordert en in juli meldt hij de heren bezorgers dat hij hoopt dat de stempels in augustus gereed zullen zijn. Maar ook dan laat hij verstek gaan en laat zijn broer een brief schrijven dat hij ziek is en dat hij zich tot zijn spijt ook niet aan die termijn kan houden.

De afbeelding van de penning

Van de penning bestaan drie verschillende afbeeldingen, die alle onderling verschillen. De bedoeling was dat de bekroonde *Verhandelingen* voorin geïllustreerd zouden worden met een afbeelding van de penning en een gedicht. Dit gedicht was geschreven door professor Andreas Bonn zelf, als *uitlegkundige verklaring op digtmaat* bij de afbeelding. Het gedicht en de afbeelding vond ik terug in de eerste *Verhandeling van de aart en de verscheidenheid der Breuken* door Willem Leurs (1794).

Op 19 september 1794 wordt de proefdruk van deze afbeelding, zoals die afgebeeld zal worden in de reeks verhandelingen, ter vergadering goedgekeurd. De boekverkoper L. van Es in de Kalverstraat verzorgt de uitgaven (Gem. archief PA 819/323).

Afbeelding in 'Verhandeling van de Aart en de Verscheidenheid der Breuken'. Ingezonden door Willem Leurs, 'waaraan de gouden eerepenning in den jaare 1794 is toegewezen'

In de *Bijdragen* van Van Orden/ Schinkel, 1841, plaat II, staat een andere versie, terwijl in Verv. van Loon 689 de penning afgebeeld is die in 1817 ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de commissie geslagen werd.

Het eerste gouden exemplaar door Van Calker

In september 1794 wordt in de vergadering onder andere besloten, dat er naast een gouden (eerste) prijspenning ook een extra zilveren exemplaar zal worden besteld om als standaardexemplaar te worden opgeborgen. Men vindt het een goed idee om als de stempels klaar zijn daarvan een kartonnen afdruk te laten maken voor elk der bestuurderen. Waarschijnlijk gaat het hier om acht paar, één stel bevindt zich in de collectie van het Amsterdams Historisch Museum (pa 592), zoals hiervoor vermeld, afkomstig uit de collectie Eberson.

De tijd gaat dringen voor het uitreiken van de eerste prijsmedaille, toegekend aan Willem Leurs in 1794. Op 17 oktober van dat jaar worden afdruksels van de nieuwe stempels van Van Calker door de heren bestuurders bekeken en bekritiseerd. Vooral de vormgeving van de ineengevouwen handen bevalt hen niet. In november zendt Van Calker dan een *tinnen* exemplaar op en weer zijn er moeilijkheden gerezen bij het harden wegens een *kleine onsuiverheid* in het staal. Hoewel hij vermoedt dat dit euvel bij definitieve afslag in goud wel verholpen zou kunnen worden, raadt hij desondanks de bestuurders aan, voor de zekerheid de *gouden medaille, geschroefd op de stempels van Schepp*, die in een kluis bewaard werd, voorlopig in reserve te houden, in geval zijn eigen, eerste afslag zou mislukken, dan had men tenminste een medaille in goud voor de eerste prijswinnaar. In dezelfde maand is er nog een schriftelijke discussie over wie het goud voor deze eerste medaille moet bekostigen. Maar dan eindelijk op 13 december 1794 laat dr F.E. Willet, een der bestuurders, de eerste gouden Van Calker-penning zien op de vergadering. Dit exemplaar wordt, na goedkeuring, aan Van Calker teruggezonden om de tekst *Willem Leurs merúit 1794* erop te graveren en er een ivoren doosje voor te laten maken. Penning en doosje worden op 3 januari 1795 in Amsterdam afgeleverd. Op 16 januari volgt de

Afbeelding in Bijdragen voor de Penningkunde van G. van Orden / A.D. van Schinkel, 1841, plaat II, 7

afrekening: Van Calker ontvangt *f* 650, de weduwe van Schepp *f*300 en daarbij gaan de stempels van Schepp in eigendom van de heren bestuurders over.

Zowel deze Schepp-stempels, als die welke door Van Calker gesneden zijn, zijn momenteel onvindbaar. Van Calker bewaarde tot aan zijn dood in 1813 zelf zijn stempels en heeft daar ongeveer veertien penningen in goud mee geslagen. Dan gaan de stempels via Salomon van der Goen, graveur in Amsterdam (overleden in 1840) over in handen van David van der Kellen te Utrecht.

In 1817, als het vijfde lustrum van de instelling van het bestuur wordt herdacht, worden er negen zilveren exemplaren geslagen door S. van der Goen, kosten *f* 135 (PA 19/2, 1817), met de namen van die lieden waaruit het bestuur in dat jaar bestond. Hoewel de heren deze penningen aan elkaar schenken, worden de kosten toch bestreden uit de fonds van het legaat, een onrechtmatigheid die hen later in 1855, bij het opheffen van de instelling alsnog verweten wordt: uitgaven van deze aard, privé cadeaux aan elkaar. Dit was toch niet direct in de geest van het testament en het ideaal van Monnikhoff!

Het gouden exemplaar, geschroefd op de stempels van Schepp en op 12 november 1793 opgeborgen in de *ijzeren kist* in de vergaderkamer, werd naar maatstaf van goed-Nederlandse zuinigheid omgemolten en gebruikt in oktober 1796 voor de gouden prijspenning uitgereikt aan J. Logger. Daarom kan ik geen tastbaar argument aanvoeren dat de eerdergenoemde penning in tin- of loodlegering pa 591 het proefmodel is dat op 19 maart 1793 door Schepp aan het bestuur getoond werd en onder de hoede van Bonn kwam. Maar toch meen ik dat deze penning niet het *tinnen* proefmodel kan zijn dat Van Calker in november 1794 ter goedkeuring opzond, namelijk de afslag van zijn eigen nieuwe stempels. Dit voornamelijk op grond van het grote verschil in vormgeving. De Van Calker-penning mist namelijk te enen male het uitgewogen gevoel voor vorm en pa 591 lijkt een typisch produkt van een voorbije tijd, gemaakt door een technisch ervaren en artistiek bekwaam vakman als J.H. Schepp, eigenschappen die Van Calker nauwelijks kon ervaren.

Voor zover mij bekend hebben geen gouden afslagen van de Van Calker-prijspenningstempels de tijden overleefd, hoewel er toch, zover ik kon

Penning geslagen ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de commissie, 1817 (Verv. van Loon 689)

nagaan, ongeveer een twintigtal geslagen werd. Slechts enkele zilveren exemplaren zijn bekend, maar dit zijn alle exemplaren van de afslag die bij S. van der Goen besteld werden in 1817 voor het feestje in de stadsherberg. Daarbij dient opgemerkt te worden dat de vertaling van de inscriptie *Quinto lustro Peracto Curator*, die in Vervolg Van Loon 698 gegeven wordt niet geheel juist is ... *in 1817 vijf-en-twintig jaren bezorger* moet natuurlijk zijn ...*Bezorger van het legaat, nu het vijfde lustrum plaats heeft* of ... *bij het bereiken van het vijfde lustrum.* Ook Dirks schrijft mijns inziens foutief: *Op het vijf en twintig jarig lidmaatschap van het bestuur (etc)* (Penningen 1813-1863) want *bezorger gedurende 25 jaar* waren hooguit alleen Bonn, Van Rhijn, Van Gesscher, Pothoff en Willet, voor zover die tenminste nog in leven waren in 1817!

Ook de datering 1787 van de penning die Vervolg Van Loon geeft is vreemd, aangezien 1787 alleen het feit aangeeft dat Monnikhoff overlijdt en deze datum niet eens op de penning, die pas in januari 1795 tot stand kwam, vermeld wordt.

Behalve de stempels is ook de verblijfplaats van de ontwerptekening van Buys en de zilveren afslag van de Schepp-penning, die in augustus 1793 door Bonn aan zijn collega's getoond werd, onbekend. Evenals de (zilveren of glazen) beker die professor Bonn aan de medebestuurders in 1797 schonk, met het opschrift: *Door konst en broederschap verbonden* en die in 1876 nog in bezit was van G.A. Heineken, de kunstverzamelaar die in 1885 zijn collectie penningen aan de gemeente Amsterdam schonk. ■

NOOT

1 Stadsbreukmeester (liesbreukspecialist), eigen titel ter onderscheiding van stadschirurgijn of stadsheelmeester.

LITERATUUR

Catalogus. Dreesman II, 1949, (blz 572, no 230)

MR J. DIRKS *Beschrijving der Nederlandsche of op Nederland en Nederlanders betrekking hebbende penningen, geslagen tusschen Nov. 1813 en Nov. 1863* (Haarlem 1889-1894) No 104

MR J. DIRKS *Penningkundig Repertorium* (1879-1892) 2149

G. VAN LOON *Vervolg op de beschrijving der Nederlandsche historiepenningen* (Amsterdam, 1821-1869) 698

G. VAN ORDEN / A.D. SCHINKEL *Bijdragen voor de Penningkunde* ('s-Gravenhage 1841)

Jaarboek voor Munt- en Penningkunde IV (1917) 81

Rectificaties

In het artikel over de inschrijfpenning 1995 in *De Beeldenaar* 19 (1995) is op pagina 493 een vervelende fout geslopen. De heer Jan de Smeth is een zoon van barones De Smeth-van Pallandt, zuster van de beeldhouwster. Hij is dus haar neef en niet haar zwager, zoals in het artikel gesuggereerd wordt. Mijn excuses hiervoor, Geer Steyn.

In het artikel *Een nieuw gezicht voor Rembrandt* in *De Beeldenaar* 19 (1995) staat op pagina 530 abusievelijk vermeld: signatuur GS, dit moet zijn: signatuur ST.

'I can't forget, but don't remember what'

Inschrijfpenning 1996 van de Vereniging voor Penningkunst

GEER STEYN

De inschrijfpenning 1996 van de Vereniging voor Penningkunst [zie pagina 52; red.] heeft een zeker bruuskerend karakter. Hij is door Karel Goudsblom ontworpen. De penning ziet eruit alsof de voorstelling in één ademstoot voor het brons gemaakt is: het hoofd van een jonge vrouw binnen een niet gesloten cirkel en op de rand vreemde palmblaadjes die op handen lijken. Op de keerzijde staat de intrigerende tekst *I can't forget, but don't remember what* in het hoofd gekrast. Deze tekst komt uit een song van Leonard Cohen.

Portret van Karel Goudsblom

Met een grote vaart is deze penning gekerfd. Hij suggereert een mentaliteit van erop of eronder. Al gauw ziet de penningkenner dat deze spontaniteit voortkomt uit een besef van wat de penning in zijn traditie meebrengt: het portet als onderwerp, tekst als keerzijde en het sterke gebaar.

De meeste penningen hebben een convergerend karakter. Men wordt naar binnen gezogen, een kleine intieme wereld in. Bij de penning van Karel Goudsblom krijgt men het gevoel dat hij die waarde omkeert, waardoor een divergerend karakter ontstaat. Het hoofd ligt binnen een cirkel die niet gesloten is, het fond ontbreekt en een lauwerkransje spat naar buiten.

Het respect voor, en de kennis van een penning ligt ten grondslag aan de spontaniteit die deze penning kenmerkt. Er is een balans ontstaan tussen heftigheid en traditie.
De penning straalt energie uit.

Karel Goudsblom (1960) is een energiek mens. Hij werkt soms 's nachts om overdag te kunnen beeldhouwen. In de enkele jaren dat ik hem ken heeft hij in Amsterdam, Brussel en New York gewoond. Hij heeft aan de Rijksacademie gestudeerd van 1983 tot 1986, in de tijd dat de academie overschakelde van de oude naar een nieuwe stijl. Eric Claus was de docent die hem met de penningkunst in contact heeft gebracht. Hoe pijnlijk en moeilijk de verandering binnen de academie ook geweest moge zijn, aan de beeldhouwers die zich daarin konden vinden heeft het een grote dosis energie gegeven. Karel Goudsblom en Hans van Houwelingen zijn daar voorbeelden van. De overgang van de ene institutie in de andere heeft een

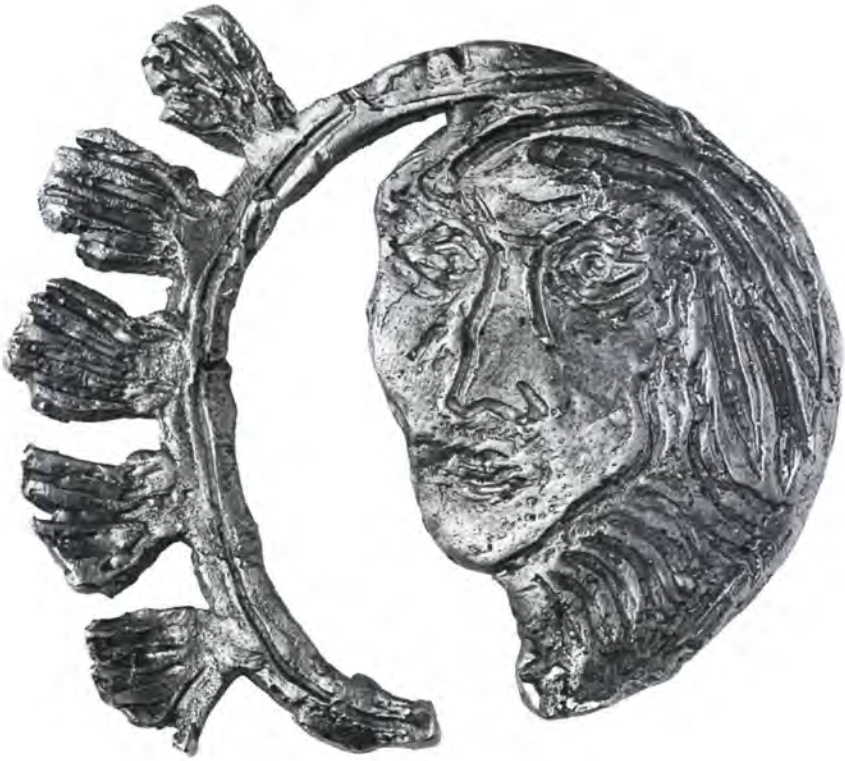

'I can't forget, but don't remember what';
Inschrijfpenning 1996

Beeld wereldtentoonstelling Sevilla, 1992

niemandsland opgeleverd waarin een soort creativiteit van *the angry young man* heeft kunnen gedijen.

In 1990 maakte Goudsblom een beeld in samenwerking met de koninklijke tegelfabriek Tiggelaar te Makkum. Titel van het werk: *Portret van Karel Goudsblom*. Te zien is een grote witte kom met een diameter van 120 cm, gevuld met een witte spaghettistructuur van polyurethaanschuim die vooral een actieve leegte suggereert. Op de rand van de kom bevinden zich goudgekleurde sliertenvolumes waarin de vage gezichtstrekken van Goudsblom te herkennen zijn, die ten aanzien van de lege kern centrifugerend naar buiten kijken.

In 1992 heeft Goudsblom voor het Nederlandse paviljoen op de wereldtentoonstelling te Sevilla een groot beeld gemaakt. Dit beeld heeft een zonnebloemachtig karakter. Het hart toont een op staal geëtste foto waarop duidelijk een zelfportret naar voren komt. Romdom dit portret ziet men een krans van stralende, bronzen bloemblaadjes. De bloem wordt met rode neonpijlen, die een roterende beweging oproepen, afgesloten.

In veel van het werk van Goudsblom komt de cirkel als vormprincipe voor. Een cirkel die zelden iets afsluit en die dient tot kern van een kracht die naar buiten wordt weggeslingerd. Vanuit deze fascinatie was het voor de hand liggend dat de Vereniging aan Karel Goudsblom gevraagd heeft een penning te ontwerpen. Dat dit voor beide partijen vanaf het begin een experiment heeft betekend was duidelijk. Het resultaat is goed doordacht en sluit helemaal bij het overige werk van Karel Goudsblom aan. De penning, ook al heeft hij een provocerend karakter, laat zich goed voegen in de rij van de Verenigingspenningen. De penning is in messing gegoten, heeft een formaat van 95 mm en behoort *pisgeel*, zoals Goudsblom zegt, gepatineerd te zijn.

Penningnieuws

JANNES LIMPERG

Nieuw werk van medailleurs. Goed reproduceerbare foto's met gegevens – bij voorkeur niet meer dan 100 woorden – zenden aan J. Limperg, Bestevaerstraat 200, 1055 TS Amsterdam (020-6863063, bgg 020-6126565). Gelieve tevens te vermelden of de foto's na gebruik voor *De Beeldenaar* beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag. Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere inlichtingen over de in deze rubriek besproken penningen tot de samensteller van de rubriek richten. Gaarne inzendingen voor plaatsing.

GUUS HELLEGERS
Moesson, 1993
Gepatineerd messing
(77 x 77 mm)
Vz. en kz: Abstracte verbeelding van stromende regen en droogte.

Ik droom van verten
Driedimensionale penning, 1993
Gepatineerd messing, zilversoldeer, kiezelsteentje (68 x 76 x 76 mm)
Oplage: 25 genummerde exemplaren
Vz: Suggestie van heuvellandschap en wolken, met op het grondvlak een rechthoekig stratenplan.
Opstaand vlak: Een open ruimte in de vorm van een oor, strukturen en een minder strak gevormde spiraal.
Kz: Wolken, een nest en een wegvliegende vogel. Lijnen naar en doorlopend in het grondvlak.
In de open ruimte: een kiezelsteentje.
Onderzijde: Haiku: *Ik droom van verten – achter wolken, overzee – de draden blijven.*
De reiziger houdt, waar ook ter wereld, contact met zijn wortels.

The longest road
Driedimensionale penning, 1993
Gepatineerd messing, zilversoldeer
(75 x 74 x 64 mm)
Oplage: 25 genummerde exemplaren
Ruimtelijke zijde: Staande figuur in twee halfprofielen en een spiraal, samen deels bedekt. Tekst van Dag Hammerskjøld: *The longest road is the road inwards.*
Opstaand vlak: Een open ruimte in de vorm van een oor, strukturen en een minder strak gevormde spiraal.
Keerzijde: De bedekking van de voorzijde loopt iets door in deze kant, die abstract is gelaten.
De hele penning verbeeldt de gang door het leven op weg naar het innerlijk.

Wolken boven stad
Driedimensionale penning, 1993
Gepatineerd messing, zilversoldeer
(78 x 96 x 39 mm)
Oplage: 25 genummerde exemplaren
Vz: Een stad als droom, als luchtkasteel.
Kz: Een stad realistisch in zijn omgeving geplaatst.
Schuin opstaand vlak: De stad als het ware van binnenuit: Een boogje dat de sfeer van het verleden vasthoudt.
(Foto's: © Guus Hellegers, Steggerda)

Verenigingsnieuws

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Najaarsvergadering samen met het Koninklijk Belgisch Genootschap te Breda

Ondanks een regenachtig begin van de dag hebben ongeveer 110 mensen op zaterdag 30 september 1995 de tocht naar Breda ondernomen om de najaarsvergadering van het Genootschap mee te maken.

In de huishoudelijke vergadering werd onder meer medegedeeld dat in 1996 de vergaderingen op 1 juni te Delft en op 28 september te Nijmegen zullen worden gehouden. Na de korte huishoudlijke vergadering werd de eerste lezing gehouden door de heer M. Polak over de 'Monetaire geschiedenis en de republiek, voornamelijk in de zeventiende eeuw'. Polak stelde dat hij geen econoom was, maar mediaevist. De monetaire geschiedenis kan gesplitst worden in een numismatische geschiedenis en een prijsgeschiedenis. Er is sprake van een continuüm waarbij de scheiding kunstmatig is. De monetaire geschiedenis gaat onder andere over het betalingsverkeer, met munten als geld. Voorts kijkt zij naar het edelmetaal met als aandachtspunt de markt, banken etcetera. Tenslotte is er nog sprake van een expliciet economische geschiedenis, waarbij in het bijzonder de aandacht gaat naar het prijsniveau. De prijsgeschiedenis daarentegen kijkt onder andere naar het fenomeen of de prijzen homogeen zijn binnen een reeks en kijkt naar de verandering van de maatschappelijke geldhoeveelheid. Denk hierbij aan de verkeersvergelijking van Irving Fisher (MV=PT); waarbij M de geldhoeveelheid is, V de omloopsnelheid, P het prijspeil en T staat voor de omvang van de handel. Voorts kwamen diverse economen ter sprake waaronder Hayek. Na afsluiting van zijn lezing werden enkele vragen gesteld en vervolgens werd door de voorzitter het woord gegeven aan de heer C.E. Dekesel uit België. Deze hield een boeiende lezing over 'De Franse Numismaat Jean Foy-Vaillant (1633-1706) en de Amsterdamse drukkerswereld'. Dekesel vertelde zijn verhaal op een zodanige wijze dat zijn toehoorders het gevoel hadden alsof zij werden meegenomen op zijn ontdekkingsreis naar informatie over Jean Foy-Vaillant. Origineel materiaal blijkt moeilijk te vinden. Er werd ondermeer een bezoek gebracht aan de Bibliothèque Nationale in Parijs. In de plaats Roye, die in de periode van 5-8 juni 1940 werd gebombardeerd, zijn slechts drie boeken overgebleven van Jean Voy-Vaillant. Gelukkig heeft in de negentiende eeuw een zekere Renee Roosen te Beauvais een aantal kopieën gemaakt, waardoor wij thans wat meer weten over deze Franse numismaat. Dekesel heeft ondermeer in de archieven een geboortecertificaat gevonden alsmede een huwelijkscontract. Voorts werd geconstateerd dat Jean Foy-Vaillant nooit aan de Sorbonne heeft gestudeerd, doch dat hij wel de doctorstitel gebruikte. In die tijd was voor het verkrijgen daarvan ondermeer nodig het hebben van veel geld en het vinden van een patron. Jean Foy-Vaillant werd antiquaar van Lodewijk XIV. De spreker

P. DRENTH

liet ons via een overheadprojector meegenieten van een reclamebrief van de Franse numismaat. Daaruit bleek dat Jean Foy-Vaillant nog honderd boeken over had en deze aanbood voor 25 louis d'or. Dekesel is in diverse landen op zoek naar deze boeken. Thans zijn er twee door hem gevonden en hij deelde ons mee dat het in de tijd van Vaillant gebruikelijk was dat de uitgever het oorspronkelijke titelblad van een boek verving door zijn eigen titelblad. Slechts aan de hand van de originele drukken kan men, door deze te vergelijken, proberen vast te stellen of zij tot de groep van honderd behoren. Wanneer Dekesel voldoende boeken heeft teruggevonden zal hij met een publikatie komen over Jean Foy-Vaillant.

Na het traditionele aperitief en een uitgebreide en gezellige lunch in Het Turfschip werd het woord gegeven aan de heer E.J.A. van Beek.

Van Beek hield een lezing over 'Tellen en aftrekken in Brabant in 1495'. 's Hertogenbosch was een handelsstad waar veel kooplieden woonden. Rond 1500 telde het ongeveer 20.000 inwoners. Breda daarentegen was meer een hofstad en had rond 1500 een inwonertal van ongeveer 6000. In Breda was een bijzondere organisatie waar veel gerekend werd, namelijk de Nassause rekenkamer, die gevestigd was in een van de bijgebouwen van het kasteel van Breda. Door Van Beek werd de vraag gesteld hoe de mensen hebben leren rekenen en welke hulpmiddelen zij daarbij gebruikten. Deze vraag is moeilijk te beantwoorden omdat een schriftelijke onderbouwing ontbreekt. Derhalve werkte de spreker aan een reconstructie. Daarbij kwamen aan de orde een telraam of rekenbord met rekenpenningen. Vervolgens werd een poging gedaan om sporen te vinden van rekenactiviteiten in de stadsrekeningen. Zowel Breda als Den Bosch kenden een Latijnse school. Er werd echter geen rekenonderwijs gegeven. Op grond van het vorenstaande moeten we daarom aannemen dat rond 1500 het rekenen in Breda en Den Bosch hoofdzakelijk buiten de school geleerd werd. Naar alle waarschijnlijkheid maakte het deel uit van de vakopleiding. Het is aannemelijk dat het rekenen geleerd werd van de leermeesters in het ambacht, van vader op zoon en mogelijk van rekenmeesters. Twee rekenmeesters werden genoemd, te weten Adam Ries en Willem Bartjens. De lezing was een aangename voorbereiding voor de stadswandelimg die na de theepauze plaats vond.

De rondleiding vond in een aantal groepen plaats. Er werd ondermeer een bezoek gebracht aan de Grote of Onze Lieve Vrouwe Kerk, een prachtig voorbeeld van gotische bouwkunst. Eveneens werd het Begijnhof, midden in de stad, bezocht. Voorts lag op de route het Kasteel van Breda, waarin vele eeuwen lang telgen van het huis van Oranje-Nassau woonden, die tevens Heren van Breda waren. Van 1826 tot 1828 is het met alle bijgebouwen grondig gerestaureerd en geschikt gemaakt voor een nieuwe functie, namelijk die van opleidingsinstituut voor jonge officieren, de Koninklijke Militaire Academie.

De geslaagde dag werd traditiegetrouw besloten met een aperitief en diner.

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Contributiebetaling 1996

Begin 1996 hebben alle leden en donateurs van de vereniging een acceptgiro ontvangen ter betaling van de contributie over 1996. De betaling wordt graag zo spoedig mogelijk tegemoet gezien.

Inschrijfpenning 1996

Tot 15 april 1996 kunnen leden van de vereniging op de inschrijfpenning 1996, *I can't forget, but I don't remember what*, ontworpen door Karel Goudsblom, inschrijven. In de door Geer Steyn aan deze penning gewijde beschouwing elders in dit nummer van *De Beeldenaar* vindt men uitvoerige informatie en afbeeldingen op ware grootte. De prijs van deze penning bedraagt *f* 75 inclusief verzendkosten. Te bestellen door overmaken van dit bedrag op postgiro 96820 ten name van de Vereniging voor Penningkunst te Gorinchem onder vermelding van *Inschrijfpenning 1996*. Na bestelling ontvangt men een bevestiging. Per 15 april 1996 wordt de inschrijftermijn afgesloten en kan de penning niet meer worden besteld.

Jaarpenning 1996

De jaarpenning 1996 *Constantijn Huygens*, ontworpen door Elisabeth Varga, is in bewerking en komt in het najaar.

Jaarvergadering 1996

De jaarvergadering van de Vereniging voor Penningkunst zal plaatsvinden op zaterdag 11 mei 1996. Informatie omtrent plaats en programma zal tijdig aan de leden toegezonden worden.

Rietdijk
A° 1919

Gespecialiseerd in het veilen van Numismatische collecties

Voor inlichtingen:

Rietdijk bv
Noordeinde 41
2514 CC Den Haag
tel. 070-3647831
fax 070-3632893

"Uw munten worden behandeld, alsof deze van onszelf zijn".

Rietdijk
A° 1919

een kwestie van vertrouwen

Tentoonstellingen

BLOEDGELD
Een tentoonstelling over het thema *bloedgeld*, verschijnselen en oorzaken van 'oorlogsgeld' in de loop der eeuwen, zoals munten gemaakt van omgesmolten oorlogsbuit, biljetten met grote aantallen nullen die toch niets waard waren en noodgeld van karton. Tot en met 14 mei 1996 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-5120748); geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

BATAAFS-FRANSE TIJD (1795-1813)
'...*En nu die kale Fransen*.' De provincie Utrecht in de Bataafs-Franse tijd (1795-1813). Onder die titel is op initiatief van het Centraal Museum Utrecht, Het Nederlands Muntmuseum, het Rijksarchief in de provincie Utrecht en de Gemeentelijke Archiefdienst Utrecht, een tentoonstelling georganiseerd die aan de hand van het verhaal van de provincie Utrecht laat zien welke belangrijke maatschappelijke hervormingen de periode 1795-1813 heeft opgeleverd, zoals de monarchie, de burgelijke stand, het metrieke stelsel van maten en gewichten, het decimale muntstelsel en een rechtspraak gebaseerd op bewijsvoering. Te zien zijn ook de voor de Munt te Utrecht bestemde, maar nimmer gebruikte muntstempels voor Franse francs met het jaartal 1814. Bezoekers kunnen zelf een herinneringspenning slaan, *een guillo-tientje* (kopernikkel, 26 mm), ontworpen door de Amsterdamse grafische kunstenaar Martijn Swart. Tot 31 maart 1996 in Het Nederlands Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-2910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

JULIANA EN BEATRIX, NADER BEKEKEN
Thematentoonstelling in samenwerking met Het Nederlands Muntmuseum over de totstandkoming en produktie van de Nederlandse munten in de periode 1948-1995. Ter gelegenheid van de uitbreiding van de vaste collectie met de Nederlandse munten uit die periode. Speciaal voor jeugdige en beginnende verzamelaars is aandacht besteed aan de basisbegrippen van de numismatiek. Er wordt ingegaan op begrippen als munt- en muntmeesterteken, parelrand, randschrift, voorkomende initialen en titulatuur. Ook is er aandacht voor gebruikte muntmetalen en de conservatietoestand van munten.
Tot eind maart 1996 in het Munt- en Penningkabinet van de Spaar- en Voorschotbank, Jan Binneslaan 9 te Surhuisterveen (0512-369999); geopend: dinsdag tot en met vrijdag van 14.00 tot 17.00 uur.

Munthandel "Hekra"

L.H. Helderton

Molenstraat 25
4061 AB Ophemert
Tel. 0344 - 651392

INKOOP - VERKOOP - TAXATIE

Onze prijslijst van Munten en Penningen wordt u op aanvraag gratis toegezonden.

Lid Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN (middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 0546 561322 – FAX 31546561352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Coin House is gespecialiseerd in koninkrijksmunten, en provinciale munten
Als specialist op het gebied van verzamelaars-en beleggingsmunten, gaan wij er trots op U een uitmuntende kollektie te kunnen presenteren.

Heuvel 12 5101 TD Dongen
Telefoon 0162 312169 Telefax 0162 318662

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

UITGAVE STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat: Postbus 11028, 2301 EA Leiden, (tel 071-5120748, fax 071-5128678).

Bankrelaties:
Postbank 5761252
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam),
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen
2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar).

REDACTIE
N.L.M. Arkesteijn
M.L.F. van der Beek (023-5315013)
J. van Geelen (0118-502220)
H.A. Groenendijk
A.J. de Koning (072-5721643)
J. Limperg
K.A. Soudijn
B.J. van der Veen

Redactiesecretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel. 071-5120748, fax 071-5128678).

ABONNEMENTEN
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar voor Nederland *f* 40 (overige landen *f* 65); losse nummers *f* 9 (inclusief verzendkosten).
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie begrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

ADVERTENTIES
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

ADRESWIJZIGINGEN
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst worden verzocht hun adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder). De overige abonnees worden verzocht hun adreswijziging te zenden naar de uitgever.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Orientaliste, B - 3020 Winksele, België.

Meningen en feiten, zoals die door auteurs worden weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretaris: H.A. Groenendijk, 071-5224532
Secretariaat (opgave adreswijzigingen):
p/a De Nederlandsche Bank N.V., Postbus 98, 1000 AB Amsterdam,
(tel 020-5242274).

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen):
Mw. M. Kemper-Koel, Mollenburgseweg 60, 4205 HD Gorinchem,
(tel. en fax 0183-626543). Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Redactie (opgave adreswijzigingen):
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
(tel. 010-5914709).

Wat ons betreft hoeft geld niet te rollen

"Geld moet rollen" zegt men wel. Maar wat ons betreft kan het net zo goed blijven liggen. Internationale handelsbank HBU is van oudsher gespecialiseerd in munten en edele metalen als verzamel- of beleggingsobject. Collectioneurs, individuele beleggers en professionele handel vinden bij ons een fascinerende voorraad historische munten afkomstig uit de periode van het koninkrijk tot in de diepe middeleeuwen. Maar ook een onuitputtelijk assortiment gouden munten en baren goud, zilver en platina. Bij de handelsbank HBU, zelfstandige dochter van ABN AMRO, kunnen zij bovendien terecht voor deskundig advies omtrent alle overige bankzaken.

HBU

HOLLANDSCHE BANK-UNIE

ROTTERDAM 010 - 282 02 74

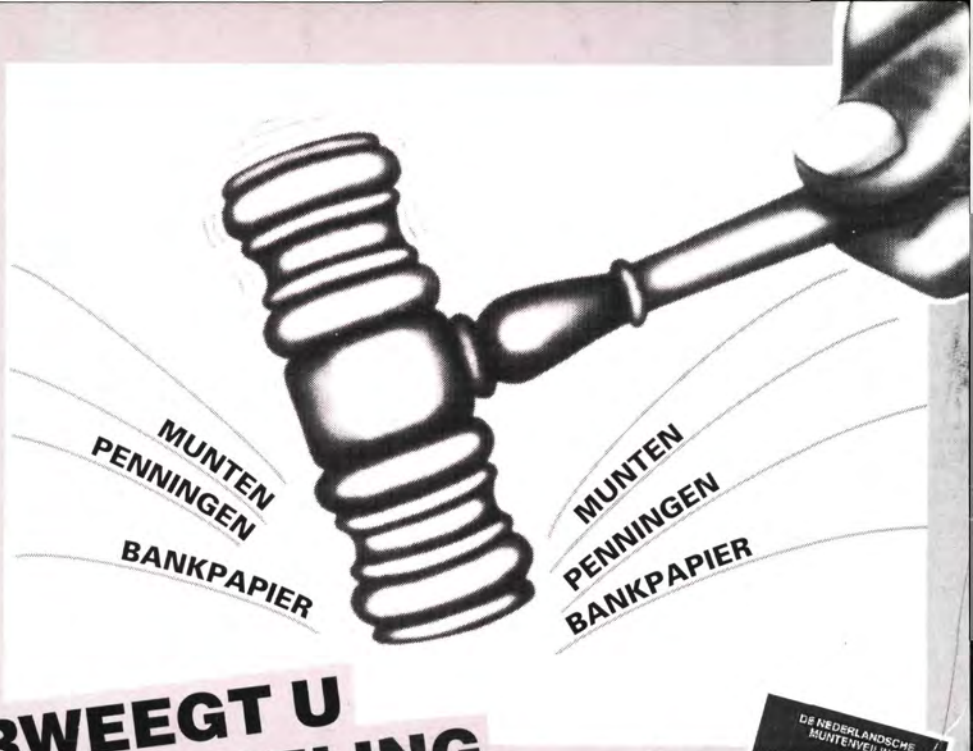

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Onze veiling catalogus op aanvraag

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies
Tel. 020 - 623 02 61
Fax 020 - 624 23 80

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam-C. - Tel. 020-6230261 - Fax 6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam Beëdigd Makelaars en Taxateurs

DE BEELDENAAR

MAART/APRIL 1996, 20e JAARGANG NR. 2

Munten
Penningen
Papiergeld
Accessoires
Numismatische boeken

Taxaties
Verzekeringen

INKOOP – VERKOOP – VEILING

Bezoek uitsluitend op afspraak.

Laurens Schulman b.v.

Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ (0)2159-16632

DE BEELDENAAR 20 (1996) nr. 2

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

Afscheid van Hans de Koning **58**

Bommelerwaards noodgeld uit de tweede wereldoorlog **59**
Jan Buylinckx over uitgifte, intrekking en vernietiging

Het noodgeld van Nederland tijdens de tweede wereldoorlog **76**
Een voorpublikatie

De penningen van Hendrik van Nassau **80**
Bert van Beek met een nieuwe beschrijving

Recent verschenen **85**

Romeinse munten uit de legerplaats Vechten **86**
Iris Tijmann over een intrigerende vindplaats

De bodebus van het Muntwezen **93**
Janjaap Luijt over het onderscheidingsteken van de bode

Muntmelange **95**

Boekbesprekingen **97**

Penningnieuws **99**

Verenigingsnieuws **100**

Bloedgeld **101**

Tentoonstellingen **102**

Op de voorplaat: De voorkant van het nieuwe biljet van 1000 gulden (76 × 166 mm) dat De Nederlandsche Bank 2 april 1996 in omloop brengt. Het nieuwe model is ontworpen door Jaap Drupsteen en gedrukt bij Joh. Enschede en Zonen Bankbiljettendrukkerij BV.

Afscheid van Hans de Koning

MARJAN
SCHARLOO

Per 1 januari 1996 heeft Hans de Koning het hoofdredacteurschap van *De Beeldenaar* officieel overgedragen aan Jan van Geelen. Daarmee komt een einde aan de periode waarin hij op zeer actieve en betrokken wijze zijn beste krachten gaf aan de uitgave van het blad. Op zijn eigen beminnelijke manier zorgde hij ervoor, dat het tijdschrift zes maal per jaar bij de abonnees in de bus gleed. Alleen direct betrokkenen hebben enig idee van de hoeveelheid werk, enthousiasme en doorzettingsvermogen die daarvoor nodig zijn. Na vier jaar hoofdredacteur en nog een jaar langer bladmanager te zijn geweest, vond hij de tijd gekomen om de werkzaamheden aan iemand anders over te dragen. Mede namens de abonnees dankt het Stichtingsbestuur Hans de Koning zeer hartelijk voor al zijn inzet en betrokkenheid.

Het bestuur prijst zich gelukkig met zijn opvolger, Jan van Geelen. In de loop van 1995 heeft deze penningverzamelaar met uitgeverservaring de taken van het hoofdredacteurschap al geleidelijk overgenomen. Door deze soepele overgang heeft het bestuur het volste vertrouwen gekregen in de capaciteiten van de huidige eindredacteur en wenst zij 'de nieuwe' veel succes met zijn werkzaamheden.

Bommelerwaards noodgeld uit de tweede wereldoorlog

JAN BUYLINCKX

Vrijwel direct na de Duitse inval in Nederland op 10 mei 1940 ontstond in grote delen van het land een gebrek aan kleingeld, vooral bij overheidsinstanties.[1] De verbindingen met 's Rijks Munt in Utrecht waren verbroken, de banken bleven gesloten en het zilvergeld werd door het publiek opgepot.[2] Op 11 mei 1940 machtigde K.J. Frederiks, secretaris-generaal van het Departement van Binnenlandse Zaken, de commissarissen van de koningin om de burgemeesters in geval van dringende noodzaak toe te staan plaatselijk noodgeld uit te geven. Voor elk geval moest echter afzonderlijk toestemming worden gegeven door de commissaris van de koningin. Niet alle gemeenten wendden zich in die warrige dagen tot de commissaris. Enkele gemeenten vroegen rechtstreeks toestemming aan het Departement en andere gingen op eigen houtje over tot het aanmaken van noodgeldbiljetten. Op 17 mei werd de machtiging om noodgeld uit te geven al weer ingetrokken. Op 16 mei was in de pers reeds bekend gemaakt dat om in de behoefte aan kleingeld te voorzien zilverbonnen ter waarde van een gulden en tweeguldenvijftig in omloop zouden worden gebracht. De bonnen kwamen op 20 mei in circulatie. In de behoefte aan kleingeld werd bovendien mede voorzien door de invoering door de Duitse bezetter van 'Reichskreditkassenscheine', een betaalmiddel dat alleen geldig was in de door Duitsland bezette gebieden. Er waren biljetten van een, twee, vijf en twintig Reichsmark.

Aangezien geen voorschriften waren gegeven over hoe het noodgeld er uit moest zien of aan welke eisen het moest voldoen, ontstond er een grote verscheidenheid aan noodgeldbonnen. Door de haast waarmee gewerkt moest worden was meestal sprake van eenvoudig drukwerk met weinig aandacht voor vormgeving en beveiliging. De meeste gemeentelijke bonnen werden van gewoon drukwerk tot noodgeld getransformeerd door het plaatsen van een gemeentestempel en het zetten van een handtekening of paraaf door of namens de burgemeester.

Bij circulaire van het Departement van Binnenlandse Zaken van 19 juni 1940 werd de gemeentebesturen gevraagd om per 25 juni een exacte opgave te verstrekken over het aangemaakte, in omloop gebrachte en uit circulatie genomen noodgeld. Een kopie van de opgave moest aan het Departement van Financiën worden gestuurd. Verzocht werd om de bevolking tot 8 juli 1940 in de gelegenheid te stellen het noodgeld in te wisselen. De ingeleverde biljetten moesten ongeldig worden gemaakt en voor 18 juli ter verificatie aan het Departement van Binnenlandse Zaken worden gezonden.

Al in 1940 verscheen een publikatie, opgemaakt op basis van de antwoorden van de diverse gemeenten en provincies op de circulaire van 19 juni, waarin wordt vermeld dat twee provincies en 119 gemeenten voor meer dan acht miljoen gulden aan noodgeld 'aanmaakten', waarvan echter slechts ruim 2,8 miljoen in circulatie was gebracht. Latere studies hebben dat beeld verfijnd en aangevuld.[3]
De opgaven van de burgemeesters waren, zoals hierna ook zal blijken voor

de Bommelerwaard, niet altijd nauwkeurig en niet alle bonnen werden ongeldig gemaakt en naar het Departement gezonden. In de circulaire van 19 juni 1940 werd onder meer gevraagd naar het bedrag dat in noodgeld was aangemaakt. Sommige burgemeesters rekenden daartoe alleen het officieel tot geld gemaakte drukwerk. Zo bleven er toch bonnen (vaak ongestempeld en niet van een handtekening voorzien) achter in de gemeenten en vonden in de loop der tijden hun weg naar verzamelaars, musea en archiefinstellingen. Ook hebben burgemeesters of gemeente-ontvangers, zich er waarschijnlijk van bewust dat ze iets bijzonders in handen hadden, exemplaren van de bonnen bewaard. Soms – zoals we nog zullen zien – bevatte de opgave aan het Departement bewust onjuistheden. Uit de enorme collectie op het Departement werd aan enkele instellingen en mogelijk ook aan enkele ambtenaren een aantal exemplaren afgestaan. De rest werd vernietigd. Indien de gegeven voorschriften niet voor tweeërlei uitleg vatbaar waren geweest en alle gemeenten zich aan de voorschriften hadden gehouden, zouden naast de naar het Departement gezonden onbruikbaar gemaakt biljetten nu nog uitsluitend noodgeldbonnen kunnen circuleren die in 1940 niet tijdig werden ingewisseld door particulieren, al dan niet opzettelijk. In de praktijk blijken er vaak meer biljetten bewaard te zijn.

Publikatie over de uitgifte van noodgeld opgemaakt op initiatief van de Rossumse burgemeester, 14 mei 1940

OPENBARE BEKENDMAKING

Met machtiging van den Minister van Binnenlandsche Zaken zal zoo spoedig mogelijk

noodgeld worden ingevoerd.

Dit noodgeld zal geldig zijn in de geheele Bommelerwaard, te weten in de gemeenten Zaltbommel, Rossum, Hurwenen, Kerkdriel, Hedel, Ammerzoden, Kerkwijk, Brakel, Gameren, Poederoijen, Zuilichem en Nederhemert.

Het noodgeld zal bestaan in **biljetten van tien gulden en van één gulden.** Zoo noodig zullen de verschillende series noodgeld worden gedrukt op verschillend gekleurd papier. — Voor het overige **blijft het normale geld geheel in circulatie.**

Dit noodgeld zal zijn WETTIG betaalmiddel. Een ieder is verplicht dit geld tot de volle waarde te aanvaarden indien dit hem ter betaling wordt aangeboden.

Te zijner tijd zal dit noodgeld wederom inwisselbaar worden gesteld **tegen normaal Nederlandsch geld.**

De burgemeesters van bovengenoemde gemeenten zullen terstond de waren voor welke betaling noodgeld geweigerd wordt, in beslag nemen en verbeurd verklaren, afgezien van andere strafmaatregelen waaraan de dader zich blootstelt.

Het noodgeld zal worden uitgegeven op last van de gezamenlijke burgemeesters in de Bommelerwaard en worden onderteekend door de burgemeesters van Zaltbommel en Rossum.

Ieder biljet draagt een serie-letter en een nummer.

Zaltbommel, 14 Mei 1940.

Namens de bovengenoemde Burgemeesters:

TUTEIN NOLTHENIUS.
A. F. VAN GOELST MEIJER.

Bommelerwaard: coördinatie mislukt?

A.F. van Goelst Meijer, burgemeester van Rossum, had er behoefte aan om, zodra na de Duitse invasie de rust enigszins was weergekeerd, schriftelijk verantwoording af te leggen aan de commissaris van de koningin in Gelderland van zijn handelen in de oorlogsdagen. Hij deed dat per brief van 22 mei 1940. Daarin schreef hij onder meer het volgende: 'Nog tijdens den oorlog heb ik mij, per roeiboot, naar de Betuwe begeven en heb daar telefonisch verbinding gekregen met het Departement van Binnenlandsche Zaken [...] Van het Departement van Binnenlandsche Zaken kreeg ik toestemming noodgeld uit te geven [...] Voorts heb ik de verschillende burgemeesters bijeen geroepen om de uitgifte van noodgeld en de voedselvoorziening te bespreken. Besloten werd, dat iedere gemeente in de Bommelerwaard, die daaraan behoefte had, noodgeld zou uitgeven.' Die bijeenkomst van de burgemeesters vond plaats op 13 mei 1940, zoals blijkt uit de notulen van de vergadering van de Zaltbommelse

gemeenteraad van 14 mei 1940. Daar deelde burgemeester H.B. Tutein Nolthenius onder andere het volgende mee:

'Voor de Bommelerwaard zijn we van alle verkeer verstoken. Een collega heeft zich echter door verplaatsing in verbinding kunnen stellen met de hoogste autoriteit in het land en heeft voor zijne gemeente machtiging gekregen gewichtige besluiten, als voor geld- en voedselvoorziening, te nemen. Deze machtiging gold voor alle gemeenten in de Bommelerwaard. Gisteravond vergaderden alle burgemeesters uit de Bommelerwaard en werd besloten noodgeld uit te geven. Zij traden in verbinding met den heer C. Philips alhier, als financieel deskundige. De volgende bekendmaking is opgesteld:

Stadgenooten!
Door de bijzondere omstandigheden verkeert onze Gemeente in de noodzakelijkheid om tijdelijk noodgeld uit te geven, hetgeen zal geschieden in coupures van één gulden en van vijf en twintig cent. Dit noodgeld is wettig betaalmiddel in onze Gemeente en dient in de eerste plaats om de deze week op crediet gekochte goederen te voldoen en voorts om de burgers in de gelegenheid te stellen hun inkoopen met contant geld te betalen.
De regeling dat aan werkeloozen en steuntrekkenden, goederen op credit moeten worden geleverd is hiermede vervallen en alle goederen waarvoor een schuldbekentenis krachtens de vorenbedoelde regeling is afgegeven, moeten vóór 21 Mei 1940 zijn betaald.
De Gemeente Zaltbommel verklaart zich ten volle garant voor de waarde die deze bon aangeeft, mits deze is voorzien van het stempel der Gemeente en is geparafeerd door den penningmeester der Commissie voor Noodgeld en -credietwezen.
Zaltbommel, 15 mei 1940.
De commissie voornoemd:
J.C. Jacobs, voorzitter.
J.B.J. Zoetmulder, secretaris.
H.M. van Zuidam, penningmeester.'

Alhoewel uit de zinsnede 'Zij traden ... [enz.]' geconcludeerd zou kunnen worden dat de burgemeesters zich gezamenlijk in verbinding stelden met de Bommelse bankier C. Philips is de publikatie uitsluitend op Zaltbommel gericht en ook ondertekend door de op 14 mei voor Zaltbommel ingestelde Commissie voor Noodgeld en -credietwezen en niet door of namens de gezamenlijke burgemeesters.
De bekendmaking werd geplaatst in de Bommelerwaardse weekbladen en ook door middel van een affiche gepubliceerd.

Dat er sprake is van iets meer dan wat ongelukkig geformuleerde notulen van de Zaltbommelse gemeenteraad blijkt uit een exemplaar van een openbare bekendmaking namens de gezamenlijke burgemeesters in het archief van de gemeente Rossum, die nogal afwijkt van de Zaltbommelse bekendmaking (zie illustratie).

De verschillen met de Zaltbommelse bekendmaking zijn opvallend. Betreft het een curieus geval van 'langs elkaar heen werken'? Indien de datum onder de bekendmaking klopt is die opgemaakt na de vergadering van de burgemeesters. Was het contact houden tussen de burgemeesters in die dagen zo moeilijk dat van een aanvankelijke geplande gezamenlijke actie noodgedwongen moest worden afgezien? Een competentiekwestie tussen de Zaltbommelse en de Rossumse burgervader? Wie zal het zeggen? In ieder geval is van de laatste bekendmaking maar een exemplaar teruggevonden, is geen afkondiging in een van de Bommelerwaardse weekbladen te vinden en is er, zoals ook uit het vervolg van dit artikel zal

blijken, geen gevolg aan gegeven, ook niet in de gemeente Rossum.

Uiteindelijk gingen zeven van de dertien gemeenten in de Bommelerwaard over tot het uitgeven van noodgeld. Vier van die gemeenten, te weten Brakel, Poederoijen, Rossum en Driel, lieten hun noodgeld drukken bij de Naamloze Vennootschap Van de Garde en Co's Drukkerij te Zaltbommel. Twee, Zaltbommel en Hurwenen, kozen voor Drukkerij Kaasjager te Zaltbommel. Hedel, tot slot, liet de bonnen drukken bij de Boek- en Handelsdrukkerij R.W.A. van Run te Ammerzoden. Pogingen om te achterhalen of in de archieven van de genoemde drukkerijen nog noodgeldbonnen of stukken over het drukken ervan bewaard zijn gebleven, leverden helaas niets op. Waarschijnlijk was het feit dat gemeenten dezelfde drukker kozen en noodgeld kregen van (vrijwel) dezelfde uitvoering, niet zozeer het gevolg van bewuste samenwerking, maar werd het meer veroorzaakt doordat in de Bommelerwaard slechts weinig drukkerijen waren. Hieronder wordt meer gedetailleerd ingegaan op de uitgifte door de diverse gemeenten.

Brakels noodgeld. Boven een biljet van 25 cent uit de collectie van het Belastingmuseum Prof. dr. Van der Poel te Rotterdam en beneden een biljet van 1 gulden uit een particuliere collectie, dat niet alleen ongeldig is gemaakt door het plaatsen van twee stempels 'onbruikbaar' maar ook door perforering

25 CENT GEM. BRAKEL

Deze bon heeft de waarde van 25 cent. Zij wordt uitgegeven door den burgemeester en wordt later inwisselbaar gesteld tegen normaal Nederlandsch geld. Ieder is verplicht dit geld in betaling te aanvaarden tegen de volle waarde. Namaak of weigering tot aanvaarding wordt gestraft.

Brakel, 15 Mei 1940 DE BURGEMEESTER

1 GULDEN GEM. BRAKEL

Deze bon heeft de waarde van 1 gulden. Zij wordt uitgegeven door den burgemeester en wordt later inwisselbaar gesteld tegen normaal Nederlandsch geld. Ieder is verplicht dit geld in betaling te aanvaarden tegen de volle waarde. Namaak of weigering tot aanvaarding wordt gestraft.

Brakel, 15 Mei 1940 DE BURGEMEESTER

Brakel

Van de Garde drukte voor de gemeente Brakel 240 bonnen van tweeguldenvijftig, 400 bonnen van een gulden en 800 bonnen van een kwartje. Daarvan werden respectievelijk 240, 350 en 150 bonnen in circulatie gebracht en uiteindelijk vier bonnen van een gulden en zeven van een kwartje niet ingewisseld. De wel ingewisselde bonnen werden onbruikbaar gemaakt en aan het Departement gezonden. De bonnen zijn vervaardigd uit een tamelijk dik, ruw wit papier en meten 129 × 80 mm. Het in zwart gedrukte beeld meet 117 × 69 mm. en bestaat uit een rand van blokjes en daarbinnen linksboven de waarde-aanduiding, rechtsboven de naam van de gemeente, linksonder de aanduiding 'Brakel, 15 mei 1940', rechtsonder de aanduiding 'De burgemeester' en daartussen de tekst: 'Deze bon heeft de waarde van ... [gedrukte aanduiding waarde, J.B.]. Zij wordt uitgegeven door den burgemeester en wordt later inwisselbaar gesteld tegen normaal Nederlandsch geld. Ieder is verplicht dit geld in betaling te aanvaarden tegen de volle waarde. Namaak of weigering tot aanvaarding wordt gestraft.' De in circulatie gebrachte bonnen werden voorzien van een paars gemeentestempel en door de burgemeester W.J. Pos rechtsonder getekend met 'Pos'. Het onbruikbaar maken van de bonnen na de inwisseling gebeurde door de bonnen tweemaal te voorzien van een paars stempel met de tekst 'Onbruikbaar'. Er is echter een exemplaar

bekend dat daarnaast ook tweemaal is geperforeerd.

Poederoijen

Gezien het feit dat burgemeester W.J. Pos van Brakel ook burgemeester was van Poederoijen, zal het geen verbazing wekken dat het noodgeld van die gemeente ook bij Van de Garde in Zaltbommel werd gedrukt. Aangemaakt werden 160 bonnen van tweeguldenvijftig, 270 bonnen van een gulden en 520 bonnen van een kwartje. In omloop gebracht werden respectievelijk 140, 190 en 40 bonnen, waarvan er twee van tweeguldenvijftig, zes van een gulden en drie van een kwartje niet werden ingewisseld. De rest van het ingewisselde noodgeld werd onbruikbaar gemaakt en naar het Departement gestuurd. De bonnen zijn gelijk aan die van Brakel, behalve dat het beeld een afwijkend formaat heeft: 117 × 68 mm. De mij bekende exemplaren zijn rechtsonder ondertekend door de burgemeester, hebben een paars gemeentestempel en twee zwarte stempels 'Onbruikbaar'.

Rossum

Over de energieke Rossumse burgemeester A.F. van Goelst Meijer en de uitgifte van noodgeld werd hiervoor al het nodige opgemerkt. Geciteerd werd ook de merkwaardige openbare bekendmaking, die klaarblijkelijk door de burgemeester werd opgesteld, maar die verder van geen enkele invloed is geweest op de wijze waarop het noodgeld werd uitgegeven. Ook Rossum heeft zich niet gehouden aan de regels van de bekendmaking en bijvoorbeeld de uitgegeven biljetten niet voorzien van een serieletter en volgnummer en heeft ook geen bonnen laten drukken van 10 gulden. De bonnen van Rossum werden eveneens bij Van de Garde gemaakt: 1200 van tweeguldenvijftig, 1400 van een gulden en 10.000 van een kwartje. Daarvan zijn er respectievelijk 220, 1002 en 492 in circulatie geweest.

De Rossumse bonnen lijken sterk op de Brakelse, maar vertonen toch enkele verschillen. Als eerste valt het verschil in afmetingen op. De bonnen van tweeguldenvijftig meten 128 × 78 mm (beeld 117 × 69 mm), de biljetten van een gulden zijn 128 × 80 mm (beeld 117 × 69 mm) en die van een kwartje zijn 128 × 71 mm (beeld 117 × 60 mm). Verder is de bon van een kwartje rechtsonder niet alleen voorzien van de aanduiding 'De burgemeester', maar ook van diens volledige gedrukte naam.

Een serie noodgeld van Poederoijen uit een particuliere collectie

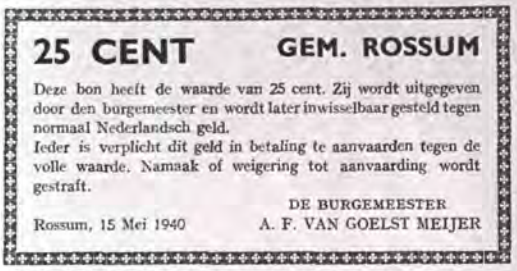

25 CENT **GEM. ROSSUM**

Deze bon heeft de waarde van 25 cent. Zij wordt uitgegeven door den burgemeester en wordt later inwisselbaar gesteld tegen normaal Nederlandsch geld.
Ieder is verplicht dit geld in betaling te aanvaarden tegen de volle waarde. Namaak of weigering tot aanvaarding wordt gestraft.

DE BURGEMEESTER
Rossum, 15 Mei 1940 A. F. VAN GOELST MEIJER

1 Gulden **GEM. ROSSUM**

Deze bon heeft de waarde van 1 Gulden. Zij wordt uitgegeven door den burgemeester en wordt later inwisselbaar gesteld tegen normaal Nederlandsch geld.
Ieder is verplicht dit geld in betaling te aanvaarden tegen de volle waarde. Namaak of weigering tot aanvaarding wordt gestraft.

Rossum, 15 Mei 1940

2.50 Gulden **GEM. ROSSUM**

Deze bon heeft de waarde van 2.50 Gulden. Zij wordt uitgegeven door den burgemeester en wordt later inwisselbaar gesteld tegen normaal Nederlandsch geld.
Ieder is verplicht dit geld in betaling te aanvaarden tegen de volle waarde. Namaak of weigering tot aanvaarding wordt gestraft.

Rossum, 15 Mei 1940

Noodgeld van Rossum uit het bezit van het Streekarchief Bommelerwaard

De biljetten van een gulden en van tweeguldenvijftig daarentegen geven rechtsonder de gedrukte handtekening van Van Goelst Meijer te zien. Verondersteld wordt dat de gedrukte bonnen voordat ze in circulatie werden gebracht van het gemeentestempel werden voorzien en daarmee 'geldig' gemaakt. Op het eerste gezicht lijkt de Rossumse werkwijze slim vanwege de tijdsbesparing door het niet hoeven te tekenen van elke bon, maar bij nadere beschouwing wordt al snel duidelijk dat het drukwerk aangezien kon worden voor officieel in circulatie gebrachte bonnen, temeer daar er ook niet de aanduiding op voorkwam, zoals bij de Zaltbommelse en Hurwenense bonnen, dat het noodgeld ongeldig was zonder (gemeente)stempel.

Volgens een brief van de burgemeester van 28 juni 1940 waren er geen biljetten meer in omloop en 'de niet-uitgegeven en weder ingeleverde bonnen' vernietigd, hij kon ze dus niet aan het Departement sturen. Al in juli 1940 zond de burgemeester echter twee series bonnen aan De Nederlandse Bank. Hij had dus in zijn brief uitsluitend de tot geld gemaakte bonnen op het oog gehad. Van Rossum is in vergelijking met de andere gemeenten een relatief groot aantal bonnen bewaard gebleven. Het zijn echter allemaal bonnen zonder gemeentestempel, die niet in circulatie zijn geweest.[4]

Driel

Driel was de gemeente die verreweg het meeste noodgeld aan liet maken.[5] Waarschijnlijk was het gemeentebestuur er van overtuigd dat de schaarste aan kleingeld van lange duur zou zijn. Van de Garde kreeg opdracht om maar liefst 30.000 noodgeldbonnen van een kwartje te drukken, 4200 van een gulden en 3600 van tweeguldenvijftig. De uitvoering van de bonnen is nagenoeg gelijk aan die van Brakel. Ze zijn echter iets kleiner: circa 128 × 70 mm en het beeld is wel even breed als bij de Brakelse bonnen, maar iets minder hoog: 117 × 60 mm.

Het vele noodgeld kon op zijn vroegst pas worden uitgegeven vanaf 15 mei en de machtiging tot uitgifte werd reeds op 17 mei 1940 ingetrokken. Deze snelle gang van zaken leidde tot problemen met de drukker. Die diende in juni 1940 een rekening in van bijna 85 gulden voor het drukwerk van in totaal 37.800 noodgeldbonnen. Maar die bonnen waren niet allemaal door de gemeente afgenomen. Van de 37.800

waren er slechts 10.000 afgehaald (6000 van een kwartje, 2000 van een gulden en 2000 van tweeguldenvijftig). De rest was op het moment van het ophalen (waarschijnlijk 15 of 16 mei) nog niet helemaal gereed, maar later op die dag wel. Achterhaald door de gebeurtenissen had de gemeente echter aan de overige bonnen geen behoefte meer en had ze daarom ook niet op laten halen. Het meningsverschil over de aan Van de Garde te betalen rekening bleef slepen totdat het college van burgemeester en wethouders op 18 oktober alsnog besloot te betalen.

Een antwoord op de circulaire van 19 juni van het Departement werd in het gemeentelijk archief niet aangetroffen. Uit het archief van het Departement blijkt echter dat er een antwoord uit Driel is ontvangen. Van het drukwerk werd door Driel slechts voor een waarde van 2525 gulden tot noodgeld gemaakt: 700 bonnen van een kwartje, 1100 van een gulden en 500 van tweeguldenvijftig. Daarvan werd voor 2378 gulden in circulatie gebracht. De verdeling van dat bedrag over de diverse denominaties is echter niet bekend. Van de in circulatie gebrachte biljetten is een bon van tweeguldenvijftig later niet ingewisseld. Alle andere tot geld gemaakte bonnen werden naar het Departement gezonden. Waarschijnlijk waren ze vooraf ongeldig gemaakt. Wat er is gebeurd met de bonnen die bij de gemeente achterbleven en of de grote partij bij de drukker alsnog werd opgehaald, is niet bekend.

De bewaard gebleven Drielse noodgeldbiljetten vertonen veel kleine verschillen: al dan niet een gemeentestempel en een of meer stempels 'onbruikbaar'. In tegenstelling tot de praktijk in alle andere gemeenten, waar steeds een persoon zorgde voor de ondertekening of parafering, waren er in Driel drie personen die bonnen tekenden, parafeerden of hun initialen zetten: burgemeester J.F. van Heereveld, gemeentesecretaris J.C.R.B. van Campenhout en wethouder G. Grandia. Onlangs dook een bijzondere serie van drie bonnen op (van elke waarde een exemplaar) getekend namens de burgemeester door de gemeentesecretaris. Ze zijn niet voorzien van een stempel 'onbruikbaar' of van het gemeentestempel. Ze komen uit de nalatenschap van oud-secretaris Van Campenhout, die ze waarschijnlijk voor zichzelf heeft achtergehouden. Ze berusten nu in het Streekarchief Bommelerwaard.

25 CENT — **GEM. DRIEL**

Deze bon heeft de waarde van 25 cent. Zij wordt uitgegeven door den burgemeester en wordt later inwisselbaar gesteld tegen normaal Nederlandsch geld.
Ieder is verplicht dit geld in betaling te aanvaarden tegen de volle waarde. Namaak of weigering tot aanvaarding wordt gestraft.

Driel, 15 Mei 1940 — DE BURGEMEESTER.

1 Gulden — **GEM. DRIEL**

Deze bon heeft de waarde van 1 Gulden. Zij wordt uitgegeven door den burgemeester en wordt later inwisselbaar gesteld tegen normaal Nederlandsch geld.
Ieder is verplicht dit geld in betaling te aanvaarden tegen de volle waarde. Namaak of weigering tot aanvaarding wordt gestraft.

Driel, 15 Mei 1940 — DE BURGEMEESTER.

2.50 Gulden — **GEM. DRIEL**

Deze bon heeft de waarde van 2.50 gulden. Zij wordt uitgegeven door den burgemeester en wordt later inwisselbaar gesteld tegen normaal Nederlandsch geld.
Ieder is verplicht dit geld in betaling te aanvaarden tegen de volle waarde. Namaak of weigering tot aanvaarding wordt gestraft.

Driel, 15 Mei 1940 — DE BURGEMEESTER.

Een serie noodgeld van Driel uit het bezit van het Streekarchief Bommelerwaard, zonder gemeentestempel, niet ongeldig gemaakt en getekend door gemeentesecretaris Van Campenhout

Evacuatienoodgeld november 1944

In november 1944 was een deel van de gemeente Driel geëvacueerd, terwijl in

een ander deel juist evacuées uit andere plaatsen waren ondergebracht, voornamelijk uit Hedel, Ammerzoden en Empel. Het gemeentebestuur functioneerde vanwege de evacuaties niet goed en de verzorging van de in de gemeente ingekwartierde evacuées werd overgelaten aan een evacuatiecommissie. Geld was nodig voor vergoedingen voor degenen bij wie evacuées ingekwartierd waren en om voorschotten te verstrekken aan de evacuées die vaak zonder inkomsten zaten en met achterlating van vrijwel hun gehele bezit hadden moeten vertrekken. Dit leidde tot een tekort aan kasmiddelen. Eind november moesten er evacuatievergoedingen worden verstrekt over de periode van 12 tot 27 november aan geëvacueerden uit Hedel. Nodig was een bedrag van 2076 gulden. Er was niet voldoende kleingeld. Daarom werd van dat bedrag 1161 gulden in contanten uitgekeerd en 915 gulden in noodgeldbonnen. Tijd om officieel noodgeld te laten drukken was er niet, daarom werd gebruik gemaakt van bonnetjes afkomstig van het Burgerlijk Armbestuur. Die bonnetjes werden gescheurd uit een register waarvan de bladzijden geperforeerd waren en midden op de perforatie stond de tekst 'Armbestuur van Driel'. Die bonnetjes werden door het armbestuur normaliter gebruikt om aan armen een uitkering te verstrekken. Die kregen een bonnetje met daarop aangegeven het bedrag dat zij aan steun konden gaan innen bij de gemeenteontvanger. Nu werden deze bonnetjes van 105 × 55 mm tot noodgeld gemaakt. Ze werden doorlopend genummerd, van een waardeaanduiding voorzien (een gulden, tweeguldenvijftig of tien gulden in cijfers en letters), het opschrift 'Evacuatie', de gestempelde aanduiding 'Driel noodgeld Bommelerwaard', de gestempelde datum: 29 november 1944 en van de handtekening van gemeentesecretaris J.B.A. Vos. Er werden 75 biljetten van tien gulden gemaakt, 42 van tweeguldenvijftig en 60 van een gulden. In totaal werden er dus 177 noodgeldbonnen gemaakt. Van de bonnen van een tientje werden er later drie niet ingeleverd, van de bonnen van tweeguldenvijftig werden vijf niet verzilverd en van de bonnen van een gulden eveneens vijf. In totaal werd van de totale waarde van 915 gulden voor 867,50 gulden bonnen ingeleverd toen het tekort aan kasgeld was opgeheven. Dat inleveren geschiedde naar wordt aangenomen bij secretaris Vos, aangezien hij door de gemeente schadeloos werd gesteld voor het

Evacuatienoodgeldbonnen van tweeguldenvijftig van Driel uit het bezit van het Streekarchief Bommelerwaard

verzilveren van de bonnen. Alle 164 verzilverde bonnen zijn onbruikbaar gemaakt door ze te perforeren door de parafering en berusten tegenwoordig in het gemeentelijk archief, dat wordt beheerd door het Streekarchief Bommelerwaard. De verblijfplaats van de dertien niet ingewisselde bonnen is niet bekend. In openbare collecties zijn er, naar mijn weten, geen te vinden. Indien er bewaard bleven zullen ze in Hedel gezocht moeten worden, ze werden immers in Driel uitgereikt aan evacuées uit die gemeente. Voor zover bekend is Driel de enige Bommelerwaardse gemeente die op het einde van de oorlog nogmaals noodgeld uitgaf.

Zaltbommel

Het verhandelde in de gemeenteraad ten aanzien van de uitgifte van noodgeld en de openbare bekendmaking terzake, kwamen al eerder in dit artikel aan bod. Zaltbommel wendde zich voor het drukken van noodgeld tot de plaatselijke drukkerij Kaasjager. De reeds ter sprake gekomen Commissie voor Noodgeld en -credietwezen besloot vooralsnog niet meer bonnen te laten maken dan voldoende werd geacht voor twee weken aangezien, zo verklaarde de commissie later, het al bekend was dat spoedig zilverbonnen in omloop zouden komen. Het is niet duidelijk of dat inderdaad al op 14 mei in Zaltbommel bekend was, maar het lijkt 'wijsheid achteraf' aangezien het voornemen pas op 16 mei door het Rijk in de pers bekend werd gemaakt. Hoe het ook zij, er werden relatief weinig bonnen vervaardigd: 4000 witte bonnen van een gulden en 4000 gele bonnen van een kwartje. De bonnen waren van het formaat 107 × 91 mm en rechtsboven voorzien van de tekst 'Noodgeld voor de Gemeente Zaltbommel. De Gemeente Zaltbommel verklaart dat deze bon de waarde heeft van ...[waarde-aanduiding in letters, J.B.] en als wettig betaalmiddel geldig is. Zaltbommel, 14 mei 1940. Zonder stempel en paraaf ongeldig.'

Op 16, 17 en 18 mei werden door de commissie 3500 bonnen van een gulden en 1000 bonnen van een kwartje overgedragen aan de gemeente-ontvanger. Ze waren allemaal voorzien van een gemeentestempel en de paraaf van de penningmeester van de commissie, H.M. van Zuidam, in het dagelijks leven directeur van de Nutsspaarbank in de Gamersche Straat in Zaltbommel.

In omloop werden gebracht 2200 bonnen van een gulden en 800 van een kwartje. Daarvan werden later respectievelijk 13 en 24 bonnen niet ingewisseld. Er bestaat onduidelijkheid over de wijze van uitgifte van de bonnen. In het rapport van de commissie over haar werkzaamheden, gedateerd 2 juli 1940, staat nadrukkelijk:

Serie noodgeld van Zaltbommel uit het bezit van het Maarten van Rossum Museum te Zaltbommel. Het noodgeld is wel geparafeerd, doch niet voorzien van een gemeentestempel

'Na gepleegd overleg met de Gemeente-Ontvanger, welke als uitgiftebureau zou fungeeren, werd besloten tot aanmaak...' Ook de door de gemeente-ontvanger getekende kwitanties van de overname van het noodgeld lijken er op te wijzen dat hij de bonnen uitgaf. De heer W.A. Ooms, gemeente-ontvanger van Zaltbommel in de periode 1932-1969, verklaarde echter zich met zekerheid te herinneren dat de uitgifte plaats vond via de Nutsspaarbank en dat hij, ondanks de goede verhouding met Van Zuidam, enigszins gepikeerd was omdat hij werd gepasseerd voor die taak. Dat zou kunnen verklaren waarom in het hierboven genoemde citaat de formulering '... zou fungeren ...' is gebruikt. Blijft uiteraard wel de vraag waarom niet gewoon werd geschreven dat de uitgifte via de bank plaats vond. De inwisseling van het noodgeld vond in ieder geval wel plaats via de gemeente-ontvanger, daar kan geen misverstand over bestaan. Conform een raadsbesluit van 25 juni 1940 beëindigde de commissie op 1 juli 1940 haar werkzaamheden en droeg de nog aanwezige niet gestempelde en niet geparafeerde bonnen over aan de gemeente. Volgens een brief van de gemeente van 19 juli 1940 werden alle aanwezige biljetten (dus zowel de gestempelde en geparafeerde als de ongestempelde en ongeparafeerde) onbruikbaar gemaakt en aan het Departement gezonden.[6] Op latere vragen om bonnen, onder meer van De Nederlandse Bank, werd ook steeds geantwoord dat alle bonnen onbruikbaar waren gemaakt en naar Den Haag gestuurd. Curieus zijn in dit verband de ongestempelde, wel geparafeerde en niet ongeldig gemaakte bonnen in het Maarten van Rossum Museum te Zaltbommel. Door het ontbreken van het gemeentestempel, dat op alle andere bekende exemplaren wel aanwezig is, lijkt de veronderstelling gewettigd dat het hier gaat om bonnen die, ondanks de paraaf, niet in circulatie zijn geweest. Het wijst er op dat de zeer stellige verklaringen van de commissie en de gemeente met een korreltje zout moeten worden genomen, ondanks de zeer gedegen indruk die de Zaltbommelse werkwijze maakt en de, in vergelijking met andere gemeenten, uitvoerige verslaglegging.[7]

Een serie noodgeld van Hurwenen uit het bezit van het Maarten van Rossum Museum te Zaltbommel

Hurwenen

Bij brief van 25 juni 1940 berichtte burgemeester M. Bakker van Hurwenen op de bekende circulaire van 19 juni 1940 aan het Departement dat hij 200 biljetten van tweeguldenvijftig had laten aanmaken, waarvan er 100 in circulatie

waren gebracht, 100 ingeleverd en dat alles al voor de ontvangst van de circulaire was vernietigd. Dit duidelijke antwoord werd ook verwerkt in het overzicht in het archief van het Departement van Binnenlandse Zaken. Ook op een rechtstreeks verzoek van de Nederlandse Bank van oktober 1940 gaf de burgemeester consequent hetzelfde antwoord als aan de minister. Einde verhaal, zo leek het.

Bij verder zoeken bleek het verhaal van de burgemeester niet helemaal te kloppen. De bonnen waren gedrukt bij Drukkerij Kaasjager te Zaltbommel, dezelfde drukker maakte de bonnen voor de gemeente Zaltbommel. In het archief van de gemeente Hurwenen bevindt zich een verzamelnota van die drukkerij en daarop staat de post '2000 noodgeldbons *f* 7,50'. De mogelijkheid dat de drukker zich verschreven had, 2000 in plaats van 200, kon snel worden uitgesloten door vergelijking van de nota's voor het drukken van het noodgeld voor andere gemeenten: het zou een exorbitant bedrag zijn geweest voor slechts 200 bonnen. Aangezien Kaasjager ook de Bommelse bonnen drukte, lag het voor de hand te veronderstellen dat de bonnen van Hurwenen hetzelfde uiterlijk hadden. Het leek onwaarschijnlijk dat alle 2000 bonnen van *f* 2,50 geweest waren, aangezien de behoefte aan bonnen met kleinere bedragen minstens even groot was.

De verrassing was compleet toen in het Maarten van Rossum Museum in Zaltbommel nog exemplaren van het noodgeld van Hurwenen werden aangetroffen. Het museum bleek in totaal zes biljetten te bezitten: twee van tweeguldenvijftig (geel), twee van een gulden (groen) en twee van een kwartje (wit). Merkwaardig genoeg zijn alleen de biljetten van een gulden voorzien van een gemeentestempel en de handtekening van de burgemeester, terwijl de burgemeester in zijn brief slechts had gerept van het in circulatie brengen van bonnen van tweeguldenvijftig! De verdeling van het totaal van 2000 bonnen over de verschillende waarden bleef onduidelijk. Inmiddels is in oktober 1995 uit het museumbezit een set van drie Hurwenense bonnen overgegaan in particuliere handen door ruiling tegen bonnen van enkele Bommelerwaardse plaatsen waarover het museum nog niet beschikte Waarschijnlijk zijn de zes beschreven exemplaren uniek. Het lijkt vrijwel uitgesloten dat er nog exemplaren zijn in andere collecties.

De biljetten van Hurwenen lijken op het eerste gezicht volkomen identiek aan de hierboven beschreven bonnen van Zaltbommel. Toch zijn er kleine verschillen. De kleuren zijn niet helemaal hetzelfde, de datum is niet 14 maar 16 mei 1940 en de maat wijkt iets af: 107 × 90 mm. Bovendien liet Zaltbommel geen biljetten van tweeguldenvijftig drukken.

Hedel

Uit de rekening van Boek- en Handelsdrukkerij R.W.A. van Run te Ammerzoden blijkt dat voor de gemeente Hedel werden gedrukt: 400 biljetten van tweeguldenvijftig, 1000 biljetten van een gulden en 1000 biljetten van een kwartje. In circulatie werden gebracht respectievelijk 120, 700 en 300 bonnen en niet ingeleverd werden in totaal acht bonnen, een van tweeguldenvijftig, een van een gulden en zes van een kwartje. De ingewisselde bonnen en de niet gebruikte bonnen werden, voor zover valt op te maken uit het archief van het Departement, niet naar Den Haag gezonden, zodat het waarschijnlijk is dat ze door de gemeente al waren vernietigd voordat de circulaire van 19 juni werd ontvangen. In geen enkele mij bekende collectie is noodgeld van Hedel bewaard gebleven. Ook werden tot op heden geen personen gevonden

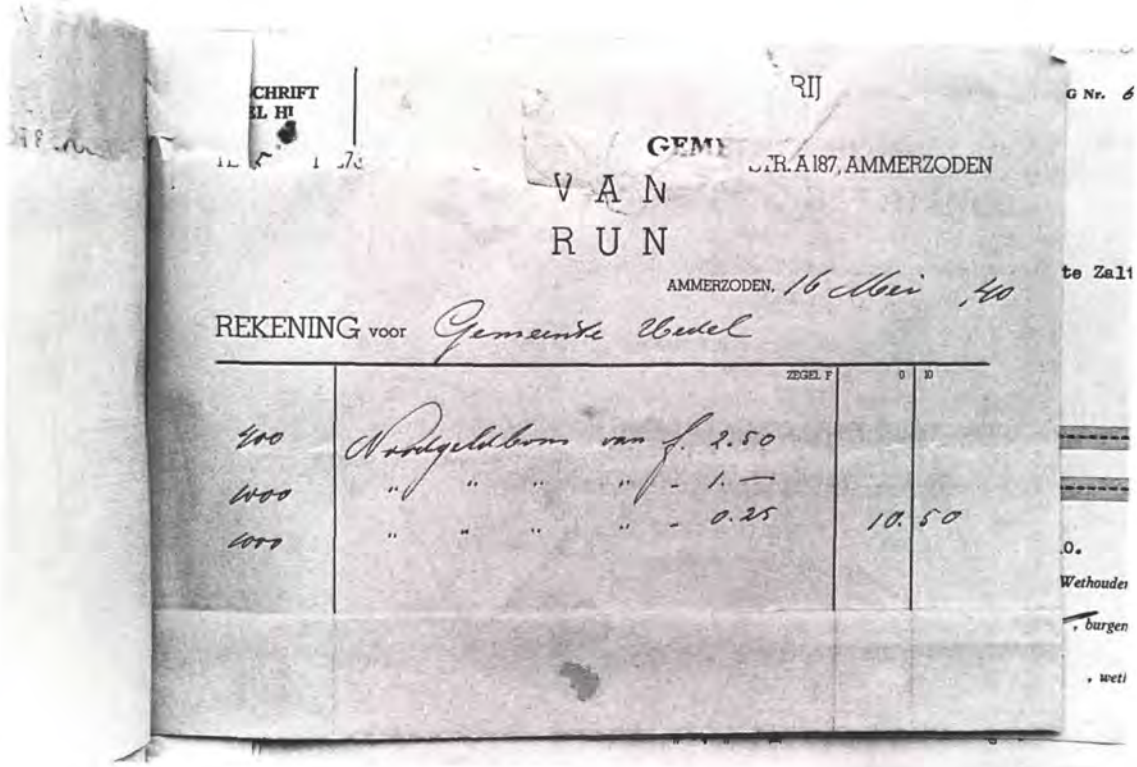

CHRIFT
EL HI

RIJ

G Nr. 6

GEM

R. A 187, AMMERZODEN

VAN
RUN

AMMERZODEN, 16 Mei 1940

te Zal

REKENING voor Gemeente Hedel

		ZEGEL F	0	10
400	Noodgeldbon van f. 2.50			
400	" " " " - 1.—			
400	" " " " - 0.25		10.	50

.O.

Wethouder

burgen

weti

Rekening voor het drukken van het noodgeld van Hedel, 16 mei 1940 (het briefhoofd is beschadigd)

die zich het uiterlijk van de biljetten konden herinneren. In het archief van de gemeente, dat in de oorlog voor de helft verloren ging, zijn naast de rekening van de drukker geen stukken aangetroffen over de uitgifte van het noodgeld. Omdat de biljetten niet bij een van de beide andere drukkers van noodgeld uit de Bommelerwaard werden vervaardigd, valt er ook niets te zeggen over het uiterlijk ervan.

Conclusies

In dit artikel is gepoogd duidelijk te maken dat door allerlei omstandigheden niet exact aangegeven kan worden hoeveel van de bij het Departement ingeleverde bonnen van vernietiging zijn uitgesloten. De opgaven van de gemeenten aan het Departement waren bovendien niet altijd correct en sommige gemeenten leverden alleen de in circulatie gebrachte bonnen in, of leverden niets in onder het mom dat ze zelf al voor vernietiging van alle bonnen hadden gezorgd. Dat laatste was soms aantoonbaar onjuist. Daarnaast is er nog de mogelijkheid dat een gedeelte van de bonnen bij een drukkerij achterbleef omdat de opdrachtgever ze niet meer nodig had na de intrekking op 17 mei 1940 van de bevoegdheid om noodgeld uit te geven, of dat de drukkerij een kleine, al dan niet meegeleverde, overmaat aan biljetten drukte om eventuele misdrukken te (kunnen) compenseren. Soms is de herkomst van de bonnen te herleiden tot een van die partijen, meestal is dat niet het geval. Gezien de grote variaties in de uitvoering van de bewaard gebleven bonnen (al dan niet getekend, gestempeld en ongeldig gemaakt) ligt het voor de hand te veronderstellen dat de bewaard gebleven Bommelerwaardse bonnen afkomstig kunnen zijn van vrijwel alle bij de uitgifte betrokken partijen: Departement van Binnenlandse Zaken (dat exemplaren afstond aan diverse

instanties), gemeenten, individuele ambtenaren, drukkerijen en particulieren.

In tabel I staat een totaaloverzicht van het in de Bommelerwaard uitgegeven noodgeld. Bij de behandeling van de diverse gemeenten hierboven is terug te vinden hoeveel van het noodgeld aan het Departement van Binnenlandse Zaken werd gestuurd. Het overzicht geeft geen definitief uitsluitsel over hoeveel bonnen er bewaard zijn gebleven, maar het geeft in de eerste kolom wel aan hoeveel het er maximaal geweest kunnen zijn, indien de rekeningen van de drukkers kloppen en er geen overmaat werd gedrukt. Ondanks herhaalde oproepen werd een aantal van de uitgegeven bonnen niet door de bevolking ingewisseld. De laatste kolom geeft daarover informatie.[8] Waarschijnlijk was er slechts in enkele gevallen sprake van het bewust achterhouden van de bonnen, doch meestal van zoek geraakte of per ongeluk vernietigde exemplaren. Het feit dat vrijwel alle bewaard gebleven Bommelerwaardse noodgeldbonnen onbruikbaar gemaakte exemplaren zijn, lijkt dat beeld te bevestigen.[9]

Het overzicht maakt onder meer duidelijk dat slechts een klein gedeelte van de gedrukte noodgeldbonnen in circulatie is geweest. Aangezien van Driel en Hurwenen niet alle gegevens bekend zijn, kan niet exact uitgerekend worden hoe groot dat deel was, maar het kan niet veel meer dan vijftien procent zijn geweest. Van de in omloop gebrachte bonnen is minder dan een procent niet ingewisseld door het publiek. De gemeente Driel nam van het totale aantal gedrukte bonnen meer dan de helft voor haar rekening, doch bracht daarvan zeker minder dan zes procent in omloop (naar geldswaarde gerekend bijna elfenhalf procent). Poederoijen liet het minste noodgeld drukken, 950 bonnen, maar bracht toch meer in omloop dan Hurwenen, dat weliswaar 2000 bonnen liet drukken, maar volgens eigen opgave, slechts honderd biljetten van tweeguldenvijftig in circulatie bracht. Van de totale hoeveelheid uitgegeven bonnen werden er 68 niet ingewisseld, meer dan de helft daarvan betrof bonnen van Zaltbommel.

In tabel II wordt tot slot een overzicht gegeven van het noodgeld uit mei 1940 in een aantal openbare en particuliere collecties, gebaseerd op een uitgebreid, maar zeker niet uitputtend, onderzoek. Bonnen die in openbare verzamelingen van banken, musea en archiefinstellingen berusten worden daar in de meeste gevallen wel blijvend bewaard, maar de recente, hierboven geschetste, praktijk ten aanzien van de Hurwenense biljetten, bewijst dat er uitzonderingen op die regel zijn. In de in het overzicht aangegeven noten is geprobeerd de biljetten in de mij bekende openbare verzamelingen zo exact mogelijk te beschrijven. Ten aanzien van de bonnen in particulier bezit is nauwelijks een compleet overzicht te krijgen. Regelmatig worden bonnen te koop aangeboden door handelaren en op veilingen. Lang niet alle verzamelaars zijn bekend en niet alle verzamelaars lopen te koop met wat zij precies bezitten. Mutaties door verkoop, ruiling en vererving komen dus relatief veel voor, zodat het ook niet veel zin heeft om de bonnen in die collecties te beschrijven en om aan te geven – voor zover de verzamelaars daar al prijs op zouden stellen – in welke collectie welke bonnen berusten. In de noten wordt op die bonnen dan ook alleen ingegaan indien het varianten betreft die in openbare verzamelingen niet werden aangetroffen.

Hopelijk is in dit artikel voldoende duidelijk gemaakt dat de zeldzaamheid van de bonnen niet alleen wordt bepaald door de aantallen die de gemeenten lieten drukken en in circulatie brachten, maar minstens evenzeer door de wijze waarop de

procedures rondom de uitgifte, intrekking en vernietiging werden geïnterpreteerd en uitgevoerd.

Het overzicht toont dat van de 152 opgespoorde noodgeldbonnen uit mei 1940 er 83 komen uit twee van de zeven gemeenten: Driel en Rossum (ruim 54,6 procent). Van de overige vijf gemeenten zijn dus gemiddeld maar bijna 14 bonnen achterhaald. Van de 152 bonnen berusten 61 (ruim 40 procent) in particuliere verzamelingen, de rest wordt momenteel bewaard in openbare collecties. Het kan zijn dat nog heel wat meer bonnen in openbare collecties berusten of in particuliere handen zijn, toch zal het altijd een fractie blijven van het aantal gedrukte bonnen. Momenteel is slechts ruim 0,23 procent achterhaald (152 biljetten op een totaal van 65.190).

De in veilingcatalogi aangetroffen Bommelerwaardse bonnen zijn meegeteld in het overzicht indien bekend is in welke collectie ze terecht zijn gekomen. Is dat niet het geval dan zijn ze niet verwerkt in het overzicht om dubbeltellingen te voorkomen.

Gemeente	Gedrukt	*f*	In circulatie gebracht	*f*	Niet ingewisseld	
Brakel	240 × 2.50	600	240 × 2,50	600		
	400 × 1,–	400	350 × 1,–	350	4 × 1,–	4,–
	800 × 0,25	200	150 × 0,25	37,50	7 × 0,25	1,75
	1440	*f* 1200	740	*f* 987,50	11	*f* 5,75
Poederoijen	160 × 2,50	400	140 × 2,50	350	2 × 2,50	5,–
	270 × 1,–	270	190 × 1,–	190	6 × 1,–	6,–
	520 × 0,25	130	40 × 0,25	10	3 × 0,25	0,75
	950	*f* 800	370	550	11	*f* 11,75
Rossum	1200 × 2,50	3000	220 × 2,50	550		
	1400 × 1,–	1400	1002 × 1,–	1002		
	10000 × 0,25	2500	492 × 0,25	123		
	12600	*f* 6900	1714	*f* 1675		
Driel	3600 × 2,50	9000	?		1 × 2,50	2,50
	4200 × 1,–	4200	?			
	30000 × 0,25	7500	?			
	37800	*f* 20700	?	*f* 2378	1	*f* 2,50
Zaltbommel	4000 × 1,–	4000	2200 × 1,–	2200	13 × 1,–	13,–
	4000 × 0,25	1000	800 × 0,25	200	24 × 0,25	6,–
	8000	*f* 5000	3000	*f* 2400	37	*f* 19,–
Hurwenen	200 × 2,50	500	100 × 2,50	250		
	1800 × ?					
	2000	*f* 500	100	*f* 250		
Hedel	400 × 2,50	1000	120 × 2,50	300	1 × 2,50	2,50
	1000 × 1,–	1000	700 × 1,–	700	1 × 1,–	1,–
	1000 × 0,25	250	300 × 0,25	75	6 × 0,25	1,50
	2400	*f* 2250	1120	*f* 1075	8	*f* 5,–
Totaal	5800 × 2,50	14500	1320 × 2,50	3300	4 × 2,50	10,–
	11270 × 1,–	11270	5542 × 1,–	5542	24 × 1,–	24,–
	46320 × 0,25	11580	2482 × 0,25	620,50	40 × 0,25	10,–
	1800 × ?	?	?			
	65190	*f* 37350 + ?	9344 + ?	*f* 9462,50	68	*f* 44,–

Tabel 1. Overzicht van het gedrukte, in circulatie gebrachte en niet ingewisselde Bommelerwaardse noodgeld uit mei 1940. De totale waarde in geld van de gedrukte bonnen is niet exact te geven omdat niet bekend is welke waarde 1800 van de Hurwenense bonnen hadden. Het totale aantal in circulatie gebrachte bonnen is niet precies bekend omdat van de door Driel in omloop gebrachte bonnen wel de totale waarde, maar niet de verdeling over de verschillende denominaties bekend is.

Gemeente	Collecties	*f* 0,25	*f* 1	*f* 2,50	Totaal
Brakel[10]	Openbaar	5	5	5	15
	Particulier	2	3	2	7
		–	–	–	–
		7	8	7	22
Poederoijen[11]	Openbaar	4	4	4	12
	Particulier	4	4	4	12
		–	–	–	–
		8	8	8	24
Rossum[12]	Openbaar	10	13	11	34
	Particulier	4	4	4	12
		–	–	–	–
		14	17	15	46
Driel[13]	Openbaar	5	5	5	15
	Particulier	8	7	7	22
		–	–	–	–
		13	12	12	37
Zaltbommel[14]	Openbaar	6	6	-	12
	Particulier	3	2	–	5
		–	–		–
		9	8		17
Hurwenen[15]	Openbaar	1	1	1	3
	Particulier	1	1	1	3
		–	–	–	–
		2	2	2	6
Hedel	–	0	0	0	0
Totaal	Openbaar	31	34	26	91
	Particulier	22	21	18	61
		–	–	–	–
		53	55	44	152

Tabel II. Overzicht van het aantal achterhaalde noodgeldbonnen van Bommelerwaardse gemeenten uit mei 1940 in openbare en particuliere collecties.

NOTEN

1 Graag wil ik de heer A. Toele, verzamelaar van noodgeld te Amsterdam, de heer H. Jacobi, conservator van het Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden, de heer L.M.J. Boegheim uit Den Haag, honorair wetenschappelijk medewerker van Het Nederlands Muntmuseum te Utrecht, de heer J.M. Verkooyen, verzamelaar van noodgeld te Maastricht, en de heer E. van Gelder te Heerlen danken voor hun vele waardevolle tips, hun bereidheid om commentaar te geven op het concept van dit artikel en het ter beschikking stellen van onderzoeksgegevens. Van het Maarten van Rossum Museum te Zaltbommel dank ik de heren P.C. van Wijk en P. Schipper voor het ter bestudering ter beschikking stellen van het noodgeld van het museum. De heer J.E. Vrouwenfelder, adjunct-conservator van het Belastingmuseum Prof. dr. Van der Poel te Rotterdam, dank ik voor de door hem verstrekte inlichtingen over het noodgeld in het bezit van het museum.

2 De verantwoording in de noten van de gebruikte bronnen moest noodgedwongen beperkt blijven. De gegevens over de uitgifte van noodgeld door Bommelerwaardse gemeenten zijn grotendeels ontleend aan de gemeentelijke archieven die berusten in het Streekarchief Bommelerwaard te Zaltbommel. In dat streekarchief is ook de volledige documentatie in te zien waarop deze publikatie is gebaseerd. Dit artikel verscheen met een veel uitvoeriger notenapparaat in het regionaal historisch tijdschrift *Tussen de Vooren en Loevestein*, XXXI (1995) 91.

3 A.M. van de Waal, Provinciaal, gemeentelijk en particulier noodgeld – mei 1940, in *Jaarboek van het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Munt- en Penningkunde* 27 (1940) 110-120. A. Pick en C. Siemsen *Das Notgeld des II. Weltkrieges* (München 1979) en L.M.J. Boegheim, Enige aanvullende gegevens inzake Nederlands noodgeld uitgegeven gedurende de Tweede Wereldoorlog, in *Muntkoerier* 9 (1995) 4-11. In het Algemeen Rijksarchief in Den Haag (ARA), Archief van

de afdeling Binnenlands Bestuur van het Ministerie van Binnenlandse Zaken (1870-) 1879-1950 (-1957), (ABB), inventarisnummer (inv. nr) 2681 bevindt zich een uitgebreid overzicht van het aangemaakte, toegezonden, niet toegezonden, niet ingewisselde en in omloop geweest zijnde noodgeld, opgemaakt op basis van de antwoorden ontvangen op de circulaire van 19 juni 1940.

4 Er is een serie bonnen bekend met een gemeentestempel en de getypte aanduiding 'Onbruikbaar' op de achterzijde, maar daarvan neem ik aan dat het gaat om niet in omloop geweest zijnde exemplaren, die later door Van Goelst Meijer zijn verstrekt aan een belangstellende (vergelijk ook noot 12).

5 De paragraaf over Driel is een verbetering en uitbreiding van een deel van mijn artikel Driels Geld, in *Drielse Vertellingen* (1995), nr.1, volgnummer 28, p.326-330. De naam van de gemeente Driel werd per 1 augustus 1944 veranderd in Maasdriel. In deze bijdrage wordt consequent van Driel gesproken, ook bij de behandeling van het evacuatienoodgeld van eind 1944.

6 In het overzicht in het archief van het Departement (ARA, ABB, inv. nr 2681) worden wel de aantallen aangemaakte, in omloop gebrachte en ingewisselde bonnen vermeld (men deed dit op basis van een brief van de gemeente van 2 juli 1940). Dat bij brief van 19 juli de bonnen aan het Departement waren gezonden en dat inmiddels het aantal niet ingewisselde bonnen van een gulden was gedaald van 17 naar 13 stuks, is niet verwerkt in het overzicht. Zie ook noot 14.

7 Immers, indien de stukken van de gemeente en de commissie kloppen, behoort het bestaan van dergelijke bonnen (wel geparafeerd, niet voorzien van gemeentestempel en niet ongeldig gemaakt), niet tot de mogelijkheden. Het rapport van de commissie van 2 juli 1940 vermeldt expliciet: 'De gedrukte bonnen werden na zorgvuldige telling in pakjes van 100 stuks ten Gemeentehuize bezorgd en aldaar van het Gemeente stempel voorzien. Hierna werden de bonnen bij den penningmeester onzer commissie terug bezorgd, welke de bonnen parafeerde ...' Zeer expliciet werd bovendien herhaaldelijk vermeld dat alle ongebruikte bonnen door de commissie bij de gemeente werden ingeleverd en daarna samen met de ingewisselde bonnen onbruikbaar gemaakt en naar het Departement gestuurd. Voor een meer gedetailleerde beschrijving van het Zaltbommelse noodgeld in het Maarten van Rossum Museum zie noot 14.

8 Zoals al aangegeven wijken de cijfers over de niet ingewisselde bonnen van Zaltbommel en Poederoijen af van het overzicht in het archief van het Departement van Binnenlandse Zaken. Wellicht omdat er nog bonnen werden ingeleverd nadat de officiële termijn was gesloten. Het Haagse overzicht is niet gedateerd. Het is merkwaardig dat daarin nog wel werden opgenomen de gegevens zoals Brakel die verstrekte bij brief van 3 augustus 1940 en niet de aanvullende gegevens die Zaltbommel al eerder verstrekte op 19 juli. Ook de Poederoijense aanvulling werd niet verwerkt, maar die was ook aanzienlijk later: 11 november 1940. In het Haagse overzicht is in de kolom met de wat misleidende titel 'Aangemaakt' klakkeloos overgenomen wat door de gemeenten was opgegeven, soms betrof dat alleen de in omloop geweest zijnde noodgeldbonnen, soms alle gedrukte bronnen.

9 Voor zover de auteur bekend zijn slechts de bonnen van Zaltbommel die berusten in het Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet in Leiden voorzien van een gemeentestempel en paraaf en niet onbruikbaar gemaakt.

10 Het Belastingmuseum Prof. dr. Van der Poel te Rotterdam (VDP) (zie Martens *Catalogus* p.22-23), de Bayerischen Hypotheken- und Wechselbank in München (BHB), De Nederlandsche Bank te Amsterdam (DNB) en het Maarten van Rossum Museum te Zaltbommel (MvRM) beschikken over identieke series met van elke denominatie een exemplaar voorzien van een gemeentestempel, de handtekening van de burgemeester en elk twee stempels 'onbruikbaar'. De Bundesbank te Frankfurt (BB) bezit een serie van drie bonnen waarvan het uiterlijk mij niet bekend is. In een particuliere collectie bevindt zich een biljet van *f* 1, dat daarnaast ook tweemaal is geperforeerd.

11 BHB, DNB (Martens *Catalogus* p.64-65), VDP en MvRM bezitten ieder identieke series van drie bonnen met gemeentestempel, handtekening en twee stempels 'onbruikbaar'.

12 Het MvRM bezit zes exemplaren van een kwartje, acht van een gulden en zes van tweeguldenvijftig. Het Streekarchief Bommelerwaard (SAB) bezit resprectievelijk drie, vier en vier biljetten. DNB bezit een serie van drie biljetten. Ten aanzien van alle hiervoor genoemde biljetten geldt dat ze niet voorzien zijn van een gemeentestempel. Op de veiling van Coin Investment B.V. in april 1992 (*Catalogus 39*, nummers 825-827) werd een serie geveild waarop, onmiskenbaar in het handschrift van Van Goelst Meijer, met een pen is geschreven 'Ongeldig'. In 1988 werd een serie van drie biljetten geveild (*Veilingcatalogus 288* van Jacques Schulman B.V., Amsterdam 1988, nr 848, p. 48 en plaat 24). Deze exemplaren hebben aan de keerzijde een zwart gemeentestempel en getypt in rood de aanduiding: 'Onbruikbaar'. Naar mijn overtuiging zijn zowel de stempel als de aanduiding aangebracht na de periode van uitgifte van de bonnen en betreft het dus ook hier bonnen die niet in omloop zijn geweest, maar die Van Goelst Meijer daarna uit de voorraad drukwerk aan een belangstellende (instantie) heeft verstrekt. De beide laatstgenoemde series zijn in particuliere collecties terecht gekomen.

13 DNB en de BHB hebben beide een serie van drie bonnen, voorzien van een gemeentestempel en rechtsonder de aanduiding 'Get. J.F. v H' (Getekend J.F. van Heereveld, burgemeester) en zonder een stempel 'onbruikbaar'. Het biljet van *f* 0,25 van de BHB is bovendien eenmaal geperforeerd. VDP bezit een serie van drie bonnen, voorzien van gemeentestempel en stempel 'onbruikbaar'. De bon van *f* 0,25 is voorzien van de paraaf van gemeentesecretaris J.C.R.B. van Campenhout en de overige twee bonnen dragen de handtekening van wethouder G. Grandia (zie Martens *Catalogus* p.30-31). De BB bezit een serie van drie bonnen waarvan het uiterlijk mij niet bekend is. Het SAB bezit een serie die is getekend door gemeentesecretaris Van Campenhout, niet is voorzien van een gemeentestempel en niet onbruikbaar is gemaakt. Er is, met name door de verschillende ondertekeningen, een grote variëteit aan bonnen. In particuliere verzamelingen berusten series zonder toevoegingen aan het drukwerk en series met gemeentestempel, stempel 'onbruikbaar' en de paraaf van gemeentesecretaris Van Campenhout op de bonnen van *f* 0,25 en *f* 1 en de handtekening van wethouder G. Grandia op de bonnen van *f* 2,50. Een particuliere verzamelaar bezit een serie, waarvan het biljet van *f* 2,50 is getekend door burgemeester

J.F. van Heereveld (handtekening, niet alleen een aanduiding van de initialen zoals hierboven weergegeven).

14 Het MvRM bezit een biljet van een gulden en een van vijfentwintig cent. Ze hebben geen gemeentestempel, maar zijn wel voorzien van de paraaf van Van Zuidam. Helaas is het biljet van vijfentwintig cent links iets beschadigd en is het biljet van een gulden in het midden onder ingescheurd en mist het de linker benedenhoek (beschadiging, geen poging om het biljet ongeldig te maken). Bovendien is vroeger op beide biljetten linksboven met inkt het catalogusnummer van het museum gezet. In 1988 werden twee noodgeldbonnen van Zaltbommel geveild (*Veilingcatalogus 288* van Jacques Schulman B.V., Amsterdam 1988, nr 867 (p. 50 en plaat 25). Die biljetten zijn beide voorzien van de paraaf van Van Zuidam, maar zijn daarnaast ook gestempeld. Deze biljetten berusten thans in het Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden (inv. nrs 1988-178 en 1988-179). VDP beschikt over een biljet van vijfentwintig cent, met stempel, maar zonder paraaf, dat ongeldig is gemaakt door het afknippen van de linker benedenhoek, en over een biljet van een gulden met stempel en paraaf waarvan de rechter bovenhoek is afgeknipt, zie: Martens *Catalogus* p.94-95). De BHB beschikt over twee bonnen, die zijn gestempeld en geparafeerd en beide onbruikbaar gemaakt door het afknippen van de hoeken linksonder en rechtsboven. DNB bezit twee bonnen, die zijn gestempeld, geparafeerd en onbruikbaar gemaakt door het afknippen van de hoek linksonder. Die afgeknipte hoeken zijn er echter nadien weer aan vastgelijmd. De BB bezit een serie van twee bonnen waarvan het uiterlijk mij niet bekend.

15 Voor een beschrijving van de bonnen zie hierboven de paragraaf over Hurwenen. De herkomst van de bonnen in het Maarten van Rossum Museum is helaas niet gedocumenteerd.

MUNTHANDEL
OOST-BRABANT
MARTIEN VAN BERKOM

HEISCHOUW 31
5345 XT OSS
NEDERLAND
TEL. 04120-24123
FAX 04120-51014

Nederland en koloniën • Wereld-munten • Wereld-bankbiljetten

Vraag onze gratis prijslijst aan over meer dan 200 landen en staten

NIEUWTJESDIENST - ABONNEMENTEN - UNC - FDC - PROOF - SETS - HERDENKING
OLYMPIADE - VOETBAL - SCHEPEN - F.A.O. - DIEREN - MUZIEK - ETC.

Een kwestie van wederzijds vertrouwen *Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak!*

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN (middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

Het noodgeld van Nederland in de tweede wereldoorlog, 1940-1945

Een voorpublikatie

JAN VAN GEELEN

Zeer binnenkort verschijnt van Alphons Toele en Hans Jacobi *Het Noodgeld van Nederland in de Tweede Wereldoorlog, 1940-1945*, een uitgave van De Nederlandsche Bank en Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet. Het is een informatieve catalogus die een zo compleet mogelijk overzicht geeft van het noodgeld dat in ons land tijdens de tweede wereldoorlog is uitgegeven door provincies, gemeenten en bedrijven. De omvang bedraagt circa 250 bladzijden, met circa 260 illustraties (waarvan circa 40 in kleur).
In een van de komende nummers van *De Beeldenaar* zal dit boek uitvoerig worden besproken. Hieronder volgt als voorpublikatie een fragment uit het catalogusgedeelte van dit interessante overzichtswerk.

HATTEM (Gld), gemeente

A. Gestencild biljet

Hattem, 1 gulden, zonder datum,
145 × 115 mm, cat. nr. 52.01 (Streekmuseum Hattem)

52.01	z.j. (mei 1940)	1 gulden	
materiaal:	wit papier, 145 × 115 mm		
voorzijde:	gestencilde tekst en gemeentestempel		
keerzijde:	leeg		
procedé:	gestencild, zwart		
nummering:	Serie en No., gestencild, A, geschreven, 1-4 cijfers, numeroteur zwart		
stempels:	gemeentestempel, paars		
ondertekening:	P.L. Honcoop (burg.) geschreven		
onvolledig biljet:	gemeentestempel ontbreekt		
ontwaarding:	geen		
drukker:	op de gemeente-secretarie in eigen beheer gemaakt		
oplage:		aangemaakt	uitgegeven
	f 1,00	1.600	1.600
		f 1.600,00	*f* 1.600,00

Door het vasthouden van het zilvergeld door het publiek kreeg de gemeente Hattem direkt na het uitbreken van de oorlog gebrek aan kasgeld. Door de oorlogsomstandigheden was het niet mogelijk op reguliere wijze aan kasgeld te komen, zodat de gemeente gedwongen was noodgeld uit te geven. Op zondag 12 mei besloot de gemeenteraad om noodgeld te laten drukken. Omdat het drukken van het noodgeld enige dagen in beslag zou nemen, zijn op de gemeente-secretarie snel gestencilde bonnen van *f* 1,00 gemaakt ter leniging van de directe behoefte aan wisselgeld. Van deze bonnen met de handtekening van de burgemeester zijn 1.600 stuks uitgegeven, waarvan uiteindelijk slechts 10 stuks niet zijn ingeleverd. De zeer eenvoudig uitgevoerde bonnen zijn voorzien van een geschreven serieletter; het nummer werd met behulp van een numeroteur aangebracht. In een

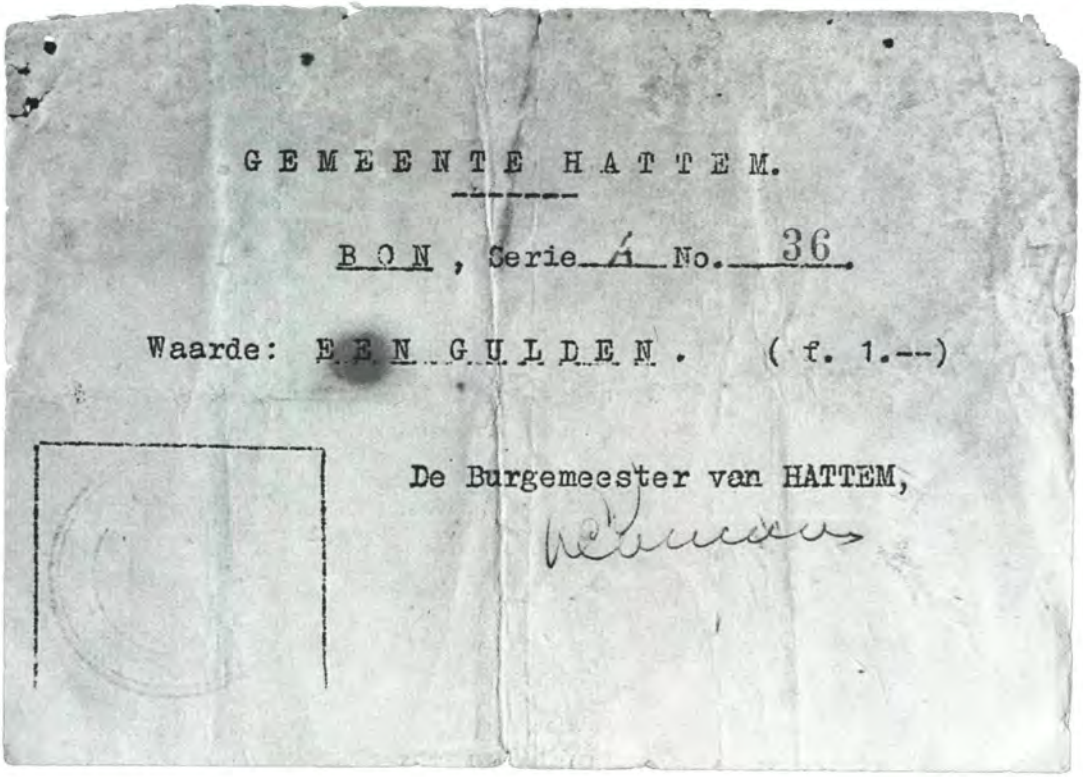
GEMEENTE HATTEM.

BON, Serie A No. 36.

Waarde: EEN GULDEN. (f. 1.--)

De Burgemeester van HATTEM,

speciaal daartoe gemaakt vak was ruimte voor het gemeentestempel. De order voor het drukken van het Hattemse noodgeld werd gegeven aan de firma Schipper te Hattem. De gemeente heeft de produktie met alle mogelijke veiligheidsmaatregelen omringd. Op 13 mei werd een «Commissie van toezicht op den aanmaak van het noodgeld» ingesteld en werden instructies opgesteld voor de controleurs bij de aanmaak van het

B. Serie gedrukte biljetten

Hattem, 1 cent, 13 mei 1940, 111 × 71 mm, cat. nr. 52.02 vz+kz (DNB)

52.02	13 mei 1940	1 cent
52.03	13 mei 1940	10 cent
52.04	13 mei 1940	25 cent
52.05	13 mei 1940	1 gulden
52.06	13 mei 1940	2,50 gulden
52.07	13 mei 1940	10 gulden

materiaal: wit papier, 99/111 × 70/71 mm
voorzijde: gedrukte tekst en gemeentewapen, dorpsgezicht in onderdruk
keerzijde: tekst zwart, onderdruk in kleur
procedé: *f* 0,01: boekdruk zwart, onderdruk groen
f 0,10: boekdruk zwart, onderdruk paars
f 0,25: boekdruk zwart, onderdruk blauw
f 1,00: boekdruk zwart, onderdruk rood
f 2,50: boekdruk zwart, onderdruk beige
f 10,00: boekdruk zwart, onderdruk okergeel
nummering: *f* 0,01: A N° 1-5 cijfers asterisk
f 0,10 – *f* 2,50: A N° 1-4 cijfers asterisk
nummering: *f* 10,00: A N° 1-3 cijfers asterisk
stempels: geen
ondertekening: op voorzijde: P.L. Honcoop (burg.), op keerzijde: Siebesma (secr.), beide gedrukt
onvolledig biljet: geen
ontwaarding: geen
drukker: Fa. Schipper, Hattem
oplage:

	aangemaakt	uitgegeven
f 0,01	10.000	?
f 0,10	6.000	?
f 0,25	5.200	?
f 1,00	4.000	?
f 2,50	1.000	?
f 10,00	150	?
	f 10.000,00	*f* 6.177,50

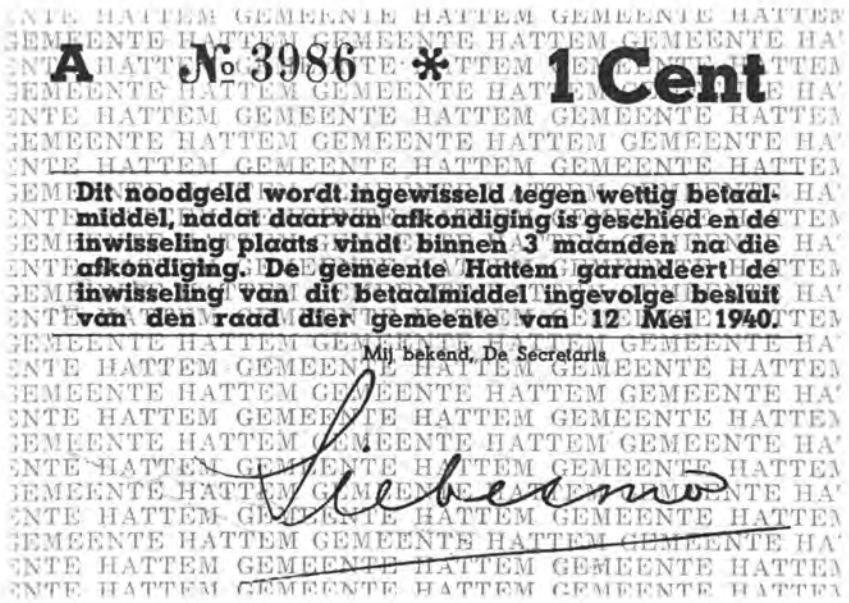

noodgeld. Bij de aanmaak dienden steeds twee door de bevoegde autoriteiten aangestelde controleurs aanwezig te zijn. Deze dienden ervoor te zorgen dat er geen bonnen konden verdwijnen en dat misdrukken en drukproeven niet in de drukkerij zouden achterblijven. Direct nadat het benodigde aantal biljetten gedrukt zou zijn, dienden de clichés verzegeld en ingenomen te worden.

Op 15 mei werden de bonnen van *f* 1,00, *f* 2,50 en *f* 10,00 gedrukt en door de verantwoordelijke ambtenaren overgedragen aan de gemeente-ontvanger. Op 16 mei volgden de bonnen van *f* 0,01. Over de aanmaak van de bonnen van *f* 0,10 en *f* 0,25 zijn geen gegevens voor handen, maar deze zullen wel op 17 mei gedrukt zijn. Aan het einde van deze dag werd door het Departement van Binnenlandsche Zaken de machtiging tot het uitgeven van gemeentelijk noodgeld voor het gehele land weer ingetrokken. Waarschijnlijk hebben er op zaterdag 18 mei nog uitbetalingen met noodgeld plaatsgevonden.

Op 20 juni maakte de burgemeester bekend dat het uitgegeven noodgeld per die datum zou worden ingetrokken en zou ophouden betaalmiddel te zijn; de termijn van inlevering werd gesteld op drie maanden, dus tot 20 september 1940. Van het gedrukte noodgeld is voor totaal *f* 6.177,50 in omloop gebracht, waarvan op 18 juli *f* 54.72 nog niet was ingewisseld.

Om onduidelijke redenen is het noodgeld van Hattem niet opgestuurd aan het Departement van Binnenlandsche Zaken ter verificatie en vernietiging, zoals het Departement in haar circulaire van 19 juni verzocht. Op 5 mei 1941 was het noodgeld nog steeds voorlopig opgeborgen in de gemeente, omdat de Commissie van toezicht het noodgeld nog niet had gecontroleerd en nageteld. Zolang de Commissie haar werk nog niet had gedaan, wilde de gemeente ook geen biljetten afstaan voor de verzameling van De Nederlandsche Bank. Ook op 17 december 1941, toen de archivaris van de Bank, de heer A.M. van de Waal, de gemeente nog eens herinnerde aan zijn verzoek was de gemeente nog niet verder. Op 27 februari 1950 (!) informeerde van de Waal weer bij de gemeente hoe het er nu mee stond. In haar antwoord deelde de gemeente hem mee, dat zij genegen was enige series aan De Nederlandsche Bank af te staan, maar «in verband met omstandigheden van interne aard verzoeken wij U nog enige tijd geduld te hebben». Dan, op 17 december 1951 is het zover; de gemeente stuurt vier series noodgeld naar De Nederlandsche Bank, waarvan de heer Van de Waal ongetwijfeld met grote voldoening één serie in de verzameling opnam. Meer dan 11 jaar na uitgifte was zijn volharding beloond. Wat er met de andere noodgeldbiljetten gebeurd is, weten we niet, maar ook in 1966 is de gemeente in staat nog een serie naar een Haagse verzamelaar te sturen. ■

De penningen van Hendrik van Nassau

BERT VAN BEEK

Van graaf Hendrik III van Nassau-Breda (1483-1538), de oudste zoon van Jan V van Nassau-Dillenburg en Elisabeth van Hessen zijn drie penningen bekend die nooit gezamenlijk zijn beschreven.[1] De portretpenning is pas voor het eerst in het begin van de vorige eeuw bekend geworden. De beide andere penningen worden tot de rekenpenningen gerekend, ze zijn al in de achttiende eeuw beschreven door Van Mieris en later door Dugniolle.[2] Dugniolle heeft de rekenpenningen met weinig zorgvuldigheid behandeld: het wapen op de penning van 1513 beschreef hij als gelijkend op dat van George van Oostenrijk, bisschop van Luik (1544-1557), en op de andere penning ziet hij de Nassause leeuw voor de Hollandse aan. De lezing te Breda bood een goede gelegenheid om deze drie penningen opnieuw te beschrijven en van enig commentaar te voorzien. Van deze drie penningen zijn geen archivalische gegevens bekend.

Portretpenning van graaf Hendrik III van Nassau-Breda (1503), zilver, gegoten, inv. KPK 88, cat. KPK 25

Ingevolge het Nassause verdelingsverdrag van 1472 tussen Engelbert II graaf van Nassau en heer van Breda (1451-1504) en zijn jongere broer Jan V, zou Hendrik zijn kinderloze oom Engelbert op gaan volgen als heer van Breda en van alle Nassause bezittingen ten westen van de Rijn, waaronder het graafschap Vianden. Engelbert haalde daarom in 1499 de jonge Hendrik naar Breda om de laatste hand aan zijn opvoeding te leggen en hem in contact te brengen met het Bourgondisch-Oostenrijkse vorstenhuis en de hoge Nederlandse adel. Engelbert en zijn vrouw Cimburga van Baden waren daartoe uitstekend in staat. Cimburga was een volle nicht van keizer Maximiliaan, haar broer was bisschop van Utrecht en Engelbert was toen al meer dan 25 jaar verbonden aan het Bourgondische hof, eerst als veldheer onder Karel de Stoute, daarna onder zijn dochter Maria en haar echtgenoot Maximiliaan en later meer als bestuurder. Vanaf 1501 tot aan zijn dood in 1504 regeerde hij over de Nederlanden als plaatsvervanger van Philips de Schone, die onder andere vanwege zijn Spaanse belangen veel afwezig was.

Een van de eerste officiële optredens van Hendrik was tijdens de doop van de latere keizer Karel V in 1500. Bij de plechtige optocht naar de kerk droegen enkele hoge edelen de voorwerpen die bij de doop gebruikt zouden worden. Hendrik droeg de doopkaars. In deze stoet werd het doopbekken gedragen door Philips van Bourgondië (1465-1524), een van de jongste bastaarden van hertog Philips de Goede. Deze Philips van Bourgondië

zou zijn leven lang bevriend blijven met Hendrik en toen hij in 1517 bisschop van Utrecht werd, was Hendrik een van de belangrijke eregasten, evenals Philips van Kleef, heer van Ravenstein (1456-1527), een achterneef van hertogin Maria van Bourgondië.[3] Waarschijnlijk hebben zowel Philips van Bourgondië als Philips van Kleef, beiden kunstminnend en goed op de hoogte van de Renaissance in Italië, invloed gehad op de kunstzinnige vorming van de jonge Hendrik van Nassau. Philips van Bourgondië is onder andere bekend geworden als de mecenas van de schilder Jan Gossaart van Mabuse (hij bezat een portret van Hendrik van de hand van deze schilder); Philips van Kleef was de grootste boekenbezitter van zijn tijd in de Nederlanden en hij liet al vanaf de jaren tachtig van de vijftiende eeuw penningen met renaissancemotieven slaan.[4] Feit is dat Hendrik van Nassau nog tijdens het leven van zijn oom Engelbert op een zilveren penning is afgebeeld volgens de beste renaissancetraditie.

Portretpenning

Op de voorzijde van deze zilveren gietpenning is naar rechts het borstbeeld van Hendrik afgebeeld, zonder een enkele toevoeging. Het omschrift luidt in Romeinse letters: HENRICVS COMES DE NASSOV. Op de keerzijde op een dravend paard naar links op een ondergrond, met daarboven ZO. Het (voor zover mij bekend, unieke) exemplaar uit de collectie van het Koninklijk Penningkabinet weegt dertig gram en heeft een diameter van 35 mm. Het werd in 1822 aangekocht uit de collectie Dibbets. Hij werd beschreven door De Vries en De Jonge in 1829.[5] Het paard is bijna het standaard renaisssancemotief voor de adellijke legeraanvoerders en past geheel bij de loopbaan van de jonge Hendrik van Nassau. De Vries en De Jonge hebben de letters ZO op de keerzijde van de penning, mijns inziens terecht, uitgelegd als het getal 20, de leeftijd waarop de jonge graaf op de penning is afgebeeld. Hiermee is de penning te dateren in 1503, het jaar waarin Hendrik trouwde met Françoise van Savoye, Philips van Kleef was haar aangetrouwde oom. Uit de penning is niet op te maken of er enige relatie is met dit huwelijk.

In 1504 volgde Hendrik zijn overleden oom Engelbert op als heer van Breda en graaf van Vianden. Volgens de familietraditie bleef hij zich ook graaf van Nassau noemen, net als zijn vader Jan V en zijn broer Willem de Rijke, die later de vader van Willem van Oranje zou worden. Hendrik erfde daarbij ook het kasteel te Breda en het paleis van de Nassau's te Brussel, thans onderdeel van de Koninklijke Bibliotheek Albert I. In 1505 werd hij opgenomen in de orde van het Gulden Vlies vanwege zijn hoge positie als een van de belangrijkste Nederlandse edelen van zijn tijd en vanwege zijn groeiende verdiensten voor het Bourgondisch-Oostenrijkse hof als veldoverste en diplomaat.

Penning met de vlinder

Uit de periode na 1505 moet dus de penning op jetonformaat dateren met de keten van het Gulden Vlies. Het Koninklijk Penningkabinet bezit

Penning met de vlinder op naam van Hendrik III van Nassau-Breda, z.j., zilver, geslagen, D. 1063

hiervan een zilveren exemplaar. De penning past in het geheel niet meer binnen de laat-middeleeuwse traditie die tot dan toe nog gebruikelijk was op rekenpenningen. Dit geldt vooral voor de keerzijde die geheel behoort tot de kunst van de Renaissance en voor de prachtige, strakke belettering. Zelfs als we deze penning aan het einde van Hendriks leven plaatsen, blijft het een uitzondering binnen de Nederlandse penningkunst van die tijd. Mogelijk kan deze penning gerelateerd worden aan Hendriks tweede of derde huwelijk. Op de voorzijde binnen een parelrand onder een gravenkroon het met de keten van het Gulden Vlies omhangen wapenschild, gevierendeeld Nassau-Vianden; omschrift: HENRICVS COMES DE NASSOV (de A is uitgevoerd als een omgekeerde V), de interpunctie bestaat uit kleine driehoekjes.

Op de keerzijde binnen een parelcirkel een vlinder met uitgestrekte vleugels; omschrift: NE SINAS INVETERESCERE (laat niet toe dat het veroudere). De vlinder moet hier, vanwege het omschrift, de kwetsbare schoonheid verbeelden.

Hendrik heeft in zijn leven veel schoonheid zien verwelken: zijn eerste vrouw overleed kinderloos in 1511 op vierentwintigjarige leeftijd. Zijn tweede vrouw, Caude van Châlon, waarmee hij in 1515 trouwde, overleed al in 1521, iets meer dan twintig jaar oud. Zij was de moeder van Reinier van Nassau, in onze geschiedenis beter bekend als René van Châlon, prins van Oranje, die niet alleen de bezittingen van zijn oom Philibert van Châlon erfde, maar ook diens naam overnam. Alleen Hendriks derde vrouw, Maria van Mendoza, waarmee hij in 1524 trouwde, toen zij ongeveer zestien jaar oud was en hij eenenveertig, heeft hem overleefd.

Penning rekenkamer Breda

De Raad en Rekenkamer te Breda is opgericht onder Engelbert II of onder Hendrik III. De Rekenkamer bestond in ieder geval al in 1513, zoals uit deze penning blijkt. De Rekenkamer was een onderdeel van de grafelijke Raad en zij was gevestigd in een van de nu nog bestaande bijgebouwen van het huidige kasteel. In deze vertrekken bevonden zich ook de bibliotheek en de kunstverzameling. De werkzaamheden van de Rekenkamer werden pas op schrift gesteld in de instructie van 1563, waarschijnlijk op basis van de toen reeds bestaande traditie.[6]

Voorzijde: binnen een parelrand met binnencirkel het gevierdendeelde wapen Nassau-Vianden; omschrift: POVR LA CHAMBRE, interpunctie: kruisje tussen twee punten.

Keerzijde: binnen een parelrand met binnencirkel het jaartal 1513 met daarin een centrale punt (van de passer om in het stempel de cirkels te kunnen trekken, de centrale punt is ook op de voorzijde te zien); omschrift: DES COMTES A BREDA, initiaalteken: kruisje tussen twee punten, interpunctie: kruisje.

Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden bezit een koperen exemplaar van deze penning.

De tekst op de penning is in het Frans gesteld, de traditionele taal op

links: Rekenpenning van de Rekenkamer te Breda, 1513, koper, geslagen, D. 1030
rechts: Rekenpenning voor het bureau van de maitre d'hotel van de drie zusjes van Karel V, 1512, koper, geslagen, D. 979

rekenpenningen uit die tijd. Het meest opvallende aan deze penning is het jaartal 1513 als centraal element in de beeldenaar en de lege ruimte, die geheel niet past bij de middeleeuwse kunstopvatting. In al zijn eenvoud rekent deze penning af met de drukke vormentaal van de middeleeuwen en is op uiterst simpele wijze als een renaissancepenning vorm gegeven. Voorbeelden van een jaartal in een lege ruimte als voornaamste onderdeel van de beeldenaar zijn er niet en het ligt daarom voor de hand dat Hendrik met een kant-en-klaar ontwerp naar een munthuis is gestapt.

Alleen de penning voor het bureau van de maître d'hotel van de drie zusjes van Karel V uit 1512 komt enigszins in de richting: daar is het jaartal geplaatst in het lege wachtveld in het wapenschild van de jonge prinsessen. Een wachtschild was het traditionele wapen van een verloofde vrouw; hier beeldt het de huwelijkspolitiek van de Habsburgers uit: de prinsessen kunnen op afroep uitgehuwelijkt worden aan elke geschikte (= zeer machtige en zeer rijke) kandidaat. Het is inderdaad een goede vondst van de stempelsnijder om aan te geven dat de drie meisjes in 1512 op een man zaten te wachten, maar het gaat nog lang zo ver niet als de Bredase penning van 1513.

De vraag is natuurlijk waarom het jaartal 1513 zo prominent op de penning staat. Heeft dat te maken met Hendrik of met de Rekenkamer? Werd de rekenkamer soms in 1513 opgericht als zelfstandige eenheid? Hendrik werd in 1513 dertig jaar. In dat geval zou er een analogie zijn met de portretpenning, gemaakt toen hij twintig jaar werd. Mogelijk kan een goede biografie over Hendrik III van Nassau-Breda uitsluitsel geven. Nu moeten we het doen met het overigens zeer verdienstelijke werk van Van Hooydonk, waarin duidelijk tot uiting komt wat Hendrik als renaissancevorst voor zijn stad heeft betekend, met als hoogtepunten de prinsenkapel met het praalgraf voor zijn oom Engelbert II (ca. 1530), het huidige kasteel, eigenlijk een woonpaleis (1533), en de nieuwe plattegrond van de huidige binnenstad (na 1533).[7]

Samenvattend kan gesteld worden dat Hendrik van Nassau met zijn penningen net zo handelde als met zijn andere kunstopdrachten: ze moesten de glorie van het huis Nassau en van hemzelf dienen op een moderne manier. Zijn drie vrouwen komen op de penningen niet voor, ook niet via hun wapens, wat in die tijd niet ongebruikelijk was. Wel staat Hendrik met al zijn drie vrouwen afgebeeld op een gobelin dat onderdeel uitmaakte van een reeks over de familiegeschiedenis. Opvallend aan de penningen is verder dat ze waarschijnlijk alle drie veel eerder gemaakt zijn dan zijn grote werken in Breda, maar dat kan met geld en met de beschikbare tijd te maken hebben gehad. Pas na 1530 kon hij zich meer aan zijn stad wijden; daarvoor was hij steeds met Karel V op reis als zijn belangrijkste vertrouweling. Zijn trots was zo groot dat hij bij zijn derde huwelijk weigerde om de na het overlijden van de vader van zijn Spaanse vrouw vacant geworden titel te voeren (een van de huwelijksvoorwaarden): in de Nederlanden noemde hij zich graaf van Nassau, alleen hoofdzakelijk in Spanje werd hij markies van Zenette genoemd.[8] Zijn zoon Reinier nam wel de naam en titel van zijn oom over, maar daar ging het om een onafhankelijk prinsdom en dat maakte de naamsverandering meer dan goed. Alleen werd later door zijn opvolgers de spreuk *Je maintiendrai Châlon* afgekort tot *Je maintiendrai.* ■

NOTEN

1 Dit artikel is een bewerking van de lezing, gehouden op 30 september 1995 te Breda voor de leden van het Belgische en Nederlandse Genootschap voor Munt- en Penningkunde.

2 J.F. DUGNIOLLE *Le jeton historique des dix-sept provinces des Pays-Bas* IV (Brussel 1876) nrs 1030 en 1063.

3 Onlangs is vastgesteld dat hij in 1527 is overleden en niet in 1528, zoals in de meeste literatuur is vermeld. Zie: G.F. VAN DER REE-SCHOUTENS *De grensgebieden in het noordoosten van Brabant ca. 1200-1795* (Assen/Maastricht 1993) 277-278.

4 B. VAN BEEK Rekenpenningen van Kleef-Ravenstein *Jubileumcatalogus 25 jaar Holleman-munten* (Enschede 1994).

5 J. DE VRIES en J.C. DE JONGE *Nederlandse gedenkpenningen verklaard* ('s-Gravenhage/Amsterdam 1829) 3-8.

6 S.W.A. DROSSAERS Het archief van den Nassauschen Domeinraad, deel 1, Het archief van den Raad en Rekenkamer te Breada tot 1581 *Inventaris* ('s-Gravenhage 1948).

7 J.H. VAN HOOYDONK *Graaf Hendrik III van Nassau-Breda en zijn stad 1504-1538* (Breda 1995).

8 TH. M. ROEST VAN LIMBURG Menzia de Mendozza. In: F.J.L. KRAMER (ed.) *Je maintiendrai* I (Leiden z.j) 70-87.

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 0546 561322 – FAX 31546561352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Coin House is gespecialiseerd in koninkrijksmunten, en provinciale munten
Als specialist op het gebied van verzamelaars–en beleggingsmunten, gaan wij er trots op U een uitmuntende kollektie te kunnen presenteren.

Heuvel 12 5101 TD Dongen
Telefoon 0162 312169 Telefax 0162 318662

Recent verschenen

In deze rubriek zijn enige titels gekozen uit recent verschenen numismatische literatuur en aanverwante gebieden. Per publikatie wordt kort de inhoud weergegeven en de gebruikswaarde voor de lezer aangegeven. De selectie van de titels is grotendeels gebaseerd op recent opgenomen publikaties in de bibliotheekcollectie van het Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet in Leiden. Over de keuze van de titels wordt in *De Beeldenaar* geen discussie gevoerd. Suggesties zijn altijd welkom.

PIETERJAN BRANDS

HANS WILSKI *Countermarks on Ottoman Coins*. Strothotte, Paderborn: 1995. ISBN 3-9803482-2-9 331 blz., ill. *f* 125.
Zeer uitvoerige studie over de kloppen op Ottomaanse munten. Er worden 422 kloppen (met varianten 482) uit de zeshonderdjarige geschiedenis van het Ottomaanse Rijk besproken. Er is veel aandacht voor de kloppen op Ottomaanse koperen munten uit de negentiende eeuw. In tabelvorm wordt iedere klop in woord en door middel van een duidelijke tekening behandeld. Ook op vervalsingen van kloppen wordt ingegaan. De literatuur over het onderwerp van 1880 tot 1994 is verzameld in een literatuurlijst. Het boek is niet alleen interessant voor specialisten op het gebied van kloppen en liefhebbers van munten uit het Ottomaanse Rijk, maar ook geschikt voor onderzoek naar de geldgeschiedenis van het Middellandse zeegebied.

SITTA VAN REEDEN *Exchange in ancient Greece*. Duckworth, Londen: 1995.ISBN 0-7156-2600-0 244 blz. Bevat lit. opg. en reg. *f* 105.
De betekenis van de ruil in het oude Griekenland wordt besproken aan de hand van heldendichten. Daarna wordt ingegaan op de functie van de ruil in het klassieke Athene. De invoering en het gebruik van het muntstelsel in de Griekse oudheid en de politieke en sociale gevolgen komen tenslotte aan de orde. Het onderwerp wordt bekeken vanuit een economisch-historische, sociaal-historische en antropologisch perspectief.

RAINER ALBERT, REINER CUNZ (HRSG.) *Wissenschaftsgeschichte der Numismatik: Beiträge zum 17. deutschen Numismatikertag 3.-5. März 1995 in Hannover.* Speyer: Numismatische Gesellschaft Speyer, 1995. 248 p.(Schriftenreihe der numismatischen Gesellschaft Speyer; Bd. 36) *f* 45.
Dit verzamelwerk is ontstaan uit bijdragen voor de 17e Duitse 'Numismatikertag' gehouden in 1995 te Hannover. Het centrale thema 'de wetenschapsgeschiedenis van de numismatiek' wordt belicht aan de hand van 14 bijdragen. Deze zijn verdeeld over de terreinen:
1. persoonsgeschiedenis van verzamelaars en onderzoekers; 2. instituutsgeschiedenis van met name muntkabinetten; 3. de onderzoeksgeschiedenis met aandacht voor de toegankelijkheid en de ontsluiting van numismatische publikaties bij archieven, bibliotheken en muntkabinetten. Deze fraai uitgegeven bundel is interessant voor numismaten die geïnteresseerd zijn in de wetenschapsgeschiedenis vanaf de Renaissance tot en met de 20e eeuw.

Romeinse munten uit de legerplaats Vechten

IRIS TIJMANN

Samen met Jan de Wit ben ik gegaan naar de plek, die in de volksmond 'de Burg' wordt genoemd, niet ver van de oever van de Oude Rijn, halverwege de weg naar Houten aan de linkerkant waar een verhoging een klein beetje uitsteekt boven de aangrenzende akker. Hier verschillende fragmenten van stenen, en ook van urnen en bekers van Romeinse makelij vandaar dat men gemakkelijk een versterking van de Romeinse soldaten kan aannemen, die bijeengebracht waren om de oever van de Rijn te beschermen tegen de barbaren. [...] *Ook hebben we een gouden munt gezien, gevonden door een jongen die de schapen aan het weiden was, en van hem voor een klein bedrag gekocht. De munt droeg de beeltenis van Antoninus, en aan één kant waren de letters door de ouderdom bijna weggesleten, zodat ik met moeite kon lezen: ANTONINVS AVG GERMAN... aan de andere kant was, zo scheen het, de afbeelding van Vrede, met de hoorn des overvloeds, waarbij de letters eveneens onduidelijk waren .... VIII COS III...SC. Men zegt dat nog meer andere munten van zilver en goud op deze plek gevonden zijn, zodat ik er niet aan twijfel, dat bij zorgvuldig onderzoek meer overblijfselen uit de oudheid kunnen worden gevonden.*[1]

Dit citaat uit de aantekeningen van de Utrechtse advocaat A. van Buchell is de vroegste vermelding over de Romeinse oudheden die in Vechten worden aangetroffen. Van Buchell maakte op 3 oktober 1589 met een vriend een uitstapje naar het toen als Wiltenburg bekend staande Vechten. Hier heeft in de Romeinse tijd een legerplaats gelegen dat volgens de Tabula Peutingeriana 'Fectio' heette. Dit is eveneens het eerste bericht over een Romeinse munt uit Vechten. De munt die hij dacht voor een 'prikkie' te hebben gekocht was echter niet van goud, maar van geel koper. Op het omschrift van de munt afgaande, blijkt het helaas voor hem te gaan om een dupondius van Marcus Aurelius in plaats van een aureus van Antoninus Pius. Van al deze liefhebbers van oudheden zoals Van Buchell is weinig echt bruikbare informatie verkregen over de gevonden munten. Ze beschrijven weliswaar munten maar dat zijn dan alleen de keizerlijke munten. De republikeinse munten worden niet vermeld. Wat dit betreft is het volgende citaat uit de *Gids voor de bezoekers van het Museum Meermanno-Westreenianum* illustratief voor de visie van de achttiende- en negentiende-eeuwse verzamelaars:[2] *Wat is tentoongesteld* [...] *aan munten van brons, zilver of goud, behoort alles tot den Romeinschen Keizertijd, te beginnen met Julius Caesar, en is in de eerste plaats bedoeld als een kunstverzameling van voorbeelden van Romeinsche portretkunst.*

Bij het verzamelen was het dus de kunst om de portretten van de bekende keizers compleet te krijgen en de consulaire, republikeinse munten leenden zich duidelijk niet voor dit doel. Het grote probleem met de munten die eind vorige eeuw en begin deze eeuw gevonden zijn, is dat het van de meeste onbekend is waar ze uiteindelijk terecht zijn gekomen. Als de munten niet meer te bestuderen

Keltische munt, AVAVCIA (circa 30 voor Chr. tot 20 na Chr.)

Aantallen gevonden munten per keizer in Vechten

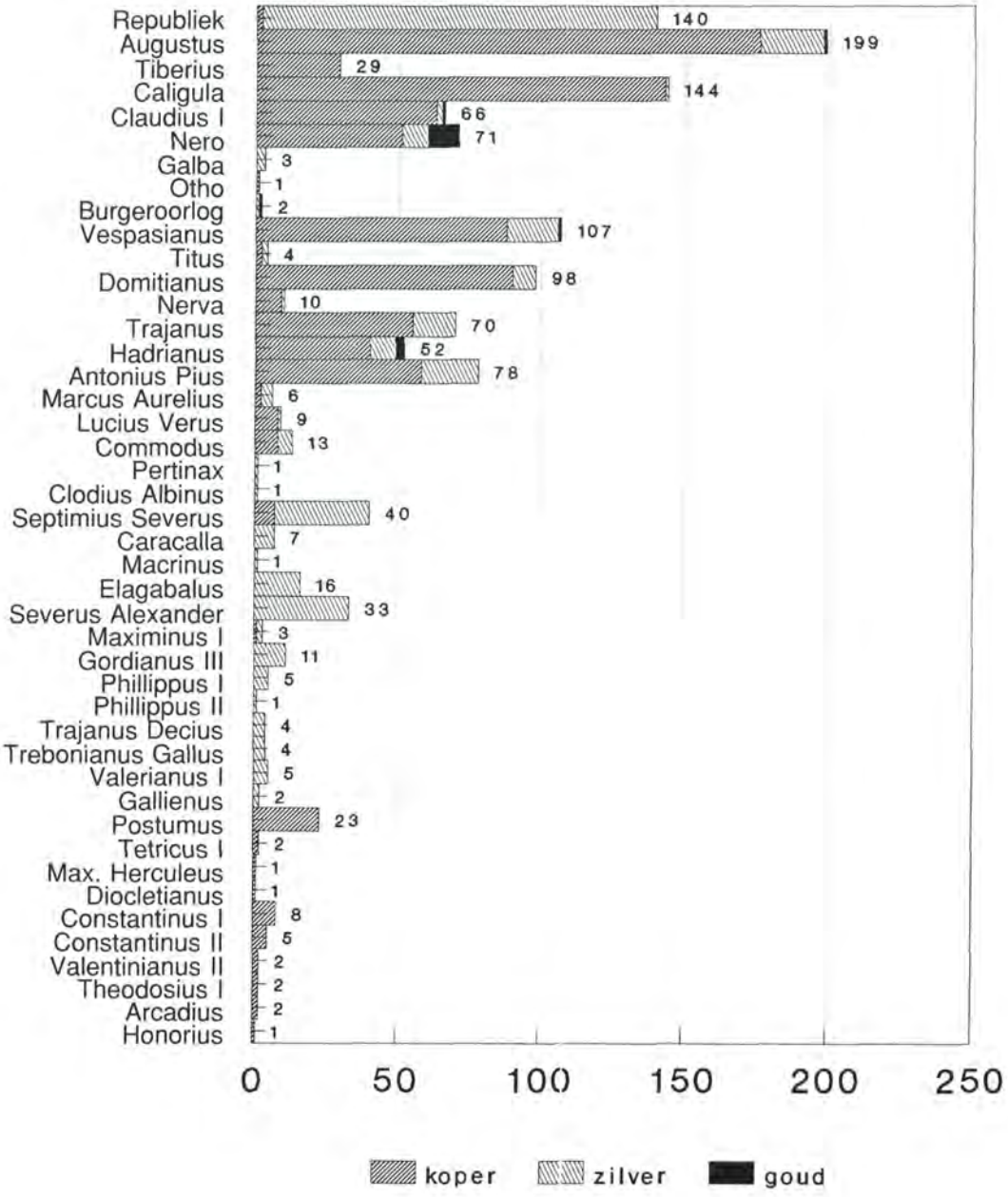

zijn, zijn ze voor de wetenschap verloren gegaan. Een voorbeeld van het verdwijnen van belangrijke informatie over munten uit oude collecties, is de collectie van baron Van Brandsenburg. Deze collectie is in 1824 door de staat aangekocht en in het bezit van het Koninklijk Penningkabinet gekomen. Bij de overgang van de munten naar dit museum is geen uitgebreide inventarisatie gemaakt. In het huidige bestand zijn de munten van de baron daarom niet meer te herkennen als afkomstig uit Vechten. Van al de verzamelingen van munten afkomstig uit Vechten is eigenlijk slechts de collectie van baron Bosch van Drakestein te Oud-Amelisweerd nog in zijn totaliteit te bestuderen. De baron was eigenaar van het terrein waar de Romeinse legerplaats ligt en als zodanig is hij in het bezit gekomen van veel vondsten. Deze collectie is rond 1865 aan de stad Utrecht gelegateerd. De stad Utrecht heeft de collectie in het beheer van het Centraal Museum gesteld. Dit museum heeft de gehele collectie vervolgens voor een lange periode in bruikleen gegeven aan het Provinciaal Utrechtsch Genootschap. Dit genootschap functioneert sinds eind vorige eeuw als studiecentrum van Romeins Vechten. Een inventarislijst van de verzameling van Bosch van Drakestein is pas twintig jaar na de legaatstelling opgesteld door de heren Pleyte en Roest van het Museum van Oudheden in Leiden. In 1883 bestond deze verzameling uit 329 exemplaren. Met deze partij munten van baron Bosch van Drakestein is echter iets raars aan de hand. In deze kwalitatief hoogstaande collectie bevindt zich vreemd genoeg geen enkele munt uit de derde eeuw na Chr. Dit was in 1950 reden voor Jongkees om te concluderen, dat Vechten vrij vroeg in de derde eeuw door de Romeinen is verlaten. Is het toevallig dat in de collectie van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap, een collectie waarin normaliter de restpartijen terechtkwamen, zich een groot aantal munten vanaf de derde eeuw van goede kwaliteit bevindt? Niet alleen de goede kwaliteit maakt dit partijtje verdacht, maar ook het feit dat daar waar de muntenreeks van de collectie Bosch van Drakestein opeens afbreekt, de antoniniani van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap beginnen. Het heeft er veel van weg dat reeds in de negentiende eeuw, voordat de heren Pleyte en Roest de collectie inventariseerden, een deel van de collectie afgezonderd is geraakt, om vervolgens per ongeluk in de collectie van het Genootschap te geraken. Dit bewijzen zal (waarschijnlijk) nooit lukken. In ieder geval wordt duidelijk dat de conclusie van Jongkees uit 1950 over de einddatum van het Romeinse fort niet meer kan standhouden. Jongkees, die zich voornamelijk baseerde op de munten van Bosch van Drakestein, concludeerde dat het fort rond 250 verlaten was. Op basis van het recent bestudeerde materiaal kan gesteld worden dat de einddatum vijfentwintig jaar later ligt. De invallen van de Franken in 274 en 275 na Chr. zullen de reden geweest zijn van de opgave van Vechten als Romeinse legerplaats.

In Vechten zijn gedurende 150 jaar geregeld opgravingen uitgevoerd. Tijdens de opgravingscampagnes zijn naast bouwsporen, terra sigilata en andere Romeinse gebruiksvoorwerpen veel munten gevonden. De opgravingen zijn destijds door meer dan een instantie gefinancierd. Hierdoor zijn de vondsten uit Vechten over verscheidene instellingen verspreid geraakt, zoals het

As, Nemausus (circa 20 tot 10 voor Chr.)

Rijksmuseum van Oudheden (RMO), Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet (KPK), Centraal Museum te Utrecht (CMU) en het Provinciaal Utrechtsch Genootschap (PUG). Samen hebben deze instellingen enkele honderden munten in hun bezit. Werkzaamheden aan een rijksweg eind jaren zeventig en begin jaren tachtig in onze eeuw hebben een enorme vondstenuitbreiding tot gevolg gehad. Van de daar gevonden munten zijn enkele honderden munten bij het KPK aangemeld. Deze munten zijn na determinatie teruggestuurd naar de vinders. Verondersteld kan worden dat in de afgelopen honderdvijftig jaar rond de tienduizend Romeinse munten in Vechten zijn gevonden. Bij het bestuderen van ruim dertienhonderd goed determineerbare munten viel meteen op dat de collecties verschillende verhoudingen in de muntmetalen laten zien. Dit verschil wordt vooral veroorzaakt door de vondstgeschiedenis. Ook hebben de munten die in de negentiende eeuw en in het begin van de twintigste eeuw zijn gevonden hebben een sterkere selectie ondergaan op het gebied van de kwaliteit, dan de munten die de laatste decennia zijn aangetroffen. Uit het onderzoek is naar voren gekomen dat munten van een kleine waarde, zoals de Keltische AVAVCIA's en gehalveerde Romeinse assen in Vechten pas in de twintigste eeuw worden gevonden. Het kan zijn dat men vroeger zich geen raad wist met deze vreemde muntjes en ze daarom niet verzameld heeft. Een andere verklaring is dat door het gebruik van de metaaldetector nu ook de meest onooglijke munten gevonden worden. Uit deze aanwezigheid van Keltische en gehalveerde munten (assen) valt een gebrek aan Romeins kleingeld in de provincie Gallië af te lezen.

Om munten in roulatie te houden zijn vanaf de augusteïsche periode kloppen op vaak versleten koperen munten aangebracht. Opvallend is dat alle geklopte muntmeestersassen uit het jaar 7 voor Chr. gevonden te Vechten voorzien zijn van een klop met CAESAR in ligatuur. Deze klop wordt in verschillende legerplaatsen in het Beneden-Rijngebied aangetroffen. In Nijmegen is op circa 62% van alle muntmeestersassen deze instempeling aangebracht.[3] Het is mogelijk dat deze munten op een bepaald moment in het Beneden-Rijngebied verzameld zijn om vervolgens van deze instempeling te worden voorzien. Op dupondii en sestertii van Caligula en Claudius I zijn eveneens bepaalde typen kloppen aangebracht en ook deze munten worden in de verschillende vroeg Romeinse forten in Nederland teruggevonden. Hier mag voorzichtig uit geconcludeerd worden dat er een geldstroom was tussen de forten. In de periode van expansie is een enorme hoeveelheid mankracht en dus ook soldij naar het Rijngebied gestuurd. In een periode van grote militaire activiteit is veel meer geld nodig, dan in een periode van politieke rust, waarbij minder soldaten naar de grenzen gestuurd worden. Zo heeft de periode van expansie onder Augustus en zijn directe opvolgers veel munten in Vechten opgeleverd, terwijl de periode van rust in de tweede eeuw een vermindering van het aantal munten tot gevolg heeft gehad. Aan de hand van de vele honderden munten die in Vechten gevonden zijn kan een representatief beeld worden gevormd van de bewoningsgeschiedenis van het Romeinse fort.

As, Altaar van Lyon I (circa 10 voor tot 10 na Chr.)

De Romeinen hebben vier eeuwen lang de geschiedenis van het Rijngebied gedomineerd. Dit begon met de verovering van Gallië door Caesar en de organisatie van deze provincie door Augustus. Deze keizer heeft ook verschillende veroveringscampagnes in Germanië laten uitvoeren door zijn stiefzonen, Drusus en Tiberius. Uit het archeologisch materiaal blijkt, dat het Romeinse fort in Vechten gedurende de regering van keizer Augustus is opgericht. Uit de tijd van de Republiek zijn veel denarii in het Romeinse fort aangetroffen. Deze munten waren van een hoge kwaliteit en waarde en hebben daarom zeer lang in het Romeinse geldsysteem meegedraaid. Een verklaring voor het feit dat in Vechten veel republikeinse denarii zijn aangetroffen, is dat veel zilveren munten naar dit fort zijn gebracht om er militaire activiteiten mee te kunnen financieren. De munten uit de regeringsperiode van Augustus zijn in absolute aantallen gesproken zeer ruim vertegenwoordigd. Verondersteld kan worden dat toen de Romeinse soldaten in Vechten arriveerden, zij in hun geldbuidels het dan in roulatie zijnde geld met zich meedroegen. Het vroegste type augusteïsche koperen munt, geslagen tussen 20 en 10 voor Chr., is van het type 'Nemausus'. Deze munt met de afbeelding van een krokodil op de keerzijde wordt slechts sporadisch in Vechten gevonden. Dit maakt een zeer vroege datering van het fort in ongeveer 15 voor Chr. onwaarschijnlijk. Daarentegen zijn de muntmeestersassen, geslagen in de periode 16 voor Chr. tot 6 na Chr. in Rome, relatief veel gevonden, evenals de munten van het type Altaar van Lyon I, geslagen tussen 10 voor Chr. en 10 na Chr. Deze laatste muntsoort is onder keizer Augustus in Lyon geslagen, om te voldoen aan de hoge vraag naar kleingeld in de ver van de hoofdstad gelegen provincies. De tweede serie, type Altaar van Lyon II (geslagen tussen 8 en 14 na Chr.) is vervaardigd toen Tiberius als Caesar fungeerde naast keizer Augustus. Dit tweede type wordt ook in Vechten aangetroffen, maar veel minder dan Altaar van Lyon I. De in grote hoeveelheden geslagen assen uit Rome en Lyon I maken samen tweederde van het in Vechten gevonden kopergeld van Augustus uit. Met andere woorden: het fort heeft nog geen dienst gedaan ten tijde van Drusus, die een veroverings-campagne in 12 voor Chr. uitvoerde, maar hoogstwaarschijnlijk wel ten tijde van Tiberius, die in 4 en 5 na Chr. het offensief tegen Germanië heropent. De tot voor kort veelal gehanteerde theorie dat Vechten als vlootstation heeft gediend tijdens de veroveringscampagnes van Drusus in 12 voor Chr. is niet af te lezen uit het archeologische materiaal.

Muntmeestersas van M. Tullus uit 7 voor Chr., circa 30 mm

Verhoudingsgewijs is de muntslag van Caligula zeer uitbundig vertegenwoordigd in Vechten. De verklaring hiervoor is dat rond het jaar 40 een enorme hoeveelheid geld naar het Nederlandse deel van het limesgebied werd gezonden, om de voorbereidingen en uiteindelijke uitvoering van de invasie in 43 na Chr. van Britannia te financieren. De bedreiging die uitging van de Bataafse opstand (68/69 na Chr.) is gevoeld binnen het fort, getuige de in de grond verborgen gouden muntschat met veelal ongesleten aurei van keizer Nero. Uit de aaneengesloten muntenreeks van Vechten blijkt dat het fort als gevolg van de opstand niet – of in ieder geval niet voor langere tijd – verlaten is geweest. De na de opstand volgende reorganisatie van de Rijngrens van Vespasianus na 70 na Chr. heeft ook zijn sporen in Vechten achtergelaten. Tussen de munten van Vechten bevinden zich veel exemplaren geslagen door Nero vanaf 64 na Chr., Vespasianus en Domitianus. De nieuwe regeling van de grens vormt de basis voor een vreedzame ontwikkeling van Germania Inferior tot in de derde eeuw. Gedurende de tweede helft van de eerste en de gehele tweede eeuw zijn er weinig militaire activiteiten in het Rijngebied. Het onderworpen gebied houdt zich zelfs zo rustig, dat de Romeinen het veilig achten troepen aan de Rijngrens te onttrekken. In 104 wordt het tiende legioen, dat na de Bataafse opstand in Nijmegen was achtergebleven, naar elders gezonden. Uit de regeringsperiode van Hadrianus zijn in Vechten drie aurei gevonden. Uit literatuur is bekend dat deze keizer de aan de Rijn gelegen hulptroepen gereorganiseerd heeft en begonnen is met de bouw van permanente forten langs de limes. Deze gouden munten houden wellicht verband met deze reorganisatie van de limes: duidelijk is dat in het begin van de tweede eeuw na Chr. het houten fort te Vechten vervangen is door een stenen. Fectio is door de Romeinse heersers aangewezen om te fungeren als permanent fort in een defensieve linie.

In de derde eeuw dienen de eerste tekenen van Germaans gevaar zich aan en wel in de regeringsperiode van Caracalla (211-217). In de aantallen munten per keizer is vlak na de regering van Caracalla een opleving te zien, wat wellicht te maken heeft met het sturen van extra mankracht (en soldij) naar het bedreigde grensfort. In het algemeen heeft de afname in het aantal munten, die in de tweede eeuw is begonnen, in de derde eeuw doorgezet. Van keizer Postumus, die in 259 zijn Gallische rijk heeft uitgeroepen, zijn veel munten in Vechten gevonden. Deze keizer heeft als een van zijn eerste taken op zich genomen, de binnengevallen Franken te verdrijven tot over de Rijngrens. Mogelijk heeft het Romeinse fort in Vechten hierbij een rol gespeeld.

De Franken hebben in 274 en 275 in het grensgebied verwoestend toegeslagen, waarna de Rijn nooit meer die sterke Romeinse verdedigingslinie is geworden die het twee eeuwen lang was geweest. De muntenreeks van Vechten breekt na de regering van Tetricus (270-273) duidelijk af. Na de munten van Tetricus volgen twee losse munten van Maximianus Herculeus (286-305) en van Diocletianus (296-297). Na een gat van twintig tot dertig jaar volgt pas de eerste daaropvolgende munt, een follis van Constantinus I (306-337). Met andere woorden, hier is duidelijk te zien dat Vechten ten tijde van de Frankeninvallen van 274/275 door de soldaten is verlaten.

Is Vechten daarna nog opnieuw in gebruik genomen door de Romeinen? In de vierde eeuw hebben verschillende Romeinse keizers pogingen gewaagd om de macht over de Gallische provincie te heroveren. Slechts een

tiental vierde-eeuwse munten is in Vechten gevonden. Dit relatief kleine aantal munten levert op het eerste gezicht geen bewijs voor aanwezigheid van Romeinse militairen. Vergeleken met andere Romeinse legerplaatsen is het echter nog een respectabel aantal. Wat hiervan de oorzaak is, valt moeilijk met zekerheid te zeggen. Wellicht dat verder onderzoek hierover uitsluitsel kan geven.

NOTEN

1 Kalee/Van Tent (1991) 12.

2 Byvanck (1912) 245.

3 MacDowall/Hubrecht/De Jong (1992) 48.

LITERATUUR

A.W. BYVANCK *Gids voor de bezoekers van het Museum Meermanno-Westreenianum* ('s-Gravenhage 1912)

H.G. HORN *Die Römer in Nordrhein-Westfalen* (Stuttgart 1987)

J.H JONGKEES De Romeinsche muntvondsten van Vechten en Arentsburg *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 37 (1950)

C.A.KALEE/W.J. VAN TEN *Van speerpunt tot kanonschot. Romeinse en Franse troepen in Midden Nederland* (Leiden 1991)

D.W. MAC DOWALL/A.V.M. HUBRECHT/W.J.A. DE JONG *Descriptions of the collections in the Provinciaal Museum G.M. Kam at Nijmegen; XII: the Roman coins, Republic and Empire up to Nerva* (Nijmegen 1992)

M. POLAK/S.L. WYNIA The Roman forts at Vechten. A survey of the excavations 1829-1989 *Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden* 71 (1991)

I.D. TIJMANN *Munten uit Vechten. Reconstructie van de bewoningsgeschiedenis van het Romeinse fort aan de hand van munten* (ongepubliceerde doctoraalscriptie, Leiden 1994)

S.L. WYNIA De rieten hut en andere verhalen. Ruim anderhalve eeuw archeologisch onderzoek te Vechten *Jaarboek Oud-Utrecht* (1990)

UITNODIGING VOOR DE ...

10e EUROPESE PAPIERGELDBEURS "MAASTRICHT"

in VALKENBURG

Nederland

10 km van Maastricht

in het week-end van

20 en 21 april 1996

Zaterdag 9.30u - 18.00u
Zondag 10.30u - 17.00u

- **Beurs - Tentoonstelling - Lezing(en)**
- **80 tot 100 stands**
- **Handelaren en verzamelaars uit meer dan 30 landen**

Ingang: via parkeerplaats Casino Valkenburg!

In samenwerking met Dutch Chapter van de International Banknote Society

Info & reserveringen: Jos F.M. Eijsermans ✉Postbus 3240 NL-5930AE Tegelen, Nederland
☎31 - 77 - 477 4047 (na 20.00 uur)**
fax **31 - 77 - 477 4027

Overnachtingsmogelijkheden vanaf NLG 30

SPMC
Neem uw IBNS-lidmaatschapskaart mee
LANSA

De bodebus van het Muntwezen

JANJAAP LUIJT

Een bodebus is het onderscheidingsteken dat in het verleden werd gedragen door de boden van regeerders en gilden. De geschiedenis ervan gaat terug tot in de vroege middeleeuwen. De berichten die een bode moest overbrengen werden door hem in een bus aan zijn gordel meegedragen. Deze bus was oorspronkelijk geheel van hout gemaakt; vanaf de vijftiende eeuw werd hierop een schildplaat bevestigd. Deze, meestal zilveren, plaat toonde het wapen van de heer of instantie, namens wie de bode het bericht overbracht. Vanaf die tijd werden ook complete bussen van kostbare materialen als zilver vervaardigd. In de loop der tijd werd de opbergdoos steeds vaker achterwege gelaten en werd alleen het schild gedragen, terwijl de berichten op een andere wijze werden meegevoerd. De naam bodebus bleef echter behouden voor het schild.

Een bode kon worden ingezet als gerechtsdienaar, waarbij hij de taak vervulde van deurwaarder of veldwachter, als schutter van het vee of als lijkbidder, maar zijn hoofdfunctie bleef bestaan uit het rondbrengen van brieven of aktes. Hij genoot hierbij bepaalde privileges, zoals vrijstelling van tol en een speciale bescherming. Door het dragen van zijn bodebus onderscheidde de bode zich van andere reizigers en kon hij zijn privileges doen gelden.[1] Het beroep van bode was zeer geliefd, niet zozeer vanwege het kale salaris als wel door de extra inkomsten die iedere toegevoegde dienstverlening opleverde.

In de collectie van Het Nederlands Muntmuseum bevindt zich de zilveren bodebus die in 1815 gemaakt is op last van het College van Raden en Generaalmeesters van de Munt, in haar begintijd ook wel aangeduid als de 'Administratie van het Muntwezen'.[2] De bus bestaat uit het gekroonde Nederlandse Rijkswapen, gedragen door twee eveneens gekroonde leeuwen. De leeuwen, de kroon en de rand van het wapenschild zijn gegoten. Het Rijkswapen, achter glas, is op papier geschilderd. Middels drie kettingen is het gegoten deel verbonden met een ovalen plaatje waarop de tekst MUNTWEZEN is gegraveerd. Het geheel is aangebracht op een lint in de kleuren blauw en geel dat op de borst werd gedragen. Onder het lint hangt een borstel van galanteriewerk. Alle zilveren onderdelen van de bodebus zijn verguld.

Achterop het gegoten gedeelte van de bus zijn de volgende tekens aangebracht: het meesterteken van de zilversmid Jacob van Nieuwcasteel,[3] het gehaltemerk voor eerste gehalte zilver (934/1000), het teken van het waarborgkantoor Utrecht en de jaarletter F voor 1815. Verder is het plaatje met de tekst MUNTWEZEN aan de voorzijde gestempeld met een zwaardje, hetgeen zilver aanduidt.

De maker van de bodebus is de Utrechtse zilversmid Jacob van Nieuwcasteel (1752 – 1834). Geboren als zoon van een kleermaker, begon deze in 1763 zijn leertijd bij de zilversmid Kop en legde in 1790 zijn meesterproef af. In 1809 werd hem toestemming verleend om in Utrecht een goud- en zilversmidswerkplaats in te richten aan de oostzijde van Clarenburg, tegenover de stadsfabriek.[4] Eerder had hij het ambacht van zilversmid elders in de stad uitgeoefend,

maar op welke plek is niet bekend.[5] In 1818 leverde Jacob zijn meesterteken in en trad in dienst bij zijn zoon, Jan Jacob van Nieuwcasteel, eveneens zilversmid.

De opdrachtgever was het College van Raden en Generaalmeesters, zoals dat na de Franse tijd in ere hersteld was.

Als eerste bode van dit College werd in september 1814 aangesteld Willem Stevens Wz (Willemszoon), dertig jaar oud en geboren te Amsterdam, op een traktement van vierhonderd gulden per jaar.[6] Op 20 oktober 1814 werd hij door de voorzitter van het College beëdigd en ontving hij zijn instructie. Twee dagen daarvoor was reeds besloten tot de aanschaf van een bodebus. De uitvoering van dit besluit lag in handen van de 'Commissie van oppertoezicht over het huishoudelijke', een delegatie uit het Muntbestuur. Tijdens de raadsvergadering van 8 maart 1815 kon de voorzitter van deze commissie, Inspecteur Essayeur Generaal W.A.A. Poelman, de inmiddels gereed gekomen bodebus 'ter tafel brengen', en werd deze nog tijdens dezelfde vergadering door de voorzitter van het College aan Stevens overhandigd.[7] Het bedrag dat voor de bus is uitgegeven staat helaas nergens vermeld.

De bodebus, circa 43,5 cm lang

In 1850 nam het Munt-Collegie in grote lijnen de taken van het College van Raden en Generaalmeesters over. Uit deze tijd stamt de oudst bekende instructie voor de bode, waarin hij direct onder dit nieuwe College wordt geplaatst. Artikel 10 hiervan handelt over het dragen van de bodebus: *Hij* [de bode] *wordt met een bus voorzien, welke hij gehouden is gedurende zijne functien, bij elke vergadering als anderszins, te dragen.*

Bij het opheffen van het Munt-Collegie in 1902 wordt een nieuwe instructie voor de bode opgesteld, waarin deze direct onder de bevelen van de muntmeester wordt geplaatst. Een verplichting tot het dragen van een bodebus komt in deze instructie niet meer voor.

NOTEN

1 In plaats van een bodebus werd ook wel een bodestaf gebruikt.

2 Deze bodebus wordt niet vermeld in het standaardwerk van M. Agterberg, *De bodebus in de Lage Landen* (Schipluiden 1990)

3 Waarborg Platina, Goud en Zilver, *Nederlandse verantwoordelijkheidstekens sinds 1797* (Gouda 1995) meesterteken nr 68260.

4 Gemeentearchief Utrecht, Stadsarchief III, inv. 591 fol. 669, Notulen van Burgemeester en wethouders, 27 december 1809.

5 Gemeentearchief Utrecht, Stadsarchief III, inv. 1, Notulen van Burgemeester en wethouders; inv. 622, Register van verstrekte patenten, 1809, 1810.

6 Benoeming bij Souverein Besluit van 6 september 1814 No 50. Archief van het College van Raden en Generaal-meesters, Het Nederlands Muntmuseum, Utrecht: Notulen 1814 /67, 113, 114, 209 en 219.

7 Notulen 1814 /213 en 1815 /236.

Muntmelange

DICK PURMER

Een tweetal onbekende Gronsveldse munten

Het verzamelen van provinciale munten heeft een grote charme. Het kan voorkomen dat er munten worden aangeboden die nog nimmer zijn beschreven en om nadere bestudering vragen. Het gaat hierbij in het merendeel van de gevallen om munten die niet in de gewestelijke munthuizen zijn geslagen. De muntslag door de gewestelijke munthuizen was door een goede regelgeving omgeven, terwijl ook de muntheer een redelijke controle op de produktie kon doen uitvoeren. De verrassingen komen meestal van de munthuizen waarbij de muntslag bedoeld was om op een al of niet geoorloofde wijze groot profijt te verkrijgen. Hierbij treden vooral de *hagemunten* op de voorgrond, waarbij een aantal Limburgse munthuizen, onder meer Gronsveld, Stevensweert en Reckheim zich niet onbetuigd hebben gelaten.

Gaarne wil ik aandacht vragen voor een tweetal onbekende Gronsveldse munten. Als eerste de bezemstuiver 1638. De keerzijde van het muntje vermeldt .F.R.I./S:A./1638. Het zou op het eerste gezicht door kunnen gaan als een Friese bezemstuiver, hetgeen bij nadere bestudering niet het geval blijkt te zijn. Het werd mij aangeboden als een Reckheimse munt. In de krans op de voorzijde is echter een fragment van het wapenschild van Gronsveld met de bekende drie koeken opgenomen, waardoor het muntje toegeschreven kan worden aan Gronsveld. Het wettelijk gewicht van de bezemstuiver bedraagt 1,3 gram en van het hier beschreven muntje 1,0 gram, het eerste voordeel van de hagemunt. Gezien de kleur, grijsachtig, mag er ook getwijfeld worden aan het zilvergehalte, hetgeen het tweede voordeel is van de hagemunt. De munt is geslagen onder graaf Josse Maximiliaan (1617-1662). Een probleem vormt nog de verklaring van FRISA. De letters zijn moeilijk te verklaren als afkortingen van de titels van de muntheren. Er werd in Gronsveld echter ook gemunt op naam van de Duitse keizer. Wellicht betekent FRISA dan ook niet anders dan FERDINANDUS ROMANORUM IMPERATOR SEMPER AUGUSTUS.

Het tweede muntje betreft een duit met het jaartal 1616 met op de voorzijde een leeuw met een versiering, die mij niet bekend is van Gronsveld, doch wel van Reckheim. Dit roept de vraag op of er tussen Reckheim en Gronsveld sprake was van enige vorm van samenwerking. Ik denk hierbij aan de stempelsnijder, die voor beide munthuizen zou kunnen werken. Er is echter helaas bitter weinig bekend over de personele

links: Bezemstuiver 1638, Gronsveld
rechts: Duit 1616, Gronsveld

bezetting van beide munthuizen. De keerzijde over de duit vermeldt GRO/FEC/CVS/1616. Ook hier is enige behendigheid nodig om tot een verklaring van de tekst te komen. Het zou kunnen betekenen Gronsveld Comes Cusa oftewel geslagen door de graaf van Gronsveld. Van dit muntje is inmiddels een tweede exemplaar bekend; daarvan is het jaartal niet leesbaar of afwezig.

Al met al twee onbekende, maar boeiende muntjes van een gebied dat nog om nadere studie vraagt.

Muntmelange

De rubriek Muntmelange geeft een ieder de ruimte om één of meer opmerkelijke numismatische zaken in het kort te behandelen. Alle wetenswaardigheden die met antieke, middeleeuwse of moderne munten te maken hebben – bij voorbeeld puzzelstukjes voor nader onderzoek – passen in deze rubriek. Suggesties, ideeën of kant en klare korte artikelen kunt u toesturen aan de redactie van *De Beeldenaar* of aan de redacteur B.J. van der Veen, Frederik Hendriklaan 119, 2582 BX Den Haag.

Rietdijk
Aº 1919

MUNTEN VERKOPEN?

BEL 070-3647831
VOOR EEN GRATIS TAXATIE!

Verkoop via onze grote internationale veilingen of à contant.

RIETDIJK SINDS 1919 HÈT ADRES!

NOORDEINDE 41 – 2514 FC DEN HAAG
TELEFOON 070-3647831 FAX 070-3632893

Boekbesprekingen

H. ENNO VAN GELDER *Gedrukte Muntplakkaten; catalogus van gedrukte muntplakkaten vóór 1815 in de collecties van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden en Het Nederlands Muntmuseum te Utrecht.* Uitgegeven door Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet (KPK), Leiden 1995.
A4 formaat, enkelzijdig, plastic band, circa 120 blz., *f* 25.

H.A. GROENENDIJK

Muntplakkaten zijn ordonnanties van landelijke, provinciale of stedelijke overheden betreffende het muntwezen. Deze bestaan in de vorm van eenzijdig bedrukte bladen, bedoeld om aan te plakken of in de vorm van boekjes. Muntplakkaten bevatten mededelingen over koerswijzigingen, het invoeren van nieuwe muntsoorten, voorschriften betreffende wisselaars, verbod op muntsoorten of waarschuwingen tegen vervalsingen.

De opgenomen plakkaten zijn verdeeld in een viertal hoofdstukken: Bourgondische Nederlanden, de Staten-Generaal, Provincies en steden en Buitenland. In een vijfde hoofdstuk zijn verschillende documenten opgenomen van niet-wetgevende aard zoals niet-officiële overzichten van omlopende munten en tabellen voor omrekening. Van elk plakkaat zijn een aantal gegevens vermeld zoals: naam van de overheid die het plakkaat heeft uitgevaardigd, verwijzing naar verzamelwerken waarin de tekst is opgenomen, in enkele woorden een schets van de inhoud, de datum van vaststelling, het aantal pagina's, en de omvang, het aantal afbeeldingen en een vermelding van de collectie waarin een exemplaar aanwezig is.

Deze catalogus vormt een uiterst nuttige aanvulling op de bestaande numismatische literatuur. Het is de eerste publikatie waarin een zo uitgebreide inventarisatie van muntplakkaten in de Nederlanden wordt gegeven. Deze inventarisatie is ook de basis geweest voor een uitgebreide publikatie over muntplakkaten.[1]

De catalogus heeft veel aan waarde gewonnen doordat, in tegenstelling tot hetgeen de titel aangeeft, ook een groot aantal muntplakkaten uit andere openbare verzamelingen is vermeld. Met name zijn dit exemplaren uit de collectie van de Koninklijke Bibliotheek. Van een aantal van deze plakkaten is een fotokopie aanwezig in het KPK en HNM.

De catalogus is zeker niet compleet, met name in het deel betreffende provincies en steden zullen vele plakkaten ontbreken. Van deze plakkaten zijn veelal geen overzichten bekend met de teksten zoals die wel bestaan voor de plakkaten van de Staten-generaal. Het grote belang van een catalogus als deze is dat een overzicht beschikbaar is van hetgeen in openbare collecties is opgenomen. Hierdoor wordt het melden van nog onbekende stukken aan het KPK mogelijk waardoor een vollediger overzicht van de in de Nederlanden gepubliceerde muntplakkaten verkregen kan worden.

De aanschaf van deze catalogus is zeker aan te bevelen voor iedereen die muntplakkaten bezit of daarin geïnteresseerd is. Voor een relatief gering bedrag wordt zo een

grote hoeveelheid van anders vrijwel niet toegankelijke informatie verkregen.

NOOT

1 H. ENNO VAN GELDER Gedrukte muntplakkaten in de Nederlanden *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 77 (1990) 26-90.

JAN VAN GEELEN

RIJKSMUSEUM HET KONINKLIJK PENNINGKABINET *Een kostbaar bezit. Uit de collectie van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet*. ISBN 90-73882-04-4, 11 × 11 cm., 192 blz., f 35.

Tegen schoonheid, hoe weerloos ook, kan niets op. Of het moet de liefde zijn. In dit geval dan de liefde voor de numismatiek. In *Een kostbaar bezit* gaan beide hand in hand en overrompelen de lezer met kracht van overtuiging. Deze eind vorig jaar verschenen uitgave is tot stand gekomen dankzij de steun van het onderzoeks- en adviesbureau Research voor Beleid Holding te Leiden, maar zou in deze vorm niet mogelijk zijn geweest zonder de betrokkenheid en toewijding van het KPK. In de kleine inleiding geeft Marjan Scharloo aan dat de in deze uitgave afgebeelde en beschreven stukken zijn gekozen om in hun verscheidenheid en samenhang te verhalen over 'het menselijk bedrijf', en tegelijk om een zo veelzijdig mogelijk beeld te geven van de 200.000 objecten die het KPK in zijn verzameling bewaart. In het voorwerk staan de aspecten van het leven vermeld die samen de leidraad vormen door de collectie van het museum: het begin, liefde en genot, sport en spel, kunst en schoonheid, werk en welvaart, macht en aanzien, politiek en propaganda, oorlog en vrede, god en de goden. Het boekje geeft in meer dan honderd kleurenafbeeldingen een beeld van 78 voorwerpen: munten, papiergeld, penningen, cameeën en intagli, door alle tijden en landen heen; op de ene bladzijde het voorwerp in kwestie schitterend gefotografeerd en afgebeeld, op de tegenoverliggende bladzijde een sierlijke tekst van enkele tientallen woorden over het afgebeelde object en de beschrijvende gegevens. *Een kostbaar bezit*, prachtig van typografie en verdere verzorging, verpakt bovendien in een fraai doosje, heeft geen direct nut. Maar als 'onschuldige' verleider zal het voor velen meer betekenen dan menige numismatische uitgave. *Een kostbaar bezit*, een kostelijk bezit.

Munthandel "Hekra"

L.H. Helderton

Molenstraat 25
4061 AB Ophemert
Tel. 0344 - 651392

INKOOP - VERKOOP - TAXATIE

Onze prijslijst van Munten en Penningen wordt u op aanvraag gratis toegezonden.

Lid Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

Fidemcatalogus 1996

Geer Steyn, Nederlands Fidemgedelgeerde, wil voor geïnteresseerde lezers van *De Beeldennar* de catalogus van de Fidem 1996-bijeenkomst (juni aanstaande in het Zwitserse Neuchâtel) meebrengen. Wie deze catalogus wil hebben moet *f* 99,50 overmaken op postbankrekening no. 622343 van J. van Geelen te Veere onder vermelding 'Fidemcatalogus 1996'. De betaling dient uiterlijk 1.6.1996 binnen te zijn. Eind juni/begin juli vindt toezending plaats via het KPK.

Penningnieuws

Nieuw werk van medailleurs. Goed reproduceerbare foto's met gegevens – bij voorkeur niet meer dan 100 woorden – zenden aan J. Limperg, Bestevaerstraat 200, 1055 TS Amsterdam (020-6863063, bgg 020-6126565). Gelieve tevens te vermelden of de foto's na gebruik voor *De Beeldenaar* beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag. Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere inlichtingen over de in deze rubriek besproken penningen tot de samensteller van de rubriek richten. Gaarne inzendingen voor plaatsing.

JANNES LIMPERG

AD MERX
Huwelijkspenning
Gegoten brons (55 mm)
Ad Merx, geboren in 1945 te Nijmegen, is kunstschilder en docent model- en portrettekenen aan de Koninklijke academie te Den Bosch. Merx maakte deze penning bij zijn 25-jarig huwelijk voor zijn kinderen. Zij hebben zo een blijvende herinnering aan hun ouders, Marion en Ad; onlosmakelijk op één penning, maar niet samen op dezelfde kant. De penning moet dus steeds gekeerd worden om beide echtelieden te zien, aldus de ontwerper.

Rustende engel
Gegoten brons (75 mm), éénzijdig
Ontworpen op verzoek van vrienden, bij wijze van vingerafdruk voor op een grafsteen.

Verenigingsnieuws

GREET KEMPER-KOEL

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Jaarvergadering 1996
De jaarvergadering van de Vereniging voor Penningkunst zal plaatsvinden op zaterdag 11 mei 1996. Informatie omtrent plaats en programma zal tijdig aan de leden toegezonden worden.

Jaarpenning 1996
De jaarpenning 1996 *Constantijn Huygens*, ontworpen door Elisabeth Varga, is in bewerking en zal aan de leden voor 4 september 1996, de dag dat het vierhonderd jaar geleden is dat de letterkundige Constantijn Huygens geboren werd, worden toegezonden.

Inschrijfpenning 1996
Tot 15 april 1996 kunnen leden van de vereniging op de door Karel Goudsblom ontworpen inschrijfpenning 1996, *I can't forget, but don't remember what*, inschrijven. In *De Beeldenaar* 1996-1 vindt men uitvoerige informatie. De penning is te bestellen door overmaken van *f* 75 (prijs inclusief verzendkosten) op postgiro 96820 ten name van de Vereniging voor Penningkunst te Gorinchem onder vermelding van *Inschrijfpenning 1996*. Na bestelling ontvangt men een bevestiging. Per 15 april 1996 wordt de inschrijftermijn afgesloten en kan de penning niet meer worden besteld.

Geboortepenning
Guus Hellegers zal – ter vervanging van de bestaande – een nieuwe *geboortepenning* ontwerpen.

Jaarpenning 1997
De jaarpenning 1997 heeft waarschijnlijk als thema *Boek*.

Inschrijfpenning 1997
De inschrijfpenning 1997 wordt een penning gekozen uit de inzendingen van de prijsvraag voor de congrespenning Fidem 1998 Nederland (georganiseerd door de Stichting Internationale Penningkunst).

Jaarpenning 1998
Als onderwerp voor de jaarpenning 1998 is als thema gekozen *Parlementaire democratie*.

Inschrijfpenning 1998
Voor de inschrijfpenning 1998 wordt gewerkt aan een *Casanova*-ontwerp door Roberto Ruggiu.

Contributiebetaling 1996
Begin 1996 hebben alle leden en donateurs van de Vereniging een acceptgiro ontvangen ter betaling van de contributie over 1996. Mede in verband met de kosten die gemaakt worden voor bovengenoemde penningen wordt de betaling van het contributiebedrag graag zo spoedig mogelijk tegemoet gezien.

Folder
Bij het secretariaat: Mollenburgseweg 60, 4205 HD Gorinchem, tel/fax 0183 626543 is voor belangstellenden een folder verkrijgbaar met informatie over de Vereniging.

Bloedgeld

De invloed van oorlog op geld

JAN VAN GEELEN

De tentoonstelling *Bloedgeld*, tot en met 14 mei in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden, gaat over munten en bankbiljetten waarvan het uiterlijk of de functie door oorlog is bepaald; geld waar bloed aan kleeft.

In acht 'mechanismen', sommige van alle tijden, andere verbonden met bepaalde perioden, wordt de 'bloedgeschiedenis' van dit geld getoond en verteld. Hieronder volgen in kort bestek de acht verschillende thema's.

Financiering. Tijdens de opstand tegen Spanje merkten de Staten van Holland en Zeeland de munten in de omloop om ze in waarde te verhogen: de bevolking werd zo gedwongen tot een 'lening', een heffing die nooit werd terugbetaald. Tijdens de Franse revolutie en de Amerikaanse burgeroorlog werden grote aantallen biljetten gedrukt met daarop de belofte tot latere (terug)betaling: een belofte die nooit werd ingelost.

Vervalsingen. Tijdens de tweede wereldoorlog drukten de Duitsers (met name in het concentratiekamp Sachsenhausen) op grote schaal Engelse ponden, waarvan de vervalsing van zeer hoge kwaliteit was.

Oorlogsbuit. Veroverde gouden en zilveren munten werden omgesmolten tot 'eigen geld', terwijl op de vijand veroverde edele metalen dienden om de eigen geldvoorraad te vergroten.

Oorlog op geld. Krijgshaftige en andere voorstellingen op munten en bankbiljetten: verheerlijking en herdenking.

Afkoopmiddel. Met geld is koop en afkoop mogelijk: herstelbetalingen en losgeld voor vrede en vrijheid.

Noodgeld. Gebrek aan of waardeloosheid van geld leidden tot noodgeld, zoals gewaarmerkt papier, aluminium, postzegels, of, zoals in de hongerwinter, alles wat ruilwaarde had.

Nieuwe heersers. Afbeelding van de nieuwe heersers, de overwinnaars, en het 'overdrukken' van de verdreven machthebbers.

Inflatie. Hyperinflatie tijdens en na oorlogen die zich uit in betaalmiddelen met astronomische bedragen maar zonder werkelijke waarde, zoals in Duitsland na de wereldoorlog I en in Hongarije na de wereldoorlog II.

Tragisch, maar zeer interessant.

Openingstijden: dinsdag tot en met zaterdag van 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen van 12.00-17.00

Boedapest 1946: bankbiljetten met astronomische aantallen nullen zijn goed voor de goot

Tentoonstellingen

BLOEDGELD
Een tentoonstelling over het thema *bloedgeld*, verschijnselen en oorzaken van 'oorlogsgeld' in de loop der eeuwen, zoals munten gemaakt van omgesmolten oorlogsbuit, biljetten met grote aantallen nullen die toch niets waard waren en noodgeld van karton. Zie pagina 101.
Tot en met 14 mei 1996 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-5120748); geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling Nederlandse munten vanaf de eerste muntslag in de Nederlanden tot heden, penningen, muntgereedschappen en gewichten in Het Nederlands Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-2910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur. Tijdens het Nationaal Museumweekend geopend zaterdag 20 april 10.00-16.00 uur. Zaterdag 8 juni, Dag van de Munt, geopend 10.00-17.00 uur.

POTTEN KIJKEN BIJ DE MUNT
Expositie van spaarpotten. Van 20 april tot en met 15 juni in Het Nederlands Muntmuseum te Utrecht.
(zie hiervoor).

FRIEZEN, SAKSEN EN DENEN – CULTUREN AAN DE NOORDZEE, 400 TOT 1000 JAAR NA CHR.
Een internationale tentoonstelling in samenwerking met het Staatliches Museum fur Naturkunde und Vorgeschichte te Oldenburg (Duitsland) en Den Antikvariske Samlung te Ribe (Denemarken), waarin ruim 300 honderd voorwerpen uit het bezit van de drie musea's zijn gegroepeerd rond acht thema's, te weten dagelijks leven, lokale ambachten, prestige goederen, Noordzeehandel, *muntcirculatie*, graven en grafritueel, runenschrift en religieuze en magische voorwerpen. Ook wordt aandacht besteed aan verschillende moderne onderzoekstechnieken. Tot en met 21 april 1996 in het Fries Museum, Turfmarkt 11 te Leeuwarden (058-2123001); geopend maandag tot en met zaterdag 11.00-18.00 uur, zon- en feestdagen 13.00-17.00 uur.

PIET ESSER TENTOONSTELLING
Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet geeft van 1 juni tot en met 27 oktober 1996 een presentatie van Essers penningen en beelden in hun onderlinge samenhang. Het is de eerste overzichtstentoonstelling van het werk van de oud-hoogleraar V.P.S. Esser (1914), de 'vader' van de moderne Nederlandse penningkunst, onder meer befaamd om zijn *Rembrandtpenning*, waarvan hij tot nu toe meer dan zeshonderd varianten heeft gemaakt. Bij de tentoonstelling verschijnt een met veel begeleidende tekst omgeven, rijk geïllustreerde œuvrecatalogus. Meer informatie in nummer 3 van *De Beeldenaar*.

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Lid nederlandse vereniging
van munthandelaren

Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455
Fax. 040 - 2110845

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

VEILING

AUCTION SALE

Coins and Medals

Twee maal per jaar Internationale ***Muntenveiling***

A.G. van der Dussen b.v.

- Munten, Penningen, Eretekenen en Numismatische Boeken
- Coins, Medals, Decorations and Numismatic Books
- Monnaies, Médailles, Décorations et Livres Numismatiques
- Münzen, Medaillen, Ehrenzeichen und Numismatische Literatur

Hondstraat 5, 6211 HW Maastricht, Nederland. Tel. (0)43.321.51.19 Fax. (0)43 32.16.014

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

UITGAVE STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat: Postbus 11028, 2301 EA Leiden, (tel 071-5120748, fax 071-5128678).

Bankrelaties:
Postbank 5761252
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam),
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen 2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar).

REDACTIE
N.L.M. Arkesteijn (015-2571630)
M.L.F. van der Beek (030-2910466)
J. van Geelen (hoofdredacteur, 0118-502220)
H.A. Groenendijk (071-5224532)
A.J. de Koning (072-5721643)
J. Limperg (020-6863063)
K.A. Soudijn (0162-431806)
B.J. van der Veen (070-3548031)

Redactiesecretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel. 071-5120748, fax 071-5128678).

ABONNEMENTEN
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar voor Nederland *f* 40 (overige landen *f* 65); losse nummers *f* 9 (inclusief verzendkosten).
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie begrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

ADVERTENTIES
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

ADRESWIJZIGINGEN
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst worden verzocht hun adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder). De overige abonnees worden verzocht hun adreswijziging te zenden naar de uitgever.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Orientaliste, B - 3020 Winksele, België.

Meningen en feiten, zoals die door auteurs worden weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretaris: H.A. Groenendijk, 071-5224532
Secretariaat (opgave adreswijzigingen):
p/a De Nederlandsche Bank N.V., Postbus 98, 1000 AB Amsterdam,
(tel 020-5242274).

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen):
Mw. M. Kemper-Koel, Mollenburgseweg 60, 4205 HD Gorinchem,
(tel. en fax 0183-626543). Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Redactie (opgave adreswijzigingen):
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
(tel. 010-5914709).

Wat ons betreft hoeft geld níet te rollen

"Geld moet rollen" zegt men wel. Maar wat ons betreft kan het net zo goed blijven liggen. Internationale handelsbank HBU is van oudsher gespecialiseerd in munten en edele metalen als verzamel- of beleggingsobject. Collectioneurs, individuele beleggers en professionele handel vinden bij ons een fascinerende voorraad historische munten afkomstig uit de periode van het koninkrijk tot in de diepe middeleeuwen. Maar ook een onuitputtelijk assortiment gouden munten en baren goud, zilver en platina. Bij de handelsbank HBU, zelfstandige dochter van ABN AMRO, kunnen zij bovendien terecht voor deskundig advies omtrent alle overige bankzaken.

HBU

HOLLANDSCHE BANK-UNIE

ROTTERDAM 010 - 282 02 74

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Onze veiling catalogus op aanvraag

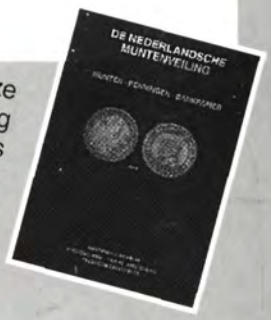

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies
Tel. 020 - 623 02 61
Fax 020 - 624 23 80

"voor klinkende munt"

NEDERLANDSCHE MUNTEN VEILING

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam-C. - Tel. 020-6230261 - Fax 6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam Beëdigd Makelaars en Taxateurs

DE BEELDENAAR

MEI/JUNI 1996, 20e JAARGANG NR. 3

Munten
Penningen
Papiergeld
Accessoires
Numismatische boeken

Taxaties
Verzekeringen

INKOOP – VERKOOP – VEILING

Bezoek uitsluitend op afspraak.

Laurens Schulman b.v.

Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ (0)35-6916632

DE BEELDENAAR 20 (1996) nr. 3

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

Redactioneel **106**

De kop in 't rond **107**
Piet Essers herinneringen (fragment)

Denkend aan Esser **110**
Karel Soudijn in gesprek met Jos Reniers

Betrokkenheid is altijd een stimulans **115**
Jan van Geelen over moderne Duitse penningkunst

FIDEM-tentoonstelling Neuchâtel **122**
Marjan Scharloo/Geer Steyn over de Nederlandse inzending

Nogmaals Searle's Fidempenning **125**
Lucie Nijland over gestuntel met 'dikte'

François Loriaux, de stichter van de Duitenmunt in Soerabaja **130**
L.M.J. Boegheim over een zwaar beproefd muntmeester

Muntmelange **134**

Penningnieuws **138**

Oproep **143**

Boekbespreking **145**

Stichting Internationale Penningkunst **146**

Nieuws van het KPK **148**

Tentoonstellingen **153**

Op de voorplaat: Een aantal Rembrandtpenningen thuis bij Piet Esser

Redactioneel

JAN VAN GEELEN

Mei en juni zijn voor de munt- en penningliefhebber boeiende maanden. 11 mei is de jaarlijkse vergadering van de Vereniging voor Penningkunst, terwijl 1 juni de voorjaarsvergadering van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt en Penningkunde wordt gehouden. Bijna is het boek van Alphons Toele en Hans Jacobi, *Het Noodgeld van Nederland in de Tweede Wereldoorlog, 1940-1945* verschenen, en over enkele weken komt het boek (oeuvrecatalogus) over V.P.S. Esser uit. 1 juni gaat de grote tentoonstelling over Piet Esser open in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, en twee weken later heeft het tweejaarlijkse Fidem-congres in het Zwitserse Neuchâtel plaats. In *De Beeldenaar* zal zo spoedig mogelijk van al deze gebeurtenissen (kritisch) verslag worden gedaan.

In dit nummer wordt al aandacht aan de Esser-tentoonstelling en de Fidem-bijeenkomst geschonken. Veel wetenswaardigs vindt men in dit nummer over François Loriaux, terwijl Dick Purmer in de rubriek Munt-melange boeiend over een leuke ontdekking vertelt, die, naar ik denk, velen van ons zelf hadden willen doen. Een aansporing om altijd de ogen goed de kost te blijven geven.

Tot slot zij een binnengekomen brief van de numismaat J.B. Westerhof vermeld. Hij schrijft daarin naar aanleiding van de NVMH-lijst van leden met hun specialiteit in het eerste nummer van *De Beeldenaar* van dit jaar, onder andere: 'Zij het op geheel andere wijze ben ik nog steeds actief in de handel in Nederlandse en buitenlandse munten voor 1800. U noemde alleen de historiepenningen. Maar ook voor alle andere facetten van de numismatiek kan men nog steeds bij mij terecht. Als veilinghuis ben ik weliswaar momenteel niet actief, maar het is er nog wel. Natuurlijk geef ik direkt toe dat ik liever achter de paarden zit dan achter mijn bureau, maar de gedachte dat ik hier maar wat zit te rentenieren schijnt in numismatisch Nederland flink wortel geschoten te hebben, en lijkt zowaar niet uit te bannen.'

Waarvan acte.

MUNTHANDEL OOST-BRABANT
MARTIEN VAN BERKOM

HEISCHOUW 31
5345 XT OSS
NEDERLAND
TEL. 0412-624123
FAX 0412-651014

Nederland en koloniën • Wereld-munten • Wereld-bankbiljetten

Vraag onze gratis prijslijst aan over meer dan 200 landen en staten

NIEUWTJESDIENST - ABONNEMENTEN - UNC - FDC - PROOF - SETS - HERDENKING
OLYMPIADE - VOETBAL - SCHEPEN - F.A.O. - DIEREN - MUZIEK - ETC.

Gevraagd: Nederlandse bankbiljetten en noodgeld

Een kwestie van wederzijds vertrouwen

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak!

De kop in 't rond

PIET ESSER

[In januari 1996 noteerde Piet Esser zijn herinneringen in de vorm van een denkbeeldig vraaggesprek. In de catalogus bij zijn tentoonstelling (Rijksmusem Het Koninklijk Penningkabinet, 1 juni tot en met 27 oktober 1996) worden fragmenten uit dit document gepubliceerd. Hieronder volgt een kleine selectie daaruit.]

'Mijn eerste penning was er een van Dora mijn vrouw. In juli 1943 hadden wij een dochtertje gekregen en ik begon met een penning om dat te herdenken en toen het portretje eindelijk klaar was, waren we ook meteen een jaar getrouwd. Nou ja dat zijn me daar even gebeurtenissen in het leven van een man. Het werd een grote sof, nee niet dat leven, dat bleef rozengeur en maneschijn, de penning werd een sof, ik maakte in die jaren '42-'43 wel een mooi vrijstaand portret van haar maar de penning is touchant door zijn knulligheid, ik kon er niets van.

Vlak na de oorlog werd er een prijsvraag uitgeschreven voor een Gerrit van der Veenpenning. Natuurlijk had ik al een hele serie penninkjes gemaakt, maar een kop op zo'n klein rondje, nee, daar had ik eigenlijk helemaal geen kaas van gegeten. Nu waren er in Holland voor de oorlog al veel portretpenningen gemaakt, maar dat waren allemaal slagpenningen. Er werd dan eerst een model in het groot gemaakt, ik meen van 33 centimeter of zoiets, de kop in plat reliëf met de letters er al omheen, dat dan in gips naar Begeer gestuurd werd. Op de reduceerbank werden dan de stempels van voor- en keerzijde gemaakt, waarmee de penningen in grote oplagen dan geslagen werden. ... Hoe groot het verlies is ten opzichte van het model op ware grootte, kun je je voorstellen. Zelf wilde ik heel wat anders, ik wilde het met mijn vingers op zes centimeter kunnen maken en dan zonder peuteren. Ik wist me geen raad want daarover, hoe je dat moest voor mekaar krijgen, had ik nooit enige aanwijzing gekregen – Bronner [Essers leermeester aan de Rijksakademie] predikte wel het negatief in gips of klei snijden en Meik Rueter had de charmante Prix de Rome penning gesneden – zelf had hij nooit een portretpenning gemaakt en voor de paar penning-opdrachten die hij kreeg maakte hij de modellen op 33 cm. In de verkleining zijn het evenzogoed toch mooie penningen geworden – ik heb ze

Piet Esser met zijn vroegste penningen

voor Openbaar Kunstbezit mogen bespreken. Nou ja, voor die Gerrit van der Veenpenning wist ik me geen raad en 't werd een grote sof. Hildo Krop won de prijsvraag, ja, met een slagpenning natuurlijk. "Nee jong – dat kan ik ook niet – ze zo klein maken," en hij hield me zijn steenhouwershanden voor. Had ik toen maar iemand gehad die zei: "kijk – bekommer je niet om dat fond, ga er gerust doorheen – betrek de diepte ook bij de ruimte die je hebt in de ronde vorm." Dit was nou juist het eerste dat ik later mijn eigen leerlingen kon zeggen – want op den duur kwam ik er wel achter – misschien heb ik zo bij enkele jonge mensen iets vrij gemaakt waardoor ze wat minder gehinderd door onkunde en "stijve vingers" konden spelen met hun was. Weet je, ik heb zelf zo lang moeten knoeien – bijvoorbeeld toen ik met Madeleine Hugo in een doosje op zak door Parijs liep – om er eindelijk iets van te snappen – dat zo'n aanwijzing mij veel tijd zou hebben bespaard. Mijn echte eerste portretpenning was eigenlijk de Bronnerpenning – nog wel helemaal in de traditie van de renaissance maar compleet en met zorg gemaakt. Nog wel dus de afgepaste massa op een vlak fond en een begrenzing door de tekst. Bronner zei mij later: "goed Esser, je bent zo mooi op afstand gebleven" – wat hij daarmee nou precies bedoelde weet ik niet –

...

Essers dochter Suzanna op achtjarige leeftijd, brons, 55 mm, 1954 (eigendom en foto maker)

In de winter van '55-'56 zat ik onder de lamp aan de ronde tafel in de Zomerdijkstraat – ik had juist de opdracht voor een Rembrandtpenning gekregen en wist nog niet waar ik aan begonnen was. Er bestaat geen enkel profielportret van hem, maar al gauw merkte ik dat dat eigenlijk een voordeel was. Het profiel nu is voor de beeldhouwer de sleutel voor het begrijpen van een kop. Je ziet hoe alles boven elkaar gestapeld is, dus voor Rembrandt moest ik daar maar een beetje naar raden en daar voelde ik mij op den duur heel gelukkig mee – het gaf mij totale vrijheid. Hoe langer hoe meer ging mij dat – voor een bepaalde expressie benodigde – samengaan van vormdelen boeien. De hoeken: schedel voorhoofd naar neus en mond – hoe daar weer onder – kin en hals – en dan de accenten oog en oor en in mindere mate wang en haar – en de overheersend schaduw werpende hoed – zeg maar globaal tien elementen waar je mee schuiven kan – een feest – om te proberen een soort expressief sterrebeeld te vinden – een vast geheel waarin alles in evenwicht zou zijn.

Verander je een deel dan moet de rest volgen – ik vond dat je moet kunnen zien dat Rembrandt een belangrijke kerel was, een aanwezigheid, iemand waaraan je niet voorbij kon gaan – enfin gooi de rest maar in mijn petje, zoals ze in Amsterdam zeggen -

...

Of een penning rond moet zijn ... Een penning moet in de eerste plaats mooi zijn, dat lijkt mij duidelijk, maar er zijn nog zoveel andere mogelijkheden voor een suggestieve omschrijving van de ruimte waarin je iets wil gaan maken. De cirkel vind ik wel een prachtige vorm, als hij karakter en spanning heeft. Ze zeggen dat Giotto, toen hij nog de schapen van zijn vader hoedde, met een stok een prachtige cirkel in het zand kon trekken – en zo'n soort van

rond zijn – niet met de passer, maar uit de hand, probeer ik altijd te maken – en dan een kop erin – Een kop in het rond ... Wat "spanning" is moet je voelen – als je een tak buigt voel je het in je handen – de spanning – en als je langs de tak zou kijken zie je als het ware het hout naar buiten streven, het wil weer recht staan. Dat zie je. Als ik nu langs een contour van mijn werk kijk, probeer ik die zo'n soort spanning te geven en dat gaat op voor al de vele honderden contouren die een beeld telt. ... Als hij aan 't werk is denkt een beeldhouwer altijd alleen maar met zijn ogen – En niet alleen zo'n onbelangrijk stukje brons als een penning moet spanning in al zijn onderdelen hebben – het geldt voor ieder onmeetbaar beeld.

...

Het kan maanden zijn dat je er mee bezig bent en dan bijvoorbeeld een minuut of tien achter elkaar – en dan neem je weer een ander. Het is nooit een kwestie van noeste arbeid – na tien minuten of zo – ik kijk niet op mijn horloge – neem ik dus een ander doosje – zo kan je in een avond een aantal verschillende penningen even goed aangepakt hebben – zo heb ik in ieder geval gewerkt aan mijn Rembrandts. De volgende dag zie je wat je de vorige gemaakt hebt en met frisse kijk zal ik maar zeggen ga ik ze allemaal weer te lijf en dat is in mijn geval: de was duwen, vegen, en kerven. En dan opeens in een gelukkig ogenblik is hij er – de penning die leeft en dan ben je een beetje blij – want hoe lang was hij saai – suf – dom – vervelend – en hoeveel keren die tien minuten dat je eraan werkte bleef die penning alsmaar: suf, saai en vervelend. En dat is niet een kwestie van weten – dus veranderen – maar van doen en vinden eindelijk, ons weten zetelt in ons oordeel, ons oog zegt: nu vind ik het goed.' ■

Rembrandtpenning, terracotta, 75 mm, 1955-56 (eigendom en foto maker)

Rembrandtpenning, terracotta, 80 mm, 1955-56 (eigendom en foto maker)

Denkend aan Esser

KAREL SOUDIJN

De penningkunstenaar V.P.S. Esser (1914) heb ik maar een keer ontmoet. In 1965 hield hij een lezing voor de Numismatische Kring Amsterdam over de totstandkoming van zijn Shakespeare-penning. Indertijd werden de maandelijkse Kringbijeenkomsten in Amsterdam gehouden in de zaak van Jacques Schulman aan de Keizersgracht. Gebruikelijk was daarbij, dat deze numismaat aan het eind van de avond enkele plateaus met munten en penningen liet rondgaan. Wie wilde, kon dan meteen wat kopen. Meestal vertelde Schulman er ook nog iets ter toelichting bij. Na afloop van de lezing van Esser liet Schulman onder andere een Spaanse penning zien van Manolo Piere, in 1960 geslagen ter gelegenheid van de driehonderdste sterfdag van de schilder Velazquez. De portretzijde van dit tamelijk grote stuk wordt voor een belangrijk deel in beslag genomen door een pruik die samenvalt met de penningrand. Uit de pruik komt het driekwart gewende gelaat van Velazquez tevoorschijn. Het lijkt een beetje alsof hij kiekeboe speelt. Terwijl Schulman de Velazquez-penning aanprees, gaf Esser uitdrukking aan zijn walging: 'Maniërisme!' Zelf vond ik het wel een mooi exemplaar. Ondanks het scheldwoord van Esser heb ik het meteen aangeschaft (prijs: *f* 25). Het was de derde moderne penning die ik kocht; indertijd had ik vooral belangstelling voor oude munten.

De genoemde Velazquez-penning vind ik nog steeds de moeite van het bekijken waard, maar ik begrijp ondertussen waarom Esser zo 'tegen' was. De medailleur heeft duidelijk een kunstje uitgehaald. Het spel met de pruik oogt als een simpele truc. Het portret is wel heel erg 'gemaakt'.

Esser ben ik nooit meer tegengekomen, maar bij Schulman kon ik later twee penningen van hem kopen. In 1972 verkreeg ik voor *f* 142,50 de portretpenning *Jan Forrer* (ontworpen in 1967); in 1974 kwam daar voor *f* 145 de portretpenning *Marte Mevius-van Eck* bij (ontworpen in 1957). Ondertussen was ik in 1972 lid van de Vereniging voor Penningkunst geworden. Meteen bestelde ik de eerder

Rembrandtpenning

verschenen Verenigingspenningen van Esser: *Jan Bronner* (1952) en *Shakespeare* (1964). Later, in 1988, stelde de Vereniging voor de leden twee Rembrandt-penningen van Esser beschikbaar. In verkoopcatalogi en verkooplijsten zoek ik altijd naar penningen van Esser. Ze lijken echter onvindbaar: zijn produktie is hoog, maar veel van zijn penningen werden slechts in zeer geringe aantallen gegoten. Talrijke varianten van bijvoorbeeld het Rembrandt-portret zijn unica in gebakken klei; sommige ervan zullen in handen zijn gekomen van goede bekenden van de kunstenaar

Het is al vaak geschreven: de invloed van Esser is enorm groot. In het boekje *Nederlandse penningkunst* van J.N. van Wessem domineert hij verscheidene hoofdstukken.[1] Dat is al aan de titels ervan te zien: 'Piet Esser'; 'Essers leerlingen'; 'De volgende generatie'; 'Jongere leerlingen van Piet Esser'; 'De laatste leerlingen van Piet Esser'.

De verzamelaar Hans de Koning heeft het eens aardig gezegd: 'Er zijn eigenlijk maar vijf belangrijke medailleurs: Pisanello, Piet Esser ... en de andere drie mag iedereen voor zichzelf invullen.' Met een van degenen die ikzelf hier graag op de plaats van de puntjes zet, ben ik onlangs eens gaan praten over wat hij nu als kenmerkend voor de penningkunst van Esser ziet. Hieronder volgt een verslag van onze conversatie.

Praten over Esser met Jos Reniers

De Helmondse beeldhouwer-medailleur Jos Reniers is geen directe leerling van Esser. In het boekje van Van Wessem treffen we hem aan in het hoofdstuk 'Niet in Amsterdam, noch in Den Haag opgeleid'. Sterker nog: Jos Reniers is de enige medailleur die Van Wessem onder deze kop behandelt. Wie de vroegste portretpenningen van Reniers bekijkt, herkent echter ook bij hem invloed van Esser. Later krijgt het werk van Reniers steeds sterker een eigen handschrift. Zijn oeuvre is ook niet beperkt gebleven tot portretpenningen, maar is inmiddels heel gevarieerd. Jos Reniers (1948) is op twintigjarige leeftijd de avondopleiding gaan volgen aan de Academie voor Industriële Vormgeving in Eindhoven. In 1973 stapte hij van de industriële vormgeving over naar de vrije beeldende vormgeving.[2] Hier vond voor hem de eerste kennismaking plaats met penningen: 'In september 1973, op een avond om zeven uur, kwamen Emanuel Hack en Geer Steyn de

Rembrandtpenning

academie binnen wandelen met een plank waarop allemaal penningen lagen.' Volgens Reniers moeten daar Esser-penningen bij hebben gelegen, al kan hij zich niet herinneren welke dat precies waren. Als vijfentwintigjarige werd hij die avond echter direct gegrepen door de penningkunst.

Jos Reniers heeft Piet Esser in 1979 voor het eerst ontmoet toen laatstgenoemde afscheid nam van de Rijksakademie van Beeldende Kunsten in Amsterdam. Met Geer Steyn is hij bij Esser thuis op bezoek gegaan. Bij die gelegenheid gaf Esser hem een *Rembrandt* in terracotta cadeau. Inmiddels bezit Reniers diverse Rembrandt-portretten in klei: in de loop der tijd ruilden Esser en hij penningen met elkaar.

Reniers: 'Ik vind Esser op het gebied van portretkunst op penningen de boeiendste. Zijn penningen zijn juweeltjes. Er zit vaart in: alsof een beeldhouwer met zijn duim de toets van de schilder weet te treffen. Dat zie je vooral bij zijn Rembrandts.' Hoewel de meeste van Essers penningen niet groter zijn dan zes centimeter in doorsnee, noemt Reniers ze monumentaal: 'Het gaat hier altijd om de grote lijn, net als bij het beeldhouwen. Er wordt veel aangegeven door veel weg te laten. Details worden niet apart toegevoegd, maar ontstaan altijd uit het grotere geheel. Bij Esser is het allemaal goed afgewogen. Er zit zoveel kundigheid en ervaring in zijn werk, dat het bij een eerste indruk lijkt alsof deze penningen zomaar eventjes gemaakt zijn.' Als ik vraag of Jos Reniers de invloed van Esser op zijn eigen werk kan aanwijzen, haalt hij een van de penningen tevoorschijn die hij in 1981 maakte ter gelegenheid van het priesterjubileum van de Helmondse pastoor Janssens: 'Achteraf beschouwd zie je Essers invloed hier aan de opbouw van de kop, en ook aan de manier waarop de hals van het portret ophoudt aan de rand van de penning. Die rand werkt door in het portret.'

Met dit laatste is een belangrijk kenmerk aangeduid: 'Esser laat de contour overlopen in het portret. Bovendien laat hij het *fond* heel duidelijk meespelen: contour, fond en portret vormen samen een beweging. Zelfs de keerzijde doet mee: de belettering levert een rustpunt op voor degene die naar de penning kijkt. Wat dat betreft is er steeds een mooie spanning tussen voorzijde en keerzijde.'

Ook de dikte vormt een belangrijk element: 'Nogal wat medailleurs maken te dikke penningen, maar bij Esser is

Rembrandtpenning

het altijd goed. In tegenstelling tot bijvoorbeeld ontwerpers van slagpenningen zijn beeldhouwers gewend om in drie dimensies te denken. Als je om een beeld heenloopt, moeten alle kanten goed zijn. Dat vindt je bij Essers penningen terug.'

Over beïnvloeding zegt Reniers nog: 'Essers portretpenningen zijn de allermooiste: dat wil je ook bereiken. Het is moeilijk om je daaraan te onttrekken. Dat kost tijd en vraagt vooral ook om eigenzinnigheid. Iemand die veel fantasie heeft, gaat echter op den duur zijn eigen weg.' Overigens vermoedt Jos Reniers wel dat enkele leerlingen van Esser vastliepen omdat ze onvoldoende konden loskomen van de stijl van hun leermeester. Namen wil Reniers hier echter niet noemen.

Rembrandt als markering

Bij het bladeren in enkele publikaties met afbeeldingen van penningen, krijgt Reniers de indruk dat de opdracht om in 1956 een Rembrandt-penning te maken, heel duidelijk een overgang in het oeuvre van Esser markeert. In de catalogus met Amsterdamse universiteitspenningen, van Erik van Scheepen, bekijken we bijvoorbeeld de ontwerpen voor een erepenning uit 1944, van de Hydroniologische Club.[3] Reniers merkt op: 'Essers portretten liggen hier nog op een vlak fond.' Dat is ook kenmerkend voor de Bronner-penning uit 1952. Het fond en de rand van de penning hebben nog niet de functie die ze later zullen krijgen. Bij Essers afscheid van de Rijksakademie werd een boekje uitgegeven met reproducties van zijn werk.[4] Op penningen die gemaakt zijn voor 1956 zien we rond de geportretteerde nog teksten staan; vanaf de eerste Rembrandt-penningen is de belettering alleen maar aan de keerzijde te vinden. Op de voorzijde gaat de aandacht nu geheel uit naar de kop van de geportretteerde. Fond en contour spelen sindsdien in sterke mate mee: 'Essers penningen bieden vanaf die tijd heel sterk de aanblik van iets wat door *handen* is gemaakt.'

Reniers merkt op: 'Bij veel kunstenaars zie je, dat belangrijke levenservaringen een sterke invloed uitoefenen op hun latere werk. Neem bijvoorbeeld de beeldhouwer die na een bezoek aan New York, met zijn wolkenkrabbers, opeens heel vertikaal gaat werken. Ik weet het natuurlijk niet zeker, maar het lijkt me dat de opdracht om een Rembrandt-penning te maken ook zo'n sterke invloed op Esser heeft uitgeoefend: op zijn penningen lijkt de toets van Rembrandt nu duidelijk terug te komen.'

Overigens nuanceert Reniers dit weer door naar de vroegere beelden van Esser te wijzen. In zijn gebeeld-

Reniers Pastoor Janssens-penning

houwde portretten is die toets al eerder te zien: 'Er lijkt ook een wisselwerking te bestaan tussen die beelden en de portretpenningen. Esser is echt een man van het vloeiende brons.'

Na 1956 werkt Esser op hetzelfde hoge niveau. Hij blijft trouw aan het portret en lijkt er geen behoefte aan te hebben om andere soorten penningen te ontwerpen. Reniers: 'Er is na 1956 bij hem geen sprake van vernieuwing van de penningkunst, maar wel steeds van verrassing. Hij herhaalt zich niet, want al zijn portretpenningen blijven boeiend.'

Techniek

In zijn serie over Nederlandse penningmakers vertelde W.F. van Eekelen indertijd, hoe Esser graag zijn penningen in was boetseert.[5] Bij het bekijken van enkele penningen merkt Reniers op, dat hij niet weet hoe lang Esser in was modelleert; het is echter wel te zien dat hij op een gegeven moment, via het gebruik van kapjes, op klei overgaat. Ook in de klei wordt het proces van boetseren voortgezet. Reniers: 'Bij het boetseren in was kun je een oppervlak krijgen dat een gepolijste indruk maakt. Bij het werken in klei krijg je meer het effect van aardewerk. De was wordt zacht, bijna vloeibaar. Klei is stugger. Esser laat de structuur van de klei heel mooi meewerken. Een mond, bijvoorbeeld, wordt door Esser soms helemaal niet apart geboetseerd, maar kan ontstaan door een duw in de kin te geven. Zo zie je tussen neus en schedel ook een oogkas ontstaan: de geportretteerde *kijkt*, terwijl er niet eens een gedetailleerd oog werd geboetseerd.'

Over de werkwijze van Esser zegt Reniers verder: 'Hij weet steeds op het goede moment op te houden. De portretten zijn nooit doodgewerkt. Dat zal bij hem echter tevens het gevoel oproepen dat hij nooit helemaal klaar is. Je kunt het plezier van het modelleren aan de penningen aflezen: daarom begint hij ook steeds opnieuw.'

Reniers bewondert Essers compositie: 'Soms herhalen vormen zich, maar in zijn portretten is met name ook de *horizon* belangrijk. Als je een portretpenning van Esser oppakt, houdt je die penning bijna vanzelf zo vast dat hij mooi in balans is. De koppen staan niet scheef. Er zit altijd een rechte, horizontale lijn in de portretten. Dat zorgt voor evenwicht en rust. De horizontale lijn suggereert trouwens ook, hoe je een in de hand genomen portretpenning kunt laten draaien. Je komt dan meteen goed bij de tekst op de keerzijde uit.'

Kenmerkend voor beeldhouwkunst vindt Reniers verder, dat Esser het spel van licht en donker uitbuit: 'Bijvoorbeeld bij een aantal Rembrandt-penningen is dat duidelijk te zien. Rembrandt heeft vaak een hoofddeksel waarmee de rand van de penning wordt gemarkeerd, terwijl dit hoofddeksel ook op zo'n manier is weergegeven dat het portret daaronder als het ware uit het donker tevoorschijn komt. Esser maakt in zijn vormbehandeling heel sterk gebruik van de lichtval.'

Tenslotte merkt Reniers op: 'Met zijn portretpenningen is Esser in staat om de geest van een persoon tot uitdrukking te brengen. Toch maakt hij geen karikaturen. Hij weet altijd de grens precies te bepalen.' ■

NOTEN

1 J.N. VAN WESSEM *Nederlandse penningkunst* ('s-Gravenhage 1988).

2 PETER THOBEN *Direct in steen gehakt: beelden en tekeningen van Theo van Brunschot, Henk Oddens, Jos Reniers, Heinz Reijnders* (Eindhoven 1990).

3 ERIK VAN SCHEEPEN *Universiteit op de penning: penningen van Athenaeum Illustre en Universiteit van Amsterdam 1632-1992* (Bussum-Amsterdam 1992).

4 *Piet Esser: een keuze uit de beelden, portretten en penningen* (Amsterdam 1979).

5 W.F. VAN EEKELEN Nederlandse makers van penningen 2: V.P.S. Esser *De Beeldenaar* 3 (1979) 101-108.

Betrokkenheid is altijd een stimulans

Moderne Duitse penningkunst

JAN VAN GEELEN

Eine Medaille hat, durch ihre mögliche Verbreitung, durch ihre Dauer, durch Überlieferung der Persönlichkeit in einem kleinen Raum, durch Documentirung allgemein anerkannter Verdienste, durch Kunst- und Metallwerth, so viel vorzügliches, dass man, besonders in unsern Zeiten, Ursache hat sie allen andern Monumenten vorzuziehen. –
J.W. v. Goethe (1804)

De moderne Duitse penningkunst bloeit. Na de val van de Berlijnse muur (9-11-1989) kwam er een krachtige impuls die maakte dat hedendaagse Duitse penningen door de dynamiek en dramatiek van het engagement hun kracht kunnen tonen. Kristallisatiepunt op dit historisch-chaotische moment was in 1990 de tentoonstelling Aufbruch-Durchbruch. Zeitzeichen in der deutschen Medaillenkunst. In een gezamenlijke onderneming brachten de Staatliche Münzsammlung uit München en het Münzkabinett van de Staatliche Museen zu Berlin medailleurs uit de beide Duitslanden bij elkaar om in de (kunst van de) penning het thema van kentering en doorbraak te verbeelden en te beleven.

De bij deze tentoonstelling horende catalogus *Aufbruch-Durchbruch* (Staatliche Münzsammlung, München 1990) bevat informatie over 15 medailleurs uit de DDR en over 15 uit de BRD, met afbeeldingen van hun werk. Wolfgang Steguweit leidt de 'oostelijke' bijdrage in ('Medaillen sind Zeitzeichen'). Hij presenteert de medailleurs die aan de oproep van het Berlijnse Muntkabinet gehoor hebben gegeven om op de politieke en maatschappelijke gebeurtenissen van herfst 1989 te reageren: om hun ideeën en verlangens in penningen vast te leggen. Onder die deelnemers zijn: Wilfried Fitzenreiter (1932), Bernd Göbel (1942), Roland Nicolaus (1954) en Carsten Theumer (1956).

De langere inleiding bij het 'westelijke' deel is geschreven door Ingrid S. Weber. Zij vertelt hoe zij en Steguweit, twee kunsthistorici, eind 1989 het idee kregen voor deze tentoonstelling: de reactie van de kunstenaars op de jongste historische gebeurtenissen; zonder te weten of deze reacties ook in kunstvormen tot stand zouden (kunnen) komen. 'Die Verdrängung der deutschen Probleme war bei den Künstlern ebensotief verwurzelt wie bei den Kunsthistorikern.' 'Der politische Aufbruch, das Wiederfinden der Sprache führen auch zum Aufbruch in der Medaillenkunst. Das, worum wir uns so lange bemühten, nämlich thematisch, kompositionell und in der plastischen Ausführung uberzeugende Kunstmedaillen, liegt plötzlich vor, obgleich bei den Vorbereitungsgesprächen niemals mehr von Form, Technik oder Reliefhohe die Rede war.' Tot de uitgekozen medailleurs behoren onder anderen: Reinhart Heinsdorff (1923), Erich Ott (1944), Barbara Gunhild Ruppel (1937) en G. Angelika Wetzel (1934).

Aufbruch-Durchbruch is bovenal een stimulerende uitgave door de frisheid, dynamiek en menselijke betrokkenheid zoals die tot uitdrukking komen in de afgebeelde penningen. Zij maken indruk en zetten je aan het denken: je zou ze willen hebben.

Bernd Göbel, Maueröffnung 9.11.1989, brons, 97 mm

In juni 1991 volgde de oprichting van de Deutsche Gesellschaft für Medaillenkunst (*DGMK*), een uiterst actieve vereniging (voor 80 DM per jaar kan men lid worden) die nu circa 160 leden telt. Haar doelstelling is het bevorderen van onderzoek naar de historische penningkunst en in het bijzonder het ondersteunen, conform de doelstellingen van de Fidem, van de hedendaagse penning; zij wil kunst en cultuur dienen. Hiertoe brengt zij wetenschappers, vrienden en verzamelaars van penningen, en ook producenten en handelaren bijeen. Hoewel zij zelf (nog) geen penningen uitgeeft en geen eigen tijdschrift heeft (voor haar publikaties geniet zij gastvrijheid in het zes keer per jaar verschijnende *Geldgeschichtliche Nachrichten*), ontplooit zij grote activiteiten met uitgaven over voornamelijk contemporaine Duitse penningen. Daarnaast organiseert zij tweemaal per jaar bijeenkomsten voor de leden. Zij geniet financiële ondersteuning van de overheid, een aantal banken, munthandelaren en particulieren. In de korte tijd van haar bestaan is zij verantwoordelijk, of medeverantwoordelijk, voor de uitgave van een aantal aantrekkelijke publikaties die de aandacht verdienen.

Die Kunstmedaille der Gegenwart in Deutschland 1988-1991 (DGMK in samenwerking met het Münzkabinett van de Staatliche Museen zu Berlin, Berlijn 1992), deel 1 in de reeks DGMK, is geconcipieerd en geredigeerd door Wolfgang Steguweit. Het bevat een keuze uit tussen circa 1988 tot eind 1991 gemaakte penningen. Met twee beperkingen: alleen werk van DGMK-leden en geen werk dat al in *Aufbruch-Durchbruch* en in de *Fidemcatalogus 1990* is opgenomen. In deze catalogus (104 blz.) zijn 117 penningen afgebeeld en beschreven van 32 medailleurs. Het sterkst vallen die penningen op – bijna alle in de klassieke ronde vorm – die direct reageren op de 'tekenen des tijds' en daarvan de verwerking tonen. Reflexie op onze zo bewogen tijd die volop in beweging blijft, en hoogst persoonlijke emotie en menselijk verstand dwingen

de medailleur zijn beleving in een vorm te gieten (of te slaan). Bij de Münchener medailleurs is er het thema 'Neubeginn', bij de Berlijnse medailleurs is er geen sprake van een thema: zij uiten zich ieder voor zich 'hart am Wind der Zeit'. Betrokkenheid bij het gebeuren en de problemen van nu, en experimenten met de techniek zijn kenmerkend voor het afgebeelde werk en de vertegenwoordigde kunstenaars. Naast werk van medailleurs die wij al eerder tegenkwamen (zoals Fitzenreiter, Göbel, Nicolaus, Theumer, Heinsdorff, Ott en Wetzel) is in deze catalogus alle gelegenheid tot kennismaking met het werk van andere medailleurs, zoals Bernd Decker (1963), Horst Engelhardt (1951), Peter-Götz Güttler (1939), Wolf-Eike Kuntsche (1941), Hubert Schiefelbein (1930), Karl Vezerfi-Clemm (1939) en Heidi Wagner-Kerkhof (1945). Aan het eind van de catalogus vindt men – heel praktisch – een lijst van medailleurs met hun adressen en de statuten van de DGMK.

Die Kunstmedaille der Gegenwart in Deutschland 1991-1993 mit Nachträgen seit 1988 (DGMK is samenwerking met het Münzkabinett van de Staatliche Museen zu Berlin, Berlijn 1994), deel 2 in de serie DGMK, is eveneens bezorgd door Wolfgang Steguweit (Hauptkustos van het Berlijnse Muntkabinet). Bij de presentatie van de 230 afgebeelde en goed gedocumenteerde penningen van 41 medailleurs, geeft hij in zijn inleiding een overzicht van de deelname van Duitse medailleurs aan de laatste vier Fidem-tentoonstellingen (Colorado Springs, Helsinki, Londen, Boedapest), terwijl hij tevens aandacht besteedt aan de activiteiten en invloed van medailleurs bij het mededingen naar ontwerpen van gedenkmunten in opdracht van de regering van het verenigde Duitsland. Steguweit stipt in het werk uit deze catalogus vier tendenzen aan: (1) de ontwikkeling van de penning tot een louter persoonlijk, subjectief werkstuk van de

Roland Nicolaus, Berliner Aufbruch, 1990, gegraveerd, zink, 115 mm

Erich Ott, Deutschland 89/90, brons, 84 mm

maker, los van propaganda en ideologie; (2) het zoeken naar nieuwe wegen en technieken voor de gietpenning; (3) aandacht voor nieuwe mogelijkheden met de slagpenning; (4) het ontstaan van sterke lokale en regionale groeperingen van medailleurs (Berlijn, Halle, Hannover, Keulen, München). Nieuw in dit 156 bladzijden tellende overzicht zijn de vier essays (eerder gehouden lezingen) die aan de gemaakte keuze voorafgaan. Het interessantst en stimulerendst is de tekst van Bernd Göbel 'Gedanken zum Begriff der Medaille', die hij als volgt afsluit: 'Die Medaille ist ein kunstlerisch gestaltener, handgrosser, plastischer, materialisierter Gegenstand, der eindeutig Schlüsse über Ereignisse, Zustände und Personen unserer Welt zulässt.' Verder teksten van Klaus Kowalski ('Figur und Grund oder Körper und Raum?'), G. Angelika Wetzel ('Medaille und Grossplastik der letzten Jahrzehnten im Werk einiger Künstler') en Hubertus von Pelgrim ('Die Medaille als Miniatur und Monument'). Het catalogusgedeelte is een lust voor het oog en een begeerte voor het hart. Naast fraai werk van al eerder genoemde medailleurs (Fitzenreiter, Göbel, Ruppel en Wetzel) valt het werk op van Jens Bergner (1964), August Jäkel (1930-1994), Agatha Kill (1948), Gerhard Rommel (1934), Anna Franziska Schwarzbach (1949) en Sonja Seibold (1932). Ook deze catalogus sluit af met praktische informatie, onder andere namen en adressen van medailleurs, penningverzamelingen in musea, munt- en penninghandelaren, en een uiterst nuttige bibliografie.

Deel 3 in de reeks Die Kunstmedaille der Gegenwart in Deutschland is de door het Kestner-Museum (Hannover) in samenwerking met de DGMK en onder redactie van Marianne Menze uitgegeven katalogus *Die Kunstmedaille der Gegenwart in Norddeutschland 1974-1994* (1994). Deze hoort bij de tentoonstelling uit hetzelfde jaar, waarin men een beeld wilde geven van de moderne penningkunst in Noord-Duitsland. Hierbij golden drie criteria: (1) Noord-Duitsland als gebied van herkomst of woonplaats van de medailleur; (2)

Bernd Göbel,
Zu Goethe, 1991,
brons, 90 x 112 mm

August Jäkel, Kunst plus – minus Geld, 1993, brons 70 mm

actualiteit, dat wil zeggen de tijdspanne van een generatie (maximaal twintig jaar); (3) een tweedimensionale vlakbenadering. De 88 afgebeelde en gedocumenteerde penningen van 20 kunstenaars geven een beeld van de 'penningactiviteiten' in Noord-Duitsland, waarbij een herbezinning op de penning van deze tijd, nauw verbonden met het uiteenvallen van de DDR, duidelijk naar voren komt. In dit 66 bladzijden tellende boekje kijkt men met name geboeid naar het werk van Bern Altenstein (1943), Helge Michael Breig (1930), Klaus Kowalski (1929) en Waldemar Otto (1929). Achterin een lijst van medailleurs met hun adressen.

Louter een uitgave van het Münzkabinett Staatliche Museen zu Berlin is het 68 bladzijden tellende, door Wolfgang Steguweit samengestelde boekje *Das Menschenbild auf Medaillen des 20. Jahrhunderts. Sammlung Marzinek* (1995). Het is het eerste deeltje in de reeks 'Das Kabinett', waarmee het Muntkabinet in kort bestek aan een breed publiek zijn bezit wil laten zien. In de eerste plaats en meestal ontstaan als catalogus bij tentoonstellingen van beperkte omvang, maar daardoor ook tegelijk als publikatie om inzicht te geven in een deel van haar totale collectie. De aanleiding tot deze eerste publikatie was de schenking van de rond 800 moderne penningen omvattende verzameling van dr Otto Marzinek (1913-1986). Zijn zuster en ergename heeft deze collectie geschonken aan het Berlijnse Muntkabinet. Na een met persoonlijke herinneringen getinte inleiding, geeft de samensteller een schets van Marzinek als verzamelaar en ijveraar voor de penningkunst. Zoals later ook uit de in het catalogusdeel afgebeelde penningen blijkt, moet dr Otto Marzinek een aardige man zijn geweest. 'Mit Medaillen verbanden den Richter Dr. Otto Marzinek keine beruflichen Pflichten. Vielmehr aus Neigung, ja aus Leidenschaft, widmete er ihnen die letzten 20 Jahre seines Lebens. Besonders die Bildnismedaille hatte es ihm angetan. Zu den im Kleinrelief verewigten Künstlern und Schriftstellern, Musikern und Philosophen, Ärzten und Naturwissenschaftlern, Entdeckern und Erfindern – Persönlichkeiten der europäischer Geschichte – fühlte er sich hingezogen. Mit ihnen war der musische Epikureer in ständigen Gespräch.' In het catalogusdeel worden 139 penningen (waarvan 78 zijn afgebeeld) van 81

medailleurs vermeld. Hoewel de meeste penningen van Duitse makers zijn, is er ook een aantal van buitenlandse herkomst bij, daaronder is werk van Louise Metz (zes stuks) en Christina Nijland. Wat kunnen penningen de mens toch dierbaar zijn.

Het is opnieuw Wolfgang Steguweit, rustig en bescheiden, maar actief en efficiënt, die tekent als auteur van het laatste in dit kader vermelde boek, *Europäische Medaillenkunst von der Renaissance bis zur Gegenwart* (Münzkabinett Staatliche Museen zu Berlin, 1995), een met steun van de DGMK uitgegeven tentoonstellingscatalogus (204 blz.). Meer dan een simpele begeleiding bij een expositie is het een onnadrukkelijk geschreven boek dat helder en sierlijk een beeld geeft van de Europese penningkunst door de eeuwen heen. En ook hier weer voorop het plezier van het genoegen, zoals aangegeven in het motto: 'Vergangenheit, Gegenwart, Zukunft – Aus allen schoepfe dir Freude' (opschrift anonieme gelegenheidspenning uit circa 1812). Een nuttig en aangenaam boek dat de toch al niet door penningliteratuur verwende liefhebber lijnen en stromingen laat zien, door de vijf grote perioden heen: renaissance, barok, klassicisme, Jugendstil, tegenwoordige tijd. Hierbij krijgt de jongste tijd ruime aandacht en wordt aangetoond dat de penning heden ten dage een nieuwe bloei beleeft. In de tekst, verlucht met 259 zwart-wit afbeeldingen en 18 kleurplaten, stelt hij de gemaakte keuze uit de collectie van het Berlijnse Muntkabinet voor en belicht hij de geschiedenis van de penningkunst, zonder daarbij volledigheid en vloeiende aansluiting na te streven. Enkele opstellen gaan aan de historische doorlichting vooraf: 'Die Medaille als reliefplastisches Kleinkunstwerk' ('Es ist letztlich die Scheibe, die das Relief bindet und ihm kompositorisch seine auf die Mitte bezogene, medaillengerechte Orientierung ermöglicht.'), 'Die Herstellung einer Medaille', 'Ideenreichtum und Themenvielfalt' ('Ideenreichtum und Themenvielfalt annonciert die Medaille, anekdotenhaftes Erzählen ist ihre Sache nicht. Es kann eine überhöhte Bildsprache, der Aphorismus, geradezu als Wesensmerkmal der Medaille bezeichnet werden.'), 'Vorläufer und verwandte Formen der Medaille'. Aan het einde vindt men een uitvoerige literatuurlijst.

Europäische Medaillenkunst maakt de ring van hier besproken uitgaven rond: door de bloei van de hedendaagse penningkunst leeft de interesse voor het verleden, en anderzijds leidt de penningkunst van vroeger tijden onontkoombaar naar de penningkunst van nu. ■

Agatha Kill, Trutznachtigall, 1992, brons, 80 x 85 mm

FIDEM-tentoonstelling Neuchâtel

De Nederlandse inzending

MARJAN SCHARLOO/ GEER STEYN

Van half juni tot 20 oktober 1966 is in het Musee d'Histoire van Neuchâtel de FIDEM-tentoonstelling te bezichtigen. Er worden inzendingen uit meer dan vijfentwintig landen verwacht, die met elkaar laten zien hoe het er met de penningkunst voor staat in de wereld. Op verzoek van de redactie volgt hierna een globale vertaling van de inleiding van de Nederlandse bijdrage aan de catalogus.

Het verhalend element speelt een belangrijke rol in de Nederlandse kunst. Schilderijen van bijvoorbeeld Johannes Vermeer, Gerard Dou of Pieter de Hooch tonen de beschouwer taferelen van een kalm en welvarend bestaan in een georganiseerde samenleving. De intimiteit en menselijke maat van deze schilderijen is opvallend: de kijker voelt zich haast een indringer in het privé domein van de welgestelde burgers.

Het is interessant een parallel te trekken met de Nederlandse penningen uit deze eeuw, waaruit vaak eenzelfde rust en intimiteit spreekt. Dit fenomeen zou gerelateerd kunnen worden aan de algemene sfeer in Nederland: de bevolking is, relatief gezien, zeer welvarend. Alleen kleine segmenten van de maatschappij voelen de behoefte deel te nemen aan discussies over problemen van politieke of sociale aard of maken zich zorgen over milieuvraagstukken. De hedendaagse Nederlandse medailleurs lijken niet erg geïnteresseerd in het uitdragen van hun persoonlijke mening over de zorgen van de wereld. De penningen hebben vaak een verhalend karakter, die de persoonlijke visie van de kunstenaar op onderwerpen uit zijn onmiddellijke omgeving weergeven. Zelfs penningontwerpen, die in opdracht van officiële instanties gemaakt zijn, tonen vaak een verhalende benadering van het onderwerp. Dit resulteert in ontwerpen van een grote intimiteit, passend bij het handzame formaat van een penning.

Een duidelijk voorbeeld van deze benaderingswijze van de penningkunst is het oeuvre van Niel Steenbergen (1911). Deze kunstenaar ontwierp meer dan 120 verschillende penningen naast zijn meer monumentale werken op religieus en wereldlijk terrein. Hij is een leerling van de zeer invloedrijke Jan Bronner, die hem in de jaren dertig leerde om penningontwerpen in negatief te snijden.

Steenbergens penningen zijn gemaakt in een coherente persoonlijke stijl, met een zachte humor die zich openbaart na een nauwkeurige inspectie. De ontwerpen zijn soms bevolkt door kleine figuurtjes en voorwerpen, die de herinnering oproepen aan romaanse ivoren. De medailleur woont het grootste deel van zijn leven in de provincie Brabant, het roomskatholieke zuiden van Nederland. Dit is de streek van de schilders Jeroen Bosch en Pieter Breughel, waar een speciaal gevoel voor humor bestaat en vele volksgebruiken bewaard zijn gebleven.

Werkend op zijn eigen karakteristieke wijze, weet Theo van de Vathorst gelijksoortige gevoelens bij de beschouwer teweeg te brengen: een mengsel van plezier en bewondering voor de originele benadering van het onderwerp. Het intieme en verhalende karakter van zijn ontwerpen is altijd gekoppeld aan een prettig gevoel in de hand, hetgeen in juweeltjes van penningen resulteert.

Marianne Letterie, Derde eeuwfeest Deutzenhofje, 1995, brons, 100 mm

Guus Hellegers, Vrouweneiland, 1995, brons, 80 x 97 x 36 mm

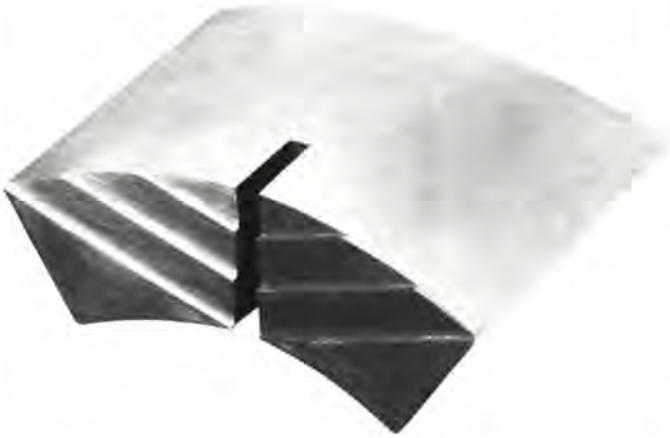

Niko de Wit, Hommage aan de architect Carlo Scarpa, 1996, 72 x 65 x 20 mm

De penning *Derde eeuwfeest van het Deutzenhofje* door Marianne Letterie is, alleen al door het onderwerp, een ander voorbeeld van de verhalende traditie in de Nederlandse kunst. Op de voorzijde is een portret van de zeventiende-eeuwse stichtster van het hofje afgebeeld en op de keerzijde vinden we een voorstelling van de binnenplaats met de omringende huizen.

Frank Letterie's kenmerkende stijl is duidelijk herkenbaar op de penning van het dorp Vorden, de woonplaats van de kunstenaar. Een hooiberg en een paard verwijzen naar het landelijke karakter van dit oord. Zijn penning op de Franse beeldhouwer en medailleur François Pompon *sculpteur et animalier* toont de intimiteit tussen een mens en zijn vogel.

Barbara de Clerqs penning *Het Turkse bad* is geïnspireerd op haar eigen ervaringen met baden in Boedapest, waar het FIDEM-congres in 1994 werd gehouden. Eefke Cornelissen legde een zeer persoonlijke ervaring vast in haar *Troostpenning*.

In scherp contrast met de figuratieve traditie in de Nederlandse penningkunst zijn de penningen van de edelsmeden. De *Verschoven dubbel raster* van Irene Bakker is vijfdelig en toont de geleidelijke verschuiving van de schermen.

Een populair thema in deze FIDEM-bijdrage is het onderwerp kunsten. De ontwerpen verschillen van figuratieve voorstellingen tot meer conceptuele interpretaties. Eric Claus is zijn leven lang al gefascineerd door de figuren uit de Commedia dell'arte. Dit resulteerde in een reeks penningen waarin de verschillende persoonlijkheden gevangen zijn in een theatraal kader. De penningen zijn bedoeld om op een blokje te zetten zodat zij, naast en achter elkaar gerangschikt, verwijzen naar een theatervoorstelling. Het schilderij *Vrouweneiland* van Hendrik Nicolaas Werkman inspireerde Guus Hellegers tot het maken van een driedimensionale penning. De Rembrandtpenning van Geer Steyn is een fraaie benadering van de man die zo vaak door Piet Esser, Steyns leermeester, werd vereeuwigd (zie de Nederlandse FIDEM-inzending naar Boedapest). Elisabeth Varga maakte een boeiend portret van de dichter Constantijn Huygens in opdracht van de Vereniging voor Penningkunst. Een miniatuur beeldhouwwerkje ter ere van de Italiaanse architect C. Scarpa is van de hand van Niko de Wit. Vervolgens is er Bruno Ninabers penning op de glaskunstenaar Copier. Deze bestaat uit drie delen: een donkere glazen kogel verwijzend naar Copiers favoriete ontwerp voor de afsluiting van glazen karaffen en twee 'omhulsels' van lood, een van de basismaterialen voor de vervaardiging van glas. De regel 'I can't forget but don't remember what' van de zanger Leonard Cohen inspireerde Karel Goudsblom tenslotte tot het maken van een brutale penning, die verfrissend contrasteert met de Nederlandse penningtraditie. ■

Nogmaals Searle's Fidempenning

LUCIE NIJLAND

Waarom nogmaals aandacht voor de humorloze penning van de cartoonist Ronald Searle? Vanwege Karel Soudijn, die in zijn artikel in *De Beeldenaar* 5 (1994) 210 'Ter verdediging van Ronald Searle' theorieën ophangt aan deze penning. Die theorieën nodigen uit om weerlegd te worden.

Geer Steyn kritiseert de dikte alsook de vormgeving van Searle's Pisanellopenning in zijn artikel 'Brieven uit een andere wereld' in *De Beeldenaar* 3 (1994) 98. Steyn is van mening dat de dikte van een penning betekenis moet hebben en niet louter materiaal kan zijn. De vormgeving van Searle's penning noemt hij lolbroekerij.

Men kan zich afvragen: waarom kreeg juist Searle de opdracht voor de penning ter gelegenheid van de Fidem

Ronald Searle, Pisanellopenning Fidem 1992, brons, 70 mm; onder- en bovenaanzicht van de zijkant

1992? Misschien was het hem gegund vanwege zijn publieke bekendheid als cartoonist. De Nederlandse Munt n.v. (voorheen 's Rijks Munt) te Utrecht werft eveneens onder bekende ontwerpers van een andere discipline, zeker voor de exclusievere muntuitgiften. Vandaar dat Peter Struycken een vijftiggulden muntstuk heeft mogen ontwerpen. Ook hij kon niet heen om de vele vormbeperkingen die de Munt oplegt. Dat zijn er nogal wat, zoals: de soort en dikte van het metaal, de ronde stempelvorm en stapelrand, de grootte en het gewicht van de munt, de hoogte van het reliëf en de straffe beeltenis en tekst. Met al deze beperkingen is de vijftiggulden munt ontstaan die op de keerzijde de vier vorstinnen afbeeldt als slablaadjes.

Vergeleken met de opdracht aan Struycken heeft Searle in grote vrijheid een artistieke penning mogen ontwerpen. Door zijn gebrek aan plastisch en technisch inzicht heeft hij dit niet in zijn vormgeving weten te benutten. Zijn Pisanellopenning is het povere resultaat.

Steyn kritiseert in zijn hiervoor genoemd artikel ook de slagpenning van Lina Hodoroaba. Deze penning is ontworpen in speksteen. Het is onduidelijk waarom de desbetreffende penning een bepaalde dikte heeft, want door de uitvoering als slagpenning heeft de zijkant aan betekenis verloren.

Soudijn reageert in *De Beeldenaar* 5 (1994) op de kritiek van Steyn. Hij vindt dat Steyn met twee maten meet, want de penning van Searle is ook een slagpenning. Volgens Soudijn zou dit de reden moeten zijn dat de penning van Searle een betekenisloze zijkant wordt verweten. De aantijging van het met twee maten meten wordt niet verder uitgespit. Soudijn ontwijkt zodoende het vormgevingsaspect. Bij Steyn gaat het juist dáárom. De penning van Hodoroaba verloor aan betekenis door de zijkantafwerking van het geslagen brons. Searle heeft in zijn penningzijkant geen vormgeving weten na te streven. Zodoende kàn er geen betekenis van de zijkant verloren gaan, hetgeen bij de penning van Hodoroaba wel het geval is.

Vervolgens komt Soudijn met vernuftiger geschut: de wet van Weber, over het relatieve verschil in waarneming. Hij illustreert dit door het kwartje/dubbeltje verschil te vergelijken met het rijksdaalder/gulden verschil. Bij beide combinaties is dat vier millimeter. De laatste combinatie heeft relatief minder verschil vanwege de grotere maat. Daarom zijn deze munten moeilijker van elkaar te onderscheiden. Volgens de waarneming van Soudijn zou deze theorie op de dikte van Searle's penning toepasbaar zijn. De wet van Weber moet Soudijns sprookje ondersteunen, zijnde: 'hoe dikker de penning wordt, des te moeilijker is het reliëf waar te nemen,' en omgekeerd: hoe dunner de penning, hoe makkelijker we reliëf waarnemen.

Soudijn suggereert dat er raffinement schuilt achter de dikte van de geslagen penning van Searle. Deze dikte moet welhaast uitgekiend zijn door Searle en de Royal Mint, want, zo

Peter Struycken, 50 gulden, 1990, zilver, 38 mm; op de keerzijde vier vorstinnen afgebeeld als slablaadjes

schrijft Soudijn: 'die hadden er belang bij dat we niet al te gemakkelijk het reliëf kunnen waarnemen'. Soudijn laat weten dat daardoor de kromming in het portret minder makkelijk waargenomen wordt. Was dat maar waar! In de kromming van het portret zit nou net een heleboel gestuntel van Searle. De dikte ten spijt, in het modelé blijft duidelijk waarneembaar dat het gelaat middenin naar achteren en platgeduwd is geweest en daardoor vervormd. Dit is gebeurd zonder de consequenties te overzien of te begrijpen. Mede daardoor zijn er te hoge oren aangeplakt, meer op de wang dan achter de kaak. Het lijkt alsof Pisanello dronken in het Canal Grande drijft. Hij heeft een mombakkes opgelopen. De gelaatsbouw is niet gelijkend aan Pisanello's portret op een penning door een tijdgenoot.[1] Bovendien had Pisanello geen flaporen. Searle doet ze drijven.

Carla Klein heeft via deze 'drijfpenning' misschien wat idee-inspiratie opgedaan voor haar penning *The Sea-otter*. Vanuit hetzelfde gegeven: boven en onder de waterspiegel, heeft ze een heel wat betere penning weten te maken dan Searle. Kleins penning heeft evengoed een forse dikte en het neusje steekt heerlijk omhoog.

De knullige dikte van Searle's penning kan gediend hebben om de onvoorziene put in de keerzijde op te vangen, ontstaan doordat de halve Pisanello's op en in de ondergrond geduwd zijn. De soms bij slagpenningen gehanteerde volloopmethode, ter verkrijging van een gelijkmatiger fonddikte, kon hier niet toegepast worden. De rechterzijde van de hoed (op de keerzijde) zou dan ondergedompeld verdwijnen.

Op het eerste gezicht zou men verwachten dat de voor- en keerzijde van Searle's penning een logisch optisch verband hebben. Mis. Het nekje is aanmerkelijk hoger gesitueeerd

Lina Hodoroaba, jubileumpenning 125 jaar Huguenin, 1993, brons, geslagen, 60 mm; door de uitvoering als slagpenning heeft de zijkant aan betekenis verloren

Lina Hodoroaba, penning, 1993, speksteen, 55 mm; '... ook hier gaan de vormen van de voorzijde over de zijkant naar de keerzijde ...'

ten opzichte van het halsje. Het richtingsverschil in boordje en hoedrand is opvallend. Beide zijn vanuit een tegenstrijdige optiek verbeeld.

Er valt niets aardigs te melden over Searle's penning. Ook de Royal Mint heeft geen raad geweten met de dikte. Dit is zichtbaar aan de afwerking van de zijkant: duidelijke, grove slijpfacetten. Het ziet er niet naar uit dat Searle technische begeleiding heeft gehad, of begrepen.

Wat Soudijn betreft, die doet er goed aan te stoppen met zijn uitlatingen over motivaties waarvan hij vindt dat ze ten grondslag liggen aan onbegrepen en stuntelige vormoplossingen. Deze worden gewoon veroorzaakt door gebrek aan smaak, inzicht en techniekbeheersing. Het

Carla Klein, The sea-otter, 1993, brons, 78 mm; van opzij gezien vormt de rand van de penning de waterspiegel

gemak waarvan sommigen zich bedienen – waaronder ook penningmakers en hun technische uitvoerders – behoeft geen positieve aandacht.

De overbodige dikte van penningen verbeeldt een niemandsland – de neutrale zone tussen twee vijandige staten. Het is beter dit te beseffen dan kritiekloos de overbodige dikte van een penning te cultiveren en dat te verdedigen.

Andermans theorieën die Soudijn meent te moeten aandragen om de 'lelijke dikte van een afschuwelijke penning' op te waarderen kunnen beter achterwege blijven. Soudijns eigen theorieën maken dikke penningen op voorhand belachelijk vanwege het triest niveau van zijn verdediging van de 'dikte'. Dit moet gezien worden als een slechte ontwikkeling.

Tenslotte: als er een penning bestaat waar naast de gebrekkigheid in ontwerp en uitvoering, nergens een truc op toegepast is, dan is het de Pisanello-penning van Searle, vrees ik. ■

Portretpenning van Pisanello door een tijdgenoot; 15e eeuw, brons, 58,5 mm

NOOT

1 Tot circa 1970 werd gedacht dat deze penning een zelfportret van Pisanello was. Later werd hij toegeschreven aan Antonio Marescotti uit Ferrara. Recentelijk wordt hij beschouwd als een penning – midden vijftiende eeuw – uit Ferrara, waar vele penningmakers gevestigd waren (bron: Stephan K. Scher, ed. *The currency of fame: Portrait Medals of the Renaissance* New York 1994).

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN (middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 0343-452838

François Loriaux, de stichter van de Duitenmunt te Soerabaja

L.M.J. BOEGHEIM

Het einde van de in 1602 opgerichte Verenigde Oostindische Compagnie kwam in 1799 door de overname van haar schulden door de Bataafse Republiek. De teruggang van de VOC zette in de tweede helft van de achttiende eeuw in, de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784) versnelde de ondergang en de Franse bezetting van de Republiek der Verenigde Nederlanden in 1795 luidde het definitieve einde in.

Het einde van de VOC betekende tevens het einde van de aanmuntingen voor haar rekening door de provinciale munthuizen. Wel werden de aanmuntingen voortgezet voor rekening van de Bataafse Republiek (1795-1806) en onder het Koninkrijk Holland (1806-1810), maar de omvang hiervan was slechts gering, onder andere als gevolg van het continentaal stelsel. Door de inlijving van ons land bij het Franse Keizerrijk (1810-1813) en de daaruit voortvloeiende Engelse blokkade kwam de handel met Indië volledig stil te liggen.

Hierdoor kwam de geldvoorziening in Indië in het gedrang. Vooral de voorziening met duiten, de circulatiemunt bij uitstek onder de inheemse bevolking, veroorzaakte de nodige problemen. Men behielp zich met zogenaamde bonken vervaardigd uit een in 1799 uit Japan aangevoerde partij koper[1] en met noodmunten van een stuiver vervaardigd uit metaal van oude kanonnen vermengd met lood.[2]

Het aanbod van Loriaux

In november 1805 ontving het Gouvernement een aanbod van de genie-officier François Loriaux te Soerabaja om voor rekening van de Compagnie (sic) duiten te slaan. De benodigde gereedschappen zou hij voor eigen rekening aanschaffen.[3] Dit voorstel werd op 17 december 1805 door het Gouvernement- geaccepteerd onder voorwaarde dat Loriaux ten minste voor een bedrag van 60.000 rijksdaalders aan duiten zou leveren (24 miljoen stuks). Het aanbod kwam zeer gelegen, zoals ook blijkt uit het plakkaat van 15 november 1805, waarin is vermeld dat de oprichting van de Munt is toegestaan *om in het voortdurende gebrek aan duiten te voorzien en hierdoor weg te nemen de meenige inconvenienten daardoor, zedert men van de munt is verstoken geweest, ontstaan.*

Op 26 februari 1807 werd de muntinrichting in werking gesteld en verschenen de eerste duiten, echter met het jaartal 1806. Het betrof een duit met een eenvoudige tekening met op de voorzijde de landsnaam JAVA, daaronder 1806 en op de keerzijde het VOC-embleem, waarboven een sterretje was aangebracht.[4] De aanmuntingen werden van 1807 tot 1810 voortgezet.[5] Oplagen zijn er niet van bekend, maar volgens Moquette zouden er van het jaar 1806 24 stempels en van de jaren 1807-1810 respectievelijk 49, 92, 19 en 1 stempel zijn gevonden.[6]

De in Soerabaja uit koper vervaardigde duiten wogen circa 3,09 gram met een remedie van 4%. Per kattie (592,8 gram) werden circa 192 stuks geleverd. De koers was 4 duiten op 1 stuiver of 192 stuks op een rijksdaalder. Daendels wenste de duitenmakerij aan de Staat te trekken om alle voordeel daarvan aan den lande te bezorgen.

De Duitenmunt van Loriaux voldeed niet aan de verwachtingen van gouverneur-generaal Herman Willem Daendels (1808-1811) voor wat betreft de snelle aflevering van grote bedragen. Er werd tot 5 juli 1809 volgens De Bree voor een totaalbedrag van *f* 71.493,23 aan duiten vervaardigd.[7] Tot november 1808 was de Munt een particuliere onderneming van Loriaux. Toen bepaalde Daendels dat Johan Anthonie Zwekkert, die vanaf 1800 muntmeester in Batavia was geweest, met de leiding van de Duitenmunt te Soerabaja zou worden belast.[8] De aanmuntingen vonden nochtans plaats voor 's lands rekening. De duiten van 1808 zijn gedeeltelijk geslagen door Loriaux en gedeeltelijk op de Constructiewinkel, maar tot 1810 werden de stempels van Loriaux gebruikt. Vermoedelijk is de Munt in 1811 gesloten, maar niet voor 21 september.[9]

De drie typen duiten gemunt onder Loriaux, 1806-1808

De levensloop van Loriaux[10]

François Loriaux werd in 1763 geboren te Villers-la-Ville, in het arrondissement van Nivelle. Hij trad in 1782 in Nederlandse dienst en ging in 1793 tot de militaire dienst van Oost-Indië over in de rang van kapitein der genie. Hij was ingenieur, maar het is niet duidelijk of hij in Frankrijk of in Holland heeft gestudeerd. In Indië huwde hij een inheemse vrouw, die hem twee kinderen schonk. Toen hij in 1809 op bevel van Daendels de Munt te Soerabaja moest prijsgeven, werd hij volgens een op 7 januari 1809 te Batavia gedagtekend besluit aangesteld tot luitenant-kolonel ingenieur in dienst van Zijne Majesteit Lodewijk Napoleon, Koning van Holland.

Wellicht om gezondheidsredenen schijnt hij kort daarop pensioen te hebben aangevraagd, hetgeen hem bij beschikking van de Landvoogd van 21 januari 1810 werd toegekend *volgens het tarif van den 25e Mey 1808 voor zijnen rang bepaald.* Bij besluit van 25 april 1810 wordt gunstig beschikt op zijn verzoek *denzelven honorabel uit's Konings dienst te ontslaan met vrijheid om met de eerste voor hem convenabele scheepsgelegenheid naar Europa te vertrekken.* Ondanks deze besluiten heeft hij nog gediend onder gouverneur-generaal Jan Willem Janssens, die eerst op 16 mei 1811 als landvoogd optrad maar kort daarna het veld moest ruimen voor het Britse tussenbestuur. Waarschijnlijk heeft zijn langdurig uitstel van vertrek ofwel met de oorlogstoestand ofwel met de afwikkeling van de overname van de Duitenmunt te maken gehad.

Zeker is echter dat hij met vrouw en kinderen Java op een koopvaardijschip heeft verlaten. Dit schip werd door een Brits oorlogsschip prijsgemaakt en Loriaux werd gevangen genomen. Hij verloor hierbij zijn geld en goed en werd naar Engeland overgebracht. Nadat hij op erewoord had verklaard niet aan een oorlog tegen Engeland te zullen deelnemen, liet men hem vrij, waarop Loriaux zich naar Morlaix in Bretagne begaf, waar hij op 26 juni 1812 aankwam. In Frankrijk werd druk op hem uitgeoefend om in krijgsdienst te treden, doch hoewel Loriaux volstrekt zonder middelen van bestaan was, sloeg hij dit wegens het gegeven erewoord af. Na het herstel van de

Nederlandse onafhankelijkheid kwam hij op 19 april 1814 terug in ons land, waar hij zich te Brussel wilde vestigen.

Eenmaal in Nederland begon Loriaux met steun van goede getuigen te trachten eindelijk zijn pensioen uitbetaald te krijgen. Zijn vroegere commandant op Oost-Java, kolonel De Kock, gaf hem een schriftelijke aanbeveling en generaal Janssens deelde hem mede dat belanghebbende zich altijd op hem zou kunnen beroepen. Aldus gesteund, richtte Loriaux zich op 2 mei 1814 in een request tot de Souvereine Vorst.[11] Het request raaktte op het Departement van Oorlog zoek. Toen het terecht kwam op het Departement van Koophandel en Koloniën werd het afgewezen *omdat de administratie zich nog niet voldoende in orde bevond om het stuk te behandelen.*

Een tweede verzoek in juni 1814 had evenmin succes. Zijn derde request van 16 september 1815, waarin Loriaux naar generaal Janssens had verwezen, had, nadat hij maanden geduld had geoefend, in zoverre succes dat hem bij Koninklijk Besluit van 16 mei 1816 no 34 een pensioen van *f* 1200 's jaars werd toegekend, echter met de teleurstellende bepaling dat de regering te Batavia voor de uitkering had te zorgen. Met deze laatste bepaling werd in Nederland de zekerheid verkregen dat het pensioen ten laste kwam van de koloniale kas te Batavia. Zulks impliceerde echter voor Loriaux dat hij moest wachten op het zenden van geld door de Indische regering tenzij hij verkoos zelf naar Batavia te gaan.

Wachten bracht de kans op verhongering mee, zodat Loriaux besloot zich opnieuw tot de Koning te wenden, teneinde het pensioen in Nederland uitbetaald te krijgen, dan wel er tot een bezoldigde betrekking te worden benoemd. De departementschef van Koloniën gaf een afwijzend advies bij zijn rapport aan de Koning de dato 11 november 1816, no 400, waarop bij Koninklijk Besluit van 16 november no 107 afwijzend op het verzoekschrift van Loriaux werd gereageerd.

Belanghebbende, die blijkens alle gegevens werkelijk ten einde raad moet zijn geweest, had op 27 oktober 1816 een nieuw request ingediend, waarin hij letterlijk smeekte om genade van de Vorst. Aan het request was een attest van Jhr D.F. van Alphen, gewezen resident en hoofdadministrateur van Soerabaja, destijds lid van de Staten-Generaal toegevoegd, waaruit bleek dat requestrant jarenlang in het Gouvernement van Java's Oosthoek onder hem had gediend, steeds door trouw, integriteit en activiteit had uitgemunt en altijd het belang van het land en nooit het zijne op het oog had gehad, waardoor hij zich na 33 jaren trouwe dienst werkelijk in bekrompen omstandigheden bevond.

De Koning zond het nieuwe verzoekschrift op 12 december 1816 wederom aan de departementschef van Koloniën, maar tevens schreef staatssecretaris Falck op 16 januari 1817 aan Goldberg van mening te zijn dat Loriaux *wat hard* was behandeld, zodat hij op grond van de allerloffelijkste getuigenis van Van Alphen bevel gaf tot een meer genadig en zo mogelijk spoedig recht.

Goldberg, door een en ander vermurwd, gaf bij rapport van 20 januari 1817 no 487/28, de Koning het advies het pensioen dat met primo januari 1816 was ingegaan te doen uitbetalen, *bij wijze van voorschot, om uit Oost-Indische financiën te worden geremboursseerd, dan wel dat het zelfde pensioen bij alteratie van het voorsz. besluit door Uwe Majesteit bij nader besluit goedgunstig worde overgebragt op den staat der militaire pensioenen hier te Lande.*

Daar het eerste voorstel aanleiding zou kunnen zijn dat door andere koloniale officieren, die op dezelfde wijze waren gepensioneerd, ook een gelijke gunst zou worden gevraagd, was Goldberg van mening dat het laatste

voorstel de voorkeur verdiende. Hierop volgde het Koninklijk Besluit van 8 februari 1817 no 34 behelzende het besluit van de Koning het pensioen van Loriaux te doen uitbetalen ten laste van de *Onvoorziene uitgaven van Koophandel en Koloniën bij wijze van voorschot ten behoeve der Oost-Indische kas, met welke dezelve betaling zal moeten worden verrekend.* Loriaux was uit de zorgen. Het hem in januari 1810 toegezegde pensioen kreeg hij na ruim zeven jaar uitgekeerd. Men ziet hieruit dat het beginsel om geen Indische uitgaven in Nederland te doen, tenzij men er geld voor uit Indië had ontvangen, wel heel, heel streng werd opgenomen en dit reeds in 1817. ■

Met dank aan wijlen prof. dr P.W. Kasteleyn te Leiden voor het beschikbaar stellen van diverse gegevens, alsmede drs A.A.J. Scheffers, conservator van Het Nederlands Muntmuseum te Utrecht, voor de levering van de foto's en het gewaardeerde fundamentale commentaar op het concept.

NOTEN

1 C.SCHOLTEN *De munten van de Nederlandsche Gebiedsdelen Overzee 1601-1948* (Amsterdam 1951).

2 SCHOLTEN ibidem 75.

3 SCHOLTEN ibidem.

4 SCHOLTEN ibidem.

5 SCHOLTEN ibidem 79.

6 MOQUETTE De munten van Nederlandsch-Indië: De duiten, halve stuivers en stuivers te Soerabaja geslagen van 1806 tot september 1811 *Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- enVolkenkunde van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen* 13C (1908) 222-323.

7 L. DE BREE *Gedenkboek van de Javasche Bank 1828-1928* (Weltevreden z.j.) 90.

8 SCHOLTEN ibidem 78.

9 SCHOLTEN ibidem.

10 P.H. VAN DER KEMP Episodes uit de geschiedenis der aanmuntingen ten behoeve van Oost-Indië in 1802-1817: F. Loriaux, de stichter der Duitenmunt te Soerabaja *Bijdragen tot de Taal- Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië* 70 (1915) 248-259.

11 Prins Willem VI werd na zijn landing te Scheveningen op 30 november 1813 tot *Souvereinvorst* uitgeroepen en nam op 16 maart 1815 de koninklijke waardigheid aan.

Rietdijk
A° 1919

MUNTEN VERKOPEN?

BEL 070-3647831
VOOR EEN GRATIS TAXATIE!

Verkoop via onze grote internationale veilingen of à contant.

RIETDIJK SINDS 1919 HÈT ADRES!

NOORDEINDE 41 – 2514 FC DEN HAAG
TELEFOON 070-3647831 FAX 070-3632893

Muntmelange

DICK PURMER

Een restauratie met verrassingen

In Zwolle werd onlangs een oude 16e-eeuwse kast bij de restaurator gebracht voor een grondige onderhoudsbeurt. Bij de demontage van de kast kwamen zes kleine biljoenen (zilver van een zeer laag gehalte) muntjes te voorschijn. Alle stukken waren voorzien van een klop met het wapenschild van de stad Zwolle. Bij nader onderzoek bleek het hier te gaan om drieplakstukken, vijf van de samenwerkende drie steden Zwolle, Deventer en Kampen, en een van Zutphen. De oorspronkelijke eigenaars hadden kennelijk deze muntjes met een in de vijftiende eeuw geringe waarde niet gemist.

In 1993 heeft J.G. Stuurman een uitermate boeiend artikel geschreven over deze kleine muntjes, waarbij hij ook inging op de kloppen.[1] Stuurman geeft aan dat de drieplakken als fiduciair geld beschouwd dienen te worden. De drieplakken waren vooral populair bij de diverse munthuizen in Oost-Nederland en werden in grote getale vervaardigd. Als bescherming tegen een te groot aanbod van elders geslagen drieplakken werden de munten van de drie steden voorzien van een klop. De niet geklopte exemplaren waren in plaats van drie plakken, slechts twee plakken waard. Stuurman vermeldt onder andere een passage uit een raadsbesluit van 9 december 1582 van de stad Deventer, samen met Zwolle en Kampen verantwoordelijk voor de drie steden muntslag: *dat voirtan die vrembde nije drie placken, buyten deser drijen steden Deventer, Campen und Swolle gemuntet, nith hoeger untfangen offte uhtgegeven sullen worden.*

Het is duidelijk dat de vijf drie steden drieplakken uit de vondst geklopt zijn als beschermende maatregel voor de eigen bevolking. Een bijzonder geval vormt echter de drieplak van Zutphen. Vermoedelijk is dit muntje in Zwolle – ten onrechte – aangeboden als een drie steden drieplak, door de controle geslipt en van een Zwolse klop voorzien. Tot op heden was deze klop op een drieplak van Zutphen onbekend. Nog curieuzer is de keerzijde van de munt. Hierop is nog een klop aanwezig en wel die van Hasselt. De klop is overigens zo klein, dat hij met het blote oog nauwelijks te onderscheiden is. (Je vraagt je dan wel af wat de zin van deze klop is ...) De Hasseltse klop is duidelijk na de klop van Zwolle aangebracht. Gezien de vondstplaats in de Zwolse kast is het niet waarschijnlijk dat de munt na het

Drie steden, drieplak z.j. (1582-89), biljoen, met Zwolse klop; vondstexemplaar uit de kast, 2x vergroot

kloppen eerst in Zwolle in omloop is gebracht en na opnieuw geklopt te zijn, weer in Hasselt.

Bij vergelijking met de aanwezige munten met klop in de collectie van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, blijkt dat de vorm van de kloppen op de vondstmunten afwijkend is en dringt de vraag zich op of hier sprake is van een contemporaine vervalsing van de Zwolse klop. Bij gebrek aan vergelijkingsmateriaal en voorbeelden van de voorgeschreven klop in de raadsbesluiten en andere officiële documenten is een absolute uitspraak niet te doen. De afbeeldingen tonen twee munten uit de vondstpartij en een uit de collectie van het KPK. De verschillen in uitvoering tussen de klop op de vondstmunten en die van het KPK is duidelijk; de laatste ziet er veel verzorgder uit.

Al met al heeft de restauratie van de kast een interessante munt opgeleverd, met enerzijds een onbekende uitvoering van de klop van Zwolle op een Zutphense drieplak – hetgeen gezien de doelstelling van de klop hoogst ongebruikelijk is – en anderzijds met een op de keerzijde aangebrachte klop die is toe te schrijven aan Hasselt. Zowel de Zwolse klop op een Zutphense drieplak, als het aanbrengen van twee kloppen op een dergelijke

Drie steden, keerzijde drieplak z.j. (1582-89), biljoen, met Zwolse klop; exemplaar uit de collectie van het KPK, 2x vergroot

munt, was een tot op heden onbekend fenomeen. Indien het valse kloppen blijken te zijn, zou veel moeite zijn gedaan voor een relatief geringe opbrengst.

NOOT

1 J.G. STUURMAN Drieplakken en vierlingen *Jaarboek voor Munt- en Penning kunde* 80 (1993) 165-190.

Een 'echte' duit

C.G.J. PANNEKEET

Enkele maanden terug kwam ik in de gelegenheid om een voor mij zeer opmerkelijk muntje aan te schaffen dat gevonden is te Rotterdam. Het betreft hier een duit zonder jaartal die qua uitvoering zeer veel lijkt op de duiten van Kleef uit de periode 1692-1697. Het meest opmerkelijke is echter dat op dit exemplaar de Nederlandse tekst EEN DUIT is geplaatst. Op de keerzijde staan twee leeuwen afgebeeld die een wapenschild en een kroon vasthouden. In dit wapenschild is echter niet de karbonkel van Kleef afgebeeld maar een vage vertikale lijn met een punt. J.R. de Mey neemt in zijn werk *Le monnaye de cuivre d'Allemagne* (Numismatic pocket 44, 1986) deze munt bij Kleef op. J. Schulman beschrijft in het *Handboek Nederlandse munten van 1795-1965* (1966, nr 382bis) deze munt als een particulier stuk, geslagen in een onbekende munt in de Nederlanden. Als deze munt werkelijk uit Kleef afkomstig zou zijn dan zou deze zeker de tekst DVC CLIVIAE hebben gehad en het gebruikelijke Kleefs wapenschild met

Zutphen, drieplak z.j. (1582-83), biljoen, met Zwolse en Hasseltse klop; vondstexemplaar uit de kast, 2x vergroot

links:
EEN DUIT, onbekende munt, eind 17e eeuw, koper
rechts:
Duit, Kleef 1696, koper

de karbonkel hebben gedragen. Ik voel dan ook meer voor de beschrijving als particuliere slag van Schulman dan voor de toeschrijving van De Mey aan Kleef. Misschien is dit type duit het werk van een vervalser of hagemunt. Het te lichte gewicht van 1,2 gram in plaats van de voorgeschreven 2 gram, geeft al aan dat de vervaardiger er op uit was om winst te maken. Mogelijk is dit muntje ergens in het grensgebied met Kleef vervaardigd (Gelderland of Overijssel) waar men vertrouwd was met het Kleefse kleingeld. Het feit dat dit muntje een vondst uit Rotterdam is, bewijst dat zij ook in de andere delen van de Nederlanden in gebruik zijn geweest. Hoe het ook zij, dit interessante muntje is het enige stukje kleingeld dat met de waarde-aanduiding EEN DUIT er op vermeld, gecirculeerd heeft in de Nederlanden.

DICK PURMER

Een leuke ontdekking

Veilinghuizen die zich bezighouden met boedelveilingen hebben soms lotjes munten of penningen, die bij het verkavelen van een inboedel uit allerlei kistjes, doosjes en laden te voorschijn zijn gekomen. Meestal gaat het om 'grootmoeders sok'; zilveren rijksdaalders, guldens en kleinere denominaties uit de regeringsperioden van Wilhelmina en Juliana en munten uit bezochte vakantielanden, alle uit nostalgie bewaard.

Tijdens een kijkdag van een boedelveiling in Arnhem in juni 1995 werd mijn aandacht getrokken door een lotje dat naast het 'grootmoeders sok'-assortiment en een doosje met penningen, werd aangeboden. Een klein, groen, vooroorlogs schriftje met etiket in een ouderwets handschrift en spelling geschreven 'Gedenkpenningen van 1559-1656 (met uitlegging naar van Loon)', werd een verrassende ontdekking. De verzamelaar en samensteller van het aangeboden schriftje had 26 rekenpenningen van redelijke tot zeer goede kwaliteit verkregen en elke penning naar Van Loons *Beschryving der Nederlandsche Historipenningen* ('s-Gravenhage 1723-31) zo compleet mogelijk beschreven. De wijze van bewaren van de penningen heb ik nog nooit eerder gezien. Op iedere bladzijde wordt een rekenpenning beschreven naar voorstelling, de Latijnse omschriften en de Nederlandse vertalingen daarvan en daarbij de aanleiding voor het slaan van de penning. De stukken zijn bij de beschrijving opgeborgen in een klein zakje van linnen, geplakt op de bladzijde met de beschrijving, op het zakje is het jaartal in Romeinse cijfers geschreven. De penningen zijn in het schriftje beschreven in een chronologische volgorde, met twee uitzonderingen. Een penning van 1590 is opgenomen tussen de beschrijving van een stuk uit 1559 en een uit 1575. Het schriftje besluit met een rekenpenning van 1588, kennelijk een naderhand verworven exemplaar.

Het merendeel van de rekenpenningen, 22 stuks, is van Holland en geslagen in Dordrecht, daarnaast twee Zeeuwse geslagen in Middelburg, een Utrechtse en twee exemplaren van de Bourgondische Nederlanden geslagen in het munthuis van Antwerpen. Alle

stukken zijn van koper en algemeen voorkomend. De dateringen liggen tussen 1575 en 1598.

Het schriftje geeft een apart beeld van een verzamelaar in de jaren dertig, die met studie en een geheel eigen 'huisstijl' zijn collectie beschrijft en bewaart. Het plezier van het verzamelen blijkt uit de manier waarop het boekje is samengesteld; in een oogopslag is zowel de penning als de beschrijving daarvan voorhanden. De samensteller moet het werk van Van Loon goed gekend en gelezen hebben, gezien de nauwkeurige beschrijvingen.

Het schriftje is een klein historisch documentje en spreekt mij enorm aan. Het laat zien hoe men in het verleden zonder de personal computer, toch een leuke, gedocumenteerde verzameling kon opzetten. U raadt het al, ik heb het gekocht en het schriftje heeft een eervolle plaats gekregen in mijn verzameling. Een volledige kleurkopie van het schriftje is opgenomen in de collectie documentatie van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet in Leiden. ■

De kaft met etiket van het vooroorlogs schriftje met rekenpenningen

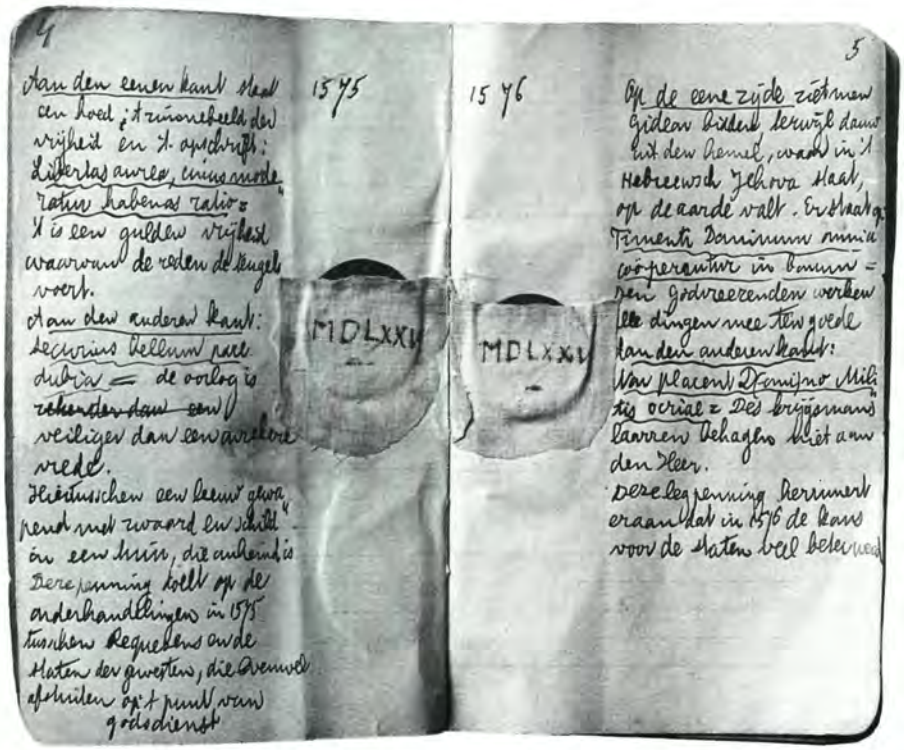

Twee bladzijden uit het schriftje met de rekenpenningen en de bijbehorende beschrijvingen

Penningnieuws

JANNES LIMPERG

Nieuw werk van medailleurs. Goed reproduceerbare foto's met gegevens – bij voorkeur niet meer dan 100 woorden – zenden aan J. Limperg, Bestevaerstraat 200, 1055 TS Amsterdam (020-6863063, bgg. 020-6126565). Gelieve tevens te vermelden of de foto's na gebruik beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag. Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere inlichtingen over de in deze rubriek besproken penningen tot de samensteller van de rubriek richten. Gaarne inzendingen voor plaatsing.

TONNY DRIJVERS-SCHUTTE

De Stad en Lander

Geslagen penning (30 mm) in brons, zilver en goud

Ter gelegenheid van het 400-jarig bestaan van de provincie Groningen, de zogeheten 'Reductie van Groningen'. Vz.: De samenvoeging van Stad en Ommelanden tot één gewest wordt hier gesymboliseerd. Het randschrift 'Stad en Lande' duidt de oorspronkelijke naam van de provincie Groningen aan. Kz.: Kopie van één van de zijden van een penning uit 1594 die speciaal ter gelegenheid van de Reductie van Groningen is geslagen. De zes afgebeelde wapens zijn de wapens van de zes gewesten die tezamen de Unie van Utrecht vormden, voordat in 1594 Groningen zich als laatste daarbij aansloot. Hiermee werd de basis gelegd voor de Nederlandse Staat in de huidige vorm. Randschrift 'Nexos favore numinis quis dissolvet' (Wie zal hen die door Gods gunst verknocht zijn ontbinden?).

Aletta Jacobs penning
Brons (60 mm)
Vz.: Vrouwenfiguur die stapt uit een gestileerde 'V' die staat voor Vastberaden Vechtend Voor Vrede en Vrouwenrechten, daarmee symboliserend de bevrijding van de vrouw en vrede, idealen waar Aletta Jacobs haar leven aan heeft gewijd.
Kz.: Naam van de vrouw naar wie de penning is genoemd: 'Dr Aletta Jacobs'. Daaronder het graveervlak met daarnaast de naam van de gemeente Hoogezand-Sappemeer, die deze penning aanbiedt samen met de tweejaarlijks uit te reiken Aletta Jacobs Prijs.

J. FRANKEN -WITHAGEN
Twee portretpenningen echtpaar Vissers-Spijker
Brons (100 mm)
(1) De heer Jan Vissers
Vz.: Zijn portret met het profiel naar links gewend.
Kz.: Een liggende en een opstaande vis in s-vorm met rechts enkele r-achtige golfjes, bedoeld als beeldtaal voor de naam Vissers. Langs de bovenrand de naam Jan Vissers.

(2) Mevrouw Gré Spijker
Vz.: Haar portret met het profiel naar rechts gewend en langs de rand haar naam.
Kz.: Centraal een monogram van hun beider voorletters met daarboven de namen van hun drie zonen: Eugène – Emile – Gilbert. Onderlangs de familienaam.

CARLA KLEIN
Kinderportretten
Gegoten brons (85 mm)
Vz.: Een driedubbel kinderportret, profiel naar rechts gewend. Omschrift: 'Liselot Joor Rosalien'.
Kz.: Een nest met drie jonge vogels. Omschrift van letters met lijnen aan elkaar verbonden: 'Wij zijn nog niet uitgevlogen'. De jonge vogels verbeelden de drie kinderen die nog onder de zorg van de ouders zijn. (Rechtsonder gesigneerd CK.)
Een tante van de kinderen heeft de penningopdracht gegeven. De kinderen zijn op de penning vier, zes en twaalf jaar oud. ■

Oproep
Merovingische munten

Over de vroegste muntslag in ons land is nog weinig bekend. Wanneer en in welke mate de Frankische muntateliers te Maastricht en Dorestat actief waren en wat de rol was van de Friezen in de produktie van gouden munten in de zesde en zevende eeuw weten we niet precies. In een poging meer duidelijkheid te verkrijgen, is naar aanleiding van de vondst Remmerden 1988 een onderzoek begonnen naar de circulatie en produktie van zogenoemde solidi en tremisses uit de Merovingische periode.

Het gebied waarover het onderzoek zich uitstrekt omvat Nederland, België, Luxemburg, Duitsland benoorden de rivieren Main en Nahe, Denemarken en Engeland. Een grondige inventarisatie van vondstmunten uit dit gebied is van belang om inzicht te krijgen in omvang en aard van het gebruik van muntgeld in de twee eeuwen rond 600. Naast Friese en Frankische goudstukken worden hier ook Byzantijnse, Ostrogothische, Visogothische, Bourgondische, Allemannische en Angelsaksische munten aangetroffen. Binnen genoemd gebied vond de muntproduktie voornamelijk plaats in nederzettingen gelegen langs de Maas (Dinant, Namen, Hoei, Maastricht) en aan of in de buurt van de Rijn (Mainz, Boppard, Gondorf, Andernach, Trier, Bonn, Keulen, Zülpich, Birten, Nijmegen, Tiel, Dorestat). Daarnaast was ook een aantal ongelokaliseerde ateliers in Groot-Friesland actief, waar onder andere het Dronrijp-type werd geslagen. Een deel van de grote groep anonieme, pseudo-imperiale tremisses (want met een Victoria naar Byzantijns voorbeeld) is waarschijnlijk ook aan de

ARENT POL

van boven naar beneden:
Franken?, anonieme tremissis 2e helft 6e eeuw, pseudo-imperiaal type
Friezen, anonieme tremissis 1e kwart 7e eeuw, zogenaamde Dronrijp-type
Franken, tremissis van Hoei, geslagen 2e kwart 7e eeuw door monetarius Bertoaldus
Franken, tremissis van Mainz, geslagen 2e kwart 7e eeuw door monetarius Garoaldus
Friezen? Franken?, tremissis midden 7e eeuw, Dorestat/ Madelinus-type

noordelijke rand van het Frankische rijk ontstaan en wordt daarom eveneens nader onderzocht.

Schriftelijke bronnen over het muntwezen in deze periode ontbreken volledig en daarom moet alle informatie uit de voorwerpen zelf en hun vondstcontexten komen. Voor dit laatste wordt bijvoorbeeld de oude en nieuwe literatuur doorgenomen en de bestaande documentatiesystemen doorgelicht. Het materiaalonderzoek omvat: vastlegging van technische details als massa, diameter, stempelstand en bewerkingen, non-destructieve gehaltebepaling via de soortelijk gewicht-methode, fotografering voor stempelstudie, notering van herkomstgegevens.

Alle in het bovengenoemde gebied gevonden of geslagen munten zijn van groot belang voor dit onderzoek. Hoe groter het beschikbare aantal munten van hetzelfde type of hetzelfde stempel, hoe groter de mogelijkheden zijn om betrouwbare uitspraken te doen. Bezitters van relevante munten worden daarom vriendelijk verzocht een en ander voor bestudering toegankelijk te maken door melding aan onderstaand adres. Ook verwijzingen naar stukken die 'verstopt' zitten in particuliere of kleine openbare verzamelingen zijn zeer welkom, evenals verwijzingen naar oude of weinig gebruikte literatuur, inclusief veilingcatalogi. Gaarne bericht aan: drs A. Pol, conservator middeleeuwse munten, Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Postbus 11028, 2301 EA Leiden; tel.: 071-5120748, fax: 071-5128678.

Gezocht

Bronzen penning van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, 1831, voor edelmoedige daden, op naam van Hendrik Boon. Reacties: W. Boon, 020-6438383.

Munthandel "Hekra"

L.H. Helderton

Molenstraat 25
4061 AB Ophemert
Tel. 0344 - 651392

INKOOP - VERKOOP - TAXATIE

Onze prijslijst van Munten en Penningen wordt u op aanvraag gratis toegezonden.

Lid Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

Boekbespreking

ROBERT TURFBOER (vertaling)
Contemporary Numismatics. Vertaling in het Engels van GERARD VAN LOON *Hedendaagse Penningkunde* 1732.
E.J. Brill, Leiden 1995. ISBN 90 04 104879, 24 x 34 cm., circa 280 blz., gebonden, in cassette. *f* 180.

Het boek *Hedendaagse Penningkunde* is een belangrijk numismatisch werk van Gerard van Loon. Het is echter minder bekend dan zijn vierdelige *Nederlandsche Historipenningen*. Tot het verschijnen van deze Engelse editie was het nog niet vertaald. Het boek is een handleiding voor medailleurs en verzamelaars van penningen. Het is nu nog interessant, niet alleen vanwege de prachtige gravures maar ook door de inhoud die een goede blik geeft op de numismatiek in de achttiende eeuw.

De nu uitgegeven vertaling is van de tweede, uitgebreide uitgave van 1732, ongewijzigd herdrukt in 1734. Het is geschreven in prettig leesbaar Engels, gemakkelijker lezend dan de veelal omslachtige formuleringen in het achttiende-eeuws Nederlands. De vertaler is er goed in geslaagd om nog iets van de oorspronkelijke stijl te bewaren. Ook in formaat, opmaak en lettertype lijkt het op het origineel. De afbeeldingen zijn duidelijk hoewel door digitalisering en door het 'harde' afdrukken veel van de charme en de scherpte van de oorspronkelijke gravures verloren is gegaan. Door de vertaler is een lijst van literatuur waar door Van Loon naar verwezen wordt, opgenomen. De index van *zinspreuken en opschriften* ontbreekt. Merkwaardig is dat de *Bladwijzer der Voornaamste Zaaken* in het Nederlands is, waarbij wel na elk Nederlands woord of zin een vertaling is gegeven. Hierdoor wordt het gebruik van de index door niet Nederlands sprekenden erg bemoeilijkt.

Robert Turfboer is te complimenteren met dit resultaat waardoor ook geïnteresseerden die de Nederlandse taal niet beheersen kennis kunnen maken met dit werk van Van Loon. ■

H.A. GROENENDIJK

Gay van der Meer, Dick Purmer en Hans de Koning in volle aandacht

Stichting Internationale Penningkunst, nieuwsbrief 1

1998: Penningkunst uit de gehele wereld in Nederland

CAROLINE VOIGTMANN

In september 1998 wordt in Nederland het 26e congres van de Federation Internationale de la Medaille (FIDEM) gehouden. De FIDEM is in 1937 opgericht door producenten, kunstenaars, museummedewerkers en verzamelaars, met als doel de penning als object van beeldende kunst te stimuleren. De federatie telt thans 586 leden in 33 landen.

Geregeld worden er congressen gehouden, telkens in een ander land: Hongarije (Nationaal Museum, Boedapest 1994), Groot-Brittannië (British Museum, Londen 1992), Finland (Museum voor Moderne Kunst, Helsinki 1989), Portugal (Gulbenkian Museum, Lissabon 1979). Het laatste Fidem-congres in Nederland vond 35 jaar geleden (1963) plaats in het Haags Gemeentemuseum. Een centraal onderdeel van elk congres is de tentoonstelling van recente penningen van kunstenaars uit de hele wereld.

Het centrale thema van het congres in Nederland is het begrip 'Beïnvloeding'. 1998 is een jaar om enerzijds terug te kijken naar wat de afgelopen eeuw gebracht heeft, en anderzijds om een voorspelling te doen over wat de toekomst zal brengen. Op het congres zelf zullen kunstenaars en conservatoren workshops geven over hun visie op de toekomstige penning als object van beeldende kunst: nieuwe benaderingen, nieuwe materialen, enzovoort. In de wetenschappelijke voordrachten zal het begrip 'beïnvloeding' het uitgangspunt vormen voor lezingen over de penningkunst vanaf de 15e eeuw.

Om het congres te verwezenlijken is in 1993 de Stichting Internationale Penningkunst (ST.I.P.) opgericht, waarin de Vereniging voor Penningkunst, Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet in Leiden en Het Nederlands Muntmuseum in Utrecht vertegenwoordigd zijn.

Het dagelijks bestuur van de ST.I.P. wordt gevormd door: dr L. Tilanus, voorzitter Vereniging voor Penningkunst, voorzitter; drs M. Scharloo, directeur Rijksmuseum Het Koninklijk Pennigkabinet, secretaris; drs A.A.J. Scheffers, conservator Het Nederlands Muntmuseum, penningmeester; en G. Steyn, beeldend kunstenaar, vice-gedelegeerde voor Nederland van de FIDEM.

Het is gebruikelijk dat het organiserende land bij wijze van visitekaartje een congrespenning uitgeeft. Hiervoor is in Nederland een wedstrijd uitgeschreven onder de hier werkende beeldende kunstenaars. De ST.I.P. hoopt daarmee hun belangstelling voor de penningkunst te vergroten evenals de kans op het verkrijgen van een verrassend en vernieuwend ontwerp.

Op dit moment is de prijsvraag in volle gang. In november 1995 heeft in twee landelijke dagbladen en in het BKR-nieuws een oproep gestaan, waarin beeldend kunstenaars uitgenodigd werden deel te nemen aan de penningprijsvraag. Hierop volgden ongeveer 250 reacties met het verzoek om informatie. De ST.I.P. had daartoe een speciale brochure samengesteld. Uiteindelijk hebben 47 kunstenaars naar aanleiding van de brochure werk ingestuurd, waarbij zij ook moesten motiveren waarom zij een penning wilden maken en hoe zij dachten met

het thema 'beïnvloeding' uit de voeten te kunnen.

Op 5 februari vond de eerste jurybijeenkomst plaats, waarin een eerste selectie werd gemaakt. De jury, bestaande uit prof. drs Jw. Schrofer (directeur Rijksakademie voor Beeldende Kunsten), drs M. Scharloo, dr B. Göbel (beeldend kunstenaar/docent, Halle, Duitsland), B. Strik (beeldend kunstenaar) en L. Teding van Berkhout (zilversmid), koos zes beeldend kunstenaars/ontwerpers uit die tot 12 april 1996 de gelegenheid krijgen een schetsontwerp te maken voor de Fidem-penning 1998.

In april zal de jury opnieuw bijeenkomen om de zes werkstukken te bespreken. Drie mensen zal vervolgens worden gevraagd een definitief ontwerp te maken voor de Fidem-penning.

De afronding van de prijsvraag vindt plaats in juni, wanneer de prijswinnaar bekend gemaakt wordt. De winnaar mag de Fidem-penning 1998 ontwerpen en krijgt een bedrag van *f* 7500. De tweede en derde prijswinnaar krijgen respectievelijk een prijs van *f* 5000 en *f* 3000.

Voor meer informatie: Stichting Internationale Penningkunst; secretariaat Rijksmuseum Het Koninklijk Pennigkabinet in Leiden (drs M. Scharloo en drs C. Voigtmann).

Coin House is gespecialiseerd in koninkrijksmunten, en provinciale munten
Als specialist op het gebied van verzamelaars-en beleggingsmunten, gaan wij er trots op U een uitmuntende kollektie te kunnen presenteren.

Heuvel 12 5101 TD Dongen
Telefoon 0162 31 21 69 Telefax 0162 31 86 62

Nieuws van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet

MARTINE STROO

Basisregistratieformulieren voor publiek beschikbaar

Al enkele jaren wordt in het Penningkabinet gewerkt aan een ambitieus project: de geautomatiseerde beschrijving van de complete collectie. Wegens het ontbreken van een professionele database voor numismatische voorwerpen, besloot het KPK al in een vroeg stadium zijn eigen registratieformulier te ontwikkelen. Dit project bleek in de praktijk onverwacht veel haken en ogen te hebben, die tot nogal wat vertraging hebben geleid. In de loop der tijd is echter een standaardformulier ontwikkeld dat inmiddels zo goed voldoet, dat de medewerkers de neerslag van hun werk nu ook graag voor het publiek beschikbaar willen stellen. Vanaf heden zijn twee publikaties te koop (*f* 5 per stuk, bij de bibliothecaris). Het *Moederformulier voor de beschrijving van munten, penningen en papiergeld* geeft een compleet overzicht van alle velden die de medewerkers hebben kunnen bedenken om een numismatisch voorwerp zo uitputtend mogelijk te beschrijven. De *Basisregistratie van numismatische voorwerpen* is een destillaat van het *Moederformulier*, dat kan dienen voor een minimale maar wel ondubbelzinnige vastlegging. Wie zelf zijn numismatische collectie wil automatiseren, zal ongetwijfeld nut hebben van deze twee publikaties, die hetzij als handleiding hetzij als checklist gebruikt kunnen worden. Wel moet worden opgemerkt dat het laatste woord over de ideale registratie nog steeds niet is gesproken.

Arent Pol met onderzoeksverlof

Dankzij een beurs van de Stichting Historische Wetenschappen kan drs Arent Pol, conservator, zich met ingang van 1 april 1996 ruim een jaar geheel wijden aan zijn promotie-onderzoek naar Merovingische munten (zie ook de oproep elders in dit nummer). Gedurende deze periode zullen zijn dagelijkse werkzaamheden worden overgenomen door drs Bouke van der Veen (determinaties en vondstmeldingen, met uitzondering van schatvondsten) en Christel Schollaardt (collectieraadpleging).

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 0546 561322 - FAX 31546561352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Munthandel Verschoor

1782. Dordrecht. Het oorlogsschip De Hercules te water gelaten, gebouwd door Jacobus Spaan, voor de Admiraliteit van de Maas, door J. van Baerll.

Postbus 5803
3290 AC Strijen

lid n.v.m.h.

tel. 078-6741719
fax 078-6744424

Tentoonstellingen

PIET ESSER
De eerste overzichtstentoonstelling van de 'vader' van de moderne Nederlandse penningkunst. V.P.S. Esser (1914) vestigde zijn naam met portretpenningen, waaronder zijn fameuze reeks Rembrandtportretten – meer dan zeshonderd in getal. Als hoogleraar beeldhouwen aan de Amsterdamse Rijksakademie was Esser een van de cruciale figuren onder de Nederlandse beeldhouwers van na de oorlog, een groep die sinds enkele jaren sterk in de belangstelling staat. De tentoonstelling is opgebouwd rond een aantal thema's, waarbinnen zowel beelden als penningen aan bod komen. Een heel persoonlijk deel van Essers werk bestaat uit penningen en portretten van zijn naaste familie. Sterk persoonlijk zijn de portretkoppen en penningen die Esser maakte van kunstenaars uit zijn naaste omgeving, hetzij van zijn collega's aan de Rijksakademie, hetzij van zijn buren in de 'kunstenaarskolonie' aan de Amsterdamse Zomerdijkstraat. Deze portretten zijn op eigen initiatief vervaardigd, waarbij vaak naast de gebeeldhouwde portretkop ook een penning bestaat. Voor het eerst zullen ook de intieme portretjes te zien zijn die Esser in de jaren zestig en zeventig van zijn Akademieleerlingen maakte tijdens de buitenstudie op Ameland. Ook komen aan de orde de vele opdrachten die Esser uitvoerde, zowel de penningen als het monumentale beeldhouwwerk. Bij de tentoonstelling verschijnt een uitgebreid en rijk geïllustreerd boek, met bijdragen van Piet Esser zelf, van Marloes Huiskamp (kunsthistorica), Marjan Scharloo (directeur Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet), Geer Steyn (beeldhouwer, leerling van Esser) en Jan Teeuwisse (hoofdconservator moderne kunst Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie). Van 1 juni tot en met 27 oktober in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-5120748); geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling Nederlandse munten vanaf de eerste muntslag in de Nederlanden tot heden, penningen, muntgereedschappen en gewichten in Het Nederlandse Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-2910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur. Zaterdag 8 juni, Dag van de Munt, geopend 10.00-17.00 uur.

POTTEN KIJKEN BIJ DE MUNT
Expositie van spaarpotten. Tot en met 15 juni in Het Nederlands Muntmuseum te Utrecht (zie hiervoor).

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Lid nederlandse vereniging
van munthandelaren

Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455
Fax. 040 - 2110845

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

VEILING

AUCTION
SALE

Coins and Medals

Twee maal per jaar Internationale ***Muntenveiling***

A.G. van der Dussen b.v.

- Munten, Penningen, Eretekenen en Numismatische Boeken
- Coins, Medals, Decorations and Numismatic Books
- Monnaies, Médailles, Décorations et Livres Numismatiques
- Münzen, Medaillen, Ehrenzeichen und Numismatische Literatur

Hondstraat 5, 6211 HW Maastricht, Nederland. Tel. (0)43.321.51.19 Fax. (0)43 32.16.014

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

UITGAVE STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat: Postbus 11028, 2301 EA Leiden, (tel 071-5120748, fax 071-5128678).

Bankrelaties:
Postbank 5761252
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam),
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen 2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar).

REDACTIE
N.L.M. Arkesteijn (015-2571630)
M.L.F. van der Beek (030-2910466)
J. van Geelen (hoofdredacteur, 0118-502220)
H.A. Groenendijk (071-5224532)
A.J. de Koning (072-5721643)
J. Limperg (020-6863063)
K.A. Soudijn (0162-431806)
B.J. van der Veen (070-3548031)

Redactiesecretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel. 071-5120748, fax 071-5128678).

ABONNEMENTEN
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar voor Nederland *f*45 (overige landen *f*70); losse nummers *f*10 (inclusief verzendkosten).
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie begrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

ADVERTENTIES
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

ADRESWIJZIGINGEN
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst worden verzocht hun adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder). De overige abonnees worden verzocht hun adreswijziging te zenden naar de uitgever.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Orientaliste, B - 3020 Winksele, België.

Meningen en feiten, zoals die door auteurs worden weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretaris: H.A. Groenendijk, 071-5224532
Secretariaat (opgave adreswijzigingen):
p/a De Nederlandsche Bank N.V., Postbus 98, 1000 AB Amsterdam,
(tel 020-5242274).

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen):
Mw. M. Kemper-Koel, Mollenburgseweg 60, 4205 HD Gorinchem, (tel. en fax 0183-626543).
Vanaf 1 juli: Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleewijk. Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Redactie (opgave adreswijzigingen):
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
(tel. 010-5914709).

Wat ons betreft hoeft geld níet te rollen

"Geld moet rollen" zegt men wel. Maar wat ons betreft kan het net zo goed blijven liggen. Internationale handelsbank HBU is van oudsher gespecialiseerd in munten en edele metalen als verzamel- of beleggingsobject. Collectioneurs, individuele beleggers en professionele handel vinden bij ons een fascinerende voorraad historische munten afkomstig uit de periode van het koninkrijk tot in de diepe middeleeuwen. Maar ook een onuitputtelijk assortiment gouden munten en baren goud, zilver en platina. Bij de handelsbank HBU, zelfstandige dochter van ABN AMRO, kunnen zij bovendien terecht voor deskundig advies omtrent alle overige bankzaken.

HBU

HOLLANDSCHE BANK-UNIE

ROTTERDAM 010 - 282 02 74

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Onze veiling catalogus op aanvraag

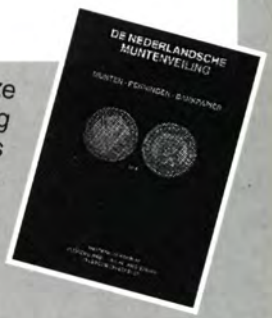

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies
Tel. 020 - 623 02 61
Fax 020 - 624 23 80

"voor klinkende munt"

NEDERLANDSCHE MUNTEN VEILING

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam-C. - Tel. 020-6230261 - Fax 6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam Beëdigd Makelaars en Taxateurs

DE BEELDENAAR

JULI/AUGUSTUS 1996, 20e JAARGANG NR. 4

Munten
Penningen
Papiergeld
Accessoires
Numismatische boeken

Taxaties
Verzekeringen

INKOOP – VERKOOP – VEILING

Bezoek uitsluitend op afspraak.

Laurens Schulman b.v.

Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ (0)35-6916632

DE BEELDENAAR 20 (1996) nr. 4

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

Redactioneel **154**

De Indische duiten 1816 S **155**
Marcel van der Beek over de duitenproduktie 1820-1822

De beeldhouwerspenningen van Elisabeth Varga **165**
Louk Tilanus over haar werk en de Huygenspenning

Onbekend maakt onbemind **173**
L. Boezelijn vervolgt zijn serie over munten van de Islam (25)

Een prestigieus penningproject **180**
Arnold Nieuwendam over 'een' penning van Lina Hodoroaba

Boekbesprekingen **182**

Nieuws van het KPK **187**

Verenigingsnieuws **189**

Tentoonstellingen **190**

keerzijde penning
voorplaat

Op de voorplaat: Voorzijde van een gouden beloningspenning verleend aan de schutterij van Amsterdam voor het bedwingen van het Aansprekersoproer in 1696, door Arondeaux. Vz. Neptunus op zeewagen bestraft de wind. Kz. IJsvogelnest op een kalme zee, in afsnede MDCXCVI met signatuur. vL. IV 161/221; goud 39 mm, 35 gram. Aangeboden door Munthandel Verschoor.

Redactioneel

JAN VAN GEELEN

De bescheiden omvang van dit zomernummer compenseert het uitbundige aantal pagina's van het januari-februarinummer.

Hans de Koning maakt op zijn verzoek met ingang van dit nummer geen deel meer uit van de redactie. Hij wil vrij zijn om in alle ontspannenheid te kunnen omgaan met zijn onherroepelijke betrokkenheid bij *De Beeldenaar*. Als scheidend oudste redactielid heeft Hans de Koning mij als jongste, aankomend redactielid begroet en ingewerkt, aardig, simpel en efficiënt, alsof het de gewoonste zaak van de wereld is. Dat was het niet, en daarom dankt de gehele redactie Hans de Koning voor alles wat hij gedurende vele jaren heeft gedaan. En, opportunistisch als wij zijn, zijn wij hem bij voorbaat erkentelijk voor alles wat hij nog voor *De Beeldenaar* zal gaan doen. Ik zal mijn best doen om op mijn manier in zijn voetspoor voort te gaan, enerzijds een onmogelijke zaak, anderzijds een geëffend pad met een lichtend voorbeeld.

In dit nummer veel wetenswaardigs over de Munt en zijn duiten, en een nieuwe aflevering over de munten van de islam, die ons door de 14e, 15e en 16e eeuw voert.

Voor wat betreft de penningen, aandacht voor Elisabeth Varga, naar aanleiding van de door haar gemaakte Verenigingspenning 1996, *Constantijn Huygens*; en voor penningmaakster Lina Hodoroaba.

Hartelijke felicitaties tenslotte voor mevrouw M. Kemper-Koel, bestuurslid van de Vereniging voor Penningkunst, die eind april in haar woonplaats Gorinchem voor haar vele verdiensten voor de Vereniging de versierselen ontving behorende bij haar benoeming tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau in de zesde graad. Wie haar kent weet dat haar verdiensten niet genoeg te waarderen zijn.

De Indische duiten 1816 S

MARCEL VAN DER BEEK

Na het staken van de aanmunting van Indische duiten bij de Amsterdamse fabrikant De Heus in augustus 1816, leefde bij 's Rijks Munt de verwachting dat het niet lang kon duren of een opdracht van de Minister van Koloniën zou volgen.[1] Toch zou men hier nog bijna vier jaar op moeten wachten. Deze jaren vormden een weinig produktieve periode voor het munthuis. De grote vraag naar dukaten, die in 1814 (deels) de oorzaak was geweest van het mislopen van de order voor de Indische duiten, was vanaf 1815 sterk teruggelopen. Aan de overige oude handelsmunten, ducatons en zilveren dukaten, bleek vrijwel geen behoefte meer te bestaan, en met de aanmaak van de muntsoorten volgens de wet van 1816 zou pas in de herfst van 1819 heel voorzichtig een begin worden gemaakt. Muntmeester en muntgezellen waren ontevreden en door beiden werden de inkomsten die een aanmunting van Indische duiten met zich mee zou brengen gezien als een welkome aanvulling op hun karige inkomsten.

Inmiddels was in het voorjaar van 1818 de Munt van Soerabaja op Java begonnen kopergeld te produceren naar het oude model met INDIAE BATAV., zoals dat ook nog door De Heus was gebruikt.[2] De Indische regering had voortdurend groot gebrek aan geldmiddelen en het in omloop brengen van grote hoeveelheden kopergeld was voor haar bijzonder aantrekkelijk. De capaciteit van het munthuis op Java was echter beperkt en men was als noodmaatregel reeds overgegaan tot het aanmaken van bonken van 2, 1 en ½ stuiver. Liever zou men echter grote hoeveelheden duiten uit Nederland aangevoerd krijgen.

Een nieuwe kans voor 's Rijks munt[3]

Het College van Raden en Generaalmeesters ontving op 18 november 1818 een schrijven van de Minister van Publiek Onderwijs, Nationale Nijverheid en Koloniën met de mededeling dat de Commissarissen Generaal over Nederlands Indië aandrongen op de toezending van hele en halve duiten vanuit Nederland. De Minister informeerde naar de mogelijkheid om deze bij 's Rijks Munt te laten aanmaken en naar de kosten hiervan.

De mogelijkheid tot zo'n aanmunting was, zo antwoordde het College, *aan geene bedenking onderhevig.* Men zou, *ter bevordering van het goed oogmerk van U.E. om den muntslag voor de Oost-Indische Bezittingen weder, als voorheen op 's Rijks Munt te doen plaats hebben,* gaarne meewerken en bood aan om het toezicht over de muntslag op zich te nemen.[4] Volgens muntmeester Y.D.C. Suermondt zou een produktie van 300 nieuwe Nederlandse Ponden (afgekort NP, de latere kilogram) per dag haalbaar zijn: omgerekend meer dan 100.000 stuks. Wat betreft de kostprijs was Suermondt bereid voor hele en halve duiten genoegen te nemen met hetzelfde muntloon dat onlangs was vastgesteld voor Nederlandse hele en halve centen, per NP respectievelijk 30 en 40 cent.[5] Dit leek redelijk, duiten waren immers lichter dan centen en per NP zouden nu, voor dezelfde prijs, meer muntstukken moeten worden geslagen. Meer onkosten zouden hier niet bijkomen: het loon voor de

muntgezellen was inbegrepen (per NP 10 cent voor hele en 20 cent voor halve duiten, gelijk aan hun loon voor hele en halve centen) en de kosten voor *vuur, licht, onderhoud en zakken* kwamen voor rekening van de muntmeester. Deze bedragen omvatten niet de levering van de muntplaatjes. Als Suermondt de gehele opdracht zou uitvoeren, inclusief de levering van plaatjes, zou dat *f* 1,13 respectievelijk *f* 1,18 per NP gaan kosten.

Nadat dit alles schriftelijk aan de Minister van Koloniën was overgebracht, verdween het onderwerp weer geruime tijd uit de notulen van het College. De reden zullen wij spoedig vernemen.

Het ultimatum[6]

Een jaar later, op 5 november 1819, mengt de Minister van Financiën zich in de zaak. Hij schrijft dat hij van zijn collega van Koloniën heeft vernomen, dat die van een aanmunting van duiten had moeten afzien door de hoge prijs die de muntmeester hiervoor had gevraagd. Suermondt wilde voor het munten van hele respectievelijk halve duiten *f* 30 en *f* 40 per 100 NP hebben. Omgerekend naar oude ponden (deze gewichtseenheden komen verderop nog ter sprake) was dit *f* 14,77 en *f* 19,69. De Heus had voor *f* 9 en *f* 13,50 gewerkt (*waarvoor dezelve gaarne wederom zoude willen munten!*) en de provinciale muntmeesters, in 1802 en 1803, voor *f* 9 en *f* 10. Een verdere grief van Koloniën was dat de muntmeester nog winst probeerde te halen uit de eventuele levering van muntplaatjes: deze waren bij anderen *f* 3,92 per 100 NP goedkoper te krijgen.

De Minister van Financiën zag overigens geen enkele reden waarom het muntloon voor de duiten gelijk zou moeten zijn aan dat voor centen. Als Suermondts vraagprijs meer overeenkomstig zou zijn aan hetgeen in het verleden was betaald, dan zou de Minister van Koloniën thans een aanzienlijke opdracht kunnen verlenen. De brief eindigde met een duidelijk ultimatum: de Minister wenste van muntmeester Suermondt een schriftelijke verklaring dat deze wel of niet tegen de prijzen van De Heus wilde werken en zo niet, verwachtte hij van Raden en Generaalmeesters een rapport over welke maatregelen van toezicht zouden moeten worden genomen bij een nieuwe duitenaanmunting door De Heus.

Het College, hiervan geschrokken, informeerde bij de muntmeester waarom deze meende dat het muntloon voor duiten en centen gelijk zou moeten zijn (iets waarvan zij een jaar daarvoor nog de redelijkheid had betuigd) en ook of hij thans bereid zou zijn de aanmunting te willen aannemen tegen de prijzen van De Heus. Suermondt bleek snel overgehaald. Zonder op de vragen in te gaan kwam hij direct met nieuwe prijzen en het College kon op 15 november de Minister van Financiën berichten dat de muntmeester gewezen op *het belang om den muntslag der Koperen geldspecien voor de Oost weder uitsluitend tot 's Rijks Munten als voorheen terug te brengen*, besloten had zijn prijzen te richten naar het muntloon dat voorheen door de VOC aan de muntmeesters was betaald. Hierbij werd opgemerkt dat dit loon bijzonder laag was geweest door de sterke concurrentie tussen de diverse muntmeesters en dat bovendien destijds een aantal kosten, zoals voor vuur, licht en olie, (deels) door de provincie werd vergoed.

Nu, zo merkte het College op, zal er geen enkel bezwaar meer bestaan tegen de beloofde aanzienlijke opdracht. Men was verheugd voor de muntgezellen, die door het gebrek aan werk *in waarlijk nijpende armoede* verkeerden,

Duit 1816 S

maar ook omdat zijzelf was ontkomen aan de in haar ogen onmogelijke opdracht om toezicht te houden op een aanmunting bij De Heus. De financiële toestand van de muntgezellen was intussen zo penibel geworden dat het College, ondanks de verbeterde vooruitzichten, in december 1819 een request bij de Koning indiende om hen een gratificatie van *f* 150 te verlenen.

De beeldenaar[7]

Eindelijk, op 26 februari 1820, kon Suermondt het College berichten dat hij door de Minister van Koloniën was belast met *de muntslag der koperen specien voor Z.M.'s Bezittingen in de Oost Indien*. Hij bedankte het College voor haar tussenkomst *daar ik zulks alleen verplicht ben aan de intercessie van UwHEdG*. Dit lijkt slechts hoffelijkheid want hijzelf had immers de opdracht mogelijk gemaakt door zijn vraagprijs drastisch te verlagen. De opdracht betrof enkel de muntslag, terwijl de koperen plaatjes in opdracht van het Ministerie van Koloniën elders vervaardigd en bij 's Rijks Munt afgeleverd werden. Gegevens over deze leverantie ontbreken in het archief van het College; dit was haar zaak ook niet.

Bij de opdracht waren enkele stempels van De Heus als model meegezonden.[8] Suermondt was echter van mening dat op de nieuwe munten het Rijkswapen behoorde te worden afgebeeld in plaats van het oude Generaliteitswapen. Dit had hij ook aan de Minister geschreven en daarbij voorgesteld om (slechts voorlopig) naar het oude model te zullen werken, totdat een nieuwe beeldenaar zou zijn vastgesteld. Op 2 maart 1820 berichtte de muntmeester het College dat de Minister hiermee accoord ging en verzocht hij om de stempelsnijders de vervaardiging van stempelmateriaal naar het oude model op te dragen.

Toen deed het College, met het doel om een inconsequentie in het muntbeeld te vermijden, een opmerkelijk voorstel dat in het verleden numismaten als Moquette en Van der Kemp op een dwaalspoor heeft gebracht. Op 7 maart 1820 schreef het aan de Minister van Koloniën dat het toegezonden stempelmodel, waarnaar de muntmeester voorlopig zijn duiten mocht aanmunten, niet zonder veranderingen kon worden aangenomen: *Om niet te spreken, dat het teeken van den Fabrikant de Heus, de letter H op de tegenzijde van den tot nu toe gebruikten stempel gevonden wordende, op den nieuwen stempel zal behooren achtergehouden te worden, en door een teken van den Muntmeester Suermondt, ter eventueele verantwoording van elks muntslag, zal dienen vervangen te worden, meriteert het onzer bedenkens eene bijzondere consideratie dat het wapen van het Rijk, daar toch de Duiten nu het Jaargetal 1820 zouden moeten dragen, niet wel voeglijk anders zal kunnen zijn, dan dat, hetwelk, als bij de wet bepaald zijnde, algemeen is ingevoerd, en op alle andere Geldspecien van het Rijk moet worden geplaatst.*

De minister antwoordde op 16 maart dat hij instemde met de gedachte dat geen munten met jaartal 1820 gemaakt konden worden met een ander wapen dat het nieuw ingevoerde Rijkswapen, maar dat hij om tijd te winnen Suermondt had toegestaan om voorlopig naar het oude model te munten. Het lijkt erop dat de Minister enkel uitlegde, waarom voorlopig toch het oude wapen met het nieuwe jaartal zou worden gecombineerd; het College vatte de instemming van de Minister met haar zienswijze echter anders op: de stempels die 's Rijks stempelsnijders op last van het College hebben vervaardigd, toonden naast het oude wapen ook een oud jaartal en wel 1816. Als teken van muntmeester Suermondt werd de letter S gebruikt.

Halve duit 1816 S

Het Rijkswapen van 1815 met horizontale blokken in het veld.

Het jaartal 1816 zal zijn gekozen omdat dit het laatste jaartal was dat nog in overeenstemming kon zijn met het ontbreken van het nieuwe rijkswapen. Dit behoeft enige verduidelijking, want algemeen wordt als datum van invoering van het nieuwe Rijkswapen 24 augustus 1815 aangenomen.[9] Met dit wapen was het College ook wel in oktober 1815 bekend gemaakt, maar in september 1816 zou het een afdruk van een *verbeterd model van 's Rijks wapen* toegezonden krijgen, zoals vastgesteld bij Koninklijk Besluit van 24 juni van dat jaar, met de mededeling dat dit wapen op de muntstempels moest worden gebezigd.[10] Bij nadere beschouwing van het eerst toegezonden model blijkt dat het Rijkswapen van 1815 horizontale blokken in het veld bezat.

De muntslag[11]

De aanmunting leverde aanvankelijk enkele problemen op. Op 11 april 1820, waarschijnlijk de eerste produktiedag, uitte Inspecteur Essayeur Generaal W.A.A. Poelman, aanwezig in het munthuis, ernstige bedenkingen over de kwaliteit van de zojuist vervaardigde muntstukken. Hij verzocht de voorzitter van het College om diens oordeel en ook deze verscheen op de Munt. Beide heren sloegen een tijdlang de arbeid van de munters gade, inspecteerden de mandjes met de juist geslagen duiten en haalden hieruit een aantal muntstukken die *naar hun oordeel, behoudens de eer van eene 's Rijks Munt niet konden goedgekeurd, noch van de Munt behoorden afgeleverd te worden.* De munters gaven de schuld aan de slechte kwaliteit van de hun geleverde muntplaatjes. Suermondt bleek afwezig, waarop Poelman *als bij absentie van den Muntmeester Suermondt uit diens naam de directie voerende* gelastte om het munten te stoppen en verbood de reeds geslagen duiten op te leveren.

Suermondt werd ontboden en het bleek dat deze *geene de minste bedenking maakte om zelfs te erkennen dat de voorgemelde aan hem getoonde duiten allezints slegt en geenzints in dien staat waren, zoo als men die van eene 's Lands*

	DUITEN		HALVE DUITEN	
	NP	aantal	NP	aantal
1820				
mei	16.561	5.500.000	–	–
jun	14.765	4.920.000	–	–
jul	7.259	2.419.000	1.574	1.050.000
aug	6.398	2.132.000	1.378	918.400
sep	13.780	4.592.000	2.460	1.640.000
okt	13.288	4.428.000	1.328	885.000
nov	8.366	2.788.000	836	557.600
dec	6.152	2.050.000	689	459.200
totaal	**86.569**	**28.837.600**	**8.265**	**5.510.400**
1821				
jan	–	–	–	–
feb	–	–	–	–
mrt	21.655	7.216.000	2.953	1.968.000
apr	11.500	3.832.025	1.500	999.000
mei	13.000	4.331.854	1.350	899.700
jun	25.000	8.330.489	2.300	1.532.800
jul	15.000	4.998.200	1.250	833.000
aug	14.000	4.665.000	1.400	933.000
sep	5.250	1.749.400	12.750	8.497.000
okt	–	–	8.250	5.498.000
nov	–	–	2.400	1.599.400
dec	–	–	–	–
totaal	**105.405**	**35.123.138**	**34.153**	**22.760.898**
1822				
jan	1.775	591.000	1.700	1.133.000
feb	–	–	–	–
mrt	–	–	–	–
apr	621	413.000	–	–
totaal	**2.396**	**1.004.800**	**1.700**	**1.133.000**
Totaal	**193.449**	**64.552.203**	**43.039**	**28.685.156**

Gewicht en aantal van de opgeleverde duiten 1816 S per maand.

Munt met reden zoude moeten verwagten. Ook hij gaf de schuld aan enkele partijen vuile en *door eene langdurige ligging in de tonnen met koperroest aangeslagen* muntplaatjes, waarvan een deel bovendien slecht gewalst was. Hij verzekerde het College echter dat deze duiten niet door Koloniën afgewezen zouden worden. Verder was hem reeds toegezegd dat zulke slechte plaatjes niet nogmaals zouden worden geleverd.

Het College hield vol dat een dergelijk produkt schadelijk was voor de naam van het munthuis, haar werknemers en ook voor de muntmeester. *Voor de eer van eenen Rijks Munt in*

't Generaal, en uit eenen belangstelling in den bloei en welvaart van die van Utrecht in 't bijzonder werd Suermondt verboden partijen duiten op te leveren waarin zich slechte exemplaren bevonden. De waardijn van de Munt werd opgedragen om bij zijn dagelijkse inspectie van de muntwerkzaamheden speciaal op de duitenaanmuntingen te letten en bovendien, vóór de oplevering van elke partij duiten, iedere zak met muntstukken open te maken, de inhoud te inspecteren en het College hiervan rapport te doen. Zijn eerste rapport hierover, gedateerd 18 mei 1820, vermeldt dat hij bij de eerste partij duiten die klaar was voor oplevering (groot driehonderd zakken van elk vijftig pond, volgens opgave van de smidmeester) zeven zakken vond waarin zich slechte duiten bevonden. De gehele inhoud van deze zakken werd op last van het College ontmunt. Nog drie keer zou de waardijn de op te leveren partijen duiten inspecteren, op 25 juni, 18 juli en 18 augustus, waarbij telkens de gehele partij in orde werd bevonden. Hierna bleven verdere rapporten achterwege zodat men mag aannemen dat het probleem van de slechte muntplaatjes van voorbijgaande aard is geweest.

De opleveringen[12]

Met een oplevering wordt de overdracht van een partij muntstukken door de munters bedoeld, die plaats had in het kantoor van de muntmeester, in aanwezigheid van de waardijn en de smidmeester (de provoost van de muntgezellen). Van het totaal van de opgeleverde munten werd maandelijks door de waardijn een rapport aan het College gezonden. Het College gaf deze cijfers weer maandelijks door aan de Koning. De muntslag van de Indische duiten was begonnen in april 1820 en de eerste oplevering werd in mei door de waardijn opgetekend. De hoeveelheden werden hierbij steeds opgegeven in Nederlandse Ponden (NP), waarbij een enkele maal het equivalent in oude ponden werd vermeld. Hieraan werd toegevoegd hoeveel muntstukken deze hoeveelheid (theoretisch) ongeveer bevatte. De opleveringen van halve duiten begonnen pas in juli 1820.

Een en ander speelde juist in de periode dat in Nederland de nieuwe massa-eenheid Nederlands Pond algemeen werd ingevoerd en ook de metalen gewichten die op deze eenheid gebaseerd waren. Eind 1819 was vastgesteld hoe de overgang van de oude naar de nieuwe eenheden en gewichten zich zou voltrekken.[13] Het tijdvak waarbinnen men zich van nieuwe gewichten diende te hebben voorzien, eindigde op 1 januari 1821.[14] Het gebruik ervan werd vanaf dezelfde datum verplicht gesteld.[15] Deze regels werden over het algemeen slecht nageleefd, wat er toe leidde om eind 1822 het gebruik van de oude gewichten nogmaals te verbieden en controlemaatregelen in te stellen.[16] De waardijnsrapporten over de duiten illustreren fraai tot welke datum de oude gewichten bij 's Rijks Munt in gebruik bleven. Het rapport over mei 1820 gaf de opgeleverde hoeveelheid duiten op in zowel oude als nieuwe eenheden: het meldt dat 16.561 NP aan Indische duiten was opgeleverd ofwel *33.650 gewoone ponden.* Het oude pond was dus het Hollandse Pond Trooisch van twee Hollandse Marken Trooisch, ofwel 492,168 gram. Het valt op dat in de eerste serie rapporten de aantallen Nederlandse Ponden nooit een rond getal vormden. Rekent men

Ponsoen voorzijde stempel van de duit 1816 S (collectie Het Nederlands Muntmuseum)

echter om naar oude ponden, dan blijkt de uitkomst steeds vlakbij een veelvoud van 50 pond te liggen. Deze gewichtseenheid was uit het verslag over de afgekeurde partij duiten al bekend als de inhoud van een zak duiten. Klaarblijkelijk werden de zakken duiten tegen een gewicht van 50 oude ponden afgewogen en werd het totaalgewicht in het rapprt omgerekend naar NP, waarbij werd afgerond op gehele NP's. Dit gaat door tot en met maart 1821: ook bij 's Rijks Munt is dus nog, zij het slechts enkele maanden, na 1 januari 1821 met de oude gewichten gewerkt. Vanaf april 1821 zijn de opgeleverde partijen steeds veelvouden van 25 NP. Het ligt voor de hand dat de zakken nu werden gewogen tegen een gewicht van 25 NP, wat ongeveer evenveel woog als dat van 50 oude ponden. Dit vormde tevens een zeer aanvaardbaar gewicht om een draagbare zak munten te verkrijgen.

Verder blijkt uit de rapporten dat als gewicht voor de duiten 167 stuks per oud pond werd gerekend. Men was dus sedert de muntslag bij De Heus, waar de duiten nog 160 per pond moesten wegen, bij Koloniën iets zuiniger geworden.

Ondertussen maakte men geen haast met het vaststellen van een definitieve beeldenaar voor de Indische duiten. Wel was halverwege 1821 een halve stuiver van een nieuw model naast de hele en halve duiten in produktie genomen.[17] De opleveringen van de duiten 1816 S liepen, afgezien van een onderbreking (in opdracht van het Ministerie van Koloniën) in de maanden januari en februari 1821, continu door tot in september en november 1821, voor de hele respectievelijk de halve duiten. In het jaar daarop werd van beide denominaties nog slechts een kleine partij (uit een restant muntplaatjes?) opgeleverd in januari respectievelijk april.[18] In mei 1822 werd eindelijk het definitieve uiterlijk met rijkswapen voor de duiten vastgesteld[19] en een maand later zouden de eerste opleveringen van dit nieuwe type beginnen.

Het karakter van de opdracht

Er zijn duidelijke verschillen aan te wijzen tussen de gang van zaken bij Suermondts aanmuntingen van het Indische kopergeld enerzijds, en van de Nederlandse muntsoorten zoals vastgesteld bij de Muntwet van 1816 anderzijds. Zo was bij de Indische duiten het al dan niet verlenen van een order en de hoogte van de beloning een punt van onderhandeling tussen de fabrikanten (De Heus, Suermondt) en de Minister van Koloniën. In het geval van Suermondt werden deze onderhandelingen door de muntmeester zelf gevoerd en niet door het College. Raden en Generaalmeesters werden slechts bij de zaak betrokken als intermediair van de Minister van Financiën; toen het College later de Minister van Koloniën adviseerde over het uiterlijk van de munten, deed zij dat op eigen initiatief. Het was weer Suermondt die in januari 1820 het College op de hoogte moest brengen dat hij de opdracht had gekregen. Hij en aanvankelijk niet het College correspondeerde met de Minister over het uiterlijk van de duiten, en hij was het ook die het College verzocht om de stempelsnijders de vervaardiging van de stempels op te dragen. Het College heeft dan wel toezicht over de muntslag gehouden, maar slechts nadat zij dit zelf aan de Minister had aangeboden. Bij de produktie van de Nederlandse munten behoorde zulk toezicht tot haar normale taak.

De oorzaak van dit alles ligt in het feit dat een dergelijke aanmunting niet tot de officiële werkzaamheden van de muntmeester behoorde. Hij was alleen aangesteld om leiding te geven aan de produktie van munten zoals die in de Nederlandse Wet voorkwamen. Enkel voor die aanmuntingen was een vast muntloon voorgeschreven en lag het

toezicht automatisch bij het College. Alle andere opdrachten vielen buiten beider instructies. In het geval van het Indische kopergeld handelde Suermondt dan ook niet als 's Rijks Muntmeester, maar als een particulier ondernemer die 'bijkluste' naast zijn officiële taken. In die rol verkeerde hij in een soortgelijke positie als zijn concurrent De Heus.

Het feit dat de gang van zaken bij de koloniale guldens van 1821 duidelijk anders verliep, en wel op eenzelfde wijze als bij de Nederlandse munten volgens de Muntwet van 1816, laat nog eens zien dat deze guldens volkomen werden gezien als Nederlandse guldens, maar dan bestemd voor uitvoer.[20]

Illustratief voor de status van de aanmunting is verder de zaak Godon.[21] Alexandre P. Godon was in 1808 met De Salneuve en diens muntschroeven naar Utrecht gekomen, daar gaan wonen en bij het munthuis in dienst genomen als mecaniciën belast met het onderhoud van de muntinstrumenten. Zijn beloning bestond toen uit een bedrag jaarlijks en een aandeel als muntgezel. In 1821 klaagde Godon bij het College dat hij al enige tijd dit aandeel als muntgezel over het werkloon voor de Indische duiten niet had ontvangen. Het blijkt dat de muntgezellen Godon bij de Indische aanmunting een aandeel in hun muntloon hadden aangeboden als hij in zijn tussenuren het draaien van de duitenstempels zou verzorgen, waarin hij echter in gebreke was gebleven. De ruzie zou in der minne worden geschikt maar de correspondentie erover laat heel duidelijk zien dat de aanmunting op een geheel andere basis plaatsvond dan die van Nederlandse munten. Zo schrijft de muntmeester in zijn uitleg van het gebeurde aan het College onder andere *dat Godon geen regt heeft op eenig aandeel in de winst die de Gezellen hebben door hunne werkzaamheden van de O.I. duiten, als zijnde dat werk eene particuliere aanneming van mij met het Ministerie van Koloniën, waartoe mij door het Gouvernement het gebruik van 's Rijks Instrumenten wordt toegestaan, er wordt ook in mijne Instructie niets gemeld van deeze specie, noch van het Loon* [dat] *ik verplicht ben aan de Gezellen te betalen.*

En verder: *de stempels worden ook niet door de Administratie der Munt geleverd, indien het echter eene gewone werkzaamheid was, zoude ik aanspraak kunnen maken op de voldoening mijner Instructie, waarbij bepaald wordt* [dat] *de stempels niet voor mijne Rekening zijn.*

De VOC-duit 1790 uit 1817

Gezien dit artikel en het eerder gepubliceerde "'s Rijks Munt en de aanmuntingen door De Heus', die samen een volledig verslag vormen van hetgeen het archief van het College te melden heeft over de muntslag van Indische duiten van 1814 tot in 1821,[22] zal het duidelijk zijn dat in 1817 geen VOC-duiten met het jaartal 1790 bij 's Rijks Munt zijn geslagen. Deze misvatting is afkomstig van Besier, die aanmaak van dergelijke duiten voorzien van het muntmeesterteken 'gebakerd kindje' wenste te plaatsen in de korte periode dat Suermondt dit teken op de Nederlandse munten in gebruik had.[23] Hij baseerde zich op de notulen van de vergadering van het College van 12 mei 1817 nummer 406. Scholten merkte al op dat deze notulen enkel handelen over de vraag of Indische duiten ook aan een particuliere firma zouden mogen worden geleverd, maar dat uit de notulen niet blijkt dat dit werkelijk gebeurd is, *doch ook niet het tegendeel.*[24] Hij voegde hieraan toe dat men over deze zaak verder niets hoort. De notulen hebben echter wel degelijk een vervolg en wel in 1819, als een nieuw College van Raden en Generaalmeesters wordt geïnstalleerd. Enkele onafgehandelde oude zaken worden dan geseponeerd; hieronder ook de vraag over de levering van Indische duiten aan

particulieren uit 1817.[25] Dit geeft al aan dat het College zich nooit over deze zaak heeft uitgesproken en een dergelijke levering aan particulieren dus niet kan hebben plaatsgevonden. Ook schrijft Scholten dat als de muntmeester deze duiten voor eigen rekening had geslagen, dit buiten de archieven zou kunnen zijn gebleven. Dit is niet correct. Het was de muntmeester verboden om welke muntstukken dan ook te vervaardigen zonder de uitdrukkelijke toestemming van het College, en aan deze voorwaarde is ook altijd voldaan. Bovendien, zoals gezegd was de aanmaak van de Indische duiten 1816 S eveneens een particuliere onderneming van de muntmeester, terwijl deze pagina's tonen welk een papierwerk deze zaak niettemin heeft achtergelaten. In de periode rond 1817 zwijgt het archief van het College totaal over een duitenproduktie.

De eerste VOC-duiten 1790 van 's Rijks Munt werden vervaardigd in 1827. Uit de gehele discussie die toen werd gevoerd, zoals over het uiterlijk (welk wapen, welk jaartal), blijkt heel duidelijk dat het een type betreft dat niet eerder in produktie was geweest. Tenslotte kan nog worden aangevoerd dat in de periode voor 1820 meermalen (met spijt) staat vermeld dat men nog steeds geen opdrachten voor Indische muntstukken heeft gekregen. Als voorbeeld moge dienen een citaat uit een briefwisseling, handelend over muntapparatuur die in 1815 was aangeschaft omdat zij onder meer bruikbaar zou kunnen zijn bij de produktie van Indische duiten. Deze apparatuur werd in 1818 weer verkocht, onder andere omdat *'s Rijks Munt voor de O.I. Koloniën geene de minste werkzaamheid* [...] *had gehad.*[26]

Samenvattend kan worden gezegd, dat de produktie van Indische duiten bij 's Rijks Munt pas in 1820 een aanvang kon nemen, nadat muntmeester Suermondt door de Minister van Financiën was gedwongen zijn vraagprijs hiervoor aanzienlijk te verlagen. De Indische duiten waren een produkt van de muntmeester als particulier ondernemer, in opdracht van het Ministerie van Koloniën. Het voorlopige uiterlijk van de munten werd beïnvloed door een initiatief van Raden en Generaalmeesters en de keuze van het jaartal hing hierbij samen met een verandering in het Nederlands rijkswapen in 1816. Met dit uiterlijk werden de Indische hele en halve duiten opgeleverd tussen april 1820 en april 1822.

Dit is een publikatie in het kader van de werkgroep Nederlands Indië. Met dank aan A.A.J. Scheffers en J. Stuurman.

NOTEN

1 M.L.F. VAN DER BEEK 's Rijks Munt en de aanmuntingen door De Heus *De Beeldenaar* 19 (1995) 357-366.

2 SCHOLTEN *De munten van de Nederlandsche Gebiedsdelen Overzee* (Amsterdam 1951) 94-98.

3 Archief van het College van Raden en Generaalmeesters, Het Nederlands Muntmuseum, Utrecht; Notulen 1818/819, 829 en 852, met bijbehorende ingekomen en uitgegane stukken.

4 Met de term *'s Rijks Munt* werd elk officieel munthuis vanaf 1806 aangeduid, zowel de nog actieve voormalige provinciale Munten als de latere Rijksmunten van Utrecht en Brussel.

5 Vastgesteld bij de Ampliatie Muntmeestersinstructie, KB van 22 mei 1818 no 89.

6 Notulen 1819/406, 423, 439 en 505.

7 Notulen 1820/216, 225, 239 en 276.

8 De stempels zijn op last van het College *ter seculatie geseponeerd*, zijn sedertdien in de stempelcollectie van 's Rijks Munt bewaard gebleven en bevinden zich thans in de verzameling van Het Nederlands Muntmuseum. Een exemplaar hiervan werd afgebeeld in *De Beeldenaar* 19 (1995) 363.

9 H. DE VRIES *Wapens van de Nederlanden* (Amsterdam 1995) 46.

10 Notulen 815/258 en 1816/582.

11 Notulen 1820/374, 419, 444, 613 en 716.

12 Notulen, maandelijkse rapporten van de waardijn, 1820/466 en volgende.

13 KB van 18 december 1819 Stbl. 58.

14 Datum vastgesteld bij KB van 8 november 1820 Stbl. 24.

15 KB van 8 november 1820 Stbl. 24.

16 KB van 18 december 1822 Stbl. 52.

17 SCHOLTEN nummer 636.

18 Deze oplevering kan ook nog een restant aan reeds vroeger gemunte duiten betreffen, zodat een aanmunting in 1822 niet geheel zeker is.

19 KB van 3 mei 1822 no 78.

20 M.L.F. VAN DER BEEK De koloniale gulden van 1821 *De Beeldenaar* 19 (1995) 461-66.

21 Notulen 1821/306, 320 en 428.

22 Enkel stukken betreffende voor deze muntslag bedoelde apparatuur zijn niet behandeld.

23 L.W.A. BESIER Catalogus der gouden, zilveren en koperen specien van Europeeschen oorsprong voor Nederlandsch Indië geslagen *Vijf en dertigste Verslag van het Munt-College, over 1885* (1886) 75 (bijlage).

24 C. SCHOLTEN *De munten van de Nederlandsche Gebiedsdelen Overzee* (Amsterdam 1951) 91.

25 Notulen 1819/501.

26 Notulen 1818/680 en 738.

MUNTHANDEL
OOST-BRABANT
MARTIEN VAN BERKOM

HEISCHOUW 31
5345 XT OSS
NEDERLAND
TEL. 0412-624123
FAX 0412-651014

Nederland en koloniën • Wereld-munten • Wereld-bankbiljetten

Vraag onze gratis prijslijst aan over meer dan 200 landen en staten

NIEUWTJESDIENST - ABONNEMENTEN - UNC - FDC - PROOF - SETS - HERDENKING
OLYMPIADE - VOETBAL - SCHEPEN - F.A.O. - DIEREN - MUZIEK - ETC.

Gevraagd: Nederlandse bankbiljetten en noodgeld

Een kwestie van wederzijds vertrouwen *Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak!*

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 0546 561322 – FAX 31546561352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

De beeldhouwerspenningen van Elisabeth Varga

LOUK TILANUS

De Vereniging voor Penningkunst heeft de Amsterdamse beeldhouwer Elisabeth Varga opdracht gegeven voor het verenigingsjaar 1996 een penning te ontwerpen ter ere van Constantijn Huygens die vierhonderd jaar geleden werd geboren.

Om de kwaliteiten van dit werk duidelijk te maken is het goed eerst iets over de kunstenaar en haar werk te vermelden en vervolgens de Huygens-penning te plaatsen in haar penning-œuvre. Elisabeth Varga, wier vader van Hongaarse afkomst is, werd geboren in 1948 in Nederland, maar zij voelt zich meer Hongaarse dan Nederlandse. Haar besluit om zich volledig op het kunstenaarschap te richten kwam relatief laat: pas in 1979 ging zij naar de Amsterdamse Rijksakademie.

De Rijksakademie maakte in die jaren een moeizame periode in haar bestaan door. V.P.S. Esser, de hoogleraar beeldhouwkunst, was net met pensioen. Cor Hund was in zijn laatste en Paul Grégoire in zijn voorlaatste jaar van het hoogleraarschap. Van deze twee heeft zij nog een, respectievelijk twee jaar les gehad, evenals van Aart Schonk. De Rijksakademie werd toen door velen gezien als een vermolmde instelling waar nodig de bezem door gehaaald moest worden en veel studenten en docenten waren wanhopig op zoek naar hun eigen artistieke en maatschappelijke identiteit in relatie tot de Rijksakademie. Wat moest en kon men studenten nog leren nu het geloof in de oorspronkelijkheid van de kunstenaar zo sterk geworden was en waarin onderscheidde de Rijksakademie zich eigenlijk van andere kunstopleidingen? Er werd eindeloos vergaderd en de algehele stemming nodigde niet uit tot studeren en het bijbrengen van een vak waar de studenten tenslotte voor kwamen. Varga bleef er vier jaar, plus een jaar loge, maar zij kijkt op die periode, zoals zoveel van haar toenmalige tijdgenoten, met zeer gemengde gevoelens terug. Anderzijds spreekt zij met respect over de beeldhouwers Hund, Grégoire, Van der Pant en Schonk, maar die behoorden dan ook tot de beste docenten die de opleiding had.

Holten

Varga's eerste penningopdracht kreeg zij in 1986 door toedoen van haar vroegere Rijksakademiedocent Eric Claus. Het verzoek van de Overijsselse gemeente Holten was een eenzijdige penning te ontwerpen met het wapen van Holten, de keerzijde kon dan gebruikt worden om er een tekst in te graveren.[1] Varga stelde echter voor hem tweezijdig te ontwerpen, met een dikke rand die dan gebruikt zou kunnen worden om er een en ander in te schrijven. Zo gebeurde het dat Varga een ontwerp maakte van een penning die ook kon staan, waarmee zij zich op een grensgebied begeeft tussen beeldhouwkunst en 'zuivere' penningkunst.[2] Die aanpak zal zij ook later volgen. De voorzijde laat in laagreliëf het gemeentewapen zien: de Moeder Gods met het Christuskind. De linkerkant met het wapen heeft een enigszins ruw oppervlak, de rechter is glad gepolijst en komt ook meer naar voren. Het is de overgang van oud naar nieuw, gesymboliseerd door de scherpe en puntige hoek en de verticale insnede

Holten, gegoten brons, 70 mm

tot over het midden van de cirkel. Het is een abstract element gesteld tegenover de figuratie van het wapen en ook een tegenstelling tussen diep en hoog. De keerzijde heeft een vergelijkbaar contrast tussen figuratie en abstractie. Rechtsonder het grote abstracte segment met de snede, verder vele in elkaar schuivende zwijnekoppen die weergegeven zijn in een aan M.C. Escher herinnerende aanpak. De zwijnekop is een deel van het gemeentewapen: volgens de overlevering waren zwijnen een der bronnen van de welvaart van Holten. Varga ziet het als een ironische tegenstelling een Joodse vrouw weer te geven met zwijnekoppen, temeer daar het gemeentehuis staat op de plaats waar voor de oorlog de synagoge te vinden was.

De pauw

De pauw is een kleine, dikke penning die makkelijk in de hand past en prettig voelt: hij is ontworpen in 1988. Varga is hier uitgegaan van een bekend beeld: de pauw die zijn staart opzet om het vrouwtje te imponeren. De pauw met zijn pronte buik is net niet helemaal symmetrisch in het vlak geplaatst: het grootste deel van de voorzijde van de penning wordt gevormd door de in de ronding geplaatste staart. De lichte patina, aangebracht tussen de grotendeels parallel lopende arcering, suggereert niet alleen de glanzende transparantie van de veren, maar ook het trillen en het zachte ruisen van de staart. Er is een verschil in hoogte en

De pauw, gegoten brons, 44 mm

diepte, de buik en de kop van de vogel komen naar voren en het middendeel van de waaiervorm van de staart wijkt naar achteren: tegengehouden door de rand van de penning. Dat is nog beter te voelen dan te zien en dat 'voelaspect' – waar Varga grote waarde aan hecht – wordt nog duidelijker aan de keerzijde. Daar is het bollende oppervlak glad gepolijst en glimmend als het oog van een pauweveer. Het 'oog' is ontstaan door de holte van de afdruk van Varga's duim en dat geeft een zekere dubbelzinnigheid: we 'lezen' de holte als het pauweoog maar voelen hem als een afdruk van de kunstenaar.

Zijderoute

De penning *Langs de zijderoute* stamt uit 1991. Een dansende vrouwenfiguur is uitgebeeld, met een soort sjerpen, zij heeft kleine decoraties op haar kleed. Zij zwaait met twee sjerpen: haar linkerarm naar achteren en met de rechter naar boven. De sjerpen gaan met de naar voren komende rand van de penning mee: zij maken het ontwerp min of meer rond. De beweeglijkheid gaat met het oppervlak van de penning mee: links hoog en rechts laag maar na de laagste weer oplopend met een brede rand die naar de toeschouwer gekeerd is. De penning moet zich, zacht als zijde, voegen in de hand en hiermee verbindt hij zich met Varga's tactiele, om niet te zeggen fysieke, opvatting van *De pauw*. Het fysieke uit zich ook in het thema, dat van de dans, een gedachte die meespeelde om tot deze

Langs de zijderoute, gegoten brons, 84 mm

vorm te komen. De zijderoute liep al honderden jaren voor onze jaartelling van Centraal-China naar Europa. Het was een 15.000 kilometer lange route, vaak door onherbergzame gebieden. Het onherbergzame wil Varga op de keerzijde oproepen, de weg loopt zigzaggend van boven naar beneden, met de onontbeerlijke oases links bovenaan en het bosachtige op de rand. Rand en weg zijn een lint die tevens de afgronden verbeelden. Van boven naar beneden zijn in quasi-karakters de woorden 'langs de zijderoute' gegrift, een tekst die zich spiegelbeeldig – met een letter tekort – daarnaast herhaalt. Binnen een klein kader wordt een heel verhaal in een kringloop geëvoceerd: een verhaal van mensen, van materiaal en van natuur.

C. van Hengel, gegoten brons, 71 mm

C. van Hengel

Dit was een opdracht: de geportretteerde, registeraccountant en numismaat, kreeg deze penning door zijn vrouw aangeboden toen hij in 1993 zeventig jaar werd. Hij is een verzamelaar van en publicist over middeleeuwse munten.[3] De voorzijde toont zijn forse kop in driekwartprofiel met ter rechterzijde in een klein corpus zijn voorletter en het getal zeventig. Dit is de wijze waarop Van Hengel zijn verzameling documenteert. Het is een zeer plastisch portret, in brede toetsen opgezet waar de uitgebeelde met kleine ogen de toeschouwer geamuseerd lijkt aan te kijken. De kruin gaat over in de rand. Net als de Holtenpenning kan ook deze penning staan. De keerzijde is opgevat als een misslag, zoals die bij

oude munten zeer veel voorkomt, de letters, cijfers en figuurtjes zijn wel in vier cirkels, gescheiden door parelranden, ontworpen maar zij lopen excentrisch. Diep ingedrukt is een weegschaal; niet alleen essentieel voor het wegen van munten maar tevens het familiewapen en sterrenbeeld van Van Hengel. Links en rechts daarvan zijn naam, die links begint met een muntje uit zijn collectie: een kop met een soort 'steekvormige' hoofdbedekking. De keerzijde van het muntje is vergroot beneden weergegeven: een gevoet kruis met in de hoeken punten.[4] Rechts staat het wapen, een anker, van L'hospice Wallon waar Van Hengel jarenlang bestuurslid van was. Het hartje daaronder hoort bij dit wapen maar kan ook in algemene zin begrepen worden, evenals de lelie. Daaromheen leest men Holland, maar op een oude schrijfwijze zoals die soms op munten voorkomt. Centraal is de geboortedag 22 oktober. Men moet de penning draaien en voelen – een constante in het werk van Varga – om het geheel goed te zien en te lezen, een numismaat zal er sneller in zijn dan een kunsthistoricus die de subtiele verwijzingen naar de twaalfde- en dertiende-eeuwse munten in de kruisen en parelranden niet direct herkent.

On top of the circle – de ijsbeer

On top of the circle is ontstaan in 1993-1994. Het is geen penning in de stricte term, een opschrift ontbreekt en de keerzijde is min of meer het spiegelbeeld van de voorzijde – daarover straks meer. Het onderwerp is een ijsbeer, hij leeft op de Noordpool en dat verklaart de naamgeving. Deze penning is in zes verschillende varianten in albast uitgevoerd, maar er bestaat ook een bronzen uitvoering van. Albast is een carbonaatmineraal, een vrij hard, enigszins transparant, koel mineraal dat aan marmer doet denken maar andere eigenschappen heeft. Het geeft een soort zangerig geluid als het met een zaag of een vijl bewerkt wordt. Varga had nog nooit met dit materiaal gewerkt ; de specifieke vraag van het FIDEM-congres in Boedapest in 1994 was om in de medailleurskunst nieuwe materialen binnen te brengen en deze samen te laten komen met techniek en onderwerp. Dit vormde voor haar een extra uitdaging om haar mogelijkheden hierin te toetsen. Het is een prachtige kleine sculptuur geworden waarin de bijzondere eigenschappen die albast biedt zijn uitgebuit: de wollige vacht licht ruw gelaten en het ijzige ijs glanzend gepolijst met twee openingen die het vlakke van het schijfje albast reliëf en tekening geven. Binnen de ronding spiegelt de beer zich in zijn schaduw, dit effect van vorm en tegenvorm in hetzelfde materiaal wordt aan de keerzijde herhaald. Voor Varga heeft dit onderwerp een bijzondere, persoonlijke betekenis. Haar vader kwam in 1924 als vijfjarig jongetje met

On top of ybe circle, albast, 71 mm

het Rode Kruis in Nederland; hij had alleen een klein ijsbeertje bij zich. Dit knuffeldier heeft hij altijd bewaard als symbool van zijn jeugd en zijn nostalgie naar Hongarije. Hij heeft het in 1956, na het neerslaan van de Hongaarse opstand, in de tuin begraven. Het was voor Varga een kostbaar moment dat haar penning met de emotionele lading in 1994 in Hongarije werd bekroond: haar vaders ijsbeer kwam als het ware daar weer uit de grond. Dat maakte voor haar de cirkel rond. Hij werd aangekocht door het British Museum.

Constantijn Huygens, gegoten brons, 80 mm (foto Elisabeth Varga)

Constantijn Huygens

Constantijn Huygens (1596-1687) is een van de meest markante persoonlijkheden uit de gehele zeventiende eeuw: er is niemand in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden die met hem te vergelijken valt in het samengaan van eruditie, politieke positie en wetenschappelijke contacten. Hij was niet alleen staatsman en secretaris van de prinsen Maurits en Frederik Hendrik en had in die functie alles te maken met de politiek van de Republiek, maar hij was tevens een groot dichter. Hij schreef makkelijk in het Latijn en vertaalde Engelse, Spaanse en Franse poëzie; hij tekende, musiceerde, componeerde en zong, en was actief als ontwerper, bouwheer en kunstkenner.[5] Hij was de eerste die in zijn in het Latijn gestelde autobiografie[6] vrij uitgebreid over Rembrandt schreef. Hij bezorgde de jonge schilder voor zijn broodheer, stadhouder Frederik Hendrik, de opdracht een reeks van de passie van Christus te schilderen.[7] Jan Lievens schilderde Huygens' portret na Huygens' bezoek aan het atelier dat

Rembrandt en Lievens in Leiden deelden. Dit portret[8] laat weinig zien van de verbluffende begaafdheid van Huygens – maar hoe zou dat ook? –. Varga heeft dit schilderij als uitgangspunt genomen voor haar penning. Huygens was, vertelt hij in zijn autobiografie, zeer bijziende maar hij is nooit met een bril afgebeeld.

Het is een relatief tweedimensionaal portret – en dit verbindt Varga's opvatting met die van Lievens – dat binnen de stricte cirkelvorm is gestructureerd door een heldere ruimteverdeling met horizontale, diagonale en verticale krachtlijnen. Het vlakke aspect vindt een echo in de geringe dikte van de penning. Diagonalen worden gevormd door de schouderpartij en wijzen naar het centrum: het gezicht. De verticalen situeren het gezicht in het vlak, de essentialia van het gezicht worden opgebouwd door fijne inkervingen bij ogen, neus en mond en zij verlevendigen de forse, verdiept liggende wang- en kinpartij. Prachtig zijn de kleine verhogingen bij de schouders, zij geven Huygens letterlijk en figuurlijk reliëf en wekken de illusie van het doorgaan van het borststuk buiten de penning. Het voorhoofd wordt doorsneden door de horizontaal van de hoed, het is een incisie in de klei die naar boven uitgestreken is, het zo ontstane schuine vlak geeft de indruk dat de rand van de hoed enigszins naar boven wijst waardoor er geen schaduw op het gezicht zal vallen. De hoed zelf is het meest plastische deel van deze zijde van de penning

Op de keerzijde, die de vorm heeft van een opengeslagen boek, is links van de katernvouw een tekst te lezen en rechts daarvan is een bloem uitgebeeld. Die ingekerfde tekst zou Huygens plezier hebben gedaan: 'Constanter – wie Huygens zien wil lees zijn rijmen'.

Constanter was Huygens' devies, zijn motto. Met deze Latijnse variant op zijn voornaam wilde hij laten zien wat hij als zijn wezenskenmerk zag: de betrouwbare, degeen op wie men zich verlaten kan, altijd dezelfde, maar het betekent ook: op de manier van, of op de wijze van. Met *Constanter* ondertekende Huygens het titelvers van zijn verzamelde gedichten die hij *Korenbloemen* doopte. Hij zag, zo blijkt uit het gedicht, de tarwe als zijn werk in dienst van de Republiek, de korenbloemen als een aantrekkelijk bijprodukt van het graan. Varga plaatste rechts van de tekst een korenbloem en in de steel werden op speelse wijze de letters P en K, het devies van de Vereniging voor Penningkunst, verwerkt.

Dat men beter de man lezen kan dan naar hem kijken is een oude stijlfiguur in de theorie van de portretkunst. Het stoffelijke is vergankelijk maar het geestelijke, dat zich uit in het woord, is eeuwig. Als Albrecht Dürer in 1526 het portret van Erasmus graveert schrijft hij, op verzoek van Erasmus in het Grieks erbij: 'een beter beeld zullen zijn geschriften tonen'.[9] Rembrandt[10] maakt in 1641 een portret van de doopsgezinde predikant Cornelis Claesz. Anslo. Dit inspireert Vondel tot het bekende kwatrijn dat begint met de regels:

Ay, Rembrant, maal Cornelis *stem.*
Het zichtbre deel is 't minst van hem: ...

Varga's regel staat in deze traditie: zij heeft hem overgenomen uit een gedichtje dat gemaakt werd toen Huygens door de schilder Cossiers werd uitgebeeld.[11]

Cossiers en schilder Huygens niet
Gelijck hem al de werelt ziet
De Trony is 't geringste van
Dien onnasporelijke Man
En daer hij 't minst schijnt naer te zwijmen.
Die Huygens zien wil, lees zijn rijmen.

De hier en eerder uitgesproken gedachte gaat er dus over om de

toeschouwer op te roepen om door het portret door te dringen in de geest en de daden van de geportretteerde; hierdoor blijft de herinnering aan de persoon bewaard. Zo worden wij met de penning in de hand uitgenodigd onze gedachten over Huygens te laten gaan; en of hij nu lijkt of niet, oorspronkelijk is dat de bedoeling van elke uitbeelding van een persoon. Varga heeft er nog een element aan toegevoegd: ook deze penning kan staan en dat geeft een extra dimensie aan onze kijk op Huygens.

Varga's penningœuvre is niet groot maar wel zeer verscheiden. Elke penning is het resultaat van een langdurig proces van wikken en wegen, een samenspel van denken en voelen, van proberen en uitvoeren; veelal in klei, maar ook in gips en albast. Het denken begint bij materiaal in de hand, maar het is voor haar vooral een intuïtief proces, techniek ziet zij als denkwerk. Zij ziet zichzelf in de eerste plaats als beeldhouwer bij wie de grenzen tussen beeldhouwkunst en 'zuivere' penningkunst vervagen. Dat is een gegeven dat in de Nederlandse penningkunst veel voorkomt, maar Varga's werk is het bewijs hoeveel creatieve mogelijkheden deze vervaging biedt; en wat haar beeldhouw- en penningkunst betreft: hoeveel er nog verwacht mag worden. ■

NOTEN

1 De opdracht was geformuleerd door de Culturele Raad van Overijssel.

2 Deze en alle verder te bespreken penningen van Varga zijn in zand gegoten door de firma Binder in Haarlem.

3 C. VAN HENGEL *De munten van Holland in de 13de eeuw* (Amsterdam 1987).

4 Deze munt is gepubliceerd door VAN HENGEL Vondsten van 12e-eeuwse (Hollandse ?) munten *Jaarboek voor munt- en penningkunde* 80 (1993) 93.

5 Hij vertaalde onder andere de gedichten van John Donne, Vergilius, Guarini en Franse en Spaanse dichters.

6 A.H. KAN (ed.) *De jeugd van Constantijn Huygens, door hem zelf beschreven* (Rotterdam 1946). Vertaling van het handschrift uit circa 1629-1632, met verklarende toelichting.

7 Thans in de Alte Pinakothek te München.

8 Douai, Musée de la Chartreuse, in langdurige bruikleen aan het Rijksmuseum te Amsterdam.

9 ERWIN PANOFSKY *The Life and Art of Albrecht Dürer* (Princeton 1955) 238-239.

10 J.A. EMMENS *Kunsthistorische opstellen I* (Amsterdam 1981) 61-99.

11 H.E. VAN GELDER *Ikonografie van Constantijn Huygens en de zijnen* ('s-Gravenhage 1957) 27. Het versje is geschreven door J. van Ingen; het portret is verloren gegaan. Van Gelder geeft vijfendertig portretten van Huygens.

HUYGENSMUSEUM HOFWIJCK
Tentoonstelling rond (het ontstaan van) de Constantijn Huygenspenning 1996 van Elisabeth Varga in het sfeervolle Huygensmuseum Hofwijck aan het Westeinde 2a te Voorburg (070-3872311), een 17e-eeuwse buitenplaats aan de Vliet, waar de diplomaat Constantijn Huygens zich sinds 1641 kon terugtrekken om het Hof te ontwijken. Van 4 september (de 400e geboortedag van Huygens) tot en met 13 oktober; geopend woensdag, donderdag, zaterdag en zondag 14.00 - 17.00 uur.

Onbekend maakt onbemind

Munten in de wereld van de Islam

L. BOEZELIJN

25 Sji'iten op de troon – De Safawiden in Perzië

Gedurende de regering van de ilkhan Aboe-Sa'id (1317-1335) hadden provinciale gouverneurs steeds meer macht naar zich toe weten te trekken, hetgeen leidde tot uitholling van het centrale gezag. De situatie in het rijk werd chaotisch toen hij op nog betrekkelijk jonge leeftijd plotseling overleed zonder wettige nakomelingen. Hoezeer families als de *Jalayiriden* en de Azerbeidzjaanse Chupaniden in macht en aanzien waren gestegen, bleek uit het feit dat zij in de jaren tot 1353 een zestal gegadigden op de troon konden zetten, daarbij zelf zoveel mogelijk buiten schot blijvend. Tot deze khans behoren onder anderen de van hun munten bekende Togha Timoer (1338-1351, een afstammeling van een broer van Djenghis Khan), Soeleiman en Noeshirwan. *Hasan Boezoerg Jalayir* had op het doodsbericht van de ilkhan onmiddellijk de macht gegrepen in Baghdad en omgeving; enige jaren daarvoor had de Injoeiden-gouverneur Aboe Ishaq zich al onafhankelijk verklaard in het zuidwesten van Perzië (Fars).

De Jalayiriden wisten vanuit Irak hun gebied uit te breiden in noordelijke en oostelijke richting tot in Azerbeidzjan, met name onder het bewind van sjeik Uways (1356-1374); verdere voortgang werd hen belet door hun buren de Kara-Koyunlu en de *Moezaffariden*. Onderlinge twisten en

Safawidenrijk van sjah Isma'il I omstreeks 1512

aanvallen van buitenaf waren er de oorzaak van dat zij in 1386 opnieuw slechts over Irak heersten. Ahmed Jalayir moest in 1395 vluchten voor de aanvallen van de gevreesde Timoer Lenk, maar kon zich in 1404 herstellen nadat zijn belager was teruggekeerd naar Samarkand. Kort daarna moesten de Jalayiriden het merendeel van hun grondgebied prijsgeven aan de Kara-Koyunlu (onder andere Baghdad in 1412).

De Moezaffariden pakten ook hun deel toen in 1345 *Mohammed ibn al-Moezaffar* als gouverneur van Yazd en Kirman het heft in handen nam. Voortdurend in gevecht met de Injoeiden, veroverden zij uiteindelijk de gehele provincie Fars, waardoor deze tegenstanders van het toneel verdwenen (1357). Hun territorium omvatte verder het belangrijke Isfahan en gedurende korte tijd zelfs Tabriz, totdat ook zij werden uitgeschakeld door Timoer Lenk.

Ook in het noorden van Perzië, in westelijk Khorasan, gistte het; daar maakten de Sarbadariden en Waliden de dienst uit – hun munten uit Damaghan en Astarabad getuigen er van – maar ook met hen had de grote veroveraar weinig moeite.

Zo was het rijk der Ilkhans verbrokkeld geraakt tot een aantal lokale staten totdat de Timoeriden de staatkundige situatie drastisch hadden gewijzigd: zij waren het die gedurende enkele tientallen jaren weer konden heersen over een gebied dat zich uitstrekte van Irak tot in Transoxanië.

Perzië en Irak tot de komst der Safawiden

Na de dood van Shah Roekh in 1447 zou de geschiedenis zich herhalen. In de oostelijke uitlopers van het Taurusgebergte en in het Armenisch Hoogland woonden namelijk Turkmeense bevolkingsgroepen met sprekende namen, de *Aq-Koyunlu* en de *Kara-Koyunlu* ofwel de Witte, respectievelijk de Zwarte Schapen Turken. Deze benamingen zijn overigens ontleend aan de afbeeldingen op hun vaandels.

Eerstgenoemde groep werd sedert 1378 geleid door een zekere Kara Yuluk, die nauwe banden onderhield met Trebizonde, het tot 1461 bestaande restant van het Byzantijnse Rijk; zijn moeder was een Comnena en hijzelf was getrouwd met een Byzantijnse

Grensgebied van Klein-Azië en Perzië

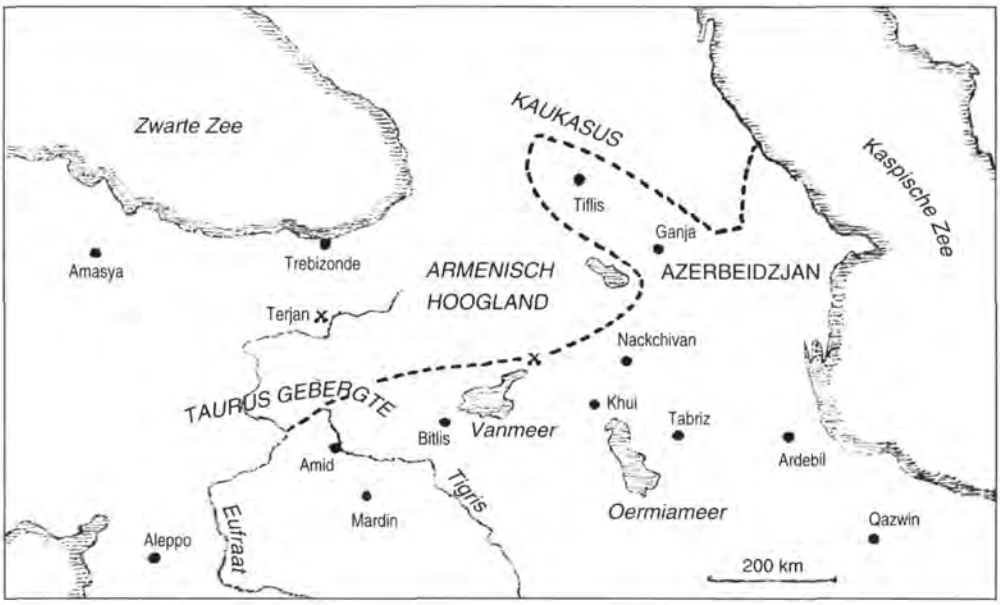

prinses. Hij achtte het verstandig om zich aan Timoer Lenk te onderwerpen en vocht mee in de slag bij Ankara, waar in 1402 de Osmanen het onderspit moesten delven. Als dank ontving hij van de overwinnaar de stad Amid (het huidige Diyarbakir).

Hun buren, de Kara-Koyunlu uit de omgeving van het Vanmeer en het Oermiameer, voelden zich na hun successen tegen de Jalayiriden heer en meester in de regio; in 1389 werd de leider Kara Mohammed opgevolgd door zijn zoon *Kara Joesoef*, die het bewind voerde vanuit zijn hoofdstad Tabriz. Daar hij zich wel tegen Timoer Lenk verzette, moest hij in 1400 naar Egypte vluchten; teruggekeerd na zes jaar, slaagde hij er toch weer in zijn gezag in Tabriz te herstellen. Belust op gebiedsuitbreiding namen de Kara-Koyunlu weer de wapens op tegen hun buren; tot drie maal toe heeft Shah Roekh moeten ingrijpen om hen in toom te houden, maar na diens dood nam Jihan Shah (1438-1467) Irak, Fars, Kerman en zelfs Oman in bezit. Toen hij zich echter tegen de Aq-Koyunlu keerde, werd hem dit noodlottig: in 1467 werd hij door *Oezoen Hasan* beslissend verslagen.

Laatstgenoemde kon nu zijn territorium aanmerkelijk vergroten tot aan Khorasan en de Perzische Golf. Lang heeft hij zich niet in zijn bezit kunnen verheugen, want in het westen kreeg hij te maken met het zich uitbreidende Osmaanse Rijk.

Na hun smadelijke nederlaag in 1402 en een daaropvolgende periode van onderlinge twisten was de eenheid in het rijk hersteld, zodat onder het bewind van Moerad II (1421-1451) de veroveringspolitiek werd hervat. Zijn opvolger Mohammed (Mehmet) II ging onverdroten op de ingeslagen weg voort en veroverde in 1461 de gehele Kleinaziatische kuststrook van de Zwarte Zee. De Osmaanse ambities reikten verder in oostelijke richting en dus moesten zij wel in conflict komen met de Aq-Koyunlu.

Ondanks de wapenleveranties door de Venetianen leed Oezoen Hasan in 1473 in de slag van Terjan (Otluk Beli in Oost-Anatolië) een gevoelige nederlaag – de superieure Osmaanse artillerie gaf hierbij de doorslag. Hoewel zijn zoon Ya'qoeb (1478-1490) de strijd bleef volhouden, zou de dynastie later ten prooi vallen aan onderlinge onenigheid en opvolgingstwisten: rond 1500 staken zelfs drie rivalen in Amid, Tabriz en Sjiraz elkaar de loef af. In 1501 werden de Aq-Koyunlu wederom verslagen, nu bij Nakhchivan door hun nieuwe oosterburen de Safawiden. Moerad, de laatste van de dynastie, werd door hen in 1508 uit zijn resterende bezittingen verdreven.

Opkomst en bloei van het Safawidenrijk

De dynastie der Safawiden dankt haar naam aan sjeik Safi ed-Din (1252-1334), een mysticus van vermoedelijk Koerdische afkomst, die in het Azerbeidzjaanse Ardebil de soefi-orde der Safawiyya stichtte. Hoewel de stichter zelf naar alle waarschijnlijkheid de soennitische islam beleed, genoot de derwisjenorde groot aanzien onder de overwegend sji'itische bevolking. In de loop van de vijftiende eeuw gingen de leden onder zijn nakomelingen sjeik Joenayd en sjeik Haidar over tot de sji'a, waarna de Safawiden beweerden dat hun stamboom terugging op Ali, de schoonzoon van de profeet Mohammed.

Op grond daarvan had de eenvoudige Turkmeense nomadische bevolking in het grensgebied van Anatolië en Perzië een diep ontzag voor hen; de steeds nadrukkelijker uitgedragen sji'itische denkbeelden gingen een bedreiging vormen voor de gevestigde machten van de Kara- en Aq-Koyunlu – de orde kreeg daardoor nu ook een politieke betekenis. Zeven

van de belangrijkste Turkmeense stammen uit de omgeving – later bekend als de Qïzïl-bash of wel de Roodhoofden vanwege de kleur van hun hoofddeksels – steunden de dertienjarige zoon van de sjeik, toen deze Isma'il de reeds verzwakte Aq-Koyunlu overwon in de slag van Shoeroer en uit Azerbeidzjan verjoeg (1501). Isma'il werd in Tabriz tot sjah gekroond en met hem begint de Perzische dynastie der Safawiden, die meer dan twee eeuwen aan het bewind zou blijven. Omstreeks 1512 heerste hij reeds over een rijk, dat onder meer geheel Perzië en Irak omvatte.

Isma'il I en zijn opvolgers hebben ervoor gezorgd dat Perzië in feite een theocratie werd, een sji'itisch bolwerk met toenemende invloed van de geestelijkheid. Deze vorm van de islam was de soennitische Osmanen een doorn in het oog, waarbij kwam dat een reeks opstanden in Anatolië een sji'itische achtergrond had. Een rechtstreekse krachtmeting vond plaats tijdens de slag bij Tsjaldiran in 1514: de sjah werd verslagen en de Osmanen – oprukkend naar Tabriz – namen definitief bezit van Diyarbakir en Oost-Anatolië; zij bleven daarna een permanente bedreiging, want in 1516/7 werd het Sultanaat der Mamelukken tijdens een veldtocht vanuit Klein-Azië naar Egypte door hen opgerold. Isma'il zag zich gedwongen zijn hoofdstad te verplaatsen naar het veiliger gelegen Qazwin.

Ook in het noordoosten was het nog jonge rijk in gevaar: onophoudelijk stroomden Oezbeken (Shaybaniden) de grens over en ondernamen plundertochten in Khorasan. Grenssteden als Herat, Meshed en Sarakhs zouden in de loop der tijden meermalen van bezetter wisselen. Isma'il werd opgevolgd door Tàhmasp I en gedurende diens regeringsperiode (1524-1576) heeft ook hij terrein moeten prijsgeven aan de geduchte Osmanen. In 1534 werd Baghdad door hen ingenomen en pas bij de vrede van Amasya in 1555 legde Tàhmasp zich neer bij dit verlies. De glorietijd van de Safawiden-dynastie is de regeringsperiode van *Abbas I de Grote (1588-1629)*. Hij koos in 1598 Isfahan als residentie en liet deze stad verfraaien met vele thans nog te bewonderen bouwwerken, waaronder de prachtige Moskee van de Sjah. Deze vorst voerde een aantal belangrijke reorganisaties door, zowel in het binnenlands bestuur als in het leger. Het teveel aan politieke invloed van de Qïzïl-bash werd ingeperkt door zich te omgeven met een uit Georgische en Circassische slaven bestaande garde; twee Engelsen, Anthony en Robert Sherley, dienden hem van advies bij de reorganisatie van het leger: militaire successen waren onder meer de verovering van Kandahar in 1622, gevolgd door die van Baghdad in 1623. De strijd tegen de Osmanen werd door hem ook via de diplomatie aangegaan: hij onderhield vele contacten met Europese hoven in de hoop te komen tot een Europees/Safawidische alliantie – tevergeefs overigens. Ook in cultureel opzicht was het een glansrijke periode, met name bijvoorbeeld de miniatuurschilderkunst, keramiekproduktie en tapijtkunst bereikten een verrassend hoog peil.

Kara-Koyunlu: zilveren tanka van Jihan Shah (1438-1467), zonder jaartal, geslagen te Firuzkuh, 19 mm

De muntslag door de Kara-Koyunlu

De zilveren munten komen voor in een drietal groepen, te weten: (1) kleine dirhems geslagen in Irak, meestal op naam van Kara Joesoef, (2) grote dunne

tanka's uit Azerbeidzjan en omstreken van dezelfde vorst (dikwijls met zijn zoon Pir Boedaq) en zijn opvolger Iskandar en (3) gewoonlijk nogal dikke tanka's van Jihan Shah. Kopergeld was in mindere mate in omloop. De schaarse overgebleven munten dateren bijna allemaal uit de tijd na de dood van Timoer Lenk in 1405. Het gewicht van de tanka's is ruim 5 gram en dus gebaseerd op de standaard van de zogenaamde 'Shah Roekhi tanka'. De roerige tijden brachten met zich mee dat men nogal wat kloppen aantreft op de zilverstukken. Als muntplaatsten kunnen worden genoemd: Tabriz, Bitlis, Khui en Mardin.

De muntslag van Aq-Koyunlu

Het behoeft geen verwondering te wekken dat veel van wat voor de Kara-Koyunlu geldt, ook opgaat voor deze groep Turkmenen. Daar met name Oezoen Hasan over een vrij uitgestrekt gebied heeft geregeerd, zijn hun munten heden ten dage wat minder schaars.

Uiteraard werd veelal in zilver gemunt, terwijl ook wat kopergeld werd gebruikt. Er zijn gouden munten (ashrafi's) bekend, die veel lijken op hun Mamelukken-voorbeelden, gezien het van hen bekende horizontale kabelpatroon; een precieze determinatie is hierbij dus noodzakelijk.

De vroegste munten bestaan uit kleine zilveren dirhems en grote dunne tanka's; na de verovering van het territorium van Jihan Shah werd de aanmunting van diens type voortgezet.

Ook nu hebben de tanka's het Timoeridische standaardgewicht van 5,1 gram en men heeft dit gewicht bijna tot aan het eind van het bewind redelijk kunnen handhaven. Voor de wat kleinere aanbetalingen was soms een muntje van een halve (of was het een derde?) tanka beschikbaar.

Een tweetal bijzonderheden mag niet onvermeld blijven: veelal wordt de tamgha – het stamsymbool – afgebeeld en verder werden heel veel munten van de Ilkhans, Jalayiriden en Timoeriden geklopt, soms zelfs twee of drie keer. Dit zal uiteraard samenhangen met de vele lokale machtswisselingen en kan ook te maken hebben gehad met de wil om te komen tot het gebruik van de standaardmunt van 5,1 gram. Juist deze kloppen zorgen ervoor dat vaak niet meer is vast te stellen wat de oorspronkelijke muntplaats en datum geweest zijn: interessante zoekplaatjes dus.

Numismatiek onder de eerste Safawiden

De eerste munten uit de regeringsperiode van Isma'il I waren kleine zilveren tanka's van 3,6 gram uit muntplaatsen in Mazandaran (de landstreek ten zuiden van de Kaspische Zee), overeenkomend met de tot dat gewicht gereduceerde munten van Moerad ibn Ya'qoeb, de laatste der Aq-Koyunlu.

Onmiddellijk nadat hij zijn gezag had gevestigd, ging hij over tot een drastische munthervorming: de nieuwe standaardmunt werd de zilveren *shahi* met een gewicht van 9,2 gram, terwijl tevens een halve en een dubbele shahi werden aangemunt. Deze stukken hadden nogal wat weg van de typen van de laatste Timoeride Hoesain Bayqara, dus een ingewikkeld schriftbeeld en lange teksten – vaak zeer fraai gecalligrafeerd: dit laatste blijft zo gedurende het bewind der Safawiden en dat maakt hun zilverstukken een lust voor het oog.

Vanzelfsprekend droegen ook zij hun geloofsovertuiging op de munten uit en

Aq-Koyunlu: zilveren tanka van Oezoen Hasan (1453-1478), zonder jaartal, geslagen te Sari, 17 mm

van boven naar beneden:
Safawiden: zilveren dubbele shahi, geslagen in 912/1506-7 tijdens de regering van Isma'il I (1501-1524) te Ganja, 22 mm
Safawiden: zilveren shahi van Tahmasp I (1524-1576), geslagen te Ganja in 965/1557-8, 19 mm
Safawiden: zilveren abbasi van Abbas I (1588-1629), geslagen te Ganja in 996/1587-8, 22 mm

dat is te zien aan de sji'itische kalima en de namen van de Twaalf Imams. De gewone kalima 'Er is geen god dan Allah en Mohammed is zijn profeet' werd uitgebreid met *Ali wali Allah* 'Ali is Gods vriend'; voor tekst en uitleg met betrekking tot de Twaalf Imams verwijs ik gemakshalve naar *De Beeldenaar* 13 (1989) 89-92. Daar vier van de twaalf ook Ali heetten, gaf dat de stempelsnijder de gelegenheid die op fraaie wijze in het muntbeeld door middel van meetkundige figuren te verwerken.

De Safawidische vorsten sloegen alleen goud en zilver, het slaan van kopergeld was een plaatselijke aangelegenheid. Om die reden kennen wij die *foeloes* in een ongekend aantal typen, want alras ontstond de gewoonte om aan een zijde een dier, een plant of nog iets anders af te beelden en aan de andere zijde een eenvoudige aanduiding van jaartal en muntplaats. Er is van deze gewoonlijk snel slijtende munten niet veel bewaard gebleven, mede omdat de plaatselijke overheden de munten vaak 'terugriepen', vervolgens lieten omsmelten en nieuwe uitgaven. Kennelijk beschikten de munthuizen langzamerhand over te weinig zilver, want in 1517 werd het nieuwe gewicht van de shahi vastgesteld op 5,18 gram – een vermindering van ruim 40%.

Zijn opvolger Tahmasp ging hierin nog verder: de shahi gleed in 1531/2 af naar 2,78 gram en in 1538/9 naar slechts 2,3 gram. De gebruikelijke denominatie werd toen de dubbele shahi, wat te merken is aan de aantallen overgebleven exemplaren van juist deze munt. Daarnaast werden pasmunten geslagen van vermoedelijk een, twee, tien en twintig dinars, ervan uitgaande dat vijftig dinars gelijk stond aan een shahi – op geen van de Safawidische munten staat namelijk een waarde-aanduiding. Met name het muntje van twintig dinar – de bisti – was populair onder de bevolking. Verder kennen wij uit de tijd van Tahmasp nog lichte gouden 1/4 ashrafi's van 1,15 gram.

In 1565/6 veroverde hij het plaatsje Lar aan de Perzische Golf; tot dan toe hadden de daar aanwezige kooplieden, die de handel langs de kusten van de Golf beheersten, hun eigen zaken geregeld. Zij bezigden een bijzonder soort handelsmunt – de naar hen genoemde *larijn* – in de vorm van een dubbelgebogen stukje dik zilverdraad. Deze larijnen waren ook in India zeer gewild vanwege het bijna pure zilver. De Safawiden zagen het handelsbelang ook en bepaalden dat iedere buitenlandse handelaar in Perzië aangekochte goederen diende te betalen met deze larijnen, zodat de produktie ervan werd voortgezet en vanzelfsprekend een goede winst opleverde. Abbas I de Grote hield zich ook bezig met de financiën van het rijk. Omstreeks 1594 werd de shahi weer

lichter, nu nog maar 1,92 gram; de voornaamste munt werd nu een munt ter waarde van vier shahi, in de wandeling *abbasi* genoemd. Herkenbaar aan het gewicht waren de andere zilverstukken, respectievelijk de bisti (1/10 abbasi), de shahi (1/4) en de muhammadi (1/2).

In de begintijd werd in waarschijnlijk zeventig of nog meer munthuizen gemunt, maar ook hierin bracht Abbas I meer centralisatie door dit aantal drastisch te verminderen. Veel voorkomende muntplaatsen – om er slechts enkele te noemen – zijn Tabriz, Qazwin, Isfahan, Meshed.

Zoals gezegd, veel uit deze periode is nog bewaard gebleven – gelukkig maar.

(wordt vervolgd)

Coin House is gespecialiseerd in koninkrijksmunten, en provinciale munten
Als specialist op het gebied van verzamelaars-en beleggingsmunten, gaan wij er trots op U een uitmuntende kollektie te kunnen presenteren.

Heuvel 12 5101 TD Dongen
Telefoon 0162 312169 Telefax 0162 318662

Een prestigieus penningproject

Zestig penningvariaties van Lina Hodoroaba

ARNOLD NIEUWENDAM

In het voorjaar van 1995 kreeg de beeldhouwster/medailleur Lina Hodoroaba een opdracht voor het ontwerpen van een penning. Van het ontwerp zouden zestig exemplaren worden gegoten in brons. Aangezien de kracht van Hodoroaba schuilt in het creëren van penningen in speksteen, wist zij de opdrachtgever te overtuigen dat met het opgegeven thema beter variaties gemaakt konden worden in deze steensoort. Uiteindelijk werd gekozen voor zestig eenzijdige penningplastieken. Zo begon voor de ontwerpster een omvangrijk penning-project.

De opdrachtgever, European Space Agency (ESA), fabrikant van de Europese Arianeraket, wilde de penningen uitreiken aan de winnaars van een hardloopwedstrijd. De meer dan duizend mannen en vrouwen die meeliepen kwamen uit Europese landen en organisaties die betrokken zijn bij het ontwerpen en fabriceren van de Arianeraketten. De drie afstanden, 2,5, 5 en 10 kilometer, liepen door de Keukenhof in Lisse. Er waren twintig categorieën, ingedeeld naar leeftijd, geslacht en afstand. Elk van de twintig groepen kon de penningen winnen voor de drie snelste deelnemers. In totaal zestig prijswinnaars die de originele penningplastiekjes zouden ontvangen, in plaats van de meer gebruikelijke medailles.

Hodoroaba's werkwijze is inmiddels uitgebreid beschreven in *De Beeldenaar* (nummer 4 en 5 van 1994) en in de *Muntkoerier* (nummer 5 van 1995). Daarom in het kort iets over het materiaal en de bewerking. Ronde plakken worden eerst gesneden uit drie blokken speksteen: bruin, licht- en donkergroen. Deze steensoort wordt gevonden in China, Japan, het voormalige Brits-Indië en Skandinavië. Ieder van ons kent dit vette mineraal, want op zeer jeugdige leeftijd komen we hier al mee in contact, in de vorm van talkpoeder. Een variatie op talk, wordt speksteen genoemd, dat weer-

Twee van de penningvariaties, circa 66 mm (foto's Anatolie Sourov)

en vuurvast is. Dit waterhoudende en gehydrateerde magnesiumsilicaat heeft wit en groen als hoofdkleur. Rose, rood, bruin en grijzen worden eveneens gedolven.

Op elke penning staan verscheidene cirkels, klein en groot; voorts een poortachtig gebouw, dambordpatronen en lijnen, al of niet in intaglio uitgevoerd. De symbolen op de penningen zijn hetzelfde, maar altijd verschillend in patroon en voorstelling: ruimte, olympia, eeuwigheid, wetenschap en spelen. Vaak zijn de cirkels concentrisch, wat een intrigerende dieptewerking veroorzaakt. Verder is gespeeld met de lijnen die veelal in perspectief zijn gezet, eveneens om het optisch effect te vergroten. Duidelijk komt de dualiteit in haar werk tot uiting: ruwe zijkanten die plots overgaan in gladde stukjes, de cirkels en de vierkanten vormen elkaars tegenpolen, het spel van licht en donker, grafische lijntjes naast diepe inkervingen. Cirkels tegen vierkanten vormen een dualistisch thema. Het groene steen met lichte en donkere strepen, plus de bovengenoemde beeldtaal zorgen voor de nodige spanning op het kleine vlak.

Ondanks haar vele werkzaamheden (met name lesgeven) heeft zij de opdracht binnen de gestelde tijd kunnen realiseren. Inmiddels heeft Hodoroaba bijna vierhonderd speksteenpenningen gemaakt en daarmee is zij onder de jongeren een van de produktiefste medailleurs van dit moment. De beeldhouwster gebruikt een van de oudste expressiemiddelen: het bewerken van steen. Met Fons Bemelmans en Hanneke Mols-van Gool, die eveneens met steen werken, neemt zij binnen de moderne Nederlandse penningkunst een aparte plaats in. ■

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN (middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 0343-452838

Boekbesprekingen

A.F.A.M. VAN BALVEREN

F. BEYER *Geldpolitik in der Römischen Kaiserzeit. Von der Währungsreform des Augustus bis Septimus Severus.* Deutsche Universitäts Verlag, Leverkusen 1995. ISBN 3-8244-0238-6, 168 blz., *f* 106.

Nooit eerder of later is in de monetaire geschiedenis een zo groot en economisch heterogeen gebied als het Romeinse rijk gedurende een periode van ruim tweehonderd jaar voorzien van een stabiel muntstelsel. Voor de econoom Frank Beyer was dit de aanleiding om na te gaan waarom, ondanks een herhaaldelijk toegepaste reductie van het gehalte en/of gewicht van de aurei en met name de denarii, dit geen noemenswaardige prijsstijgingen tot gevolg had. Dit laatste leidt hij af van de ontwikkeling van de soldij voor legioensoldaten in de keizertijd, waarover betrouwbare cijfers beschikbaar zijn. Zo bedroeg de jaarlijkse soldij van een legionair onder Augustus nog 225 denarii, steeg onder Domitianus (vanaf 84 na Chr.) tot 300 denarii, werd tot 600 denarii verhoogd onder Septimius Severus (vanaf 197 na Chr.), om tenslotte onder Caracalla (vanaf 212 na Chr.), op 900 denarii per jaar te eindigen. Zuiver statistisch gezien was het inflatiepercentage daarmee zeer laag, want het lag in de periode van Augustus tot Domitianus op slechts 0,30 %, steeg daarna vanaf Domitianus tot Septimus Severus tot 0,88 %, en bereikte pas in de era van Septimius Severus tot Caracalla een niveau van 3,3 % per jaar. Vergeleken met de huidige inflatiecijfers kan hier niet van enige inflatie van belang worden gesproken.

In die periode, zo stelt de auteur vast, ging de sterke groei van de Romeinse economie gepaard met een te geringe toename van de maatschappelijke geldhoeveelheid waardoor de waarde van het (geleidelijk verslechterende) geld stabiel bleef. De geldhoeveelheid kon vanwege de beperkte beschikbaarheid van (edel)metaal slechts in geringe mate worden vergroot. De gestegen vraag naar geld werd daarentegen veroorzaakt door een groei van de handel en de integratie van nieuwe provincies in het rijk. Daarnaast leidde ook de toenemende urbanisatie tot een versterkte behoefte aan geld in de (nieuwe) steden. En tenslotte nam de bevolking gedurende deze voor het Romeinse rijk welvarende fase voortdurend toe. De daardoor veroorzaakte geldschaarste werd bovendien nog versterkt door de, helaas niet in cijfers uit de drukken geldexport naar gebieden buiten de Romeinse rijksgrenzen. Vanuit Indië werden namelijk parels, edelstenen en kruiden, vanuit China ruwe zijde en vanuit het vrije Germanië slaven, dierehuiden en barnsteen geïmporteerd. Anderzijds stroomde ook door betaling van Germaanse hulptroepen, subsidies aan bevriende stammen langs de grens en tributen om naburige volkeren van aanvallen op het Imperium Romanum te weerhouden Romeins geld in de richting van (vooral) het vrije Germanië.

De Romeinse keizers, respectievelijk hun ministers van financiën, zouden zich, volgens Beyer, bewust zijn geweest van het gecompliceerde systeem van bimetallisme (dat wil zeggen het gebruik van de dubbele

muntstandaard), dat met de munthervorming van circa 23 voor Chr. door keizer Augustus zou zijn ingevoerd. De waarde van een gouden aureus werd toen wettelijk gelijkgesteld met die van 25 zilveren denarii. Voor de overheid werd het van belang deze waardeverhouding tussen de denominaties constant te houden. Overeenkomstig het functioneren van de wet van Gresham ('bad money drives out the good') moeten bij een muntverslechtering de oude, dus 'betere', munten van deze denominatie uit de omloop verdwijnen, net zoals bij een verandering van de waardeverhouding het nu ondergewaardeerde muntmetaal door schatvorming, export of omsmelting aan de geldcirculatie wordt onttrokken. Daardoor ontstaat een situatie waarbij ondanks het bestaan van een dubbele standaard dus toch slechts één soort geld (namelijk het overgewaardeerde) in omloop is. Door een permanente aanpassing der metaalgehaltes van de verschillende denominaties aan de situatie op de vrije edelmetaalmarkt wisten de keizers deze dubbele standaard echter tweehonderd jaar lang in stand te houden.

Maar aan het begin van de derde eeuw veranderden de politieke en economische randvoorwaarden fundamenteel. In die tijd zette een externe druk op het rijk in, die het op den duur niet kon weerstaan. Deze militaire last evenals de van staatszijde afgedwongen liturgieën en een te hoge belastingdruk bij gelijktijdige muntverslechtering, die uitsluitend een geldvermeerdering tot doel had, hadden een zo negatief gevolg voor de hele economie, dat het muntstelsel tenslotte tegen het einde van de derde eeuw volkomen ineenstortte. Pas weer onder Constantijn de Grote (306-337) kon het muntstelsel voor een langere periode gestabiliseerd worden.

Over dit laatste zal niemand met Beyer in discussie willen gaan. Het is dan ook vooral zijn theorie dat het Romeinse geldstelsel tijdens de eerste twee eeuwen van de keizertijd zou zijn gebaseerd op een dubbele standaard en derhalve overheidsinterventie noodzakelijk maakte bij waardeveranderingen op de vrije edelmetaalmarkt, die opvalt. Hij hangt deze opvatting eigenlijk maar op aan twee casus: de gewichtsverlaging van de aureus en de gewichts- en gehaltereductie van de denarius in 64 door Nero, en als tweede, de verslechtering van de denarius in 107 door Traianus. En dat is een beetje vreemd, want de denarius is in de periode waar we nu over spreken vaker verslechterd en verbeterd. Deze verbeteringen overleefden de daarvoor verantwoordelijke keizers (Domitianus en Pertinax) echter nauwelijks, zodat het beeld van een permanente verslechtering van in ieder geval de denarius niet noemenswaardig verandert. Ofschoon Beyer hun maatregelen in verband brengt met (niet gedocumenteerde) prijsschommelingen van de edelmetalen, heeft het er meer van weg dat zij het vertrouwen hebben willen herstellen waar zij dachten dat dat van belang was.

Dat de muntverslechteringen niet door financiële motieven werden ingegeven, blijkt, alweer volgens Beyer, uit het feit dat deze niet altijd werden uitgevoerd wanneer de overheid krap bij kas was. Zo kwam het bijvoorbeeld

van links naar rechts: Aureus van Traianus, denarius van Hadrianus

in 107 ondanks de overvloedige toevoer van edelmetaal uit de kort daarvoor veroverde provincie Dacië tot een verslechtering van de denarius. Door de veldtochten van Traianus in Dacië en het oosten werden geweldige hoeveelheden goud buitgemaakt, die ertoe leidden dat de waarde van de aureus daalde tegenover die van de denarius. Om de ondergewaardeerde denarius weer in de oude verhouding tot de aureus te brengen, verslechterde Traianus de denarius door toevoeging van slecht metaal met 12 tot 20 % ten opzichte van de tijd van Nero. Dit had tot gevolg dat de oude denarii nu waren overgewaardeerd. Derhalve liet Traianus ze intrekken. Dit wordt ook bevestigd door het feit dat in de tweede eeuw denarii van voor 107 minder in schatvondsten voorkomen. Vervolgens gaat Beyer op een griezelige manier hypothesen stapelen ten einde op die manier zijn gelijk aan te tonen. Het voorafgaande bewijst volgens hem het bestaan van een bimetalliek systeem, en dat bij verschuivingen tussen de waardeverhoudingen in dit systeem de wet van Gresham moet hebben gefunctioneerd, daar deze stabiliserende maatregelen anders overbodig zouden zijn geweest. Hij verklaart echter niet waarom tot in de tijd van Severus Alexander (222-235) munten van dezelfde denominatie maar met een verschillende intrinsieke waarde als gevolg van gewichts- of gehalteschommelingen naast elkaar circuleerden, en dit in tegenstelling tot de latere antoniniani. Ook maakt hij niet duidelijk waarom in de tweede eeuw nu juist de zilverprijs steeg, want hij spreekt zichzelf tegen door op pagina vier de bewering van Kriton, de lijfarts van Traianus, aan te halen die heeft verklaard dat de Dacische buit qua zilver twee maal zo hoog was als de totale hoeveelheid in beslag genomen goud. De expeditie tegen de Parthen kan ook niet worden gebruikt ter verklaring van in 107 genomen monetaire maatregelen, daar deze plaats vond tussen 114-117.

Kortom, hoewel Beyer, want dat moet gezegd worden, met de spreekwoordelijke 'deutsche Gründlichkeit' zijn theorieën heeft onderbouwd, wat niet zal zijn meegevallen door de totale afwezigheid van iedere vorm van Romeinse statistieken, is hij er echter niet in geslaagd om oplossingen aan te dragen voor alle problemen met betrekking tot deze materie. En misschien heeft dat te maken met het feit dat hij de zaken gecompliceerder voorstelt dan ze tweeduizend jaar geleden zijn geweest.

KAREL SOUDIJN

Arthur Spronken. Museum Beelden aan Zee, Scheveningen 1996. ISBN 90-9009347-8, 107 blz., *f* 60.

Aan de penningkunst heeft beeldhouwer Arthur Spronken slechts een bescheiden bijdrage geleverd. De leden van de Vereniging zullen vooral zijn bronzen gietpenning *Ruiter te paard* uit 1967 kennen, een werk van 40 mm doorsnee. In Museum Beelden aan Zee in Scheveningen is tot en met 8 september 1996 een grote overzichtstentoonstelling te zien van deze in 1930 geboren kunstenaar. In totaal staan hier zo'n 150 beelden geëxposeerd, zeer sterk variërend van formaat. Ter gelegenheid van die tentoonstelling heeft het museum een rijk geïllustreerd en fraai uitgevoerd boekwerk over Arthur Spronken gepubliceerd.

Achter in dit boek staat een lijst met penningen die Spronken in de periode 1962-1991 maakte. In totaal worden hier zeven exemplaren genoemd. De oudste is een *Keerkringpenning* die slechts een keer is uitgereikt; de meest recente penning is vervaardigd voor de Europese Raad van Maastricht. Verder ontwierp Spronken, naast de eerder genoemde *Ruiter te paard*, penningen

voor het Bonnefantenmuseum, de Rijksuniversiteit Limburg, plus penningen die als medaille dienden bij in Maastricht gehouden wereldkampioenschappen judo en karate.

De lijst is klein en overzichtelijk, maar toch is er iets geks aan de hand. Wie het boek over de beeldhouwer Spronken doorbladert, ziet op de bladzijden 74 en 75 penningachtige objecten afgebeeld, die helemaal niet in de lijst voorkomen! Voorafgaand aan de opening van de tentoonstelling in Scheveningen werd een persconferentie gehouden. Dat leek mij een mooie gelegenheid om eens te vragen, hoeveel penningen Arthur Spronken nu precies heeft gemaakt. De kunstenaar gaf een ontwijkend antwoord. Hij kon het me niet zeggen; het leek hem beter om die vraag door te spelen aan zijn bronsgieter, Pie Sijen, die eveneens op de persconferentie aanwezig was. De gieter kon het echter ook niet precies vertellen: hij schatte dat Spronken zo'n 10 à 15 penningen heeft gemaakt. Maar, voegde de gieter er aan toe, daarnaast vervaardigde Spronken nog een aantal gedreven reliëfs in koper. Het hangt er maar van af, waar je bij het tellen van penningen precies de grens wilt leggen.

Wie de tentoonstelling bezoekt of het boek *Arthur Spronken* leest en bekijkt, wordt geconfronteerd met een beeldhouwer wiens formaten de penningkunst vaak gigantisch overschrijden. Toch zien we ook een kunstenaar, die voortdurend met de mogelijkheden van zijn materiaal experimenteert. Soms raakt hij daarbij, bedoeld of toevallig, toch weer aan penningen. Dat maakt hem als kunstenaar extra interessant: op een deelgebied waar zijn oeuvre zeer bescheiden is, blijkt hij een 'ontelbaar' aantal bijdragen geleverd te hebben.

JAN TEEUWISSE E.A. *Piet Esser beeldhouwer en medailleur*. Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden 1996. ISBN 90-73882-06-0, 212 blz., 175 afb., *f* 59,50.

In Essers oeuvrecatalogus van penningen staat een merkwaardige reeks: de 'fouine-serie'. Het betreft hier portretpenningen die in de jaren zeventig in was werden geboetseerd. Toen Piet Esser van Amsterdam naar de Dordogne verhuisde, kwamen die wasmodelletjes op zolder terecht. Deze zolder werd echter ook door een steenmarter ('fouine') als woonplaats uitgekozen. Om het beest met rust te laten, kwam Esser daar lange tijd niet meer. Pas nadat de marter in 1993 verdween, vond de kunstenaar zijn modellen terug. Hij heeft er toen afdrukken in terracotta van gemaakt. Zoiets lijkt mij tekenend voor Esser. De anekdote laat mooi zien dat kunst om rust en tijd vraagt. Een kunstenaar moet volgens Esser niet overijld zijn werk willen voltooien. De historie van de steenmarter is echter ook kenmerkend voor het boek dat nu over Esser verscheen: het staat vol met persoonlijke verhalen. Op een heel levendige manier wordt beschreven hoe Esser zich ontwikkelde en hoe hij in verschillende periodes reageerde op zijn directe omgeving.

Essers penningcatalogus omvat 151 nummers, met de aantekening dat bij sommige nummers een bijzonder groot aantal varianten te onderscheiden valt. Heel veel van de beschreven portretpenningen zijn nooit in metaal gegoten, maar alleen in terracotta uitgevoerd. Het is niet te zeggen of al die penningen er over een paar jaar ook nog zullen zijn, want Esser vernietigt zo nu en dan het oudere werk waar hij ontevreden over is.

Behalve een penningcatalogus is in dit boek ook een overzicht van beelden te vinden, maar hier wordt meteen bij aangetekend dat dit niet de pretentie heeft een volledige oeuvrecatalogus te zijn.

Naast de genoemde overzichten bevat dit boek heel levendige teksten. Op basis van twee interviews en enkele publikaties beschrijft Jan Teeuwisse 'de beeldhouwer Piet Esser'. De inzet van het verhaal is dramatisch, want Esser wordt geïntroduceerd als representant van een figuratieve traditie die in de kunstwereld omstreeks 1960 min of meer buitenspel werd gezet, al bleef hij nog wel lange tijd de hoog gewaardeerde positie van academieleraar houden.

Teeuwisse geeft fraaie beschrijvingen van Essers werkwijze. Over de beeldhouwer schrijft hij: 'Esser is een geboren medailleur. Zijn temperament strookt niet met een materiaal als steen. Hij is een te gespannen, te emotioneel, maar ook een te perfectionistisch kunstenaar om vol vertrouwen met moker en beitel een rots te gaan slechten.' En verderop: 'Zijn handen moeten zijn ogen en gedachten direct kunnen volgen. Tegen de steen zou zijn talent als het ware te pletter slaan.'

Marjan Scharloo schrijft over 'Piet Esser en de penningkunst'. Zij maakt direct duidelijk, dat Esser wel op dit terrein al jarenlang erkend wordt als 'een van de cruciale figuren van deze eeuw'.

Teeuwisse gaf in zijn hoofdstuk al aan dat Esser vanaf 1954 in was modelleert. Ook Marjan Scharloo noemt dit jaartal. Zij voegt er aan toe: 'Op zijn verzoek was deze was, afkomstig uit Bakoe als bijprodukt van de olieraffinage, door de leverancier donker gemaakt. Op deze manier werd het effect van brons zoveel mogelijk benaderd. De samenstelling van de was sloot precies aan bij Essers wensen: niet te slap en niet te hard en uitstekend geschikt om met handen en vingers te bewerken.'

In januari 1996 noteerde Piet Esser zijn herinneringen in de vorm van een denkbeeldig vraaggesprek. Enkele grote fragmenten uit die tekst zijn als hoofdstuk in dit boek opgenomen. Esser beschrijft in deze memoires onder meer zijn verhouding tot enkele tijdgenoten. In zijn aantekeningen toont Esser zich echter ook de docent, want hij vertelt precies hoe goede beelden en penningen er moeten uitzien: ze moeten spanning in al hun onderdelen hebben. Over zijn eigen penningen zegt hij: 'De grafische werking is in mijn penningen afwezig – ze zijn typisch door een beeldhouwer gemaakt – het licht moet er eerst iets mee gaan doen – moet schaduwen laten ontstaan en laten wisselen van vorm al naar gelang je de penningen met dat licht laat spelen.' Een penning moet ook niet zomaar gefotografeerd worden, want het mooiste is om ze te zien met 'scherend' licht van boven: 'je moet maar zo denken – ook de mens heeft de zon boven zijn hoofd (...).'

Geer Steyn schreef voor dit boek een hoofdstuk getiteld 'Fragmenten'. Hierin komt Esser naar voren als leermeester. We krijgen ook een glimp te zien van rellen die de Bond van Beeldende Kunstenaars eind jaren zestig organiseerde bij de opening van het academisch jaar. Met een koffer vol polyurethaanschuim werd de plechtigheid op de rijksakademie verstoord. Esser sprak de relschoppers daarna als volgt toe: 'Als iemand denkt het beter te kunnen, krijgt hij een half jaar de tijd en mijn salaris om dat te bewijzen.'

Aan het eind van zijn fragmenten citeert Steyn een uitspraak van Esser: 'Ooit werd bij Sakkara in de woestijn een beeld opgegraven. De Dorpswachter, een zeldzaam houten beeld uit het Oude Rijk. Uit het zand kwam eerst het hoofd en de ogen van het beeld waren zo indringend dat de opgravers in paniek wegvluchtten. Zo hoop ik dat mijn beelden eeuwen later opgegraven zullen worden.' ■

Nieuws van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet

MARTINE STROO

Succesvol Museumweekend 1996
Het Penningkabinet kijkt terug op een Museumweekend dat in alle opzichten een succes mag worden genoemd. Ondanks het prachtige weer stonden er op 20 en 21 mei permanent bezoekers in de rij om deel te nemen aan de verschillende activiteiten.

Honderden kinderen waren afgekomen op de leus 'Wordt miljonair in het Penningkabinet!'. De Leidse margedrukkerij De Ammoniet had speciaal voor het Museumweekend 1996 een bankbiljet van 1 miljoen gulden ontworpen, dat ter plaatse door de bezoekers afgemaakt en in ontvangst genomen kon worden. Ook verzamelaars van papiergeld waren overigens op deze editie afgekomen. Behalve miljonair worden, konden kinderen eigenhandig een button slaan van een papieren Leidse noodmunt. Beide activiteiten waren geïnspireerd op de tentoonstelling *Bloedgeld* (Wat oorlog met geld doet), waar veel 20e-eeuws inflatiegeld en 16e-eeuws noodgeld in te zien was. Populair als altijd was verder het traditionele evenement 'Kies de mooiste munt!'. Vele kinderen kozen hun favoriet uit een doos met grabbelmunten en namen die, gedetermineerd en wel, mee naar huis.

Naar schatting 1500 mensen brachten gedurende dit Museumweekend een bezoek aan het Penningkabinet, van wie velen voor de eerste keer. Het lijdt nauwelijks twijfel dat deze nieuwkomers hun kennismaking met het museum en met de numismatiek positief ervaren hebben.

Bankbiljet van 1 miljoen
Speciaal voor het Museumweekend is een biljet van 1 miljoen gulden

gemaakt door Gerard Post van der Molen van drukkerij De Ammoniet – Drukwerk in de Marge te Leiden. Zie de afbeelding. De hierna volgende bijzonderheden zijn het weten waard. Het biljet is geheel met de hand gemaakt op een degelpers in hoogdruk (negen drukgangen). De ondergrond is in twee kleuren gedrukt en samengesteld uit losse ornamenten die dateren van rond de eeuwwisseling (nr 22 van de Lettergieterij Amsterdam, speciaal ontworpen voor waardepapieren). De afbeeldingen van een liervogel en van een kasteel zijn laat-19e-eeuwse galvano's, afkomstig van een rommelmarkt. De tekst EEN MILJOEN GULDEN is gezet uit de Savoy. De handtekeningen zijn die van de directeur en de secretaresse van het Penningkabinet. In de getallen links en rechts boven is een echtheidskenmerk verborgen: de nullen zijn links breder dan rechts. Het serienummer is als volgt opgebouwd: 2 is het tweede bankbiljet dat door De Ammoniet is gedrukt; AMK is Ammoniet Milieu Keur (het biljet is uitsluitend met milieuvriendelijke middelen vervaardigd); 1932596: midden in het jaartal is het aantal van de oplage geplaatst. ■

Rietdijk Aº 1919

MUNTEN VERKOPEN?

BEL 070-3647831

VOOR EEN GRATIS TAXATIE!

Verkoop via onze grote internationale veilingen of à contant.

RIETDIJK SINDS 1919 HÈT ADRES!

NOORDEINDE 41 – 2514 FC DEN HAAG

TELEFOON 070-3647831 FAX 070-3632893

Verenigingsnieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Jaarvergadering 1996
De jaarvergadering van de Vereniging voor Penningkunst heeft op 11 mei 1996 plaatsgevonden te Scheveningen. Een résumé kunt u in nummer 5 tegemoet zien.

Jaarpenning 1996
De jaarpenning 1996, *Constantijn Huygens* van Elisabeth Varga, is in bewerking.

Inschrijfpenning 1996
De inschrijfpenning *I can't forget, but don't remember what* door Karel Goudsblom, verschijnt in een oplage van 92 exemplaren. De penning zal in juli aan de leden die ingeschreven hebben worden toegezonden.

Welkomstpenning
Geer Steyn heeft voor de Vereniging in navolging van Christien Nijland een nieuwe welkomstpenning ontworpen. Deze welkomstpenning wordt gesplitst in een *Welkomstklop* en een *Verenigingsgevoel-penning*. Beide zijn in terracotta uitgevoerd, hebben een doorsnede van 30 mm en zijn verschillend gekleurd. Ze zijn in een speciaal hiervoor ontworpen doosje verpakt. Nieuwe leden ontvangen de *Welkomstklop*. Leden die drie nieuwe leden aanbrengen krijgen de *Verenigingsgevoel-penning*. Leden die hun lidmaatschap omzetten in een donateurschap (minimale bijdrage anderhalf maal het gewone contributiebedrag) ontvangen eveneens deze penning. Afbeelding van de nieuwe penning volgt in het hierna komende nummer.

Nieuw adres secretariaat
GREET KEMPER-KOEL

Met ingang van 1 juli jongstleden is het nieuwe adres van het secretariaat: Mevrouw M. Kemper-Koel, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk; tel. 0183-307236, fax 0183-307356.

Munthandel
" Hekra "

L.H. Helderton

Molenstraat 25
4061 AB Ophemert
Tel. 0344 - 651392

INKOOP - VERKOOP - TAXATIE

Onze prijslijst van Munten en Penningen wordt u op aanvraag gratis toegezonden.

Lid Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

Tentoonstellingen

PIET ESSER
De eerste overzichtstentoonstelling van de 'vader' van de moderne Nederlandse penningkunst, V.P.S. Esser (1914), beeldhouwer en oud-hoogleraar aan de Rijksakademie in Amsterdam (1947-1979). De tentoonstelling is opgebouwd rond een aantal thema's, waarin zowel beelden als penningen aan bod komen. Tot en met 27 oktober in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-5120748); geopend dinsdag tot en met zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

ARTHUR SPRONKEN
Tentoonstelling van 150 grote en kleine beelden van Arthur Spronken, die vorig jaar vijfenzestig werd. Onder dit werk uit verschillende periodes bevinden zich ook enkele penningen. Tot 8 september in Museum Beelden aan Zee, Harteveltstraat 1 te Scheveningen (070-3585857); geopend dinsdag tot en met zondag 11.00-17.00 uur.

PENNINGEXPOSITIE GAMEREN
Op zaterdag 27 juli om 15.00 uur opent Karel Soudijn een expositie van twaalf medailleurs: Ruth Brouwer, Henk van Bommel, Eric Claus, Pépé Grégoire, Joop Hollanders, Carla Klein, Frank Letterie, Miep Maarse, Hanneke Mols-van Gool, Adri van Rooyen, Nynke Schepers en Christl Seth-Höfner. Tot en met 31 augustus 1996 in Galerie Couzis, Beemstraat 112 in Gameren (0418-562431); geopend woensdag, vrijdag en zaterdag 12.00-17.00 uur, zondag 13.00-17.00 uur; en na telefonische afspraak.

SPEEL-SPAARPOTTEN IN KEULEN
Tot september is een unieke verzameling van meer dan 70 gietijzeren spaarpotten uit de Verenigde Staten te zien (periode 1869-circa 1900). Het zijn spaarpotten waarbij door het inwerpen van geld of door een andere activering een mechaniekje in beweging komt. Kreissparkasse, Neumarkt 18-24 in Keulen (0221-2272703); geopend tijdens kasuren.

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling Nederlandse munten vanaf de eerste muntslag in de Nederlanden tot heden, penningen, muntgereedschappen en gewichten in Het Nederlandse Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-2910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

POTTENKIJKEN BIJ DE MUNT
Spaarpotten van het VSB Fonds in het Nederlands muntmuseum. Wegens succes verlengd tot en met 1 november. Zie hiervoor.

IDS WIERSMA TEKENT 'S RIJKS MUNT
Schetsen en schilderingen van industrieel erfgoed in de Utrechtse munt uit 1910/1911. Van 1 juli tot en met 1 november in Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor). (19/11 t/m 14/2 in Surhuisterveen.)

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Lid nederlandse vereniging
van munthandelaren

Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455
Fax. 040 - 2110845

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

VEILING

AUCTION SALE

Coins and Medals

Twee maal per jaar Internationale ***Muntenveiling***

A.G. van der Dussen b.v.

- Munten, Penningen, Eretekenen en Numismatische Boeken
- Coins, Medals, Decorations and Numismatic Books
- Monnaies, Médailles, Décorations et Livres Numismatiques
- Münzen, Medaillen, Ehrenzeichen und Numismatische Literatur

Hondstraat 5, 6211 HW Maastricht, Nederland. Tel. (0)43.321.51.19 Fax. (0)43 32.16.014

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

UITGAVE STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat: Postbus 11028, 2301 EA Leiden, (tel 071-5120748, fax 071-5128678).

Bankrelaties:
Postbank 5761252
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam),
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen 2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar).

REDACTIE
N.L.M. Arkesteijn (015-2571630)
M.L.F. van der Beek (030-2910466)
J. van Geelen (hoofdredacteur, 0118-502220)
H.A. Groenendijk (071-5224532)
J. Limperg (020-6863063)
K.A. Soudijn (0162-431806)
B.J. van der Veen (070-3548031)

Redactiesecretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel. 071-5120748, fax 071-5128678).

ABONNEMENTEN
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar voor Nederland *f* 45 (overige landen *f* 70); losse nummers *f* 10 (inclusief verzendkosten).
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie begrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

ADVERTENTIES
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

ADRESWIJZIGINGEN
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst worden verzocht hun adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder). De overige abonnees worden verzocht hun adreswijziging te zenden naar de uitgever.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Orientaliste, B - 3020 Winksele, België.

Meningen en feiten, zoals die door auteurs worden weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretaris: H.A. Groenendijk, 071-5224532
Secretariaat (opgave adreswijzigingen):
p/a De Nederlandsche Bank N.V., Postbus 98, 1000 AB Amsterdam,
(tel 020-5242274).

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen): Mw. M. Kemper-Koel, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleewijk, tel. 0183-307236, fax 0183-307356. Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Redactie (opgave adreswijzigingen):
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
(tel. 010-5914709).

Wat ons betreft hoeft geld níet te rollen

"Geld moet rollen" zegt men wel. Maar wat ons betreft kan het net zo goed blijven liggen. Internationale handelsbank HBU is van oudsher gespecialiseerd in munten en edele metalen als verzamel- of beleggingsobject. Collectioneurs, individuele beleggers en professionele handel vinden bij ons een fascinerende voorraad historische munten afkomstig uit de periode van het koninkrijk tot in de diepe middeleeuwen. Maar ook een onuitputtelijk assortiment gouden munten en baren goud, zilver en platina. Bij de handelsbank HBU, zelfstandige dochter van ABN AMRO, kunnen zij bovendien terecht voor deskundig advies omtrent alle overige bankzaken.

HBU

HOLLANDSCHE BANK-UNIE

ROTTERDAM 010 - 282 02 74

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Onze veiling catalogus op aanvraag

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies
Tel. 020 - 623 02 61
Fax 020 - 624 23 80

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam-C. - Tel. 020-6230261 - Fax 6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam Beëdigd Makelaars en Taxateurs

DE BEELDENAAR

SEPTEMBER/OKTOBER 1996, 20e JAARGANG NR. 5

Laurens Schulman b.v.

numismaat – gediplomeerd veilinghouder – beëdigd taxateur
Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ 035 - 691 6632

MUNTEN & PENNINGEN & PAPIERGELD

Door onze gedegen kennis, opgebouwd door vier generaties in meer dan 100 jaar, zijn wij als geen ander in staat u te adviseren bij de opbouw van uw verzameling.

KWALITEIT & GARANTIE

Alle door ons verkochte stukken garanderen wij op echtheid, kwaliteit en juiste toeschrijving. Daarom zijn wij ook wereldwijd een begrip !

VEILINGEN & PRIJSLIJSTEN

Twee keer per jaar vindt onze grote internationale veiling plaats. Beroemd niet alleen voor aankoop of verkoop van munten maar ook als gezellig trefpunt van mede-verzamelaars. Uit eigen voorraad stellen wij regelmatig een prijslijst samen die wij gratis naar onze relaties zenden.

TAXATIES & VERZEKERINGEN

Wij zijn beëdigd taxateur ten behoeve van verzekering, aankoop, verkoop, successieaangifte of verdeling.

Dinsdag t/m vrijdag: 10–16 uur op afspraak
Donderdag 14–16 uur:
spreekuur zonder afspraak (gratis taxaties)

DE BEELDENAAR 20 (1996) nr. 5

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

Redactioneel **194**

Dr H. Enno van Gelder 80 jaar **195**
Marjan Scharloo feliciteert

De klop R op Indo-portugese zilveren dubbele tanga's **196**
Jan Lingen draagt een oplossing aan

De welkomstklop en het verenigingsgevoel **201**
Geer Steyn presenteert twee nieuwe welkomstpenningen

Numismatica Limburg vzw **204**
Luc Vandamme over een Belgische vereniging

'Ksal inde wereld sijn als ick'er niet sal wesen' **205**
Ed de Heer laat Elisabeth Varga vertellen over de Huygenspenning

Muntmelange **211**

Penningnieuws **213**

Boekbesprekingen **218**

Recent verschenen **225**

Penningkunst in Scheveningen **227**
Karel Soudijn over een vergadering die uitliep naar een tentoonstelling

Verenigingsnieuws **229**

Verkoop oude jaarboeken **232**

Nog verkrijgbare penningen **235**

Tentoonstellingen **237**

Keerzijde penning voorplaat

Op de voorplaat: 1787. HARLINGEN. BELONINGSPENNING VOOR DE SCHUTTERIJ VOOR HET BEWAKEN VAN DE STAD IN SEPTEMBER door J. Lageman. Vz. De Vrijheid met speer, vrijheidshoed en hoorn van overvloed bij altaar met het stadswapen. Soldaat weert met degen en schild een aantal aanstormende woestelingen met dolken af. Kz. DE VRIJHEID STAAT EN STAD / DOOR MUITZUGT AANGERAND / ONTSTAK DER SCHUTT'REN / MOED / VOOR 'T KWYNEND VADER= / LAND 1787. VvL 697. Goud 32 mm. Uiterst zeldzaam. In 1788 op stadskosten vervaardigd en op het stadhuis uitgereikt in goud en zilver. Deze penning wordt door Laurens Schulman b.v., waar hij in goud nog nooit is voorgekomen, in de najaarsveiling op 11 en 12 november 1996 ter verkoop aangeboden.

Redactioneel

JAN VAN GEELEN

Hoewel de wereld er niet door is vergaan, past ons hier toch een excuus voor en een herstel van een aperte onjuistheid in het artikel Nogmaals Searle's Fidempenning in nummer 3. Hierin wordt vermeld dat De Nederlandse Munt bij de uitgifte van een bijzondere munt ontwerpers uitnodigt. De heer L.M.J. Boegheim was er snel bij om ons op de gemaakte fout te wijzen. Hij schrijft: '... dat het gestelde omtrent de werving van ontwerpers door De Nederlandse Munt N.V. (v/h 's Rijks Munt) niet juist is. Indien de uitgifte van een bijzondere munt gewenst wordt geacht, is het de Staatssecretaris van het Ministerie van Financiën die bepaalt aan wie de opdracht tot ontwerp wordt verstrekt. Daartoe wordt door hem een Commissie ingesteld, die een aantal kunstenaars van diverse disciplines verzoekt binnen een door haar gestelde termijn een ontwerp in te dienen. Na beoordeling van de ontwerpen wordt door de Commissie advies aan de Staatssecretaris uitgebracht. Deze is vrij het advies te volgen, dan wel een ander ontwerp te kiezen. De Munt krijgt vervolgens opdracht het gekozen ontwerp uit te werken. Ze heeft derhalve in geen enkele fase invloed op de keuze van de ontwerper.' ■

Verhuizing op termijn van het KPK

Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet zal op termijn vertrekken uit Leiden en verhuizen naar Amsterdam, om in een nieuw te vormen museum over het geld- en bankwezen te participeren. Dit nieuwe museum is gebaseerd op een samenwerkingsverband tussen het voorlichtingscentrum en de muntverzameling van De Nederlandsche Bank, het Muntmuseum te Utrecht en het Koninklijk Penningkabinet te Leiden. Over de datum waarop het nieuwe museum zijn deuren zal openen en over de lokatie is op dit moment nog niets bekend. Naast de vestiging te Amsterdam blijft er een presentatie in het Utrechtse Muntgebouw gehandhaafd.

Voor deze strategische alliantie is gekozen om inhoudelijke, wetenschappelijke, publieksmatige en zakelijke redenen. Met elkaar zijn de huidige instellingen in staat een groter geheel te vormen, waarvan de som meer beloofd te zijn dan elk der delen.

Qua tentoonstelling zal het nieuwe museum aan het Penningkabinet de mogelijkheid bieden om veel meer van de collectie te tonen dan thans mogelijk is.

In de nieuwe presentatie zal het gebruik van geld centraal staan: wat is en was de koopkracht van mensen; welke boodschappen geeft een ontwerp aan de gebruiker (komt bijvoorbeeld de tekst *God zij met ons* op de nieuwe euro); hoe zit het precies met elektronisch betalen; wat doen banken; wat deden mensen toen er nog geen banken waren met hun geld.

Dr H. Enno van Gelder 80 jaar

MARJAN SCHARLOO

Op 22 september hoopt dr H. Enno van Gelder 80 jaar te worden. Graag wil ik hem namens alle lezers van *De Beeldenaar* van harte feliciteren.

Het speciaal aan hem gewijde *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* van 1980 en een bijzonder nummer van *De Beeldenaar* uit hetzelfde jaar geven een overzicht van zijn inhoudelijke werkzaamheden tot aan zijn pensionering als directeur van het Penningkabinet. Vanaf 1980 kon hij, verlost van de dagelijkse beslommeringen van het management, zijn tijd volop besteden aan de leuke nog onopgeloste numismatische puzzels die hij in de loop der tijd verzameld had. Een flink aantal publikaties, voornamelijk verschenen in het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde*, getuigt van zijn onverminderde activiteiten op dit terrein. Een voorbeeld van zo'n puzzel is het overzichtsartikel van de laat-middeleeuwse munten van Groningen, waarin een groep moeilijk dateerbaar materiaal wordt geordend. Andere belangrijke artikelen verschenen over onderwerpen als de karolingische muntvondst Roermond, de uniemunten van 1579, en de reductie van schellingen aan het eind van de zeventiende eeuw.

De afgelopen jaren publiceerde Van Gelder enkele keren over muntboeken en -plakkaten. Een uitvoerige catalogus van dit bijzondere drukwerk, verschenen in 1995, illustreert de grondige aanpak van zijn onderzoek. Een voorbeeld van de schat aan informatie die dit weinig gebruikte bronnenmateriaal kan opleveren, is zijn artikel over de daalder in de Nederlandse geïllustreerde muntboeken. De archiefonderzoekers mogen hem wel eeuwig dankbaar blijven voor zijn iets later gepubliceerde overzicht van de muntnamen in de Nederlanden van de vijftiende tot en met de zeventiende eeuw.

De *Encyclopedie van munten en bankbiljetten*, die in afleveringen verschijnt, profiteert volop van Van Gelders grote numismatische kennis. Alle bijdragen worden door hem nagekeken en van commentaar en aanvullingen voorzien. Zonder de auteurs te kort te willen doen, kan gesteld worden dat het niveau van de *Encyclopedie* daarmee enorm verhoogd wordt. Bij het honderdjarig bestaan van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde in 1992 werd aan Van Gelder de literatuurpenning in goud overhandigd als eerbetoon voor al zijn publikaties.

Tot 1986 was Van Gelder lid van Teylers Tweede Genootschap en conservator van Teylers Penningkabinet. Deze functies had hij bekleed sinds 1962. Van 1976 tot 1986 was Van Gelder bovendien nog buitengewoon hoogleraar in de numismatiek aan de Universiteit van Leiden. Ten slotte beëindigde hij in 1992, na 43 jaar, zijn lidmaatschap van de redactie van het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde.*

Naast al deze activiteiten blijft Van Gelder tot op de dag van vandaag functioneren als het numismatische geweten van Nederland. Zijn enorme kennis van de numismatiek staat ter beschikking van iedereen die iets over het vakgebied wil weten. Velen hebben de afgelopen zestien jaar de weg naar Zeist weten te vinden, waar hij zich na zijn pensionering met zijn vrouw vestigde.

Ik wens de heer Van Gelder nog vele produktieve jaren in gezondheid toe, in het goede gezelschap van zijn vrouw.

De klop R op Indo-portugese zilveren dubbele tanga's

JAN LINGEN

Na een Portugees bewind van meer dan een eeuw (vanaf 1506) over het kustgebied van Ceylon, het huidige Sri Lanka, veroverden de Nederlanders successievelijk alle Portugese bezittingen op het eiland. In 1639 veroverde men Trincomalee en in 1640 werd Galle ingenomen. In 1656 viel Colombo en in 1658 Jaffna, waarna de VOC het gehele kustgebied beheerste dat daarvoor door de Portugezen werd bestuurd.

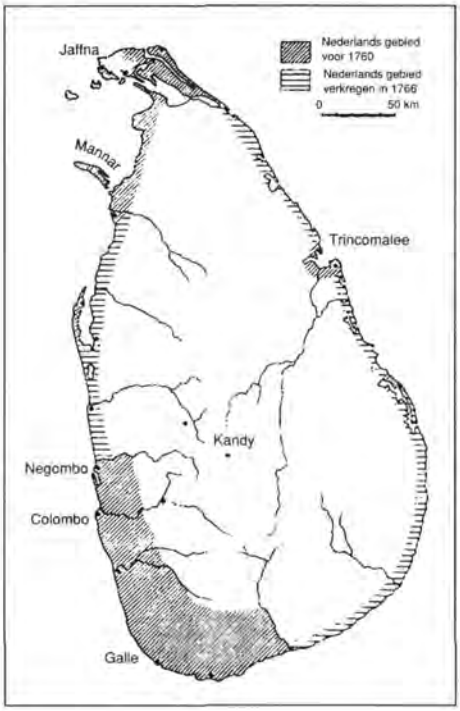

Tanga 1632 (Tanga Asia) D-M/A-M, geslagen te Goa ten behoeve van Malakka, koers 6 stuiver, klop monogram GALLE, (coll. KPK) Scholten 1269

De Portugese bezittingen in Azië werden vanuit Goa (India) bestuurd en van daar uit ook merendeels van muntspeciën voorzien. Lokale aanmunting onder Portugees bewind heeft op Ceylon slechts sporadisch plaats gevonden.

Na verovering door de Nederlanders bleef het Indo-portugese klein zilvergeld tegen de volgende koers gangbaar:

2 tanga	(120 reis)	= 10 stuiver
tanga	(60 reis)	= 5 stuiver
tanga (voor Malakka)	(72 reis)	= 6 stuiver

Kloppen op Indo-portugese munten

In de circulatie van het Indo-portugese klein zilvergeld werden al spoedig op aanzienlijke schaal vervalsingen aangetroffen, zodat op 19 april 1655 door de Raad van Galle besloten werd de Indo-portugese munten van 10, 6 en 5 stuiver door een ervaren goudsmid te laten toetsen en de dienovereenkomstig goedgekeurde exemplaren van een merkteken te voorzien, in de vorm van een monogram samengesteld uit de letters die de naam van de stad Galle vormen.[1]

Na de bezetting van Colombo in 1656 werd op dezelfde wijze het Indo-portugese zilvergeld voorzien van een merkteken in de vorm van het VOC-monogram waarboven een C (= Colombo). Deze maatregel zal gebaseerd zijn geweest op de eerdere resolutie van de Raad van Galle van 1655. Gouverneur Adriaen van der Meijden, die op 10 april 1656 de leiding over het beleg van Colombo op zich nam, nadat Van Hulft was gesneuveld, had een jaar eerder deze resolutie te Galle bekrachtigd. Evenzo

zijn er Indo-portugese zilveren munten bekend met het VOC-monogram waarboven een I voor Jaffna, dat in 1658 als laatste bolwerk op Ceylon door Rijckloff van Goens op de Portugezen werd veroverd.

Bij plakkaat van 23 oktober/8 november 1660 werden ... *alle sodanige oude ende nieuwe Indische-Portugese munt, soowel gestempelde als ongestempelde, geen uytgesondert, mits desen verclarende billiou, valsch en ongangbaar op desen eylande, waar sich's Compagnies gebiet streckt.*[2]

Naast de hierboven vermelde instempelingen of kloppen komt op enkele Indo-portugese dubbele tanga's eveneens een instempeling in de vorm van een prominente **R** voor. Deze klop is vooralsnog alleen zelfstandig of in combinatie met de VOC-klop van Jaffna aangetroffen.

Codrington beschrijft (pagina 102) en illustreert (platen V-120 en 121) respectievelijk één klop VOC/I en één klop R, doch de details van het type munt, datum en de vermelding of deze kloppen eventueel in combinatie voorkomen ontbreken.

Het feit dat de klop **R** slechts zelfstandig danwel in combinatie met de VOC-klop van Jaffna voorkomt, verbindt deze klop met dit gebied en de verovering van Jaffna. De klop moet, gelet op de datum 1656 op een van de munten, na die datum zijn aangebracht.

Verovering van Jaffna

De verovering van Jaffna stond onder commando van Rijckloff van Goens. Van Goens was op 16 juli 1657 door de Gouverneur-Generaal en zijn Raden van Indië in Batavia benoemd tot Admiraal van de vloot, Veldoverste van het landingsleger en Commissaris voor de visitatie van de Westerkantoren, met de opdracht om behalve het blokkeren van Goa ook de Portugese bezittingen in India en op Ceylon aan te vallen.[3] Op 1 januari 1658 kwam Van Goens in Colombo aan na deelgenomen te hebben aan de blokkade van Goa. In de nacht van 20 op 21 januari zeilde hij vanuit Negombo naar de 'overwal' waar op 24 januari Tuticorin zonder slag of stoot werd ingenomen. De Portugezen hadden gelet de grote overmacht wijselijk de vlucht genomen. Op 4 februari vervolgde Van Goens zijn veroveringstocht richting Mannar dat op 23 februari werd ingenomen

Voor de bezetting van Mannar liet Van Goens 60 man achter onder bevel van Jacob van Rhee.[4] Na de inname van Mannar kreeg Van Rhee de opdracht de nabij gelegen parelbanken samen met die van Tuticorin weer op orde en de parelhandel weer tot bloei te brengen. De parelbanken van Mannar produceerden per jaar tot een waarde van 2.000 tot 3.000 Spaanse realen van acht, maar deze handel was door de oorlogshandelingen sterk verstoord.[5]

Na enkele administratieve afhandelingen spoedde Van Goens zich eind februari over land richting Jaffna. Op 9 maart 1658 viel daar de stad in Nederlandse handen en op 23 juni 1658 capituleerde het garnizoen in het fort. Bij de overgave van het fort werd bedongen dat niemand enig goud, zilver of juwelen en dergelijke mocht

2 tanga 1642 (Tanga Asia) D-S/G-A, geslagen te Goa ten behoeve van Ceylon, koers 10 stuiver, klop monogram VOC/C, (coll. KPK) Scholten 1274
2 tanga 1640 S-F/G-A, geslagen te Goa onder de regering van D. Joao IV (1640-1656), koers 10 stuiver, klop monogram VOC/I + R, (coll. KPK) Scholten 1287a

2 tanga 1652 S-I/G-A, geslagen te Goa onder de regering van Don Filipe III (1621-1640), koers 10 stuiver, klop R, (coll. Lingen) Scholten.

behouden. Op de belegerden werd *f* 30.000 aan goud en zilver aangetroffen; alle overige 'plunderage' en roerend goed werd aan de officieren en manschappen tot buit gegeven.[6]

De inname van Jaffna leverde voor Van Goens een bestuurlijk probleem op. Tussen hem en de gouverneur Van der Meijden boterde het niet en dit was waarschijnlijk de reden dat Van Goens voorstelde om het district van Jaffna onder het Gouvernement van Coromandel te Paliakate te plaatsen. In de briefwisselingen van Van Goens zou dit om geografische redenen zijn, omdat men in één uur tijds de 'overwal' zou kunnen bereiken en men ook qua handel sterk op de Coromandelkust was georiënteerd. Op 6 juli 1658 benadert hij hierover de gouverneur van Coromandel, Laurens Pit, te Paliakate. Eind juli 1658 stak Van Goens over naar Negapatnam dat door sergeant-majoor Van der Laan op 23 juli was ingenomen. Bij die gelegenheid besprak hij met Laurens Pit het leiderschap van Jaffna en Pit zal toegezegd hebben te bezien wat hij uit Coromandel kon regelen.[7]

Op 30 augustus ontvangt Van Goens een briefje van Laurens Pit dat hij het opperhoofd Anthonie Paviljoen uit Masulipatnam zou halen om dienst te doen in Jaffna, die daar op 22 oktober 1658 arriveerde om zijn taak als opperkoopman, commandeur en raad voor het district Jaffna op zich te nemen. Van Goens was even daarvoor naar Mannar vertrokken en verzond op 31 oktober 1658 vandaar zijn instructies als leidraad voor het bestuur van Jaffna aan Paviljoen.[8]

Batavia was niet bijzonder ingenomen met de maatregel van Van Goens om Jaffna onder het bestuur van het Coromandel Gouvernement te laten ressorteren en in hun missive van 30 september 1658, die Van Goens op 27 december ter hoogte van Cananoor aan de Malabarkust (India) ontving, werd hij hierover geïnformeerd.

Tevens werd hij in deze missive door de Gouverneur-Generaal berispt omdat hij, zonder benoemingsbesluit, zich de titel van 'Raet-ordinair van India' had aangemeten. Op 13 januari 1659 was Van Goens weer terug te Colombo en moest hij dus de zaak met Laurens Pit regelen. Blijkbaar bleef de zaak aanvankelijk onduidelijk, want op 4 februari 1659 vraagt gouverneur Van der Meijden of Colombo de hoofdstad van het hele Ceylonese Compagnies gebied zou blijven. Uit de brief van 7 februari 1659 van Anthonie Paviljoen aan Van Goens bleek een ondertoon van teleurstelling dat hij niet meer onder zijn oude baas Laurens Pit zou blijven werken, maar binnen het gouvernement van Ceylon; doch hij nam op zich zijn 'arbeid getrouw op Colombo te richten'.

Mogelijke verklaring van de klop R

De klop **R** is zonder twijfel op Ceylon aangebracht. Gelet op de vorm van de R-instempeling kan zonder meer geconcludeerd worden dat deze door een Europese natie moet zijn aangebracht. Er was voor de Portugezen geen enkele reden om het zojuist (te Jaffna) aangevoerde geld van een klop te voorzien. Daar er op dat moment geen enkele andere vreemde natie op het eiland aanwezig was dan de Nederlanders, moeten die dan ook als verantwoordelijk beschouwd worden voor het aanbrengen van deze klop. In de gepubliceerde bronnen, plakkaten en instructies is vooralsnog geen enkele aanwijzing gevonden die tot een verklaring voor de klop R kan leiden.

Het ligt niet voor de hand dat de letter R de initiaal van Rijcklof van Goens of van de bevelhebber Jacob van Rhee is, noch is er een geografische plaatsaanduiding in het district Jaffna dat een klop R zou kunnen verklaren. De enige plaatsen die in aanmerking zouden kunnen komen zijn namelijk

Mannar en Jaffna, waar de Nederlanders versterkingen bezaten. Jaffna als administratief centrum verdient daarbij de voorkeur, doch dit verklaart geenszins de letter R.

Als een initiaal van een persoon niet in aanmerking komt en het ook geen plaatsaanduiding kan zijn, wat betekent de klop dan wel?

Een veelvuldig, ook door de Nederlanders gebruikt inlands munttype is de larijn; in het Singalees *ridi* (= zilver), of in de op Ceylon algemeen voorkomende haakvorm *koku ridi* (= haakzilver). Het was een ieder toegestaan larijnen te vervaardigen, zoals de Engelsman Robert Knox, die van 1660 tot 1679 onvrijwillig in Kandy verbleef, vermeldt: ... *there is another sort (of money), wich all people by the king's permission may and do make: the shape is like a fishhook, they stamp what mark or impression on it they please: the silver is purely fine beyond pieces of eight; for, if any suspects the goodness of the plate, it is custom to burn the money in the fire, red hot, and so put it in water; and, if it not be purely white, it is not current money.*[9]

De dubbele tanga (Singalees *tangam massa*) was gelijk aan de zilveren larijn of *ridi*.[10] Vijf larijnen (*ridi paha* = vijf van zilver) waren gelijk aan een Spaans acht-reaal stuk. De waarde van de larijn varieerde in de zeventiende eeuw van 10 tot 12 stuivers.

Het eerste plakkaat dat over de muntcirculatie te Jaffna gaat is van 1 april 1658[11] - dus reeds uitgevaardigd voor dat het fort van Jaffna zich had overgegeven - en handelt over valse bazaroeken: ... *dat deselve in dit rijck van Jaffenpatnam niet meer sullen mogen gangbaar sijn, maer sal tot nader ordre onser principaalen geen ander gelt gaen dan Nederlants en gentyffse mundt: doende een risdaelder twaelf fanums, een croon ofte leeuwendaelders vuyftich stuyvers. Daernaer een, hij sij van onse natie ofte inlander, haar voortaan te reguleren hebben.* Over het Indo-portugese zilvergeld wordt niet gerept.

Zilveren larijnen, van boven naar beneden: (haak)larijn op Ceylon vervaardigd; Bijapur larijn, Adil Shah II (1657-1672), westkust van India; Perzische larijn

Een verklaring kan zijn dat het bestuur over Jaffna niet direct onder Colombo doch aanvankelijk onder Van Goens (tot 22-10-1658) en daarna tot begin 1659 onder het Gouvernement van Coromandel ressorteerde. Het is mogelijk dat het Indo-portugese zilvergeld, in het plakkaat van 1 april 1658 niet expliciet vermeld, als tokengeld ter waarde van een larijn of ridi werd gehandhaafd en als zodanig aangeduid door middel van een R (voor **R***idi*) instempeling.

Nadat Jaffna in februari 1659 onder het centrale bestuur van Ceylon wordt geplaatst, zal men het Indo-portugese zilvergeld op dezelfde wijze hebben behandeld als dat te Galle en Colombo, dus met een instempeling met het VOC-monogram, waarboven in dit geval een I. Daarbij zijn de eerder met een **R** geklopte exemplaren niet ontzien en opnieuw van een VOC-instempeling voorzien. Alle exemplaren met een VOC/I-instempeling dragen ook een R-instempeling; dit versterkt de hypothese dat de R-instempeling op een waarde-aanduiding wijst. Om vervalsingen te weren werden, zoals ook te Galle en Colombo, de getoetste exemplaren van het monogram van de Compagnie voorzien.

Conclusie

Samenvattend kan men concluderen dat de klop R op Indo-portugese dubbele tanga's omstreeks 1658/1659 door het VOC-bestuur (waarschijnlijk dat van Coromandel) te Jaffna zal zijn aangebracht om ze als een zilveren

Overzicht van de bekende exemplaren

denominatie	*type*	*datum*	*klop*	*referentie/literatuur*
2 tanga	S-I/G-A	1652	R	Mitchiner 2168
2 tanga	S-I/G-A	1652	R	Coin Investment, lot 1456
2 tanga	S-I/A-D	....	R	Singapore C.A., lot 2
2 tanga	S-I/A-D	1656	R	Mitchiner 2169
2 tanga	S-I/G-A	16..	R + VOC/I	Mitchiner 2170, ex Glendining sale 19.11.1975, lot 305
2 tanga	S-F/G-A	1640	R + VOC/I	KPK
2 tanga	S-F/G-A	1640	R + VOC/I	Scholten 1287a (Grogan 1528)
2 tanga	rooster/G-A	1645	R + VOC/I	Scholten 1287b

G-A: munthuis Goa
S-F: Sao Filipe, op munten geslagen te Goa van 1640-1641 onder de regering van D. Filipe III (1621-1640)
S-I: Sao Joao, op munten geslagen te Goa van 1641 tot 1655 onder de regering van D. Joao IV (1640-1656)
A-D: op munten geslagen te Goa bestemd voor Diu, 1654-1656
rooster: rooster van de H. Laurentius, geslagen te Goa; op dubbele tanga's alleen bekend met het jaartal 1645

larijn of *ridi* te valueren; ze hadden daarmee min of meer dezelfde status als de inheems vervaardigde (haak)larijnen van dik zilverdraad. Nadat Jaffna onder het centrale bestuur van Ceylon kwam, zijn tot oktober/november 1660, toen alle Indo-portugese munten op het eiland buiten omloop werden gesteld, deze getoetst en de goede exemplaren geklopt met het VOC-monogram van Jaffna.

De korte periode waarbinnen deze activiteit heeft plaats gevonden verklaart ook de betrekkelijke zeldzaamheid van de munten met deze kloppen. ■

NOTEN

1 Codrington 204.
2 Hovey 57.
3 Ottow 26.
4 Aalbers 157.
5 Pieres 241.
6 Ottow 50.
7 Ottow 71.
8 Anthonisz 83-104.
9 Knox 197-198.
10 Codrington 175.
11 Hovey 32.

LITERATUUR

J. AALBERS *Rijcklof van Goens; Commissaris en Veldoverste der Oost-Indische Compagnie en zijn arbeidsveld 1653/54 en 1657/58* (Groningen 1916)
R.G. ANTHONISZ *Instructions from the Governor-General and Council of India to the Governor of Ceylon* (1656-1665)
COIN INVESTMENT B.V. *Catalogus veiling 50* 20-23 november 1995
H.W. CODRINGTON *Memoirs of the Colombo Museum: Ceylon Coins and Currency* (Colombo 1924)
L. HOVEY *Ceylonees Plakkaatboek* (Hilversum 1991)
ROBERT KNOX *An historical relation of the Island of Ceylon in the East Indies* (1681; Londen 1817)
MICHAEL MITCHINER *Oriental Coins and their values: Non-Islamic States & Western Colonies, AD 600-1979* (Londen 1979)
W.M. OTTOW *Rijckloff Volckertsz van Goens* (Den Haag 1996)
P.E. PIERIS *The Dutch Power in Ceylon, 1602-1670* (1929 en 1973)
C. SCHOLTEN *De munten van de Nederlandsche Gebiedsdeelen Overzee, 1601-1948* (Amsterdam 1951)
J. SCHULMAN *Veilingcatalogus Collection Henry Thomas Grogan* 23 februari 1914
TAISEI-BALDWIN-GILLIO SINGAPORE COIN AUCTION *Veilingcatalogus 19* 23 februari 1995

De welkomstklop en het verenigingsgevoel

GEER STEYN

Medailleurs die in het bestuur zitten komen niet in aanmerking voor een opdracht van onze Vereniging voor Penningkunst. Dit is een gezond uitgangspunt en voorkomt een vermenging van belangen. Guus Hellegers heeft een geboortepenning voor de Vereniging gemaakt. Hij voltooide deze penning kort voordat hij tot het bestuur toetrad. Kantje boord ten aanzien van het bovengenoemde uitgangspunt, maar de Vereniging is een prachtige penning rijker geworden.

Voor de welkomstpenning echter maken we een uitzondering. Dit gebaar wordt juist door één van de bestuursleden ontworpen, zonder enige honorering, uit veel liefde en weinig oud papier. Theo van de Vathorst is in deze traditie voorgegaan. Zijn in brons gegoten 'knobbeltje' verbeeldt op humoristische wijze het elkaar geven van een penning. De medailleur die het langst in het bestuur zit wordt gevraagd zich over de welkomstgedachte te buigen. Christien Nijland was de volgende. Zij is een meester op het platte vlak, waar haar kalligrafische talent tot zijn recht komt. Haar welkomstpenning, in brons geslagen, heeft een 'origani'-achtig karakter gekregen. De penning is zeshoekig van vorm en omvat op fraaie wijze het PK-teken op de ene zijde en de woorden VERENIGING VOOR PENNINGKUNST op de andere zijde. In mei heeft Christien na jaren van inzet het bestuur verlaten. Zij was een kenner van patina's, 'even een beetje bijkleuren'.

Nu was Geer Steyn aan de beurt. Enkele overwegingen vooraf. De welkomstpenning wordt aan twee soorten leden toegekend: zij die net lid

Van boven naar beneden: welkomstpenning Theo van de Vathorst (1987), welkomstpenning Christien Nijland (1992)

zijn geworden en zij die drie leden hebben aangebracht. Dit gegeven bracht mij er toe om het welkomstgebaar in twee penningen uit te voeren, die behoorlijk verschillend zijn maar toch aan elkaar verbonden zijn.

De welkomstklop, diameter 3 cm, roodgekleurde terracotta

Er bestaat geen entree tot een nog onbekende wereld zonder een klop. In de numismatiek is 'de klop' een bekend fenomeen. Een klop is een stempeling die aan een munt een toegevoegde waarde geeft. Vaak staat een klop zonder enige artistieke scrupules in een zorgvuldig ontworpen munt geramd. Een klop heeft vrijwel altijd een schokkende aanwezigheid.

De welkomstklop daarentegen heeft niet dat onharmonieuze karakter. De rechthoekige stempeling contrasteert helder met de ronding van de penning. Alle penningen zijn met de hand bijgewerkt en in zekere zin unicaten. Bij enkele exemplaren is ervoor gekozen om de stempeling excentrisch te plaatsen, als een echo van het 'dwarse' dat zo kenmerkend is voor een numismatische klop.

Mijn penningen zijn uit losse vormen opgebouwd. De compositie van die vormen bepaalt het onderwerp van de penning. De ontmoeting van de vormen definieert de beeldscherpte. De letters 'welkom' zijn niet op een kalligrafische manier weergegeven. De vier vormpjes binnen de klop zijn zo gecomponeerd dat hun ontmoeting een vrij grote W oproept. Verspreid over de klop, rondom de W, zijn de resterende letters verdiept aangebracht.

Oost-Friesland, Graaf Edzard I (1491-1528), gulden, goud, met klop Holland (1573-74), 23 mm

De keerzijde. In de afgeronde keerzijde die qua vorm en maat heel even aan een pepermuntje doet denken, staat het PK-teken. De stand van de klop aan de voorzijde is bepalend voor de stand van de keerzijde. De 'P' moet dus als een loodrechte vertikaal gezien worden. De 'K' heeft een meer diagonale werking. Er loopt een klein randje om de penning als een noodzakelijke binding met de penningwereld, om te voorkomen dat het 'chocolaadjesgevoel' overheerst. De keerzijde bindt de beide penningen: de vorm is identiek, alleen de kleur verschilt.

Het verenigingsgevoel, doorsnede 3 cm, blauwzwart gepatineerde terracotta

Een school visjes binnen een ietwat knellende penningrand verbeeldt het verenigingsgevoel. Afleesbaar is hoe de druk van het visjes-stempel aan drie zijden de penningrand heeft gevormd. Stempelen is een oude techniek, die in de vroege Griekse munten adembenemende toevalligheden heeft veroorzaakt. De contour van deze vroege munten is door de druk van de stempel gedefinieerd. Geweld en fijnzinnigheid, deze schijnbare contrasten verhevigen het visuele aanwezig zijn. Ook in het 'verenigingsgevoel' kun je spreken van een klop. De stempeling is groter dan het penninkje zelf en heeft daardoor slechts drie penningranden tot gevolg. De vierde rand blijft infinitief: de visjes kunnen naar binnen zwemmen.

Het doosje, 11 × 11 × 2 cm, karton

Op de deksel staat 'vereniging voor penningkunst' vermeld. In overleg met Annelies van Grimbergen, van studio Kadra, is het doosje ontworpen als een actieve, toevoegende drager van de penning. Het doosje geeft een bescherming, tenslotte zijn de penningen van terracotta en breekbaar. De meeste

verpakkingen zijn een esthetische toevoeging. Dit doosje gaat iets verder. Bescherming hoeft niet verhulling te betekenen. In de achterkant van het doosje is de penning via een uitgespaard rondje zichtbaar en dit geeft tevens de mogelijkheid om de penning uit het doosje te wippen. Op de voorkant vormt een kartonnen schijfje, zo groot als de penning zelf, de sluiting van het doosje. Na het openen valt op dat het zwarte rubber niet alleen de penning omsluit maar ook ruimte en concentratie biedt.

Twee penningen die het welkomstgebaar uitdrukken. Aan u het welkom. ■

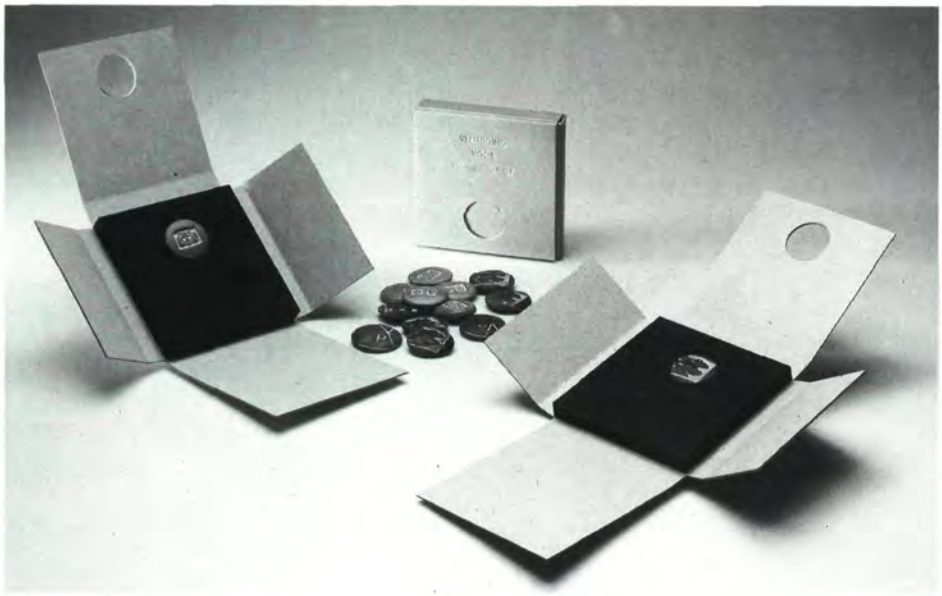

(foto's Tom Haartsen)

Numismatica Limburg vzw

LUC VANDAMME

Numismatica Limburg vzw biedt haar leden elk jaar een penning aan. Voor 1966 betreft het een 'épreuve' van de graveur Marcel Rau, een prachtig gegraveerde en antiek groen gepatineerde medaille met als titel *Oorlogsherdenking Albertkanaal* en geproduceerd in 1945. Op de linkerkaai staat SCALDIS, de verpersoonlijking van de Schelde, rechtopstaand met anker en korenaren en op de achtergrond de haven van Antwerpen. Op de rechterkaai staat MOSA, de verpersoonlijking van de Maas, rechtopstaand met tandwiel en hamer, en op de achtergrond fabrieken. Tussen hen beide staat een opkomende zon en de handtekening van de graveur Rau. De stukken zijn genummerd. Numismatica Limburg vzw is een Belgische vereniging die onder andere een aantal geïnteresseerde medailleverzamelaars bijeenbrengt. Het lidgeld bedraagt eenmalig 12.000 BEF, daarna is men lid voor het leven. Hiervoor ontvangt men jaarlijks een kunstmedaille, een tijdschrift, een jaarboek en is men automatisch lid van het Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde. Voor *f* 50 kan men een jaar lid zijn op proef. Men ontvangt dan twee driemaandelijkse tijdschriften en een jaarboek. Het adres is: Zevenboomkes 15, 3570 Alken, Belgie. ■

Oorlogsherdenking Albertkanaal

'Ksal inde wereld syn als ick'er niet sal wesen'

De ontstaansgeschiedenis van de jaarpenning 1996 van de Vereniging voor Penningkunst

ED DE HEER

Dit jaar herdenkt Nederland de vierhonderdste geboortedag van Constantijn Huygens (1596-1687). Als eerbetoon aan deze grote Nederlander besloot het bestuur van de Vereniging voor Penningkunst de jaarpenning aan hem te wijden. Met het vervaardigen van de penning werd Elisabeth Varga belast. Haar penning werd 4 september 1996, Huygens' geboortedag, officieel gepresenteerd in het Huygensmuseum Hofwijck te Voorburg. Ed de Heer volgde het ontwerpproces en vroeg de kunstenares naar haar ervaringen.

'Ik vind het geen eenvoudige opgave om over de totstandkoming van de Huygenspenning te praten, omdat een belangrijk deel van het artistiek proces zich afspeelt in het onderbewustzijn. Wel zijn er momenten van bezinning geweest, momenten waarop bewust keuzen zijn gemaakt. Die staan mij het meest helder voor de geest en laten zich wellicht nog het best verwoorden.

Ik meen dat ik in het voorjaar van 1995 door de Vereniging ben benaderd. Gevraagd werd een portretpenning te maken van Constantijn Huygens met een doorsnee van circa 8 à 10 cm. Ik was vrij in de keuze van het materiaal. De enige andere voorwaarde was dat de penning de initialen van de Vereniging (PK) moest dragen.

Geer Steyn keek namens de Vereniging kritisch mee. Hij stelde zich regelmatig op de hoogte over de voortgang. Het contact verliep heel prettig. Zo kreeg ik een stukje 'feed-back'. Zijn commentaar heb ik als waardevol ervaren. Vooral ook omdat hij zich terughoudend opstelde. Als hij dat niet had gedaan, zou ik het al gauw als storend hebben ervaren. Maar dat was gelukkig niet het geval. Steyn voelde het goed aan. Hij liet mij in het zoekproces. Omgekeerd vroeg hij mij tijdens zijn bezoeken ook wel eens naar mijn mening over de *Rembrandtpenning* waarmee hij toen bezig was. Het is heel waardevol als collega's zo met elkaar kunnen omgaan. Als je geheel aan jezelf bent overgeleverd bestaat de kans dat je verblind raakt. Buitenstaanders hebben vaak een verfrissende kijk. Eén rake opmerking kan je ogen openen. Ik zie daar de grote waarde van in: een buitenstaander die meekijkt, maar bescheiden blijft en op afstand, en zo toch een belangrijke inbreng kan hebben.

Mijn huisgenote vervult vaak die rol. Ik vertrouw op haar oordeel, juist omdat zij geheel buiten het vak staat.

Jan Lievens, Portret van Constantijn Huygens, paneel 99 x 84 cm (Rijksmuseum, Amsterdam)

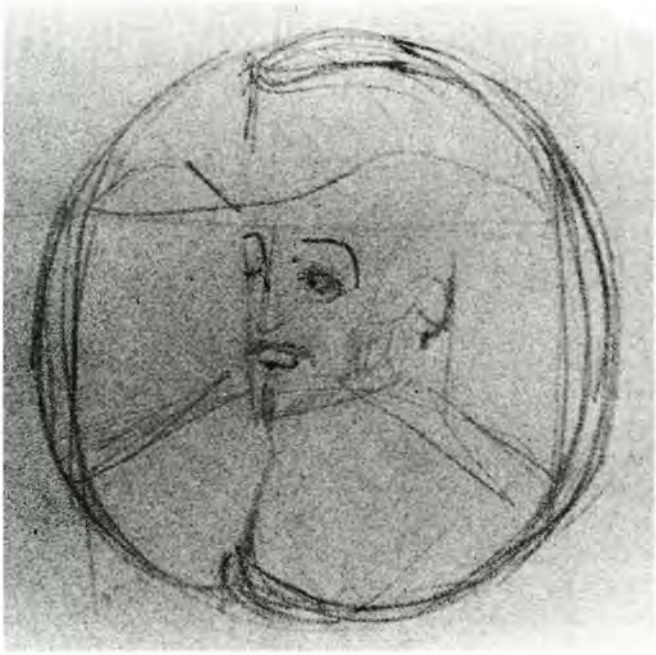

Getekende portretstudies

Vooral bij portretten heb ik daar veel aan, omdat je als kunstenaar toch de neiging hebt je teveel met vormen bezig te houden en het contact met het voorbeeld uit het oog te verliezen. Het contact met buitenstaanders leert je hoe het beeld overkomt, of het portret overtuigend is en de gelijkenis bevredigend is. In het begin is het ontwerpen van een penning alleen een mentaal proces. Je leest je in en denkt erover na. Maar als je eenmaal aan het werk gaat zijn denk- en werkproces niet te scheiden. Het contact en de interactie met het materiaal zijn dan van wezenlijk belang. Tot 't laatst toe leef je in spanning of het materiaal en de patine het ontwerp van de penning voldoende ondersteunen. Je hebt altijd een voorstelling van het eindresultaat, maar je weet nooit of je het kan bereiken.

Ik heb mij eerst in de figuur van Huygens verdiept. Dat prikkelt de fantasie. In mijn middelbare schooltijd had ik natuurlijk wel het een en ander van hem gelezen, maar veel wist ik er niet meer van. Ik raakte onder de indruk van zijn persoon. Het waren niet alleen zijn dichterschap en zijn muzikaliteit die mij boeiden, of zijn verdiensten voor de stadhouder, maar veel meer het type mens dat hij vertegenwoordigt. Huygens leefde naar het ideaal van de 'homo universalis'. Hij verdiende de kost als secretaris van de Oranje's, maar zijn hart ging uit naar de kunsten en wetenschappen, naar dichten en componeren. Hij wist zijn ongelooflijk grote talent op die gebieden ten volle uit te buiten. Het is nauwelijks te bevatten dat zoveel verschillende kwaliteiten in één persoon waren verenigd.

Er zijn erg veel portretten van hem gemaakt, en niet door de geringste kunstenaars. Als uitgangspunt voor mijn penning nam ik het portret dat Lievens in 1627 van hem maakte. Het is een duidelijk portret: de hoed en de kraag plaatsen hem meteen in de zeventiende eeuw. Zo'n kop begrensd door een scherp gesneden hoed en kraag, dat is toch prachtig! Het portret beantwoordde geheel aan mijn voorstelling van Huygens. Het is gemaakt kort voor zijn huwelijk met Susanna van Baerle, in de kracht van

zijn leven. Ik hou van dit soort portretten. Door de donkere achtergrond wordt veel aan de fantasie overgelaten. Het stimuleert de verbeeldingskracht.

Latere portretten vond ik minder geschikt. Vooral ook omdat zijn haar dan veel langer is. Als je zo'n portret als uitgangspunt neemt, krijg je al gauw zo'n stereotype zeventiende-eeuwse kop, zonder enige expressie. Al dat soort portretten lijkt op elkaar. Dat wilde ik koste wat het kost vermijden.

Vervolgens ben ik gaan schetsen. Geen gedetailleerde studies, die maak ik nooit, maar vluchtige notities, tekeningetjes op wegwerpservetten en papieren zakjes, bedoeld om greep op de materie te krijgen. Ik hield me vooral bezig met de plaatsing van de kop op het vlak en probeerde verschillende mogelijkheden uit. Tegelijkertijd analyseerde ik Huygens' gelaatstrekken. Zijn gelaatsuitdrukking wordt vooral bepaald door de opvallende bolle ogen en de sterk gebogen wenkbrauwen. Maar ook de rechte neus en kleine mond, waarvan de hoeken enigszins omhoog krullen, vond ik heel kenmerkend.

Hoewel ik van het begin af aan mijn oog had laten vallen op het Lievens-portret, heb ik toch enkele schetsjes gemaakt die teruggingen op andere portretten van Huygens, waaronder die door Adriaan Hanneman en Huygens' zoon Christiaan. De uitkomsten sterkten mij echter in mijn oorspronkelijke keuze.

Een belangrijk aspect was ook de symboliek, zoals die zich uit in de vorm, voorstelling en belettering. Voor mij is Huygens toch vooral de man van het woord. Ik zie hem als vertegenwoordiger van verschillende aspecten van het woord: secretaris, dichter, schrijver, diplomaat, zanger en componist. Het woord speelt een centrale plaats in zijn leven, of het nu gaat om zijn diplomatieke missies, zijn activiteiten als dichter, zanger, componist of briefschrijver. Die essentie poogde ik over te brengen.

Al denkend en schetsend kwam ik tot een staande penning in de vorm van een boek. Huygens' portret is slechts met enkele lijntjes aangeduid. De keerzijde vertoont een korenbloem, een

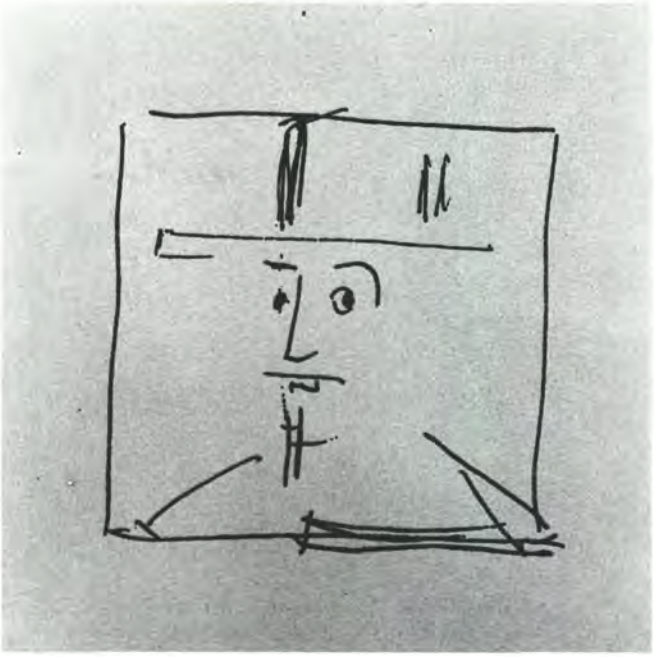

Getekend ontwerp voor de vierkante penning / Schets voor de korenbloem op de keerzijde; de initialen van de Vereniging (PK) hebben de vorm van blaadjes

Voorstudie voor de vierkante penning, terracotta, circa 6,5 x 6,5 cm / Ontwerp voor de voorzijde van de vierkante penning, gips, circa 6,5 x 6,5 cm

directe verwijzing naar zijn dichterschap. Huygens zag zijn gedichten als bloemen die bloeiden tussen het koren. Zijn verzamelde dichtwerk verscheen in 1658 onder de titel *Korenbloemen*. Ik wilde geen naam en jaartallen op de keerzijde, omdat die zich doorgaans moeilijk in het ontwerp laten voegen. De Linnaeuspenning van Christien Nijland is een van de weinige uitzonderingen hierop. Belettering en voorstelling vormen hier een perfecte eenheid.

De keerzijde draagt als tekst: 'Wie Huygens zien wil lees zijn rijmen'. De tekst is ontleend aan een gedichtje van Simon Ingels, dat hij schreef op het portret dat de schilder Cossiers van Huygens maakte. Door de dubbele verwijzing - naar zowel portret als dichtwerken - vond ik de tekst zeer geëigend. Huygens' devies 'Constanter' plaatste ik op een smal vlak dat de boekrug voorstelde.

De initialen van de Vereniging, PK, heb ik verwerkt in de blaadjes van de steel van de korenbloem. Ik heb een hekel aan overduidelijke symboliek. Ook mijn monogram heb ik later, nauwelijks zichtbaar op de kraag van Huygens aangebracht, zodat het niet stoort. Alle elementen van het uiteindelijke ontwerp waren toen in feite al aanwezig.

Pas nadat mijn gedachten op papier waren uitgekristalliseerd ben ik gaan boetseren. Eerst concentreerde ik mij op de hoofdvormen en de vlakindeling. Later ben ik meer gaan detailleren. Met ieder nieuw model kreeg de penning meer gestalte. Toen ik tevreden was over het resultaat liet ik een proefgietsel maken. Er wachtte mij een grote teleurstelling. De vorm bleek - door het verloop van de vrij dikke rand - niet goed te lossen. Het gevolg was dat na het gieten de rand van de penning grondig moest worden bijgewerkt. Een arbeidsintensieve klus. Bij een kleine oplage had ik het er voor over gehad. Maar gezien het grote aantal exemplaren dat van de jaarpenning verschijnt, was dit een onmogelijke opgave. Als het gietprobleem zich niet had voorgedaan was het een vierkante penning geworden, er zat niets anders op dan

een andere oplossing te bedenken.

Ik ben toen overgestapt naar de ronde vorm. Ik begon mijn modellen af te drukken in de mal die ik voor de vierkante penning had vervaardigd. Dit betekende dat ik steeds stukken aan de rand moest bijboetseren om een ronde vorm te krijgen. De gebogen vorm bleek tot mijn verrassing in belangrijke mate bij te dragen tot de ruimtelijkheid. Er ontstond een interactie tussen de rand van de penning en het portret. Ik experimenteerde met de vlakverdeling, de hoogte van de hoedrand en de vormgeving van de kraag, die ik afwisselend dikker, dunner, kleiner of groter maakte. Ook bracht ik variaties aan in het verloop en de dikte van de rand. Door het wegduwen van de klei kwam het portret steeds meer op het vlak te liggen.

Mijn werkzaamheden werden door een korte vakantie onderbroken. Toen ik na terugkomst de penning weer oppakte, was ik teleurgesteld. Ik vond dat de vorm te weinig kracht bezat. Het oppervlak had te weinig spanning. In mijn zoektocht was ik te veel verwijderd geraakt van de vormkracht van de eerste modellen.

Ik voelde dat ik meer moest gaan experimenteren met de vormgeving van hoed en kraag en moest gaan werken met een nieuwe, ronde mal om de vormen krachtiger te maken. Het portretje dat ik met een pennetje in de klei had gekrast, behield ik. Het gebruik van een pen was voor mij een 'must'. Ik zag het - vanwege Huygens' schrijversschap - bijna als een symbolische daad. Geleidelijk aan maakte ik het oppervlak egaler, zonder dat het overigens te vlak werd. Het ontwerp werd rustiger en soberder. Ook al omdat ik de kraag evenals de hoedrand niet langer boetseerde, maar met enkele inkepingen aangaf en ik angstvallig vermeed dat de vlakken rond het portret een eigen leven gingen leiden. Zij dienden voor alles de voorstellingen te ondersteunen. Eindelijk had ik het gevoel dat ik op de juiste weg was.

Op het laatste moment besloot ik het portret naar links te schuiven. Gewoonlijk bezet de kop het centrum van het beeldvlak, of is deze zo geplaatst dat het vlak dat in het verlengde van de kijkrichting ligt het grootst is. Mijn penning wijkt in dit

Ontwerp voor de keerzijde van de vierkante penning, gips, circa 6,5 x 6,5 cm; de tekst is nog met potlood aangebracht / Ontwerp voor de Huygenspenning (dikke versie), gips, 8 cm

Ontwerp voor de Huygenspenning (uiteindelijke versie), terracotta, 8 cm

opzicht van de traditie af. Het verschuiven van de kop resulteerde in een grotere dynamiek. Ik gaf ermee uitdrukking aan de alertheid van Huygens' geest.

De keerzijde gaf ik de vorm van een opengeslagen boek. Links plaatste ik Huygens' devies en de versregels van Simon Ingels. Evenals de kop kraste ik de tekst met een pennetje in de klei. De vormgeving is zo gekozen dat het lijkt alsof het om een tekstfragment gaat, een toevallige uitsnede van een met de pen beschreven blad papier.

Ik werk graag met tegenstellingen: wat ik aan de ene kant indruk, laat ik aan de andere kant omhoog komen. Om een voorbeeld te noemen: het sterke horizontale accent van de donkere hoedrand vindt aan de keerzijde een tegenwicht in de vertikale, fel oplichtende lijn van het omgeslagen blad. Zo wordt door het maken van tegenstellingen een eenheid verkregen.

Ik maakte twee modellen - een dik exemplaar met relatief veel welvingen, en een dunne, vlakke versie - en liet er proefgietsels van maken. De afwerking leverde in het begin nog wat problemen op. De penningen hadden kraak nog smaak, omdat het oppervlak van de penning als een geheel was gepatineerd. Er was te weinig contrast. Het portretje had teveel aan kracht ingeboet en onderscheidde zich nauwelijks van de omgeving. Samen met de gieter heb ik gezocht naar mogelijkheden om de kop te laten oplichten. Eerst heb ik geprobeerd de patine met een schuurspons uit te poetsen, maar dat gaf vervelende krassen. Uiteindelijk bleek het mogelijk om de nog natte patine met de hand enigszins weg te vegen waardoor de kop lichter werd en het beoogde effect werd bereikt. Eindelijk had ik een penning waar ik tevreden over was en die zich in een grote oplage liet produceren. Voorjaar 1996 heb ik de beide penningen ter beoordeling aan de Vereniging voorgelegd. De voorkeur ging uit naar het dunne exemplaar.

In januari 1656, hij is dan ernstig ziek en vreest voor zijn leven, schrijft Huygens het gedicht 'Nae-leven'. In dit gedicht spreekt hij de gedachte uit dat hij na zijn dood door zijn gedichten zal blijven voortleven. Hij zegt het zo: 'Ksal inde wereld syn als ick'er niet sal wesen'. Profetische woorden, want Huygens' geschriften zijn nog steeds onderwerp van studie en worden door velen met plezier en bewondering gelezen. Ik hoop dat ook mijn penning zal bijdragen aan de nagedachtenis van deze markante persoonlijkheid.'

Muntmelange

W.P.C. VAN DEN NIEUWENHOF

Een onbekende Rekemse duit

Door het graafschap Rekem (Reckheim), gelegen aan de Maas in het huidige Belgisch Limburg, zijn in de zeventiende eeuw grote hoeveelheden imitaties van de in de Nederlanden en het bisdom Luik gangbare koperen munten in omloop gebracht. De meest omvangrijke reeks imitaties van duiten uit de Nederlanden is ongetwijfeld geslagen tijdens de regering van Ferdinand d'Aspremont-Lynden (1636-1665). Lucas (1982) beschrijft maar liefst 154 duiten van deze Ferdinand. In deze duiten zijn de 'genen' terug te vinden van duiten van een groot aantal muntplaatsen in de Nederlanden. Hieronder wordt gepoogd de bovengenoemde 154 duiten van Ferdinand d'Aspremont-Lynden aan de hand van hun voorbeelden te beschrijven middels een zestiental hoofdtypen. Dit met als doel een - voor zover mij bekend - nog onbeschreven type een passende plaats te geven in de reeks duiten van graaf Ferdinand.

Allereerst is er een achttal in een groot aantal (jaartal)varianten voorradige hoofdtypen te onderscheiden:
(1) Imitaties van de Luikse duit van het type De Chestret nr 611 (geslagen onder Ferdinand van Beieren, 1612-1650): 8 varianten.
(2) Duiten met op de voorzijde een Fries wapen binnen een lauwerkrans en op de keerzijde FRI/CIR binnen een lauwerkrans: 44 varianten.
(3) Duiten met op de voorzijde een Fries wapen binnen een omschrift en op de keerzijde FER/DIN: 12 varianten.
(4) Duiten met op de voorzijde een wapen met een 'Hollandse' leeuw en op de keerzijde TRANS/MOSA/A.R.: 13 varianten.[1]
(5) Idem, maar op de keerzijde FRI/CIA/R: 5 varianten.[2]
(6) Duiten met op de voorzijde (een variant op) het wapen van de stad Utrecht en op de keerzijde TRA/REC/HEM: 38 varianten.
(7) Idem, maar op de keerzijde IN/REC/KUM: 6 varianten.
(8) Duiten met op de voorzijde het wapen van Deventer en op de keerzijde DA/ETR/TRIA: 11 varianten.

Van een vijftal hoofdtypen zijn slechts een of twee varianten bekend:
(9) Als type 4, maar met op de keerzijde BUL/LONEN/SIS: 2 varianten.
(10) Imitatie van een duit van Roermond van Philips IV (1621-1665), vergelijk De Meijer nr 23, slechts 1 uitvoering bekend.
(11) Imitatie van duit van algemeen type van de Zuidelijke Nederlanden van Philips IV, vergelijk Van Gelder-Hoc nr 338, slechts 1 uitvoering bekend.
(12) Als type 6, maar op de keerzijde WEST/FRISIAE, slechts 1 uitvoering bekend.
(13) Als type 5, maar op de keerzijde IMP/R, slechts 1 uitvoering bekend.

Vervolgens resteert een aantal typen dat tot stand gekomen lijkt te zijn door het willekeurig combineren van voor- en keerzijdestempels. Voor het bestaan van deze 'combinatietypen' zijn een aantal verklaringen mogelijk. Medewerkers van de munt kunnen zich vergist hebben. Ook 'misgrijpen' als gevolg van het tijdelijk uit voorraad raken van een bepaald stempel is een mogelijkheid. Een derde verklaring voor het bestaan van deze typen zou kunnen zijn het structureel 'opgebruiken' van alle voor- en keerzijdestempels, waardoor op het moment dat voor een bepaald type duit geen stempels meer aangemaakt werden, steeds de noodzaak bestond tot het combineren van verschillende typen.

Alle bovengenoemde verklaringen voor het bestaan van 'combinatietypen' duiden op een strategie van kostenminimalisatie, waarbij de kwantiteit van de output van het muntbedrijf boven de kwaliteit gesteld kon worden. Dit is overigens in overeenstemming met het slordige uiterlijk en de enorme hoeveelheden waarin we dit materiaal kennen.

In Lucas zijn van bovengenoemd genre een drietal typen duiten terug te vinden. Begrijpelijkerwijs zijn van deze typen slechts weinig varianten bekend:
(14) Duit met op de voorzijde het wapen van Deventer en op de keerzijde TRA/REC/HEM (= Utrechts type): slechts 1 uitvoering bekend, Lucas nr 412.
(15) Duiten met op de voorzijde het wapen van Utrecht en op de keerzijde FRI/CIR of variant (= Fries type): 2 varianten, Lucas nrs 457-458.
(16) Duiten met op de voorzijde het wapen van Friesland en op de keerzijde TRA/REC/HEM of variant (= Utrechts type): 2 varianten, Lucas nrs 410-411.

De categorie 'combinatieduiten' van Ferdinand d'Aspremont-Lynden, graaf van Rekem, kan uitgebreid worden met een vierde type. Het gaat hier om een combinatie van een 'Hollandse' leeuw op de voorzijde met een 'Friese' keerzijde, tevens voor zover mij bekend het eerst beschreven exemplaar met de Hollandse leeuw, dat een jaartal draagt:

(17) Duit met op de voorzijde een 'Hollandse' leeuw binnen versieringen (vergelijk Lucas nr 444 en De Mey nr 209) en op de keerzijde .FRI./.CIR./164(?)2 binnen een lauwerkrans (vergelijk Lucas nrs 385-386).

Bovenbeschreven duit vormt een nieuwe aanwijzing voor de door het munthuis te Rekem onder graaf Ferdinand gevolgde strategie. Het lijkt dan ook weinig gewaagd te veronderstellen dat in de toekomst de reeks van zeventiende-eeuwse 'combinatieduiten' verder uitgebreid kan worden.

NOTEN

1 Het type met de 'Hollandse' leeuw laat zich het best beschrijven als een imitatie van een duit van Overijssel, vergelijk Verkade nrs 791-792, en de duit van Gronsveld beschreven door Van Daalen onder nr 53.

2 Type nr 5 is niet direct terug te voeren op een duit uit de Noordelijke Nederlanden, hoewel voor wat betreft de keerzijde de vergelijking met diverse Friese duiten zich opdringt. Hier is een veel jonger type duit van Gronsveld wel vergelijkbaar, ook qua stijl van uitvoering (Lucas nrs 141-144). Dit roept bij mij de vraag op of het mogelijk is dat dit type, dat niet met jaartal bekend is, geslagen is onder Francois Gobert en Ferdinand Gobert d'Aspremont-Lynden (1665-1703).

LITERATUUR

J. DE CHESTRET DE HANEFFE *Numismatique de la Principauté de Liège et de ses dépendances* (Brussel 1890)
J. VAN DALEN *De Munten van het Graafschap Gronsveld* (Gronsveld 1964)
H. ENNO VAN GELDER/M. HOC *Les Monnaies des Pays-Bas Bourguignons et Espagnols 1434-1713* (Amsterdam 1960)
P. LUCAS *Monnaies Seigneuriales Mosanes* (Walcourt 1982)
N. DE MEIJER Le monnayage Communal de Ruremonde *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 47 (1960)
J. DE MEY *Les Monnaies de Reckheim* (Brussel 1976)
P. VERKADE *Muntboek* (Schiedam 1848)

Muntmelange

De rubriek Muntmelange geeft een ieder de ruimte om één of meer opmerkelijke numismatische zaken in het kort te behandelen. Alle wetenswaardigheden die met antieke, middeleeuwse of moderne munten te maken hebben – bij voorbeeld puzzelstukjes voor nader onderzoek – passen in deze rubriek. Suggesties, ideeën of kant en klare korte artikelen kunt u toesturen aan de redactie van *De Beeldenaar* of aan de redacteur B.J. van der Veen, Frederik Hendriklaan 119, 2582 BX Den Haag.

Penningnieuws

JANNES LIMPERG

Nieuw werk van medailleurs. Goed reproduceerbare foto's met gegevens – bij voorkeur niet meer dan 100 woorden – zenden aan J. Limperg, Bestevaerstraat 200, 1055 TS Amsterdam (020-6863063, bgg. 020-6126565). Gelieve tevens te vermelden of de foto's na gebruik beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag. Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere inlichtingen over de in deze rubriek besproken penningen tot de samensteller van de rubriek richten. Gaarne inzendingen voor plaatsing.

MARINA VAN DER KOOI
De eeuwigheid en de ons toegemeten tijd
Gietpenning in brons en zilver (65 mm)
Ontworpen ter gelegenheid van het vijftigjarig huwelijk van de heer en mevrouw Vogelenzang-Van der Kooi.
Vz.: 'Aanvankelijk begonnen met het maken van een dubbelportret van het echtpaar, zon ik tegelijkertijd op een spel met de betekenissen van hun namen. Dat riep al gauw het beeld op van een vogeltje in de blauwe lucht, wegvliegend van een nog openstaande kooi. Toen ik er twee gestileerde mensfiguren bijmaakte met de armen omhoog reikend kreeg het vogeltje voor mij de betekenis van de ongegrijpbaarheid van de tijd, het bondigst uitgedrukt door de Engelse zegswijze Time flies.'
Kz.: Binnen het cirkelvormig middenkader zijn op compacte wijze de twee namen van het echtpaar opgenomen: Onno Vogelenzang en Gerrie van der Kooi. De Rembrandt-penning van Piet Esser was daarvoor de inspiratiebron. De jaartallen '46 en '96 staan links en rechts van de cirkel, uitdrukking van de afgepaste tijd, en tegengesteld aan de voorzijde, die meer open en kaderloos de 'immer voortvliedende tijd en eeuwigheid' verbeeldt.

JOOP HOLLANDERS
Jan van Scorel
Gietpenning (60 mm)
Vz.: Portret van Jan van Scorel met de tekst 'Artis Amator'.
Kz.: De naam van Jan van Scorel en de jaartallen 1495-1562 en 1995.
Toelichting van de ontwerper: 'De figuur Jan van Scorel heeft mij geïnspireerd tot het maken van een penning waarin zijn kwaliteiten van schilder-filosoof en waterbouwkundige, zij het subtiel, tot uitdrukking komen. Op de ene kant staat zijn voornaam recht en sober, waarin je de echte Noordhollander zou kunnen herkennen. Bij de achternaam laat ik de letters op verschillende niveau's verspringen, doelend op zijn vele kwaliteiten, onderstreept met een golfbeweging, wat slaat op zijn strijd tegen het water. Aan de onderkant zie je zijn geboorte- en sterfjaar en bovenin het gedenkjaar 1995. Op de andere zijde laat ik het portret zien van de oudere Jan van Scorel, getekend door het leven. Zijn beeltenis wordt aan de rechterkant begrensd door de woorden 'Artis Amator', wat betekent: Liefhebber der kunsten. Met deze tekst ondertekende Jan van Scorel zijn schilderijen.' De uitgave van deze penning is een samenwerkingsprojekt van de stichting 'Penningkunst Scorel' en de kunstenaar Joop Hollanders, ter gelegenheid van het 500e geboortejaar van Jan van Scorel. Oplage: 200 stuks in brons en 100 stuks in zilver.

FRANS en TRUUS VAN DER VELD
Nieuwjaarspenning 1994-95
Gegoten brons (55 mm), gesigneerd
Vz.: Het horloge dat tegen middernacht doorgedraaid wordt van 1994 naar 1995.
Kz.: Op een ruwe ondergrond is een 'eeuwigheidslint' afgebeeld met daarop doorlopend de tekst 'Best wishes'.

Nieuwjaarspenning 1995-96
Gegoten brons (55 mm), gesigneerd
Vz.-Kz.: Geen specifieke voor- of achterkant. Beide zijden worden door het multicursale labyrint (dat is: met vertakkingen) over de rand met elkaar verbonden. Met de veer schrijft ieder zijn eigen jaar in zijn eigen labyrint: van 1995 naar 1996 naar 1997 enzovoort. Het labyrint is verdiept aangebracht in het oppervlak. Labyrint en doolhof duiken regelmatig op in het werk van Frans en Truus.

Maconnieke penning no 15
Brons (95 mm), gesigneerd
Ontworpen ter gelegenheid van de installatie van een voorzittend meester in de Loge.
Vz.: Zegt iets over de samenstelling van de Loge.
Kz.: Verbeeldt het water met daarin de woorden 'Ken u zelf'. De vrijmetselaar tracht deze woorden te bemachtigen. Keer op keer wordt het oppervlak verstoord. Twee vingers van de linkerhand passen in de openingen van de penning. De wijsvinger en de pink houden de penning in balans, de duim speelt mee om in een oogopslag de voor- en keerzijde te bekijken.

Munthandel Verschoor

Deventer-Kampen-Zwolle Lebuïnusdaalder z.j. (1538)
Vz. St Lebuïnus met nimbus, staf en vaan. *MO*NO*TRIV*CIV-IT*IMPERIa-*
Kz. Wapenschilden der drie steden binnen dubbele parelrand. In het centrum dooreengestrengelde lussen. +DAVENTRIE + CAMPENSIS + ZWOLLENSIS
(vdCh. III-9; P. 7286; W. 469; FD 26b; Delm. 665)

Postbus 5803
3290 AC Strijen

lid n.v.m.h.

tel. 078-6741719
fax 078-6744424

Boekbesprekingen

KAREL SOUDIJN

ALPHONS TOELE/HANS JACOBI
Het noodgeld van Nederland in de Tweede Wereldoorlog 1940-1945. Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden 1996. ISBN 90-73882-05-2, 380 blz., *f* 99,50.

In mei 1940, bij het uitbreken van de tweede wereldoorlog, besloten ruim 130 gemeenten in Nederland om noodgeld uit te geven. Alphons Toele en Hans Jacobi hebben getracht om zo nauwkeurig mogelijk te achterhalen hoe het daarbij aan toe is gegaan. Van sommige gemeenten zijn slechts zeer summiere gegevens bekend; van andere is de gang van zaken heel goed te documenteren.

In Doetinchem bijvoorbeeld, hadden Burgemeester en Wethouders van tevoren al een plan gemaakt over hoe men zou handelen bij een vijandelijke inval. Dit plan is ook uitgevoerd. Toen de oorlog uitbrak, is het kasgeld van de gemeenteontvanger en van de Gemeentespaarbank eerst verdeeld in porties die snel naar alle ambtenaren van Doetinchem werden gebracht als voorschot op hun salaris. Door deze handeling werd het echter onmogelijk om een dag later de steungelden aan werkelozen en de vergoedingen aan kostwinners uit te keren: de kas was immers leeg! De burgemeester maakte daarom bekend, dat uitkeringsgerechtigden waardebonnen zouden krijgen. Spaarders die geld van de gemeentelijke bank wilden opnemen, moesten eveneens teleurgesteld worden: ook zij zouden uitbetaald worden in waardebonnen. Een week later beschikte de kas weer over normaal geld en werden de waardebonnen ingetrokken.

Doetinchem is de enige gemeente in Nederland waarvan we weten dat het principe werd toegepast van 'ambtenaren eerst'. In veel andere plaatsen zag men zich echter ook door gebrek aan kasgeld gedwongen om bonnen te drukken voor steuntrekkers.

Verschillende factoren droegen bij aan de geldschaarste. Door de oorlogsdreiging potte het publiek al enige tijd massaal het muntgeld op. Om te voorkomen dat geld in Duitse handen zou komen, werd direct na het uitbreken van de oorlog bij diverse agentschappen van de Nederlandsche Bank het voorradige papiergeld verbrand of op andere wijze vernietigd. Bovendien hadden de oorlogshandelingen tot gevolg dat op vrijdag 10 mei 1940 alle geldtransporten in het land kwamen te vervallen.

Het Doetinchemse idee van 'ambtenaren eerst' lijkt misschien een curieuze vorm van egoïsme. We kunnen dit echter ook beschouwen als een slimme zet die moest verhinderen dat de kas door de vijand veroverd zou worden. Elders is de gemeentelijke kas soms overgedragen aan de plaatselijke commandant van het Nederlandse leger. Ook die manoeuvre had tot doel om het geld uit handen van de Duitsers te houden.

Toele en Jacobi trachten zo goed mogelijk te documenteren wat al die gemeenten nu precies deden om de eigen bevolking van geld te kunnen blijven voorzien. Hun relaas is echter ook te lezen als een verhaal over een coördinatieprobleem: hoe kunnen de centrale en de lokale overheden zo goed mogelijk op elkaar afgestemd blijven op het moment dat er oorlog uitbreekt?

Nogal wat gemeenten raakten door de oorlogshandelingen geïsoleerd. De burgemeesters moesten zelf maar verzinnen hoe zij de problemen rond de geldvoorziening oplosten. Het lukte lang niet altijd om instructies te ontvangen van de Commissaris van de Koningin, of van het Departement van Binnenlandsche Zaken. Uiteraard was er de centrale overheid veel aan gelegen dat de zaak niet uit de hand liep. De minister machtigde burgemeesters weliswaar om plaatselijk noodgeld uit te geven, maar dit moest dan wel steeds geschieden na voorafgaande toestemming van de Commissaris van de Koningin. Op die manier werd getracht om het overzicht te bewaren.

Reeds op 17 mei, kort na de capitulatie, stuurde het Departement een telegram aan alle gemeenten in Nederland: de machtiging tot uitgifte van noodgeld werd ingetrokken. Ook dit is te beschouwen als een maatregel om de zaak goed gecoördineerd te houden. Niet alle lokale overheden hadden hier echter een boodschap aan, want in sommige gemeenten was het gebrek aan kasgeld nog te groot. In die plaatsen was het belangrijk om toch nog maar even met de intrekking van het noodgeld te wachten.

Fricties tussen 'centraal' en 'lokaal' deden zich eveneens in een volgende fase voor. De centrale overheid vroeg van de lokale bestuurders een nauwkeurige opgave van al het noodgeld dat was gedrukt en in circulatie gebracht. Ingewisselde en niet-uitgegeven biljetten moesten bovendien op een ordelijke wijze ongeldig worden gemaakt: via een perforatie, een uitgeknipte hoek of een stempel. Tenslotte moesten al deze biljetten worden gesorteerd, geteld en opgestuurd om centraal vernietigd te worden.

De lokale bestuurders werden nu met veel werk opgezadeld. Daar was men niet blij mee. Soms wilden burgemeesters ook liever een voorraad noodgeld achter de hand houden, voor het geval er weer chaos dreigde. De centrale overheid bleek echter niet te vermurwen: aan lokale overheden werd het achterhouden van noodgeld streng verboden. Hooguit mochten enkele exemplaren in het gemeentelijke archief worden opgeborgen.

Diverse burgemeesters dachten er gemakkelijk onderuit te kunnen komen: zij beweerden dat gemeentelijke waardebonnen niet onder het begrip 'noodgeld' vielen. Deze redenering vond echter op centraal niveau geen weerklank. Al dit soort bonnen, uitgegeven door de gemeentelijke overheid, moest als noodgeld worden aangemerkt.

In de Brabantse gemeente Made trachtte men aan rompslomp te ontsnappen door op 24 juni aan het Departement te schrijven dat alle bonnen inmiddels waren vernietigd. Met die summiere mededeling nam het Departement kennelijk geen genoegen. Bovendien is hier sprake van een leugentje, want er is een proces-verbaal van 26 juli bewaard gebleven (dus van ruim een maand later), waarin de burgemeester verklaart dat op die dag alle bonnen in zijn aanwezigheid zijn vernietigd. In dit proces-verbaal staat netjes genoteerd om hoeveel geld het ging.

Overigens is van Made niet bekend hoe de biljetten er indertijd hebben uitgezien. Op basis van de archivalia concluderen Toele en Jacobi, dat er op 26 juli 1940 bonnen ter waarde van elf gulden nog niet waren ingewisseld. Zij voegen daar aan toe: 'Wij mogen hopen dat van deze niet ingeleverde biljetten nog een exemplaar is bewaard gebleven en eens bekend zal worden.'

De catalogus van Toele en Jacobi bevat gelukkig veel afbeeldingen van noodgeld dat wel bewaard bleef. Met hun overzichtswerk doen de auteurs

echter duidelijk een beroep op onze speurzin, want op dit terrein valt nog behoorlijk wat te ontdekken.

Liefhebbers van anekdotes komen bij Toele en Jacobi trouwens ook aan hun trekken. Neem bijvoorbeeld de gemeente Roden in Drenthe. Daar gaf men op 17 mei 1940 een plaatselijke drukker de opdracht om noodgeld te vervaardigen. Deze ging direct aan de slag. 's Middags vernam de gemeente echter van het Departement, dat de machtiging tot het uitgeven van noodgeld was ingetrokken. Meteen werd aan de drukker gezegd dat zijn opdracht verviel. Hij was op dat moment bezig met de onderdruk van de gulden. De reeds vervaardigde onderdrukken werden toen maar als afval beschouwd. Het kleine neefje van de drukker kreeg een aantal stroken cadeau om als kladpapier te gebruiken. Toele en Jacobi schrijven hierover: 'Jarenlang hebben de achterkanten van deze onderdrukken dienstgedaan in de familie voor het vastleggen van de uitslagen van sjoelbakwedstrijden.' Pas heel veel later realiseerde die neef zich, dat het papier toch wel historische waarde had: 'In 1980 bracht hij een bezoek aan Het Koniklijk Penningkabinet en gaf het laatste velletje als geschenk aan het museum.' In het boek is uiteraard een afbeelding opgenomen van die onderdruk van een Rodense gulden.

Biljetten uit mei 1940 vormen de hoofdmoot van het boek. Op sommige plaatsen in Nederland is echter ook later in de oorlog weer noodgeld uitgegeven. Uiteraard behandelen de auteurs dat geld eveneens.

De Duitse militaire commandant van Schiermonnikoog besloot bijvoorbeeld in januari 1941 noodgeld te laten vervaardigen om de soldij te kunnen betalen. Door zware ijsgang op de Waddenzee viel namelijk de bootverbinding met het vasteland uit en kon het benodigde geld voor de soldaten niet worden aangevoerd. Op het in het boek afgebeelde Schiermonnikoogse biljet lezen we, dat de *Inselkommandant* aan toonder een gulden zal betalen 'nach Beendigung der Eisschwierigkeiten!' Met uitroepteken.

Toele en Jacobi hebben het onderwerp van hun boek ruim begrensd; soms overschrijden zij noodgeld in de strikte zin van het woord. De auteurs beschrijven bijvoorbeeld ook geld dat in de gevangenkampen Amersfoort, Vught en Westerbork werd uitgegeven, hoewel dit kampgeld formeel gesproken onder de noemer van 'kantinegeld' of 'huismunten' valt.

Het noodgeld van Nederland in de Tweede Wereldoorlog 1940-1945 begint met een beknopte algemene inleiding. Het grootste deel van het boek bestaat uit een catalogus waarin gemeenten die noodgeld uitgaven in alfabetische volgorde worden behandeld. Waar mogelijk zijn voorbeelden van lokale uitgiften als illustratie opgenomen. Achterin het boek staan lijsten met onder andere schattingen van de zeldzaamheid van de besproken stukken. En helemaal aan het slot drukken Toele en Jacobi kaarten af waarop gemakkelijk te zien is welke gemeenten in welke provincie noodgeld uitgaven. Vooral in de buurt van de grote rivieren ziet het zwart van de stippen.

Bij het schrijven van hun overzicht lieten Alphons Toele en Hans Jacobi zich bijstaan door Nico Arkesteijn en Eric van der Kam. Arkesteijn behandelt de complexe situatie in Rotterdam en Van der Kam geeft een overzicht van Reichskreditkassenscheine die de Duitse troepen onmiddellijk na de Nederlandse capitulatie op 15 mei 1940 in omloop brachten.

Redactioneel valt er één bezwaar tegen dit boek in te brengen. De overzichten per gemeente kennen naast een opsomming van gegevens steeds

een aardig 'verhaaltje'. In die korte verhalen zitten helaas erg veel herhalingen. Telkens weer lezen we, dat de geldschaarste mede veroorzaakt werd door het oppotten van muntgeld door de bevolking. Bij de verschillende gemeenten in de Bommelerwaard wordt steeds maar weer opnieuw de historie opgerakeld van die ene burgemeester, A.F. van Goelst Meijer, die per roeiboot de Waal overstak om telefonisch in contact te komen met het Departement. Op deze manier kreeg hij toestemming voor de uitgifte van noodgeld. Die burgemeester was zo attent om de verkregen toestemming ook over te brengen aan al zijn collega's in de Bommelerwaard. Omdat Toele en Jacobi dit zo vaak herhalen, ontstaat de indruk van Van Goelst Meijer iedere keer weer in een roeibootje stapte. Alsof hij in training was voor een regatta.

Verder kan ik alleen maar enthousiast zijn over dit boek. Het overzicht laat heel fraai zien wat de oorlog betekende voor de monetaire situatie in ons land. Bovendien is nu duidelijk bij elkaar gezet wat er momenteel bekend is over het noodgeld in de tweede wereldoorlog. De ontbrekende informatie nodigt meteen uit tot verder speurwerk. Met dit boek in de hand kunt u in uw eigen gemeente misschien nog fantastische ontdekkingen doen.

IVO LUKANC *Diocletianus, der römische Kaiser aus Dalmatien*. Edit Cultura, Wetteren 1991. 346 blz., *f* 360.

Aan keizer Diocletianus (284-305), de grote reorganisator van het Romeinse rijk aan het einde van de derde eeuw, is tot nu toe vrijwel nooit apart aandacht besteed. Meestal wordt aan hem gerefereerd als een van de vier Tetrarchen, waardoor zijn toch wel heel bijzondere rol in de geschiedenis onderbelicht blijft. Met zijn speciaal aan deze heerser gewijde studie heeft dr Lukanc uit Llubljana geprobeerd de figuur van Diocletianus beter tot zijn recht te laten komen.

Wat helaas niet uit de titel blijkt, is dat deze interessante monografie gaat over de muntslag in goud onder deze keizer. Lukanc biedt in zijn boek een corpus van alle goudstukken die hij van keizer Diocletianus heeft kunnen traceren. Daartoe is hij vele jaren aan het werk geweest en het resultaat van al dit 'monnikenwerk' mag er zijn. Van 74 musea, verspreid over de gehele wereld, heeft dr Lukanc medewerking gekregen voor zijn project. In totaal kon hij 528 munten uit veertien muntplaatsen traceren, waaronder zeventien uiterst zeldzame veelvouden van de aureus, tien zeldzame en vrijwel onbekende gouden quinarii en voor het overige 501 aurei, zowel van voor als van na de door Diocletianus doorgevoerde munthervorming. Met de acht goudstukken die het Koninklijk Penningkabinet bezit, neemt dit museum een plaats in het midden in, tussen het Brits Museum met zestig exemplaren en een groot aantal collecties die slechts een enkel stuk bezitten. Al deze munten worden zoveel mogelijk met foto's van goede kwaliteit gedocumenteerd. Daarmee ontstaat allereerst een groot corpus waaruit onder andere de veelheid aan stijlvarianten goed valt af te lezen. Wellicht hadden bij de luxe uitvoering van dit boek enkele kleurenplaten niet misstaan.

J.P.A. VAN DER VIN

De catalogus van alle goudstukken, ingedeeld naar de musea waar ze zich bevinden, vormt de kern van het boek, maar het werk biedt veel meer. Een aantal tabellen en overzichten biedt extra informatie over voor- en keerzijde opschriften, maar bijvoorbeeld ook over veilingen, gehouden tussen 1741 en 1990, waarin goudstukken van Diocletianus verkocht zijn. Daarnaast

bevat het boek een overzicht van alle 250 inscripties die van deze keizer bekend zijn. Een groot aantal van deze inscripties in het Latijn, Grieks en zelfs in hiërogliefen, wordt ook afgebeeld. Verder worden er veel aanvullingen gegeven op de delen V-2 en VI van de *Roman Imperial Coinage*.

Zeer omvangrijk is de bibliografie, waarmee het boek besluit. De auteur heeft het zich niet gemakkelijk gemaakt. Echt volledig zal de lange opsomming wel niet zijn, maar veel ontbreekt er zeker niet aan! Door al deze nuttige informatie is er zeker sprake van een nuttig en in velerlei opzicht waardevol boek. Toch kan ik niet nalaten een kritische opmerking te laten horen. Het is erg jammer dat iemand die zich zoveel moeite heeft getroost om al dit materiaal bijeen te brengen, er eigenlijk inhoudelijk verder niets mee doet. Ongetwijfeld is dr Lukanc een deskundige op het gebied van de muntslag van Diocletianus, maar van al die kennis wordt helemaal niets meegedeeld. Geen woord over wat deze goudstukken, die merendeels in het kader van de grote munthervorming door deze keizer werden uitgegeven, nu eigenlijk hebben betekend. Evenmin iets over de relatie van het goud met het zilvergeld, en met de grote series koperen folles, die eveneens onderdeel uitmaakten van het nieuwe geldstelsel. Juist door het met plezier bekijken van dit fraai uitgevoerde boekwerk en onder de indruk van alle informatie die erin is bijeengebracht, voel ik dat toch wel als een heel groot gemis. Ik wacht met spanning op een vervolg.

JAN VAN GEELEN

DE NEDERLANDSE MUNT
Jaarverslag Tweede helft 1994 en 1995. Utrecht 1996. 32 blz.

Verslag van het eerste boekjaar, 1-7-1994 tot en met 31-12-1995, van De Nederlandse Munt nv, als geprivatiseerde voortzetting van 's Rijks Munt te Utrecht. Het is een fraaie en boeiend geïllustreerde uitgave met veel feiten en wetenswaardigheden. In dit jaarverslag is een speciale penning opgenomen, waardoor het geheel nog meer uitnodigt tot aanschaf. Te bestellen bij De Nederlandse Munt in Utrecht, door overmaking van *f* 7,50 op postgirorekening nr 7800.

E.J.A. VAN BEEK (red.) *Encyclopedie van munten en bankbiljetten.* Bohn Stafleu van Loghum/Samson, Houten/Alphen aan den Rijn 1986-. ISBN 90-6500-751-2. Zie noot.

Om voor mij onnaspeurbare redenen is in *De Beeldenaar* nooit aandacht geschonken aan (het verschijnen van) de *Encyclopedie van munten en bankbiljetten*, een inmiddels imposant losbladig naslagwerk onder redactie van Bert van Beek. De verschijning is begonnen in 1986 (het voorbereidende werk eerder) en de inhoud is nu gevorderd tot in het trefwoord Pasmunt. De verwachting is dat de uitgave in 1998 zal zijn afgerond, maar het zal mij niet verbazen indien daar nog een paar jaar bij komen.

Het niet gesignaleerde belang van dit praktische werk en mijn recente kennismaking met deze handige uitgave zijn twee elkaar versterkende redenen om hieronder informatie en enige persoonlijke indrukken te geven over dit werk.

Buiten het gebied van de schone letteren zijn er twee soorten goede boeken: (1) die welke de uitverkoren lezer op hoog niveau met kennis en informatie verrijken, en die hem daardoor iets unieks geven; en (2) die welke voor een breed lezerspubliek reeds aanwezige informatie ordenen, beschikbaar stellen en presenteren, en wel zo dat de lezer die aangeboden informatie direct tot zich kan nemen en

gebruiken, waardoor hij met plezier en profijt in zijn behoeften kan voorzien. Kortom, er zijn boeken - door hun aard beperkt tot een klein publiek - die kennis en genade geven; en er zijn boeken die door knap doceren zo inspireren dat men er zonder grote moeite veel uit leert. Tot die laatste categorie behoort deze encyclopedie. Er staat weinig 'nieuws' in, maar alles wat men niet weet is nieuw, en er staat zoveel in dat men niet alles weet.

Deze uitgave is niet bedoeld om in één keer helemaal te worden gelezen, maar om gericht iets in op te zoeken. Als nieuwsgierige gemotiveerde nieuwkomer in de numismatiek kan ik u echter verzekeren dat zo maar bladeren, zo maar lezen, een de interesse prikkelende en de geest bevredigende bezigheid is. Domweg kennis maken met baron Jules Chestret de Haneffe, lezen over Exonumia, struikelen over de Hinkende standaard, geboeid worden in het trefwoord Java, Middelburg tegenkomen, maar ook de Osmanen.

Voor gericht en snel zoeken naar bondige, feitelijke informatie is de encyclopedische inrichting ideaal. Hierbij zij vermeld dat in deze Encyclopedie ter instructie - maar het werkt ook verlevendigend - op bijna elke pagina afbeeldingen van (voornamelijk) munten zijn te vinden, terwijl vele trefwoorden worden afgesloten met een literatuuropgave. Knap is de compacte en sobere opbouw van de trefwoorden. Het zijn geen monografieën, maar blokjes tekst met gestructureerde informatie.

De Encyclopedie gaat over munten en bankbiljetten, niet over penningen. Deze komen slechts zijdelings ter sprake - maar dan ook in volle duidelijkheid - als zij raakvlakken hebben, of - negatief gezegd - gevaar voor straling of averij opleveren.

In 1989 verwachtte de uitgever nog dat deze uitgave in 1992 afgerond zou zijn en in totaal ongeveer 1200 pagina's zou gaan omvatten. De omvang bedraagt nu tot in het begin van de letter P bijna 1400 pagina's, zodat men aan kan nemen dat de totale omvang rond de 2000 pagina's zal gaan tellen. Circa vijftien jaar voor het maken van een encyclopedie is ouderwets lang en stelt het geduld van de koper en gebruiker sterk op de proef. Maar wanneer men bedenkt dat één man uiteindelijk de kar trekt, hoe ook geholpen door een Raad van advies en een aantal (mede)auteurs, dat zo iemand dit naast zijn gewone (drukke) werkzaamheden doet, dan is het bijna niet voor te stellen dat iemand dit niet alleen doet, maar ook zo veel jaren volhoudt. Dit is een klein wonder en een bijdrage aan de numismatiek waarvoor men niet genoeg dankbaar kan zijn. Te meer omdat dit geen encyclopedie is met een inhoud waarvoor men zich kan voeden uit vorige uitgaven, of waarbij men het gemak heeft dat men te rade kan gaan bij en/of over kan nemen uit andere en met name buitenlandse uitgaven.

Van Beek opent de Encyclopedie met een Voorwoord waarin hij kort en duidelijk opzet en werkwijze uiteenzet. Hij zegt onder andere: 'De alfabetische beschrijving van de trefwoorden wordt voorafgegaan door een systematisch deel waarin de volgende onderwerpen samenhangend aan de orde komen: numismatische begrippen en methodes, de geschiedenis van het geld, papiergeld en verzamelen. Bij de keuze van de trefwoorden is er naar gestreefd om de volgende onderwerpen op te nemen: alle numismatische termen; alle Nederlandstalige namen van munten en bankbiljetten; alle muntheren en muntplaatsen die tot de Nederlanden behoord hebben; alle trefwoorden die betrekking hebben op de koloniale muntslag van Nederland en België; alle namen van landen die nu munten en/of bankbiljetten uitgeven; alle huidige

munteenheden en de daarbij behorende onderdelen. Daarnaast moet de gebruiker de meest voorkomende termen kunnen vinden betreffende de antieke numismatiek en de numismatiek van de ons omringende landen. Voor wat het laatste betreft komen globaal de volgende periodes aan bod: Frankrijk en Engeland vanaf de Napoleontische tijd, Duitsland na 1870 en de rest van Europa na de Eerste Wereldoorlog. Van de landen buiten Europa wordt over het algemeen alleen de periode na 1945 behandeld.'

Na een Gebruiksaanwijzing volgen enkele algemene stukken: Inleiding, Munten, Numismatische begrippen en methodes, Geschiedenis van het geld, Papiergeld en Verzamelen. Daarna volgt de eigenlijke encyclopedie met zijn duizenden trefwoorden. Het geheel wordt afgesloten door een afdeling Bijlagen, waarvan er tot op heden twee zijn verschenen: Catalogus van kloppen (87 blz.) en Latijnse spreuken op Nederlandse munten (17 blz.).

De Raad van advies bestaat uit: prof. dr H. Enno van Gelder, drs H.W. Jacobi, A. van Keymeulen (†), J. Lipens en dr J.P.A. van der Vin. Naast Van Beek en bovengenoemden treden nog een veertien tal anderen als auteurs op.

Deze Encyclopedie zit goed in elkaar, is helder in taalgebruik en formuleringen, en geeft op een begrijpelijke manier veel en volledige informatie zonder omhaal van woorden. Ik vind dat men niet zonder kan.

De tot nu toe verschenen 25 afleveringen zitten in twee banden en het geheel kost niet meer dan een fraaie munt. Met deze twee banden in de hand kan de koper zijn munten en bankbiljetten verstandelijk de baas zijn en blijven.

NOOT

Prijs per 1.7.1996 (25 afleveringen verschenen) *f* 385. Per jaar is de verschijning van twee à drie nieuwe afleveringen van circa 64 pagina's voorzien (à f 0,54 per pagina). Inlichtingen, ook over de mogelijkheid van zichtzending, Bohn Stafleu Van Loghum, klantenservice, Postbus 4, 2400 AM Alphen aan den Rijn; tel. 0172 466811.

MUNTHANDEL
OOST-BRABANT
MARTIEN VAN BERKOM

HEISCHOUW 31
5345 XT OSS
NEDERLAND
TEL. 0412-624123
FAX 0412-651014

Nederland en koloniën • Wereld-munten • Wereld-bankbiljetten

Vraag onze gratis prijslijst aan over meer dan 200 landen en staten

NIEUWTJESDIENST - ABONNEMENTEN - UNC - FDC - PROOF - SETS - HERDENKING
OLYMPIADE - VOETBAL - SCHEPEN - F.A.O. - DIEREN - MUZIEK - ETC.

Gevraagd: Nederlandse bankbiljetten en noodgeld

Een kwestie van wederzijds vertrouwen *Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak!*

Recent verschenen

PIETERJAN BRANDS

In deze rubriek zijn enige titels gekozen uit recent verschenen numismatische literatuur en aanverwante gebieden. Per publikatie wordt kort de inhoud weergegeven en de gebruikswaarde voor de lezer aangegeven. De selectie van de titels is grotendeels gebaseerd op recent opgenomen publikaties in de bibliotheekcollectie van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet. Over de keuze van de titels wordt in *De Beeldenaar* geen discussie gevoerd. Suggesties zijn altijd welkom.

NIGEL PICKFORD *Atlas van scheepswrakken en schatten: geschiedenis, locatie en verdwenen schatten van schepen die vergingen op de wereldzeëen.* Houten: Fibula, 1995. 200 blz. Vert. van: *The atlas of shipwreck and treasure.* *f* 85. ISBN 90-269-6142-1
Geïllustreerd boek over schepen die op zee zijn vergaan en over de schatten die daarbij op de zeebodem zijn verdwenen en (gedeeltelijk) teruggevonden. De atlas illustreert de diversiteit en de rijkdom van de schepen en de routes die ze bevoeren bij het verhandelen van kostbaarheden door de eeuwen heen. Het eerst deel bevat de verslagen van 40 belangrijke schipbreuken uit de geschiedenis van de zeevaart. Handgetekende kaarten geven de voornaamste handelsroutes aan en het soort schepen dat ze bevoer. De geografische gids, het tweede deel, biedt een overzicht van meer dan 1400 wrakken over de wereld van alle tijden: het soort schip, de route, de lading aan boord en of die geborgen is. Helaas is er in dit fraaie kijk- en leesboek slechts sporadisch aandacht voor gevonden munten.

ULRICH KLEIN/ALBERT RAFF *Die Württembergischen Medaillen von 1496 bis 1797: einschlieslich der Münzen und Medaillen der weiblichen Angehörigen.* Stuttgart: Verlag der Münzen- und Medaillenhandlung, 1995. 468 blz. (Süddeutsche Münzkataloge; Bd. 5), *f* 275, ISBN 3-9802706-4-5
Na de drie banden over de muntgeschiedenis van Württemberg (van 1374 tot 1873) is het eerste deel verschenen over de Württembergse penningen. Ulrich Klein en Albert Raff behandelen in chronologische volgorde 306 penningen (en enige munten) vanaf de Renaissance tot aan het einde van de achttiende eeuw. Het goed verzorgde en rijk geïllustreerde boek beschrijft per penning onder meer de voor- en keerzijde, het materiaal, de afmetingen, de fabrikagetechniek en de medailleur. Het toont welke betekenis de hertogen van Württemberg aan de penningen toekenden: als onderscheidings-, herinnerings-, prijs- of gratiepenning. Het boek is echter veel meer dan een gedetailleerd overzicht van penningen over Württemberg. Ook het culturele tijdsbeeld wordt geschetst. Zeer goed bruikbaar standaardwerk over de Duitse penninggeschiedenis.

D.M. METCALF *Coinage of the Crusaders and the Latin East in the Ashmolean Museum Oxford.* 2e rev ed. London: Royal Numismatic Society: Society for the Study of the Crusades and the Latin East, 1995. XX, 578 blz.: 48 pl. (Special Publication/Royal Numismatic Society; 28), *f* 103, ISBN 0-901405-21-3
De tweede herziene editie stelt de collecties van meer dan 1200 munten van de Kruisvaarders in het oostelijke

Middellandse-Zeegebied te boek, samen met de daar gevonden Westeuropese emissies. In vergelijking met de eerste druk uit 1983 is deze editie completer. De catalogus van de muntslag van de vorstendommen die tijdens de kruistochten in het oostelijke Middellandse- Zeegebied werden gesticht, is gebaseerd op de collectie van de folles van Antiochië, de kruisvaardersbezanten van het Ashmolean Museum en Samir Shamma's collectie van islamitische munten. Het tekstgedeelte geeft een samenvatting van het onderzoek naar de klassificatie van kruisvaardersmunten en geeft achtergrondinformatie over de historie van de Kruistochten in het oostelijke Middellandse-Zeegebied. Een onmisbaar naslagwerk over kruisvaardersmunten.

HASSO MOESTA/PETER ROBERT FRANKE *Antike Metallurgie und Münzprägung: ein Beitrag zur Technikgeschichte. Basel; Boston; Berlin: Birkhäuser Verlag*, 1995. 184 blz. Met literatuuropgave, *f* 105, ISBN 3-7643-5166-7
De auteurs beschrijven het gehele proces van de munttechniek: van het onbewerkte metaal tot het uiteindelijk produkt. De metallurgische eigenschappen van onder meer electrum, goud, zilver en brons komen aan de orde. Vervolgens worden de metallurgische fasen van de muntslag behandeld: het snijwerk van de muntstempel en de produktie van het muntplaatje. Het tweede deel van het boek is gewijd aan de muntproduktie in Rome. De thema's variëren van een beschrijving van de ertsmijnen in Rome, de technische kant van de Romeinse muntdevaluatie, tot het slechter worden van het zilveren gehalte van de antoninianus. De auteurs zijn er in geslaagd de veelal complexe onderwerpen op een gedegen en toegankelijke manier te presenteren.

FRITS SCHOLTEN *Gebeeldhouwde portretten / Portrait sculptures.* Amsterdam: Rijksmuseum; Zwolle: Waanders. Foto's. (Aspecten van de verzameling beeldhouwkunst en kunstnijverheid; dl. 6). Tekst in het Nederlands en het Engels. Met literatuuropgave. *f* 45, ISBN 90-400-9769-0 geb.
Een gevarieerd en representatief beeld van de ontwikkeling van de Nederlandse portretbeeldhouwkunst wordt in dit boek gegeven. Het boek is een samenstelling van portretsculpturen uit de collectie van het Rijksmuseum in Amsterdam vanaf de (late) Middeleeuwen. De nadruk ligt op kunstwerken uit de zeventiende en achttiende eeuw. Van de in toaal 55portretten zijn foto's te zien in de vorm van standbeelden, reliëfportretten, borstbeelden, portretbustes en medaillons. Elk portretsculptuur wordt beschreven in het Nederlands en het Engels.

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN (middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 0343-452838

Penningkunst in Scheveningen

KAREL SOUDIJN

Vroeger werden de algemene vergaderingen van de Vereniging voor Penningkunst heel slecht bezocht. Een klein aantal mensen keurde, gezeten rond een tafeltje, zowel de jaarrekening als de begroting goed. Daarna kregen ze ter beloning een korte lezing met lichtbeelden voorgeschoteld.

Tegenwoordig zijn de vergaderingen van de Vereniging voor Penningkunst gemodelleerd naar die van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde. Nog steeds worden er jaarrekeningen en begrotingen tegen het licht gehouden, maar de bijeenkomsten hebben nu meer het karakter van toogdagen, inclusief eten, drinken en museumbezoek. De opkomst is groot, want anders zou het woord toogdag niet op zijn plaats zijn.

De drukbezochte 71e algemene vergadering van de Vereniging voor Penningkunst vond op 11 mei 1996 plaats in Scheveningen. In het Europa Hotel werden allerlei verslagen en financiële stukken besproken (en, zoals vanouds, goedgekeurd). Aan het begin van de bijeenkomst bracht voorzitter Louk Tilanus in herinnering, dat twee weken eerder Greet Kemper-Koel door de koningin benoemd werd tot 'Ridder zesde graad in de Orde van Oranje-Nassau'. Deze onderscheiding is een passend blijk van waardering voor het enorm vele werk dat Greet Kemper al jarenlang verricht ten behoeve van het secretariaat van de Vereniging.

Uit de ledenvergadering valt verder nog te melden, dat Lijsbeth Teding van Berkhout als bestuurslid werd herkozen. Christien Nijland trad uit het bestuur; als herinnering kreeg ze een zilveren exemplaar van een door haarzelf ontworpen penning. Ze werd opgevolgd door Guus Hellegers. Claudette de Meza werd gekozen als bestuurssecretaris.

Na de officiële ledenvergadering hield Elisabeth Varga een voordracht over de totstandkoming van de jaarpenning 1996, door haar ontworpen ter gelegenheid van de vierhonderdste geboortedag van Constantijn Huygens (1596-1687). De kunstenares liet zien hoe zij zich heeft laten inspireren door een schilderij dat Jan Lievens maakte van Huygens. Veel aandacht in dit verhaal kreeg de hoed waarmee de kop van de geportretteerde gedekt is. Elisabeth Varga liet talrijke varianten zien van het ontwerp van de penning. In deze lezing werd de toehoorders en kijkers op een subtiele manier 'gevoel voor verhoudingen' bijgebracht. Wie alle varianten nog eens op zich wil laten inwerken, kan overigens in september in het Huygensmuseum Hofwijck te Voorburg de modellen bekijken.

Het aardige van Varga's lezing vind ik overigens, dat zij de kloof wat kleiner maakt tussen de Vereniging voor Penningkunst en het eerder genoemde Genootschap voor Munt- en Penningkunde. De Vereniging heeft tot taak om een bepaalde tak van kunst te bevorderen; het Genootschap stelt zich ten doel om nauwkeurig te bestuderen hoe en waarom men (ooit) bepaalde voorwerpen vervaardigde. Op het moment dat aandacht wordt gevraagd voor het *proces* van ontwerpen, vervaagt de grens tussen penningkunst en penningkunde.

In dit kader paste ook het middagprogramma van 11 mei. Nu

werd een bezoek gebracht aan Museum Beelden aan Zee in Scheveningen, waar de grote overzichtstentoonstelling van de beeldhouwer Arthur Spronken te zien was.

Spronken heeft een gering aantal penningen ontworpen. Op de expositie vielen deze bijna in het niet bij zijn vele beelden. Alles bij elkaar stonden hier zo'n 150 beelden geëxposeerd: paarden, torso's en portretten.

Wie het ontstaansproces van een kunstwerk wilde bestuderen, kon zijn hart ophalen aan een videoprogramma van ongeveer een half uur. Hier was te zien hoe het monument voor de koninklijke familie tot stand kwam, dat Spronken voor Museum Beelden aan Zee heeft gemaakt: vijf portretten op hoge zuilen, omringd door vijf nog hogere bronzen zuilen. Geplaatst in twee cirkels die net niet concentrisch zijn: de middelpunten liggen enkele centimeters van elkaar af. Mooi kwam op de video het bronsgieten in beeld in de gieterij van Pie Sijen in het Limburgse Geverik. Door de pakking vrij snel te verwijderen en het nog gloeiende beeld in koud water te dompelen, ontstaat een rood patina. Die kleur kan nog worden verdiept door rode wijn over het nog hete beeld te laten stromen. Op de video zagen we dan ook, hoe Arthur Spronken de kop van een koninklijke hoogheid doopte met een glas wijn. Inderdaad: hij kreeg er een kleur van.

Tot de vaste attributen van Museum Beelden aan Zee behoort een penningkast met aan twee kanten ruimte voor te exposeren exemplaren. Aan de voorzijde van die kast waren dit keer penningen ter ere van het koningshuis opgesteld, plus van diverse kunstenaars stukken waarop paarden staan afgebeeld. Aan de achterzijde bevonden zich penningen van Piet Esser en diens leerlingen.

De band tussen het genoemde museum en de penningkunst zal in de toekomst nog sterker worden. Aan het eind van de ledenvergadering van de Vereniging deelde de voorzitter namelijk mee, dat het internationale FIDEM-congres in 1998 in Den Haag wordt gehouden. De grote penningtentoonstelling van dat congres zal worden gehouden in Museum Beelden aan Zee. Een mooiere plaats voor zo'n expositie is nauwelijks denkbaar, al morden sommige Amsterdammers over het feit dat het FIDEM-congres niet in hun stad wordt gehouden. Zij twijfelden aan de kwaliteit van het vertier in Den Haag en Scheveningen.

Munthandel
" Hekra "

L.H. Helderton

Molenstraat 25
4061 AB Ophemert
Tel. 0344 - 651392

INKOOP - VERKOOP - TAXATIE

Onze prijslijst van Munten en Penningen wordt u op aanvraag gratis toegezonden.

Lid Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

FIDEM-prijs 1996 voor Guus Hellegers

Op het 25e Fidemcongres, 12-15 juni in het Zwitserse Neuchâtel gehouden, heeft Guus Hellegers voor zijn inzending (*Vrouweneiland, Relatiepenning, Stichting Oude Groninger Kerken*) de FIDEM-prijs 1996 gekregen. In nummer 6 van *De Beeldenaar* komt uit zijn pen een uitgebreid verslag over deze Fidembijeenkomst en de schat aan penningen die er te zien waren.

Verenigingsnieuws

P.F. DRENTH

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUND

Voorjaarsvergadering in Delft

Op 1 juni vond de voorjaarsvergadering van het Genootschap plaats in het Aula Congrescentrum van de Technische Universiteit.

In de huishoudelijke vergadering werd het verslag van de secretaris besproken en goedgekeurd. Vervolgens werden de financiële jaarstukken van de penningmeester behandeld, nadat de kascommissie haar bevindingen had gemeld werden de jaarstukken goedgekeurd. De begroting werd door de ledenvergadering aanvaard. Er werd een nieuwe kascommissie benoemd.

De voorzitter wijdde aandacht aan het feit dat de heer A.J. de Koning zijn functie als hoofdredacteur heeft neergelegd. De voorzitter sprak grote waardering uit voor de vele werkzaamheden en activiteiten die de heer De Koning als hoofdredacteur heeft verricht. Aan de heer De Koning werd een oorkonde tezamen met de erepenning van het Genootschap uitgereikt. In zijn dankwoord zei de heer De Koning zeer onder de indruk te zijn van de lovende woorden en dat hij het geschenk zeer op prijs stelde.

Vervolgens werd het woord gegeven aan mr M. Bloemendal. Het onderwerp van zijn voordracht was: Delphi of Delft? Een numismatische Odyssee aan de hand van Homerus en Wilkens.

De heer Bloemendal begon met de mededeling dat de stadsarcheoloog, de heer Bult, vondsten uit de Romeinse tijd en de late IJstijd heeft gedaan. Daarbij kwam ter sprake dat de stad Delft aangeduid werd als Delphi. Dit werd het uitgangspunt van zijn voordracht, want vervolgens passeerden Homerus met zijn *Ilias* en *Odyssee* en Wilkens de revue. Tevens werd Schliemann genoemd, hij wilde Troje terugvinden. Ook kwam koning Priamos aan de orde. Hij was volgens de Griekse sagen de laatste koning. Tijdens de voordracht werden diverse dia's van munten getoond. Voorts kregen wij ook rekenpenningen, kaarten en foto's te zien. Samenvattend kan gesteld worden dat de vraag die beantwoord moest worden de volgende was: Waar heeft Troje gelegen? Uiteindelijk zou je volgens de voordracht van Bloemendal tot de conclusie moeten komen dat Troje bij Cambridge heeft gelegen. Via onder andere naamsvergelijkingen werd getracht aan te tonen dat het hele verhaal zich in West-Europa moet hebben afgespeeld. Volgens mededeling van de heer Bloemendal zijn van de plaatsnamen die in het verhaal voorkwamen maximaal 10 plaatsnamen in Griekenland te herleiden, terwijl er wel 29 in Zeeland zijn te herkennen.

Zo dus uiteindelijk ook de vergelijking Delphi of Delft. Of alle toehoorders overtuigd waren na zijn voordracht laat ik in het midden, wel zeker was dat een ieder zeer aandachtig heeft geluisterd want het was muisstil tijdens de voordracht die meer dan de moeite waard was!

Na aperitief en lunch werd de lezing gehouden door drs N.L.M.

Arkesteijn, met als titel: De Delftse armenpenningen.

De inleiding was kort maar krachtig. Want die ging als volgt. Degenen die iets afweten van de armenpenningen van Delft zullen zich afvragen wat er te vertellen is over de armenpenningen, want Delft heeft maar drie verschillende armenpenningen. Gelukkig werd het ook voor die mensen die in het geheel niet op de hoogte zijn of waren van de armenpenningen van Delft een boeiende lezing. Want vervolgens werden van verschillende soorten armenpenningen zowel uit de Noordelijke als de Zuidelijke Nederlanden ons diverse dia's getoond. Zo werd onder meer een zilveren penning van de Stad Utrecht getoond met de tekst 'Denarius Pauperum' = munt van de armen. Een Antwerpse penning werd getoond met een afbeelding 'T'. Dit betekende dat deze penning slechts gebruikt kon worden om hiervoor turf aan te schaffen. Bij de desbetreffende winkeliers waren de penningen inwisselbaar voor bijvoorbeeld brood, kaas, hout en het eerder genoemde turf. Op deze wijze werd voorkomen dat de armen deze penningen voor andere doeleinden gingen gebruiken, bijvoorbeeld voor alcohol. De winkeliers konden bij de uitgevende instanties de penningen weer inwisselen voor contanten, het gangbare geld. Delft bezat sinds 1246 stadsrechten, maar had geen muntrecht. Met toestemming van het centrale gezag werden in 1531 en 1543 koperen muntjes ter waarde van 12 mijten = 1 oord = 1/4 stuiver uitgegeven door de Heilige Geestmeesters (het armbestuur). Het opschrift van beide muntjes was 'Den Armen Gelt In Delft'.

In 1536 voltrekt zich een ramp over Delft. Blikseminslagen veroorzaken een enorme stadsbrand, die tweederde van de voornamelijk uit houten bebouwing bestaande stad verwoest. Honderden huizen gaan in vlammen op, tien kloosters branden af en de stadsarchieven gaan grotendeels verloren. In het archief is geen informatie meer te vinden over het bestaan van de Choorsteeg. Wel bestaat de Choorstraat in Delft. Dit is interessant in verband met een muntje dat we te zien kregen met als onderdeel van de tekst Chorsteg. Dit muntje wordt toegeschreven aan Utrecht maar de spreker acht het zeer goed mogelijk dat dit muntje bij Leiden of Delft hoort. De uitgaven van 1531 en 1543 werden, toen bleek dat ze ook buiten de stad in omloop kwamen, in 1548 verboden door de landsregering. Er kwam een derde uitgave van 1559, zonder opschrift, maar deze werd al weer in 1561 ingetrokken. Vervolgens werden ons ook nog bonnen getoond die dienst hebben gedaan als betaalmiddel voor de armen. Na deze zeer interessante lezing werd een theepauze gehouden. Waar wij dank zij de heer Arkesteijn een Delftsche Duyt, van chocolade, van de plaatselijke banketbakker aangeboden kregen.

Na de theepauze werd het Legermuseum bezocht. Na een korte wandeltocht door de prachtige stad werd het Legermuseum bereikt. De geschiedenis van het gebouwencomplex waarin het museum is gevestigd begon in 1601. Midden in de oorlog met Spanje bouwde het gewest Holland en Westfriesland een centraal Armentarium of wapenmagazijn. Het ontstaan van de collectie is te danken aan de ondernemingsgeest en verzameldrift van generaal-majoor tit. F.A. Hoefer (1850-1938). In het museum wordt onder andere aan de volgende onderdelen aandacht besteed: Prehistorie, Romeinen, Middeleeuwen, Tachtigjarige oorlog, Vlaggenkamer, Gouden eeuw, Franse

tijd, Belgische opstand, Eerste wereldoorlog, Jaren dertig, Tweede wereldoorlog en Indonesië. Een en ander was zeer overzichtelijk en ruimtelijk ingedeeld. Het is zeker de moeite waard om het Legermuseum eens te bezichtigen.

De geslaagde dag werd traditiegetrouw besloten met een aperitief en diner. Het diner vond plaats in De Prinsenkelder. ■

Prijsvraag Koninklijk Belgisch Genootschap voor Numismatiek

Het Koninklijk Belgisch Genootschap voor Numismatiek kent een vierjaarlijkse prijs toe ter bekroning van een oorspronkelijk en onuitgegeven wetenschappelijke studie met betrekking tot de numismatiek of de zegelkunde. Deze studie, waarvan de omvang minstens 75 pagina's moet bedragen, mag zowel in het Frans, Nederlands, Duits, Engels, Italiaans of het Spaans zijn geschreven. De volgende prijs zal in 1997 worden uitgereikt. Hij bedraagt 50.000 Belgische francs. De deelnemers mogen de leeftijd van 35 jaar niet overschreden hebben op 1 december 1996. Deze datum geldt tevens als uiterste termijn voor de inzending. Het reglement kan men aanvragen bij de heer Hubert Frère (Quai Marcellis 6/032, B-4020 Luik).

Rietdijk Aº 1919

MUNTEN VERKOPEN?

BEL 070-3647831

VOOR EEN GRATIS TAXATIE!

Verkoop via onze grote internationale veilingen of à contant.

RIETDIJK SINDS 1919 HÈT ADRES!

NOORDEINDE 41 – 2514 FC DEN HAAG

TELEFOON 070-3647831 FAX 070-3632893

Verkoop oude jaarboeken

Mededeling Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde

In ons archief bevindt zich nog een klein aantal oude exemplaren van het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde*. Deze boeken bieden wij nu voor een gereduceerde prijs aan aan de leden van het Genootschap. De meer recente jaarboeken van 1990 en later zijn nog verkrijgbaar. De prijs van deze jaarboeken bedraagt *f* 81 per stuk. De gewenste jaarboeken kunnen besteld worden door overmaking van het totale bedrag plus *f* 7.50 verzendkosten, en onder vermelding van de gewenste nummers, op girorekening 31187 ten name van de Penningmeester te Amsterdam. De boeken zullen u dan zo spoedig mogelijk worden toegezonden.

jaar	nr	inhoud	prijs *f*
1965/6	52/53-1	M. Dolley, Find of coins of the Duurstede Mint V.M. Potin, Hollandse muntslag in de 11e eeuw H.J. van der Wiel, Rijksdaalders van Utrecht L. Smolderen, La grande Médaille de Philippe II Diverse korte bijdragen; Muntvondsten	20
1968	55	P. Schlemper, 75 jaar Genootschap J.H. Evers, Twee Tunesische Muntvondsten D.M. Metcalf en L.K. Hamblin, Composition of frisian sceattas H.J. van der Wiel, Utrechtse daalders Diverse korte bijdragen; Muntvondsten	20
1969/70	56/57	H.J. van der Wiel, De Gouden rijders van Utrecht H. Enno van Gelder, De Munten van de Liefde A.J. Bemolt van Loghum Slaterus, Penningen Koninklijk Huis 1949-1970 Diverse korte bijdragen; Muntvondsten	20
1971/72	58/59	M. Dolley en T. Sárkány, Carolingian coins found at Wijk-bij Duurstede H. Enno van Gelder, Utrechtse Munten van David van Bourgondië H. Enno van Gelder, Muntvondst Feerwerd 1971 J.W.A. van Hengel, Nederlands muntwezen 1937-1967 G. van der Meer, Algemene familiepenningen van de Holtzhey's, deel I Diverse korte bijdragen; Muntvondsten	25
1973/74 (zonder kaft)	60/61	H. Enno van Gelder, Beeldenaars van 1586 tot 1626 H.J. van der Wiel, Monnaies de la Principauté d'Orange G. van der Meer, Algemene familiepenningen van de Holtzhey's, deel II	15

		Diverse korte bijdragen; Muntvondsten	
1980	67	Speciaal nummer met artikelen van H. Enno van Gelder ter gelegenheid van zijn 65e verjaardag	30
1981	68	K.C. Companje, Circulatie van de Hollandse penning A.T. Puister, Friese stedelijke Munten H.J. van der Wiel, Zilveren rijders van de Meresteijn H.J. van der Wiel, Dukaten en dubbele dukaten van Utrecht II L. Kamerbeek, Penningen rond Willem III, 1688-1689 Muntvondsten	30
1982	69	W. op den Velde, Sceatta's gevonden bij Maurik en Rijswijk H. Enno van Gelder, Laat-middeleeuwse munten van Groningen H.J. van der Wiel, Scheepjesschellingen van Utrecht F.A. Nelemans, Penningen van Breda en omgeving N.L.M. Arkesteijn, Het Haagse papiergeld van 1795 A. Pol, Valse Nederlandse dukaten met TOA C. van Hengel, Wear of silver coins Muntvondsten	30
1983	70	G.M.M. Houben, 14e-eeuwse muntgewichtdoosjes H. Enno van Gelder, Uniemunten van 1579 G. van der Meer, Kwart en achtste zilveren dukaten van 1762 F. Sevenhuysen, De ronde stuiver van 1907-1909 N.F. Hofstee, Academia Groningana in Nummis Muntvondsten	30
1984	71	J.P.A. van der Vin, Romeinse munten op een villa-terrein H.J. van der Wiel, Monnaies de l'Orange - Supplément M.A. Koesoemo Joedo, Een Haags medailleursgeslacht, de Van Moelingens N.L.M. Arkesteijn, Valse assignaten in Den Haag in 1759 F. Sevenhuijsen, Hoitsema brengt het brons in orde Diverse korte bijdragen; Muntvondsten	30
1985	72	W. op den Velde, Escharen 1980 H. Enno van Gelder, Karolingische muntvondst Roermond H.J. van der Wiel en C.J.F. Klaassen, Zeeuwse hoedjesschellingen A. Pol, Geldexport van de VOC en Muntproductie in Nederland 1720-1740	30
1986	73	A.T. Puister, Groningse Stedelijke Munten H.J. van der Wiel, Zeeuwse daalders en dubbele daalders G. van der Meer, Academia Franekerensis in nummis F. Sevenhuijsen, Vervanging van de ronde nikkelen stuiver door de vierkante	30

1987	74	A.C. Kropff, A hoard of Roman coins from Vught H. Enno van Gelder, De daalder in de geïllustreerde muntboeken H.J. van der Wiel, De Hollandse scheepjesschelling F. Sevenhuijsen, Een vorstin in hermelijn M. van de Brandhof, Het Nederlandse muntwezen van 1968 tot 1980 Muntvondsten	30
1988	75	S. Coupland, Dorestad in the 9th century, the numismatic evidence C. van Hengel, De Hollandse munten uit de muntvondst Heusden H.J. van der Wiel, Muntslag te Amsterdam 1672-1673 H. Enno van Gelder, Reductie en stempeling van de schellingen 1692-1694 A.J. Bemolt van Loghum Slaterus e.a., Nederlandse familiepenningen tot 1813 Muntvondsten	30
1988	75S	Supplement op het boek: Nederlandse Familiepenningen tot 1813 van A.J. Bemolt van Loghum Slaterus (overdruk uit Jaarboek 75)	10
1989	76	A. Pol, Noord-Nederlandse muntgewichten	30

Coin House is gespecialiseerd in koninkrijksmunten, en provinciale munten
Als specialist op het gebied van verzamelaars-en beleggingsmunten, gaan wij er trots op U een uitmuntende kollektie te kunnen presenteren.

Heuvel 12 5101 TD Dongen
Telefoon 0162 31 21 69 Telefax 0162 31 86 62

Nog verkrijgbare Penningen

Mededeling Vereniging voor Penningkunst

Prijslijst van penningen die nog in voorraad zijn (augustus 1996)

jaar	titel	ontwerper	Ø mm	prijs *f*
1937-2	Jhr dr J. Loudon	Toon Dupuis	60	22.50
1967-1	Ruiter te paard	Arthur Spronken	40	125.—
1972-1	Maria Montessori	Nynke Jelles-Schepers	80	125.—
1975	Jubileum (50 jaar) VPK	Paul Grégoire	29	35.—
1975	Idem, met boekje			55.—
1976-2	Naaktstrand	Guus Hellegers	70	30.—
1977-1	Zonder titel	Ger Zijlstra	75	25.—
1978-1	Linnaeus	Christien Nijland	65	45.—
1978-2	Bertolt Brecht	Geer Steyn	60	57.50
1979-1	200 jaar Teylers Stichting	Francisca Weinberg	58	57.50
1979 ex.	Vrede	Niel Steenbergen	95	125.—
1981-1	Geboorte	Jet Schepp	52	85.—
1982-1	Kiem	Wien Cobbenhagen	50	57.50
1982-2	Holle bolle Gijs	Cornelis de Vries	64	60.—
1984-2	De bot	Frank Letterie	80	95.—
1985-1	Niels Holgersson	Marianne Letterie	86	97.50
1986-2	Piet Esser	Wilfried Put	63	97.50
1987-1	Openluchtmuseum	Jannes Limperg	65	97.50
1988-1	100 jaar Concertgebouw	Eefke Cornelissen	70	75.—
1988-2A	Rembrandt (variant 1957)	Piet Esser	70	137.50
1988-2B	Rembrandt (variant 1984)	Piet Esser	55	137.50
1988 ex.	Huwelijkspenning	Pépé Grégoire	70	100.—
1989	150 jaar Spoorwegen	Lucie Nijland	65	75.—
1990 gel.	Coornhert	Auke Hettema	75	140.—
1990-1	Getrapt blok	Niko de Wit		125.—
1990-2	Het woord op afstand	Joop Hollanders	65	130.—
1991	Vrouw in raam	Fons Bemelmans	80	150.—
1992	Reispenning	Willem Noyons	50	135.—
1993	Belle van Zuylen	Paulus Reinhardt	75	95.—
1994	Andries Copier	B. Ninaber van Eyben	87x87	97.50
1995	Bevrijding	H. Mols-van Gool	95x100x13	125.—

Deze verenigingspenningen zijn – uitsluitend voor leden – verkrijgbaar tegen genoemde prijzen. De opgegeven prijzen zijn exclusief verzendkosten en gelden tot nader aankondiging. Niet-leden betalen een toeslag van 100%. Tussentijdse prijswijzigingen blijven voorbehouden. Bestellingen van deze penningen of informatie over de verkrijgbaarheid van penningen die niet meer in voorraad zijn, te richten aan: Mw M. Kemper-Koel, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk, tel. 0183-307236, fax 0183-307356.

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Lid nederlandse vereniging
van munthandelaren

Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455
Fax. 040 - 2110845

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

VEILING

AUCTION SALE

Coins and Medals

Twee maal per jaar Internationale ***Muntenveiling***

A.G. van der Dussen b.v.

- Munten, Penningen, Eretekenen en Numismatische Boeken
- Coins, Medals, Decorations and Numismatic Books
- Monnaies, Médailles, Décorations et Livres Numismatiques
- Münzen, Medaillen, Ehrenzeichen und Numismatische Literatur

Hondstraat 5, 6211 HW Maastricht, Nederland. Tel. (0)43.321.51.19 Fax. (0)43 32.16.014

Tentoonstellingen

PIET ESSER
De eerste overzichtstentoonstelling van de 'vader' van de moderne Nederlandse penningkunst, V.P.S. Esser (1914), beeldhouwer en oud-hoogleraar aan de Rijksakademie in Amsterdam (1947-1979). De tentoonstelling is opgebouwd rond een aantal thema's, waarin zowel beelden als penningen aan bod komen. Tot en met 27 oktober in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-5120748); geopend dinsdag tot en met zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

DE EURO VAN DE OUDHEID
In Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet van 7.11.1996-1.4.1997 (data onder voorbehoud) een tentoonstelling over de munthervorming onder keizer Augustus (31 v. Chr. - 14 na Chr.).

HUYGENSMUSEUM HOFWIJCK
Tentoonstelling rond (het ontstaan van) de Constantijn Huygenspenning 1996 van Elisabeth Varga in het sfeervolle Huygensmuseum Hofwijck aan het Westeinde 2a te Voorbrug (070-3872311), een 17e-eeuwse buitenplaats aan de Vliet, waar de diplomaat Constantijn Huygens zich sinds 1641 kon terugtrekken opm het Hof te ontwijken. Van 4 september (de 400e geboortedag van Huygens) tot en met 13 oktober; geopend woensdag, donderdag, zaterdag en zondag 14.00-17.00 uur.

MARINA RADIUS
Penningen van Marina Radius worden van 5 tot en met 31 oktober 1996 geëxposeerd bij Galerie Couzis, Beemstraat 112 in Gameren (0418-562431); geopend woensdag, vrijdag en zaterdag 12.00-17.00 uur, zondag 13.00-17.00 uur; en na telefonische afspraak.

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling Nederlandse munten vanaf de eerste muntslag in de Nederlanden tot heden, penningen, muntgereedschappen en gewichten in Het Nederlandse Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-2910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

POTTENKIJKEN BIJ DE MUNT
Spaarpotten van het VSB Fonds in het Nederlands muntmuseum. Wegens succes verlengd tot en met 1 november. Zie hiervoor.

IDS WIERSMA TEKENT 'S RIJKS MUNT
Schetsen en schilderingen van industrieel erfgoed in de Utrechtse munt 1910/1911. Het Nederlands Muntmuseum te Utrecht (tot en met 1 november 1996) en het Munt en Penningkabinet van de Spaar- en Voorschotbank te Surhuisterveen (van 19 november tot en met 14 februari 1997) exposeren dit jaar een vijfentwintigtal tot nu toe onbekende schetsen van de Friese schilder, tekenaar en illustrator Ids Wiersma (1878-1965), in 1910/1911 gemaakt in opdracht van 's Rijks Muntmeester dr C. Hoitsema. In de tijd van de opdracht was men zich bewust dat een stuk industrieel erfgoed zou worden vernietigd. 's Rijks Munt, tot dan gevestigd in de panden van het voormalige St Ceciliaklooster in het

hart van de stad, zou gaan verhuizen naar een nieuw pand aan de buitenkant van Utrecht, gelegen aan de Leidseweg en het Merwedekanaal. Met zijn schetsen heeft Wiersma delen van het produktieproces bij 's Rijks Munt vastgelegd, die in het nieuwe pand niet meer waarneembaar zouden zijn. Naast deze schetsen heeft Wiersma in opdracht van muntmeester Hoitsema nog tien wandschilderingen voor het nieuwe pand aan de Leidseweg gemaakt. Deze olieverven op doek hangen in de ruimten die nu dienst doen als bibliotheek van Het Nederlands Muntmuseum en als werkkamer van de directeur van De Nederlandse Munt NV en zijn normaliter voor het publiek niet toegankelijk. In de periode dat de tentoonstelling te Utrecht te zien is, zal op gezette tijden onder begeleiding een bezoek aan de bibliotheek van Het Nederlands Muntmuseum gebracht kunnen worden. Verder zijn op de tentoonstelling nog vier olieverf-schilderingen op doek van het produktieproces bij 's Rijks Munt te bezichtigen uit de collectie van het Centraal Museum Utrecht, maar afkomstig uit het privé bezit van muntmeester Hoitsema. Uit het Museum Smallingerland te Drachten is onder andere een zelfportret van Wiersma in bruikleen ontvangen. Bij de tentoonstelling is een boekje met full colour illustraties verschenen (*f* 14,95 aan de balie; te bestellen door overmaken van *f* 22,50 op postgiro 5170 van Het Nederlands Muntmuseum, onder vermelding: boekje Wiersma).

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 0546 561322 – FAX 31546561352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

MEER DAN OOIT IS MUNTEN KOPEN EEN ZAAK VAN VERTROUWEN ...

n v m h

OPGERICHT
25 JANUARI 1982

LEDEN VAN DE N.V.M.H. ZIJN UW VERTROUWEN WAARD!

ALLE LEDEN VAN DE NEDERLANDSE VERENIGING VAN MUNTHANDELAREN ONDERSCHRIJVEN DE ERECODE WELKE DOOR DE VERENIGING IS OPGESTELD.

- GARANTIE OP DE ECHTHEID VAN MUNTEN EN PENNINGEN
- OBJECTIEVE EN EERLIJKE VOORLICHTING
- KWALIFICATIE VOLGENS GANGBARE NORMEN

SECRETARIAAT N.V.M.H.
OOSTEINDE 97
7671 AT VRIEZENVEEN

LEDENLIJST PER SEPTEMBER 1996 IN ALFABETISCHE VOLGORDE

Bussumse postzegel- en munthandel
J.W. Eeckhout
Kapelstraat 20
1404 HX Bussum
035 - 6916288

Munthandel Civitat
A.H.G. Drouven
Luttekestraat 31
8011 LP Zwolle
038 - 4223368
fax: 038 - 4216643

Coin House
K. Doorduin
Heuvelstraat 10
5101 TC Dongen
0162 - 312169
fax: 0162 - 318662

A.G. van der Dussen B.V.
Hondstraat 5
6211 HW Maastricht
043 - 3215119
fax: 043 - 3216014

Munth. Karel de Geus
Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
040 - 2123455
fax: 040 - 2110845

Munthandel Hekra
L.H. Helderton
Molenstraat 25
4061 AB Ophemert
0344 - 651392

Munthandel G. Henzen
Pr. Irenestraat 19
3958 XN Amerongen
0343 - 452838
fax: 0343 - 452838

Hollandsche Bank-Unie N.V.
A.A. Wijsman
Coolsingel 104
Postbus 249
3000 AE Rotterdam
010 - 2820274
fax: 010 - 2820079

Holleman munten
Min. Dr. Kuyperplein 54
7522 AW Enschede
053 - 4338779

Honingh Munten
Postbus 396
1940 AJ Beverwijk
075 - 6873094
fax: 075 - 6874771

Munth. Kevelam B.V.
Speulderweg 15-3
3886 LA Garderen
0577 - 461955
fax: 0577 - 461528

Postzegel- en munt-handel Kienhorst
Steenstraat 16
7571 BK Oldenzaal
0541 - 515879
fax: 0541 - 520302

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97
7671 AT Vriezenveen
0546-561322
fax: 0546-561352

ING Bank
E.F.C. Molenaar
Herengracht 580
1017 CJ Amsterdam
020 - 5577375
fax: 020 - 6221721

De Nederlandse Muntenveiling
C. Muis
Rokin 60
1012 KV Amsterdam
020 - 6230261
fax: 020 - 6242380

Munthandel Oost-Brabant
M.van Berkom
Heischouw 31
5345 XT Oss
0412 - 624123
fax: 0412 - 651014

Theo Peters Numismatiek & Filatelie B.V.
Rosmarijnsteeg 7
1012 RP Amsterdam
020 - 6222530
fax: 020 - 6222454

E.D.J. van Roekel B.V.
F. Knol
Postbus 3
1400 AA Bussum
035 - 6949474
fax: 035 - 6949464

Romunt B.V.
W.E.M. Dols
Roerzicht 1
6041 XV Roermond
0475 - 316010
fax: 0475 - 311682

Laurens Schulman B.V.
Brinklaan 84a
1404 GM Bussum
035 - 6916632
fax: 035 - 6910878

C.J.G. Schuurman-Rijnholt
Emmastraat 13
7075 AL Etten (Gld)
0315 - 327781
fax: 0315 - 340021

Sipiro Munten
P. Willems
Selterskampweg 14
6721 AT Bennekom
0318 - 418064
fax: 0318 - 415816

Munthandel Verschoor
Postbus 5803
3290 AC Strijen
078 - 6741719
fax: 078 - 6744424

J.B. Westerhof
Trekpad 38-40
8742 KP Burgwerd
0515 - 573364
fax: 0515 - 573364

corresponderende leden:

Munth. Huis Albert
St. Jacobsmarkt 64
B-2000 Antwerpen
België
00 - 32 3 2321121
fax: 00 - 32 3 2318561

Jean Elsen N.V.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel
België
00 - 32 2 7346356
fax: 00 - 32 2 7357778

Jean-Luc van der Schueren
14 Rue de la Bourse
1000 Bruxelles
Belgique
00 - 32 2 5133400
fax: 00 - 32 2 5122528

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

UITGAVE STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat: Postbus 11028, 2301 EA Leiden, (tel 071-5120748, fax 071-5128678).

Bankrelaties:
Postbank 5761252
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam),
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen 2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar).

REDACTIE
N.L.M. Arkesteijn (015-2571630)
M.L.F. van der Beek (030-2910466)
J. van Geelen (hoofdredacteur, 0118-502220)
H.A. Groenendijk (071-5224532)
J. Limperg (020-6863063)
K.A. Soudijn (0162-431806)
B.J. van der Veen (070-3548031)

Redactiesecretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel. 071-5120748, fax 071-5128678).

ABONNEMENTEN
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar voor Nederland *f*45 (overige landen *f*70); losse nummers *f*10 (inclusief verzendkosten).
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie begrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

ADVERTENTIES
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

ADRESWIJZIGINGEN
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst worden verzocht hun adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder). De overige abonnees worden verzocht hun adreswijziging te zenden naar de uitgever.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Orientaliste, B - 3020 Winksele, België.

Meningen en feiten, zoals die door auteurs worden weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretaris: H.A. Groenendijk, 071-5224532
Secretariaat (opgave adreswijzigingen):
p/a De Nederlandsche Bank N.V., Postbus 98, 1000 AB Amsterdam,
(tel 020-5242274).

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen): Mw. M. Kemper-Koel, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk, tel. 0183-307236, fax 0183-307356. Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Redactie (opgave adreswijzigingen):
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
(tel. 010-5914709).

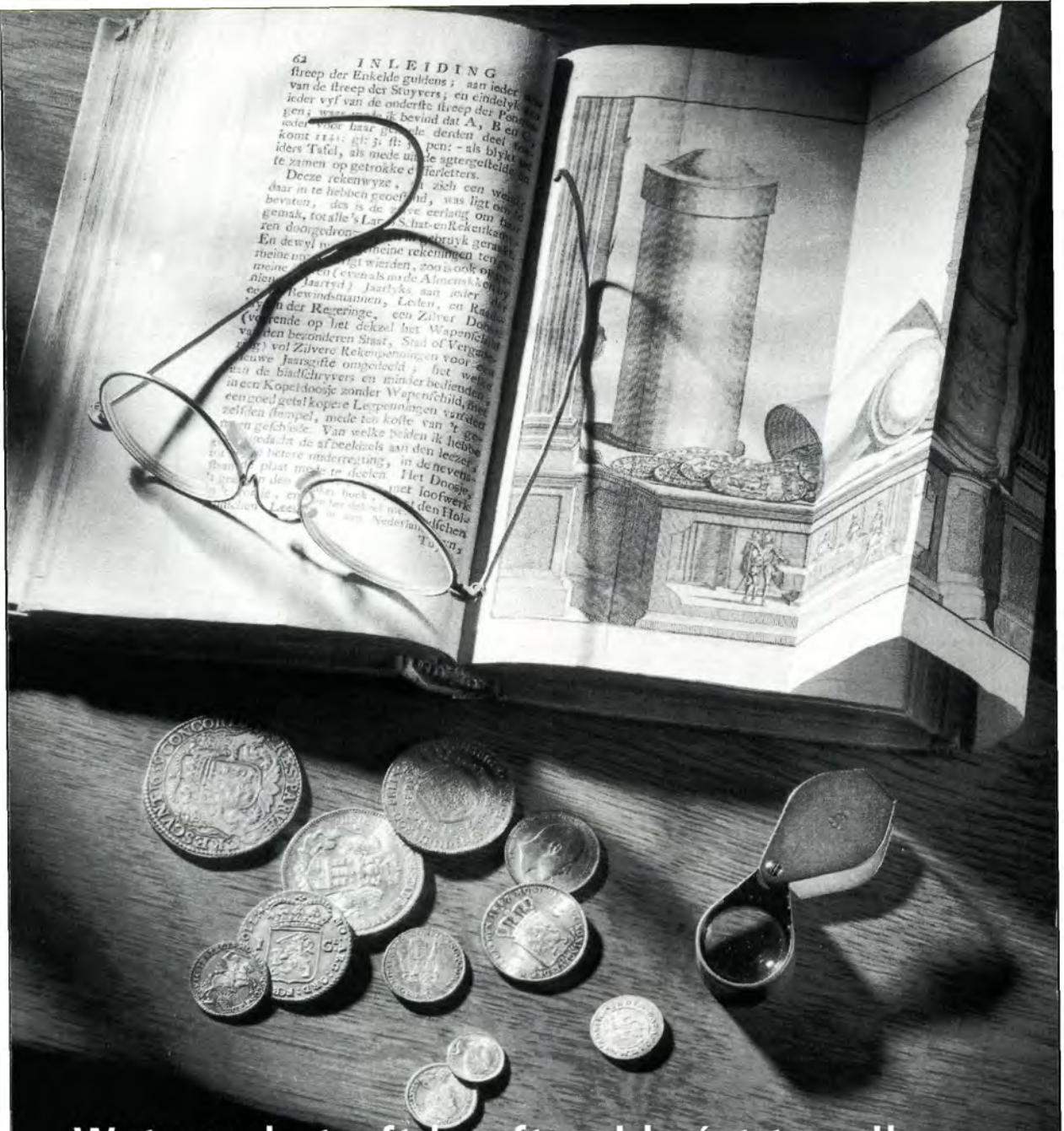

Wat ons betreft hoeft geld níet te rollen

"Geld moet rollen" zegt men wel. Maar wat ons betreft kan het net zo goed blijven liggen. Internationale handelsbank HBU is van oudsher gespecialiseerd in munten en edele metalen als verzamel- of beleggingsobject. Collectioneurs, individuele beleggers en professionele handel vinden bij ons een fascinerende voorraad historische munten afkomstig uit de periode van het koninkrijk tot in de diepe middeleeuwen. Maar ook een onuitputtelijk assortiment gouden munten en baren goud, zilver en platina. Bij de handelsbank HBU, zelfstandige dochter van ABN AMRO, kunnen zij bovendien terecht voor deskundig advies omtrent alle overige bankzaken.

HBU

HOLLANDSCHE BANK-UNIE

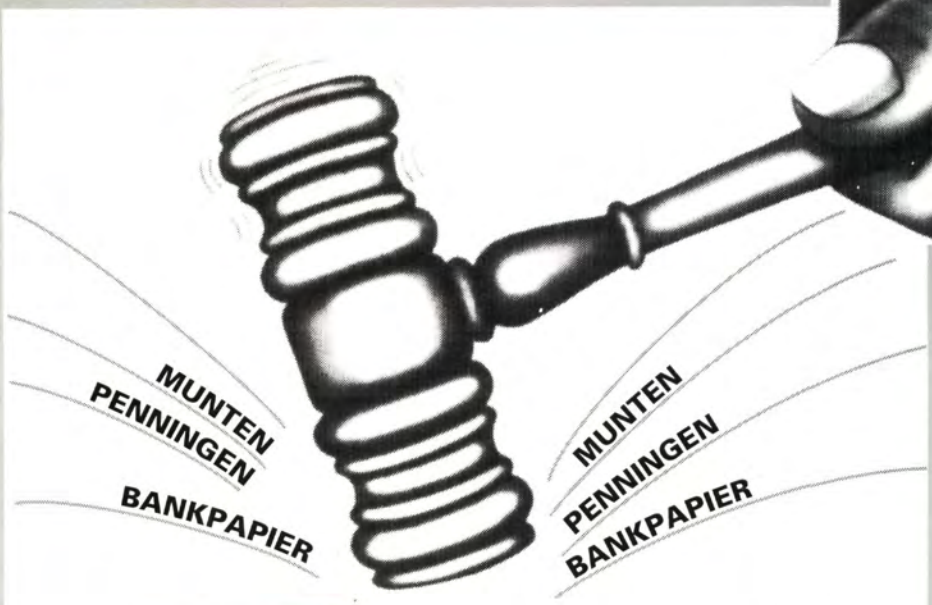

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Onze veiling catalogus op aanvraag

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies
Tel. 020 - 623 02 61
Fax 020 - 624 23 80

"voor klinkende munt"

NEDERLANDSCHE MUNTEN VEILING

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam-C. - Tel. 020-6230261 - Fax 6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam Beëdigd Makelaars en Taxateurs

DE BEELDENAAR

NOVEMBER/DECEMBER 1996, 20e JAARGANG NR. 6

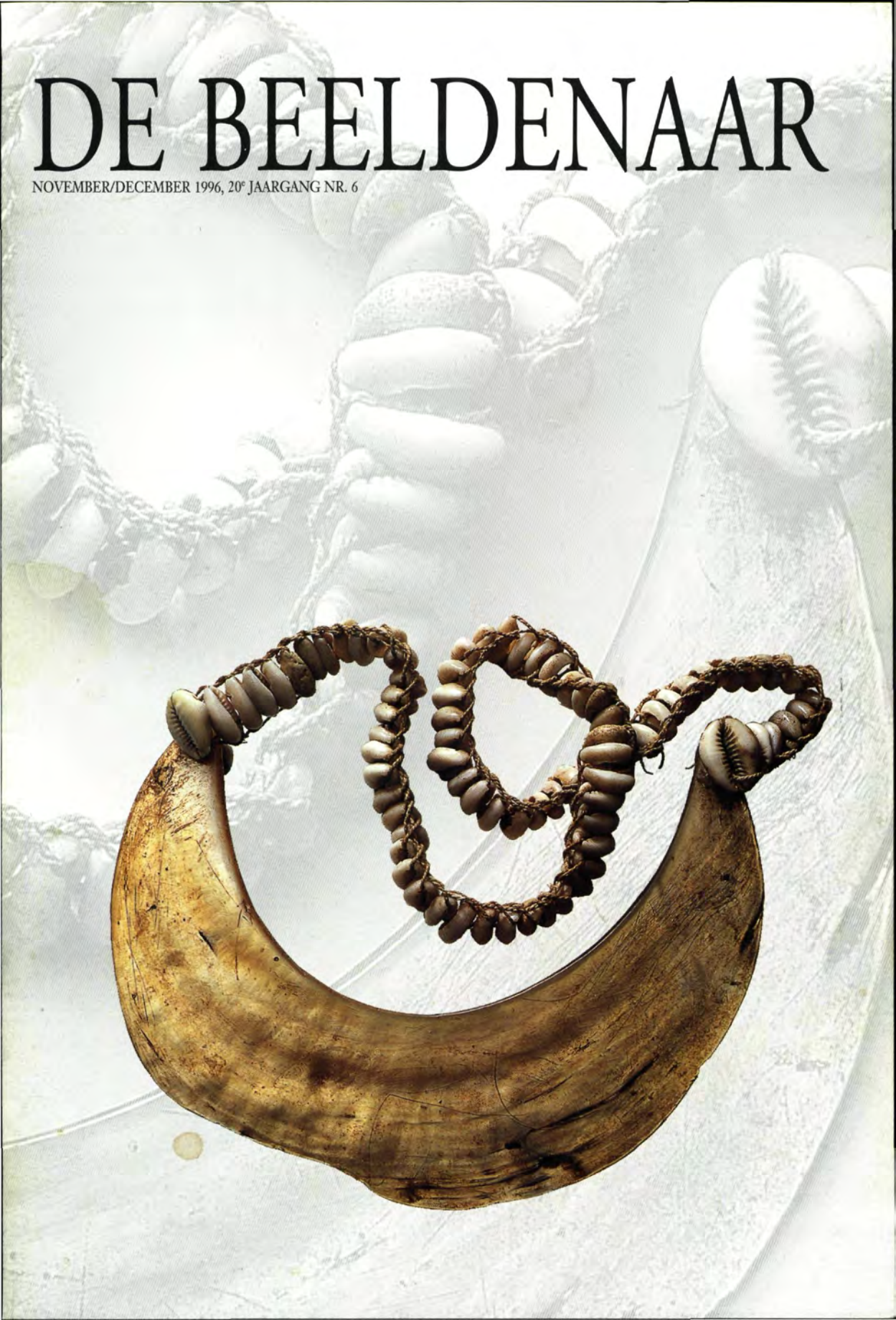

Laurens Schulman b.v.

numismaat – gediplomeerd veilinghouder – beëdigd taxateur
Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ 035 - 691 6632

MUNTEN & PENNINGEN & PAPIERGELD

Door onze gedegen kennis, opgebouwd door vier generaties in meer dan 100 jaar, zijn wij als geen ander in staat u te adviseren bij de opbouw van uw verzameling.

KWALITEIT & GARANTIE

Alle door ons verkochte stukken garanderen wij op echtheid, kwaliteit en juiste toeschrijving. Daarom zijn wij ook wereldwijd een begrip !

VEILINGEN & PRIJSLIJSTEN

Twee keer per jaar vindt onze grote internationale veiling plaats. Beroemd niet alleen voor aankoop of verkoop van munten maar ook als gezellig trefpunt van mede-verzamelaars. Uit eigen voorraad stellen wij regelmatig een prijslijst samen die wij gratis naar onze relaties zenden.

TAXATIES & VERZEKERINGEN

Wij zijn beëdigd taxateur ten behoeve van verzekering, aankoop, verkoop, successieaangifte of verdeling.

Dinsdag t/m vrijdag: 10–16 uur op afspraak
Donderdag 14–16 uur:
spreekuur zonder afspraak (gratis taxaties)

DE BEELDENAAR 20 (1996) nr. 6

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

Redactioneel **242**

Frank Letterie en een keuze uit zijn penningen **243**
Ad Merx over de 'verbeeldingen' van een medailleur

De muntslag van Floris V **252**
J.J. Grolle met een proeve van classificatie

FIDEM-tentoonstelling Neuchâtel 1996 **265**
Guus Hellegers over de springlevende penningkunst

Betalen met tongen en tanden **273**
Martine Stroo over een schenking primitief geld

Een handelspenning voor Indonesië **277**
Luc Vandamme over een penning van Raymond Glorie

Stichting Internationale Penningkunst **279**

Nieuws van het KPK **281**

Verenigingsnieuws **283**

Tentoonstellingen **285**

Keerzijde penning Raimo Jaatinen (pag. 268-269)

Op de voorplaat: Kina (parelmoerschelp) aan snoer van kaurischelpen (Kinaschelp: 20 x 15 cm, lengte snoer 50 cm). Betaalmiddel afkomstig uit Papoea Nieuw-Guinea, onderdeel van de collectie primitief geld die Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet onlangs ten geschenke heeft gekregen. (Foto: Hans Rombaut)

Redactioneel

JAN VAN GEELEN

Het openingsartikel is een hommage aan de medailleur Frank Letterie, die onlangs 65 is geworden. Hij is een kunstenaar wiens werk men niet vergeet. Ere wie ere toekomt. Een 'penningcatalogus' aan het einde van het stuk geeft een inventarisatie van de door hem gemaakte penningen. Wij willen in de toekomst van meer kunstenaars een dergelijke penning-catalogus publiceren. J.J. Grolle tekent in dit nummer voor een lang en precies, maar boeiend en met spanning geschreven stuk over de muntslag van Floris V, de Hollandse graaf die 700 jaar geleden werd vermoord. De op het laatste FIDEM-congres bekroonde beeldhouwer/medailleur Guus Hellegers geeft indringend en compact zijn indrukken van de grote penning-tentoonstelling bij dit congres. Hij rapporteert, analyseert en wijst aan: de lezer wordt veel wijzer van hem. Martine Stroo verrast ons, zoals Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet eerder werd verrast, met tongen en tanden. Een kort maar krachtig artikel naar aanleiding van een grote schenking primitief geld die het KPK onlangs ontving – met prachtige foto's. Verder enkele kleine bijdragen en varia, waarin met name aandacht voor het bekroonde ontwerp van Mirjam Mieras voor de FIDEM-penning 1998, die op het volgende congres, in Scheveningen, aan alle deelnemers zal worden uitgereikt. ■

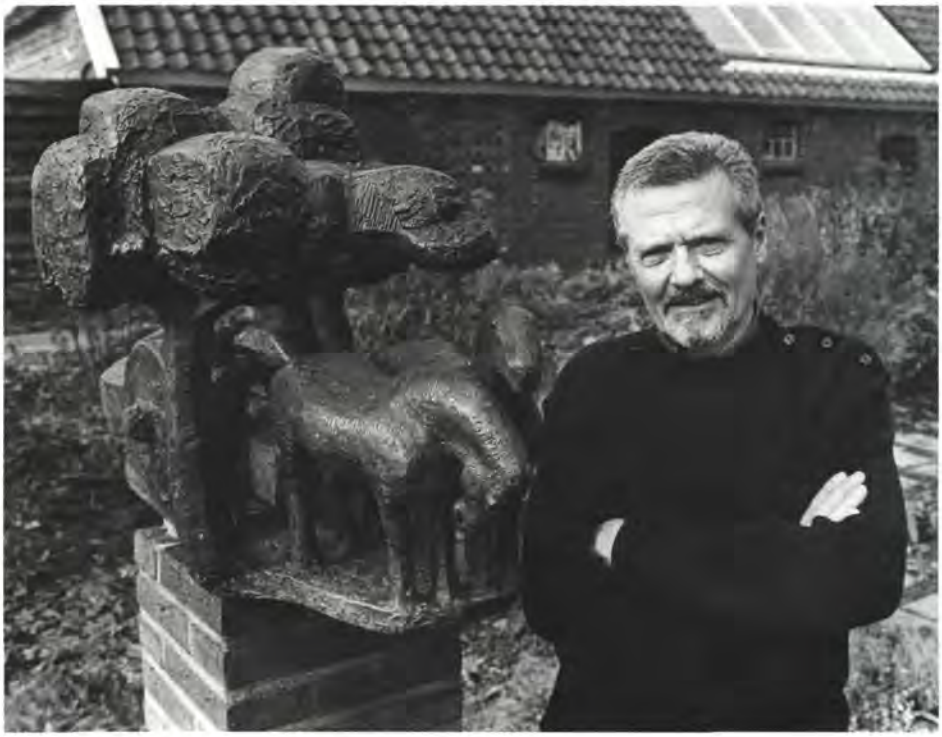

Frank Letterie

Frank Letterie en een keuze uit zijn penningen

AD MERX

Ere wie ere toekomt, zal men denken wanneer iemand een jubileum viert, een belangrijk wetenschappelijk onderzoek heeft verricht of geëerd wordt vanwege een kampioenschap. Er doen zich geregeld gelegenheden voor, waarbij dan ook een penning wordt uitgereikt. De kans is groot dat de gelukkige ontvanger niet eens weet wie de maker van die erepenning is. In ieder geval komt het nog te vaak voor dat de modelleur tijdens de officiële huldigingsplechtigheid niet genoemd wordt en onbekend blijft.

De beeldhouwer en medailleur Frank Letterie, die onlangs vijfenzestig jaar werd, heeft over bekendheid echter niet te klagen. Hij was, verdeeld over twee periodes, bestuurslid van de Vereniging voor Penningkunst en heeft jaren lang de rubriek Penningnieuws verzorgd in *De Beeldenaar*. Hij bewees en bewijst nog steeds zijn diensten aan de penningkunst, wat ook zijn weerslag vindt in het groot aantal kwalitatief zeer bijzondere penningen dat hij sinds 1960 ontwierp.

Bij het nader bekijken van zijn penningen naar aanleiding van dit artikel, bleek mijn vermoeden dat ik zijn werk wel kende onjuist. Letterie ontwierp inmiddels meer dan vijftig penningen. In het korte bestek van dit artikel kan derhalve niet al het werk

Samaritaan (penning-catalogus nr 24)

besproken worden en moet daaruit een keuze gemaakt worden.

Zijn eerste penning is een portret van zijn vrouw *Cokkie*. De tweede penning die Frank maakte heeft zijn dochter *Martine* als onderwerp. In deze penning, in 1960 geboetseerd tijdens zijn academietijd, is de invloed van Esser duidelijk zichtbaar. Tot 1975 zou Frank al zijn penningen boetseren en kon hij op deze wijze zijn meer schilderachtige penningen laten ontstaan. Een goed voorbeeld waarop deze schilderachtige opvatting tot uiting komt is *Hendrick de Keyser*, een penning die hij in 1965 voor de Vereniging voor Penningkunst ontwierp. Later wordt door collega's deze penning ook wel beschouwd als zijn zelfportret. Zijn vrouw en kinderen werden op penningen weergegeven en zijn grootvader eerde hij met een gevoelige portretpenning wegens diens tachtigste verjaardag in 1966. In die periode liep je ook de kans als buurman of -vrouw om het onderwerp te worden voor een penning. Daarmee is aangegeven dat Frank Letterie niet alleen in opdracht penningen vervaardigt, maar ook vrije penningen maakt.[1]

Zijn dochter Martine is ook het onderwerp van zijn eerste - en tot nu toe enige - penning die hij negatief in gips heeft gesneden (1965). Voordat hij overging tot het snijden van penningen uit klei zijn er enkele penningen waarin boetseren en snijden gecombineerd zijn. Het snijden paste hij met name toe bij de belettering, waardoor de letters strakker werden. In de penningen *Nederlands Instituut voor Lastechniek* (1975) en *Samaritaan* (1976) voor de stichting Bronovo-Nebo (twee ziekenhuizen in Den Haag) is deze combinatie op een vanzelfsprekende wijze uitgewerkt. In de laatstgenoemde penning wordt bovendien zichtbaar naar welke kant zijn beeldhouwwerk zich zal ontwikkelen. Deze constatering kan echter pas achteraf plaats vinden. Zijn werk wordt steeds minder schilderachtig en kenmerkt zich meer en meer door monumentaliteit. Deze monumentaliteit past hij ook meer en meer toe in zijn beeldhouwwerken. De penning vereist een geconcentreerd kijken naar vorm en het kan niet anders dat hij deze wijze van kijken ook toepast op zijn beelden.

De gegoten penningen van Frank Letterie zijn rond en hebben meestal een kloek formaat van ongeveer acht centimeter doorsnede. In de ruime hoeveelheid penningen moet naast geboetseerde en gesneden ontwerpen ook nog een plaats ingeruimd worden voor slagpenningen. Den Haag eert jaarlijks zijn sportkampioenen met een geslagen penning ontworpen door Frank Letterie. Een andere slagpenning is de *Museumpenning*, die hij maakte in opdracht van het toenmalige ministerie van CRM; daarop staat koningin Beatrix en profile afgebeeld. Hij ontwierp deze slagpenningen op een formaat van vijftien centimeter doorsnede. Op de reductiebank wordt het model afgetast en worden er stempels op het gewenste formaat van gemaakt. Nadat deze stempels gehard zijn, worden er penningen mee geslagen in brons, zilver of wellicht goud. Deze penningen doen denken aan betaalmiddelen. In 1993 is er een opdracht voor een slagpenning naar aanleiding van het Pithecantropus Centennial.[2]

Wanneer Frank Letterie een opdracht accepteert voor het maken van een penning, verdiept hij zich uiteraard eerst in het onderwerp dat uitgangspunt moet worden van zijn werkstuk. Achter elke penning schuilt daardoor voor hem een verhaal en de personen die hij heeft 'afgebeeld' zijn op deze manier geen onbekenden meer, door deze werkwijze ontstaan er dan 'verbeeldingen'.

Denken vanuit een cirkel levert zeer vele mogelijkheden op, dus ook veel

keuzemogelijkheden; daarom heeft Letterie voor elke penning veel tijd nodig. De aanvankelijke termijn van drie maanden is langzamerhand door de ervaring wat korter geworden.

Het is geen gemakkelijke opgave wanneer de te ontwerpen erepenning van het *Nederlands Centrum voor Handelsbevordering* 'tulpen en anjers' op de voorzijde moet hebben om op deze wijze Nederland en prins Bernhard te symboliseren (1987). Ook hier heeft Letterie zijn opdracht mooi uitgewerkt: de plastisch weergegeven tulpen omvatten de meer schilderachtige anjers. Tulpen en anjers samen worden omrand door een gelijkmatige belettering; slechts een punt geeft aan waar de tekst begint en ophoudt.

Vaak staat op een penning de kop en profile afgebeeld. Deze is als het ware in de cirkel gevangen, of - zoals Frank het zelf uitdrukt - *staat klem in de cirkel.* Door het portret 'driekwart' te nemen kan dit in de cirkel als vorm geplaatst worden.

Louis Couperus - in 1977 ontworpen voor de Haagse Kunst-Kring - is een voorbeeld van een driekwart portret. De kop is op zeer monumentale wijze weergegeven; met een minimum aan middelen is een uiterst plastisch portret in zeer laag reliëf gesneden in een plakje klei. Het is niet moeilijk om je voor te stellen hoe Letterie's vrijstaande portret van Couperus eruit zou komen te zien. Bij de penning *Günther Grass* - in 1984 ontworpen voor de Vereniging voor Penningkunst - word je ook gewezen op de mogelijkheid van een vrijstaand portret. In dit geval heeft Letterie dan ook het portret in een

Louis Couperus (penningcatalogus nr 25)

P.J. Waardenburg (penningcatalogus nr 32)

meer dan levensgroot formaat gerealiseerd.[3] Meer dan levensgroot (formaat 41 cm, sokkel 15 cm) maar ook 'groots' van ontwerp! Vandaar dat ik bij de *Couperuspenning* die associatie kreeg.

Het spelen met horizontalen en vertikalen, met geometrische vormen en bijvoorbeeld met de S-vorm, die hij gebruikte op de erepenning *Rijkshogeschool IJselland* (1989), vormt steeds weer een nieuwe uitdaging (IJselland wordt met één s gespeld, zo is de naam van deze school in Deventer). Het slingeren van de IJssel en het levenslustige paard voorin het tafereel - anders gezegd onderaan de voorzijde van de penning - zijn verbeeld in een S-vormige beweging, die versterkt wordt door de horizon, waarop het silhouet van de brug met daarachter de stad is geplaatst. Op de keerzijde van deze penning is de compositie minder beweeglijk. Door echter gebruik te maken van oversnijdingen in het randschrift ontstaat er toch een levendig beeld van twee mensen, die elkaar iets overdragen tegen de achtergrond van natuur en wetenschap, weergegeven in een eikeblad en ervoor een erlenmeyer (kegelvormige glazen kolf met vlakke bodem voor laboratoriumonderzoek). Het geheel in helder leesbare vormen, gemaakt met eenvoudige elementen. Het werken op ware grootte dwingt hiertoe.

In dit korte bestek wil ik nog één voorbeeld noemen: de *Waardenburgpenning*, gemaakt in opdracht van het Oogheelkundig Instituut te Nijmegen. De penning wordt uitgereikt aan oogheelkundigen die hun sporen verdiend hebben op het gebied van oogheelkunde en erfelijkheid. De belangrijke oogheelkundige P.J. Waardenburg (1886-1979) staat afgebeeld op de naar hem vernoemde penning (1982). Zoals vaker moest Letterie ook in dit geval het portret maken aan de hand van foto's die hem ter beschikking werden gesteld. Uit de reactie van een van Waardenburgs dochters kon ik afleiden dat het een goede weergave van haar vader betreft. Een ander aspect dat ter sprake kwam, was de patine, de kleur die mede het uiterlijk van de penning bepaalt. Dezelfde mevrouw Waardenburg

merkte op, toen ze een van de penningen zag: 'Is dit een andere penning?' Frank kon haar mededelen dat hij maar één penning had gemaakt en dat het verschil alleen in het patine zat. Op de achterzijde van de *Waardenburgpenning* is binnen het randschrift ruimte om er voor een speciale gelegenheid een tekst in te graveren. Bovendien is op deze zijde de doorsnede van het oog te herkennen: het woord Nijmegen staat in de iris. De spiraal is een weergave van het DNA-molecule en geeft de scheiding aan van iris en oogbol.

Letterie's penningen zijn om te bekijken - 'met het oog af te tasten' - en niet om in de hand te nemen, omdat daardoor het patine verandert.

Günther Grass (penningcatalogus nr 33)

Frank Letterie (Den Haag 1931) woont en werkt sinds 1977 in het Gelderse Vorden. In de ruime schuur achter zijn landelijk gelegen idyllische Saksische boerderij heeft hij zijn schitterende atelier. Letterie studeerde aan de Koninklijke Akademie te Den Haag en aan de Rijksakademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam. Voor hij zich geheel aan de beeldhouwkunst zou gaan wijden kreeg hij les van de Brabantse schilder Kees Bol. In 1961 won hij als jonge beeldhouwer de gouden Prix de Rome en de Haagse Jacob Hartogh-prijs. Letterie behoort tot de stroming van figurale beeldhouwers. Zijn werken, die men door het gehele land vindt, zijn herkenbaar en karakteristiek. Bij voorkeur werkt hij in brons of steen. Kenmerkend is de wijze waarop hij treffend verstilde situaties weergeeft, daarbij de plastische mogelijkheden optimaal benuttend. Van 1973 tot 1989 was hij docent aan de Koninklijke Akademie te Den Haag.

Over het maken van penningen zegt Letterie zelf: 'Het ontwerpen van penningen heeft me altijd bijzonder geboeid. Het zijn juist de maat en de vorm met zijn beperkingen die steeds weer een bijzondere uitdaging vormen. Het werken in zo'n klein, intiem formaat is ook een welkome afwisseling van het maken van grote ruimtelijke beelden. Het vereist een andere instelling, een andere vorm van concentratie en zelfs een ander soort ambachtelijkheid. In de loop der jaren heb ik uitgangspunten geformuleerd. Je

Ned. Centrum Handelsbevordering (penningcatalogus nr 36)

legt jezelf beperkingen op om daaruit kracht te putten bij het ontwerpen. Daarbij is het eerste en belangrijkste uitgangspunt: de penning is rond! Er zijn medailleurs, die dat als een belemmering ervaren en proberen zich eraan te ontworstelen. Voor mij is juist die cirkelvorm - om een cliché te gebruken - een onuitputtelijke bron van inspiratie. Het is een avontuur om steeds weer een oplossing voor de compositie in de ronde vorm te zoeken en te vinden. Zo'n cirkelvorm kun je op allerlei manieren benaderen. Hoewel ik erover nagedacht heb, doe ik het toch meestal instinctief. Bij nadere beschouwing blijkt dan ook dat bepaalde oplossingen vaak terugkomen in mijn werk ... je kunt een penning ook positief snijden uit een vast materiaal, bijvoorbeeld gips of een schijfje gedroogde klei. Er is dan een heel andere instelling vereist dan bij modelleren in was of klei. Je kunt je geen plotselinge grote veranderingen veroorloven en je moet daarom veel tekeningen maken om de compositie van te voren goed te overdenken. In het materiaal begin je dan voorzichtig krassend de eerste overtollige delen te verwijderen en zo steeds verder. Je laat als het ware in een tweegesprek een vorm ontstaan die al aanwezig was in het materiaal. Oorspronkelijk modelleerde ik hoofdzakelijk. Later heb ik gekozen voor de snijmethode omdat je op deze manier heldere vormen en teksten kunt maken.'

In het boek *Hedendaagse Portretkunst in Nederland* geeft de bekende kunstpublicist Hans Redeker 'Profiles' - zoals hij het zelf noemt - van honderdvijftig kunstenaars, Nederlandse portretmakers, die zich voorstellen met een proeve van hun werk. Van Frank Letterie is het portret van Günther Grass afgebeeld en Redeker schrijft onder meer '... En dan moet, zeker ook wat de portretten betreft, speciaal nog aandacht gevraagd voor Frank Letterie als een van onze meest specifieke penningkunstenaars, waarbij in de jongste tijd de vorm vaak direct uit het materiaal wordt gestoken en de penning niet meer uit de was wordt gemodelleerd.'[4]

Letterie maakt veel werk in opdracht en hij exposeert regelmatig alleen en in groepsverband. Ook zijn hier niet

besproken penningen zijn produkten van hoog artistiek gehalte. Degenen die reeds een opdracht verstrekten maakten een goede keuze; wie een penning wil laten maken moet mijns inziens aan de naam Frank Letterie denken. De ontvanger van de penning zal misschien de naam nooit kennen, maar de verantwoordelijke voor de realisering ervan zal na een ontmoeting met deze kunstenaar, de naam en persoon Frank Letterie beslist niet meer vergeten. ■

Met dank aan A.J. de Koning voor aanvullingen en samenstelling van de penningcatalogus.

NOTEN

1 K.H. HEINS F.T.S. Letterie *De Geuzenpenning* 21 (1971) 39-41

2 N.F. HOFSTEE Pithecantropus Erectus *De Beeldenaar* 17 (1993) 464

3 FRANK LETTERIE De Bot, Günther Grass *De Beeldenaar* 9 (1985) 41-45

4 HANS REDEKER *Hedendaagse Portretkunst in Nederland* (Haarlem 1986) 148

Prof. Van Thiel (penningcatalogus nr 37)

Penningcatalogus Frank Letterie

Alle penningen zijn uitgevoerd in brons (gegoten) tenzij anders is aangegeven. Aangezien veel van deze penningen zijn afgebeeld en beschreven in de rubriek Penningnieuws van *De Beeldenaar* wordt hiernaar verwezen.

1 Cokkie, 1959 (59 mm) vz. portret / eenzijdig.
2 Martine, 1961 (60 mm) vz. portret naar links / kz. poes en titel.
3 Ariadne, 1961 (70 mm) vz. Ariadne / kz. boot en titel. (*De Geuzenpenning* 21 (1971) 39)
4 Maecenas Pulchri, 1961 (85 mm) vz. ruiter te paard / (kz. gemaakt door Dirk Bus).
5 Anjerfonds, 1961 (70 mm) vz. Venus met spiegel / kz. anjer en tekst.
6 World Press foto, 1962 (80 mm) vz. stier en tekst / kz. fototoestel en tekst.
7 Louis Marie Anne Couperus, 1963 (72 mm) vz. portret naar rechts / kz. roos en titel.
8 Jan Pieter Scholten, 1964 (76 mm) vz. portret naar rechts / kz. ruiter naar links en titel.
9 World Press foto (II), 1965 (75 mm) vz. Helios met zonnewagen / kz. fototoestel en tekst.

10 Hendrick de Keyser, 1965 (65 mm) vz. portret naar rechts / kz. poortje van het rasp- of tuchthuis in Amsterdam met tekst. (*De Geuzenpenning* 16 (1966) 1)
11 Martine (II), 1965 (38,5 mm) vz. portret naar rechts / kz. M in krans. (*De Geuzenpenning* 21 (1971) 41)
12 Johannes Letterie tachtig jaar, 1966 (66 mm) vz. portret naar links / kz. oude eik en titel. (*De Geuzenpenning* 21 (1971) 40)
13 Mw en hr Frits Lugt, 1966 (90 mm) vz. dubbelportret naar links / kz. zeilschip uit het wapen van Parijs.
14 Vrije tijdsbesteding, 1967 (68 mm) vz. zeilschip en titel / kz. vliegende ooievaar. (*De Geuzenpenning* 21 (1971) 40)
15 Amphilex '67, prijspenning, 1967 (31 en 50 mm) vz. postduif en tekst / kz. glad.
16 Amphilex '67, herinneringspenning, 1967 (31 en 50 mm) vz. verzamelaar met loep / kz. glad.
17 Ned. Herv. kerk te Voorburg, 1968 (slagpenning in goud, 20 mm) vz. Ned. Herv. kerk / kz. St Maarten te paard met bedelaar.
18 Tilly Wijnants, 1968 (68 mm) vz. tekst en portret / kz. moeder en kind.
19 Vietnamcomité, 1971 (58 mm) vz. moeder en kind / kz. man met fiets (transport).
20 Modderman-prijs / strafrecht, 1974 (78 mm) vz. portret naar links en tekst / kz. Justitia.
21 Ned. Instituut voor Lastechniek, 1975 (75 mm) vz. lasser met lasmasker en tekst / kz. lasnaad en tekst.
22 Paradijs op aarde, 1975 (67 mm) vz. ruiter naar rechts / kz. liggend naakt en palmboom.
23 Tjitse, 1976 (64 mm) vz. portret naar links / kz. vioolspeler en titel.
24 Samaritaan (Bronovo-Nebo), 1976 (76 mm) vz. samaritaan / kz. duiven en tekst.
25 Louis Couperus, 1977 (70/80 mm) vz. driekwart portret naar links / kz. titel, 1863-1923 - HKK 77. (*De Beeldenaar* 1 (1977) 11)
26 Martinus Nijhoff, 1977 (70/80 mm) vz. portret naar links / kz. titel, 1894-1958 - HKK 77. (*De Beeldenaar* 1 (1977) 11)
27 J.C. Bloem, 1977 (70/80 mm) vz. portret naar links / kz. titel, 1887-1966 - HKK 77. (*De Beeldenaar* 1 (1977) 11)
28 Eduard Meyers, 1980 (72 mm) vz. portret naar links / kz. balans, Leidse sleutels en tekst.
29 Sportpenning Gemeente 's-Gravenhage, 1980 (slagpenning, 50 mm) vz. supporters met kampioen en beker / kz. sporten en Haagse ooievaar.
30 Museumpenning CRM, 1981 (slagpenning, verschillende formaten en materialen) vz. portret Beatrix / kz. Ned. wapen en tekst voor beheer Openbare verzamelingen.
30a Idem, behalve kz.: Ned. wapen en tekst voor verzamelen van meteorologische gegevens door zeekapiteins.
31 Haagsche Teeken Academie, 1982 (85 mm) vz. voorstelling naar een 18e-eeuwse prent / kz. beeldhouwershamer, schilderspalet. (*De Beeldenaar* 6 (1982) 174)
32 Faculteit Oogheelkunde, Katholieke Universiteit Nijmegen, 1983 (80 mm) vz. P.J. Waardenburg (oogheelkundige), portret driekwart naar rechts en tekst / kz. dwarsdoorsnede van het oog, ruimte voor inscriptie, en tekst. (*De Beeldenaar* 7 (1983) 209)
33 Günther Grass - De Bot, 1984 (80 mm) vz. portret / kz. vrouw, man en kind in Kürbishütte en tekst. (*De Beeldenaar* 9 (1985) 41-45)
34 Stichting Wijnhuis Zutphen, 1984 (85 mm) vz. drie generaties symboliserend verleden, heden, toekomst, en tekst / kz. Bolwerck en Drogenapstoren. (*De Beeldenaar*

8 (1984) 205)

35 Kon. Ned. Chemische Vereniging, 1987 (80 mm) vz. Marinus van Marum, portret driekwart naar links en tekst / kz. tekst en afbeelding van apparaat door Van Marum ontworpen en gebruikt. *De Beeldenaar* 13 (1989) 97)

36 Ned. Centrum Handelsbevordering, 1987 (80 mm) vz. tekst en Vrouwe Fortuna / kz. tekst en symbolen. (*De Beeldenaar* 11 (1987) 159)

37 Vereniging voor tropische geneeskunde, 1987 (80 mm) vz. prof. Van Thiel, portret naar rechts en tekst / kz. tekst en embleem van de vereniging. (*De Beeldenaar* 13 (1989) 97)

38 Filacept (I), prijspenning, 1988 (geslagen in verschillende formaten en materialen) vz. tekst en Europa op de stier / kz. lauwerkrans van tulpen met ruimte voor inscriptie. (*De Beeldenaar* 12 (1988) 388)

39 Filacept (I), herinneringspenning, 1988 (geslagen in brons in diverse formaten) vz. tekst en bezoekers tentoonstelling / kz. tekst, silhouet Congresgebouw en Haagse ooievaar, met ruimte voor inscriptie. (*De Beeldenaar* 12 (1988) 388)

40 Nutricia award/Van der Hagenpenning, 1988 (80 mm) vz. dubbelportret, driekwart naar links en tekst / kz. verpleegster aan het werk met sondevoeding, en tekst. (*De Beeldenaar* 12 (1988) 454)

41 Faculteit Geneeskunde, Erasmus Universiteit Rotterdam, 1988 (80 mm) vz. Erasmus, portret driekwart naar links en handtekening / kz. symbolen en tekst. (*De Beeldenaar* 14 (1990) 18)

42 Rijkshogeschool IJselland, erepenning, 1989 (80 mm, zilver) vz. verbeelding rivier, stad en landschap, en tekst / kz. symbolisering van mens, techniek en natuur, en tekst. (*De Beeldenaar* 14 (1990) 19)

43 Universiteit Twente, 1991 (80 mm) vz. impressie van de campus met student en tekst / kz. twee kernen van activiteit binnen de hogeschool en tekst. (*De Beeldenaar* 15 (1991) 368)

44 Ned. Ver. Nucleaire Geneeskunde, 1991 (80 mm) vz. nucleaire camera met patiënt / kz. aesculaapslang met embleem van de vereniging (NVNG). (*De Beeldenaar* 15 (1991) 447)

45 Eemlandziekenhuis Amersfoort, erepenning, 1993 (80 mm) vz. voorstelling en tekst / kz. embleem en tekst. (*De Beeldenaar* 17 (1993) 438)

46 Pithecanthropus Erectus, congrespenning, 1993 (60 mm, geslagen in zilver en brons) vz. portret van Eugène Dubois driekwart naar links en tekst / kz. logo en tekst. (*De Beeldenaar* 17 (1993) 464)

47 François Pompon, 1993 (73 mm) vz. portret naar links en tekst / kz. logo en tekst. (*De Beeldenaar* 18 (1994) 271)

48 Rijksuniversiteit Leiden, erepenning, 1993 (90 mm) vz. portret Willem van Oranje en tekst / kz. tekst, Minerva en universiteitsgebouw. (*De Beeldenaar* 18 (1994) 270)

49 Fepa Post '94 's-Gravenhage, prijspenning, 1994 (geslagen in diverse formaten en materialen) vz. postillon en tekst / kz. vliegende Haagse ooievaar en ruimte voor inscripties, en tekst.

49a Fepa Post '94 's-Gravenhage, herinneringspenning, 1994 (50 mm, slagpenning) vz. postzegelverzamelaar / kz. compositie van postzegelvormen en ruimte voor inscriptie.

50 Gemeente Vorden, erepenning, 1994 (90 mm) vz. ruiter door een voorde en tekst / kz. boerderij, schaap en hooiberg. (*De Beeldenaar* 18 (1994) 269)

51 Kunstprijs Alphen aan den Rijn, 1996 (85 mm) vz. portret J.C. Bloem / kz. Pegasus.

De muntslag van Floris V

Een proeve van chronologische classificatie

J.J. GROLLE

Dit jaar is het 700 jaar geleden dat graaf Floris V bij Muiderberg werd vermoord door Hollandse edelen. Dit jaar is het ook 740 jaar geleden dat zijn vader rooms-koning Willem bij Hoogwoud werd vermoord door Westfriese boeren. In de jaren tussen beide moorden ligt de regeringsperiode van een graaf die ruim veertig jaar het bewind in Holland heeft gevoerd, waarvan tien jaar als minderjarig vorst onder regentschap van achtereenvolgens zijn oom Floris de Voogd, zijn tante Aleid van Avesnes en zijn oudoom Otto II van Gelre.

Op 28 januari 1256 zakte rooms-koning Willem II van Holland[1] met zijn paard door het ijs bij Hoogwoud tijdens een expeditie tegen de Westfriezen en werd hij door zijn tegenstanders doodgeslagen. Als rooms-koning werd hij opgevolgd door Richard van Cornwall, oom van de latere Engelse koning Eduard I. Als graaf van Holland werd hij opgevolgd door zijn zoon Floris V. Deze was toen echter nog maar anderhalf jaar oud en hij kon het bestuur slechts aanvaarden onder het bewind van een regent. Niet zijn moeder Elisabeth van Brunswijk, kleindochter van keizer Otto IV, doch zijn oom Floris de Voogd werd belast met de ruwaardij. Daarmee werd het grafelijk bestuur in Holland op de oude voet voortgezet, want deze Floris was daar sinds februari 1248 stadhouder voor zijn broer Willem II geweest, opdat de laatste zijn handen vrij had om zijn positie als rooms-koning in het Roomse Rijk veilig te stellen.

Aan het regentschap van Floris de Voogd kwam echter al op 26 maart 1258 een einde toen hij tijdens een tournooi in Antwerpen het leven liet. Als regentes werd nu zijn zuster Aleid benoemd. Floris V was zijn tante Aleid zeer toegenegen, doch politiek trad zij nogal ontactisch op waardoor zij weerstand bij de edelen opwekte. Dezen riepen haar oom Otto II van Gelre te hulp die haar op 22 januari 1263 bij Reimerswaal versloeg en die vervolgens het regentschap overnam te zamen met zijn broer, bisschop Hendrik van Luik. Uiteindelijk werd de kleine Floris op 24 juni 1266, zijn twaalfde verjaardag, meerderjarig verklaard en aanvaardde hij de regering, daarin aanvankelijk nog bijgestaan door een grafelijke raad.

De staatsrechtelijke positie van Floris, die van *jonkgraaf* sinds 1256 en die van meerderjarig *graaf van Holland* sinds 1266, was maatgevend voor de uitoefening van zijn muntrecht en de vormgeving van zijn munten. Tijdens zijn minderjarigheid vielen de inkomsten uit zijn rechten – dus ook die uit zijn muntrecht – toe aan zijn regent; tijdens zijn meerderjarigheid kwamen zij zijn eigen schatkist ten goede en werd zijn grafelijke waardigheid in het omschrift op zijn munten tot uiting gebracht. De titel *dominus Frisie* (heer van Friesland) die hij vanaf 17 maart 1291 voerde, is echter niet op zijn munten terug te vinden; zo zeer was deze een indicatie van Floris' eigen grandeur en zo weinig berustte hij op feitelijke macht om een staatsrechtelijk bestanddeel op de munten te kunnen zijn. Wel stelde deze formele kwalificatie hem mogelijk in staat om kort nadien zijn muntrecht tijdelijk te handhaven tegenover de

steeds machtiger wordende koopmansstad Dordrecht.

Tot de belangrijke gebeurtenissen in het persoonlijke leven van Floris V kunnen hier nog worden genoemd zijn opname in de ridderstand en het wreken van zijn vader. Op 11 januari 1278 organiseerde zijn zwager Jan I van Brabant een tournooi in Den Bosch bij welke gelegenheid Floris de ridderslag ontving.[2] Vanaf dat moment werd zijn sinds 1266 gebruikte jachtzegel vervangen door een ridderzegel; beide zegels vermeldden Floris in het omschrift als *comes Hollandie* (graaf van Holland). Tijdens een wraakcampagne tegen de Westfriezen in mei 1282 had Floris het lijk van zijn vader in Hoogwoud teruggevonden[3] dat hij naast zijn moeder en volgens de regels van de kerk liet bijzetten in de abdijkerk van Middelburg. Deze gebeurtenissen hebben weliswaar Floris' persoonlijke aanzien als christelijk ridder verhoogd, maar hadden niet direct gevolgen voor zijn staatsrechtelijke status en waarschijnlijk ook niet voor het uiterlijk van zijn munten.

Dat alles neemt niet weg dat de persoonlijke wensen van de vorst en de omstandigheden waaronder werd gemunt wel degelijk van belang zijn geweest voor de uitoefening van het muntrecht. Bij sommige machthebbers was de geldhonger niet te stillen en zij manipuleerden de muntslag ten eigen bate door de zilverinhoud van de munt te verlagen. In oorlogstijd diende een krijgskas te worden gevuld, in een tijd van opkomende handelsactiviteiten diende te worden voldaan aan de geldbehoefte van kooplieden, opdat zij hun goederen en diensten optimaal konden uitwisselen. Telkens speelde de muntslag in op de vaak onverwachte vraag van het moment en bij Floris is de 'Schotse kwestie'[4] daarvan een mooi voorbeeld. Floris behoorde als achterkleinzoon van Ada van Schotland

Floris V van Holland, 1256-1296; reconstructie naar zijn te Rijnsburg teruggevonden schedel (uit: B.K.S. DIJKSTRA Graven en gravinnen van het Hollandse Huis; onderzoek van de stoffelijke resten, opgegraven op het terrein van de voormalige abdijkerk in 1949 en 1951. Walburg Pers, Zutphen 1979)

Jachtzegel van Floris V, in gebruik van 1266 tot 1278; omschrift: +Sigillum FLORENcii comitis HOLLANDIE

Ridderzegel van Floris V, in gebruik vanaf 1278; omschrift: Sigillum FLORENCII COMITIS HOLLANDIE, vanaf 17 maart 1291 aangevuld met DOMINI FRESIE

tot de Schotse troonpretendenten toen de rechtmatige erfgename Margharetha van Noorwegen op 22 oktober 1290 bij een schipbreuk was verdronken. In mei-augustus 1291 ondernam hij daarom een reis naar Engeland en Schotland om zijn rechten te laten gelden. Deze onvoorziene reis deed de grafelijke vraag naar geldmiddelen stijgen en zou aldus zijn weerslag hebben op het Hollandse geldwezen.

De muntslag van Floris is overigens al heel lang onderwerp van onderzoek geweest. Achtereenvolgens maakten Erasmus van Houwelingen (1597) en Cornelis van Alkemade (1700) hun rangschikkingen die in 1858 werden gecompileerd en voor zijn tijd voortreffelijk bijgesteld door P.O. van der Chijs aan de hand van de bronnenuitgave van Frans van Mieris. Hierop volgde in 1874 een correctie door J.E.H. Hooft van Iddekinge, die in 1957 werd gepreciseerd en uitgebreid door A.T. Puister.[5] Van recenter datum stammen de publicaties van K.P. Companje[6] en H. Enno van Gelder[7] en de studie van C. van Hengel[8], nadat ook Philip Grierson[9] in 1976 een belangrijke bijdrage had geleverd.

Bron van onze kennis voor Floris' muntslag vormen allereerst de munten zelf die men kan onderzoeken via typologie op uiterlijke verschijningsvorm en via metallurgie op materiaalinhoud.[10] De munten van Floris V worden gekenmerkt door het consistente en in zijn tijd gebruikelijke type van kop en kruis op voor- en keerzijde. Zij waren van zilver van hoog gehalte[11] en werden gewoonlijk geproduceerd in denominaties van penning (denarius, 13 mm) en obool (obolus, ½ penning, 10 mm), incidenteel en kortstondig aangevuld met groot (grossus, 7½ penning, 25 mm) en sterling (sterlingus, 2½ penning, 19 mm).

Voor de portretten op de voorzijde van de hele en halve penningen kan men een drietal typen onderscheiden:

(A) een *primitief portret* naar rechts met gravenmuts;
(B) een *gotisch portret* naar links met gravenmuts;
(C) een *Schots portret* naar links zonder gravenmuts, ontleend aan de penny van de Schotse koning Alexander III uit 1280 met weglating van de koninklijke attributen als kroon en scepter.

De drie soorten kruisen op de keerzijde bestaan uit het zogenaamde *long cross* (lang dubbellijnig kruis eindigend in bolletjes) van de penny sterling 1247, het Tourse *korte kruis* van de gros tournois 1266 en het gladde *single cross* van de penny sterling 1279, doch de variaties zijn zodanig dat men meer typen moet onderscheiden:
(I) een long cross zonder graventitel, ontleend aan de Schotse penny 1250;
(II) een long cross met graventitel en doorlopend omschrift op voor- en keerzijde;
(III) een long cross, gekantonneerd met sterretjes naar Schots voorbeeld van Alexander III;
(IV) een long cross, gekantonneerd met bolletjes, ontleend aan de Brabantse sterling van 1282;
(V) een kort kruis, ontleend aan de Hollandse gros tournois 1286 naar oorspronkelijk Frans voorbeeld uit 1266;
(VI) een single cross, ontleend via de Hollandse sterling 1291 aan de Brabantse sterling 1287 naar oorspronkelijk Engels voorbeeld uit 1279, evenwel gekantonneerd met roosjes.

Men mag de volgorde van deze typen mede op grond van de bijbehorende zilverinhoud wel als vaststaand beschouwen. Combinaties van deze voor- en keerzijdetypen leveren een zestal hoofdtypen op die, gelet op de variaties, kunnen wijzen op een tiental emissies tijdens het bestuur van Floris de Voogd en de minder- en meerderjarige Floris V. Het scheidspunt tussen munten met en munten

zonder graventitel moet dan gezocht worden op het moment dat Floris meerderjarig werd en de beschikking kreeg over een eigen (jacht)zegel waarop die graventitel ook voorkwam: het jaar 1266.

De opeenvolging van de emissies wordt gekenmerkt door een gestaag dalende zilverinhoud van de munten. De oorzaak daarvan kan liggen in een gebrek aan muntmateriaal of in de wens van de vorst om zijn inkomen te vermeerderen. Deze glijdende devaluatie wordt onderbroken door revaluaties, waarbij de zilverinhoud van de munt wordt hersteld op een hoger niveau. Zulk herstel van de muntvoet gaat gepaard met invoering van een nieuw of gewijzigd type en een verbod op de oude munten, levert ook niet zelden een extra inkomen voor de muntheer op en is eigenlijk niets anders dan een verkapte belastingheffing. Revaluatie vindt dan ook vaak plaats bij bijzondere gebeurtenissen zoals troonsbestijging bij wijze van inhuldigingsgeschenk of nadat de munt in het openbaar als onwaardig is onderkend en uit het handelsverkeer wordt geweerd.

Een tweede bron voor Floris' muntslag vormen de eigentijdse geschreven documenten die door paleografische en diplomatische studie meer en meer worden ontsloten. Over de stand van de Hollandse muntvoet vinden wij daar belangrijke aanwijzingen. Op 28 december 1265 werd te Douai een essaai (gehalteonderzoek) gehouden waarbij de Hollandse penning als ondeugdelijk uit de bus kwam.[12] Het betrof hier kennelijk munten van de minderjarige Floris V met het type A/I. Wilde men het vertrouwen in de munt herstellen dan was een sanering op korte termijn noodzakelijk. Het juiste moment liet niet lang op zich wachten: op 24 juni 1266 aanvaardde Floris als meerderjarig graaf de regering, dé gelegenheid om nieuwe zwaardere munten te introduceren. Het gangbare type werd gehandhaafd, doch in het omschrift werd nu de voordien ontbrekende graventitel opgenomen: A/II.[13] Nog in het zelfde jaar werd het grafelijk jachtzegel met de graventitel gegraveerd.

De krijgsverrichtingen in 1272 (mislukte tocht tegen de Westfriezen) en 1274 (opstand in Kennemerland, Waterland en Amstelland), de pandverdragen met de Utrechtse elect Jan van Nassau en abdis Godela van Elten en de groeiende financiële verplichtingen van de graaf[14] deden de vraag naar geld stijgen en noopten weldra tot een muntverslechtering die om begrijpelijke reden echter niet tot een nieuw of gewijzigd munttype leidde.[15]

De Hollandse muntvoet was blijkbaar rond 1280 weer tot zo'n bedenkelijk laag niveau gezakt, zeker ten opzichte van de nieuwe sterling die Eduard I in mei 1279 in Engeland had ingevoerd, dat de kooplieden er hinder van ondervonden en zich beklaagden. De graaf moest erkennen dat de 'munt in waarde en gewicht gebrekkig was', maar het ontbrak hem aan zilver om een geldsanering door te voeren. Daarom stuurde hij zijn bediende Catharina van den Wale in de loop van 1281 naar Engeland om muntzilver te kopen, waarschijnlijk op basis van kredietbrieven en onder borgstelling van Dordtse kooplieden. Doch zij werd door rovers overvallen en van het zilver ontdaan. De baljuw van Bedford kon de bandieten echter achterhalen en confisqueerde hun buit in naam van koning Eduard I. Catharina bleef niets anders over dan berooid en onverrichter zake huiswaarts te keren.

Inmiddels was prins Alfons van Engeland verloofd met Margaretha van Holland en nu wendde Floris zich tot de aanstaande schoonvader van zijn dochter met het verzoek om het in

beslag genomen zilver vrij te geven teneinde de voorgenomen munthervorming te kunnen doorvoeren. Hij zond daartoe zijn bediende Arnoldus begin 1282 naar het Engelse hof met een brief die tot op heden bewaard is gebleven in het Rijksarchief van Engeland.[16]

Het volgende document dat ons inlicht over de stand van de munt wordt gevormd door de Dordtse stadsrekeningen 1283-1287.[17] Daarin wordt eind december 1284 een uitgavepost van 5 £ 28 d opgevoerd wegens een missie van Dordrecht naar de graaf: *Item doe Colijn die scote, Clais die Vrode ende Jan ver Didwien sone voren te Zeland wart omme den penninc te beteren an den grave*.[18] Wat inmiddels was gebeurd, kunnen we hieruit afleiden. Het verzoek dat Arnoldus in 1282 naar Eduard had overgebracht, lijkt na veel dralen te zijn ingewilligd zodat in de loop van 1284 uiteindelijk het zilver bij de munt in Dordrecht was aangekomen.[19] Kort daarop vertrokken de schout Colijn, de raadsman Clais en de burgemeester Jan ver Diedwiensz naar de graaf om de beloofde revaluatie te bewerkstelligen. Vanaf nu worden de emissies in omloop gebracht die te zamen weer een glijdende devaluatie illustreren en achtereenvolgens een gedaalde zilverinhoud vertegenwoordigen.

Als wij ons dan niet vergissen, betrof de emissie van december 1284 een zware Hollandse penning met het gotische portret en het gekantonneerde long cross, type B/III[20], waarvan er 2½ op de penny sterling gaan.[21] Bij zijn introductie werden vijf oude lichte penningen ingenomen tegen vier nieuwe zware. De verbeterde kwaliteit van de nieuwe beeldenaar wijst op vaardiger, althans beter toegerust muntpersoneel; wellicht van Brabantse herkomst. Dat zou tevens verklaren waarom de naam Floris uit het omschrift verdween en men volstond met COMES HOLLANDIE, dé graaf van Holland. Ook op Brabantse munten uit die tijd treft men slechts de titel van de hertog aan: DUX BRABANTIE.

Reeds in mei 1285 was inmiddels de Engelse sterling onder invloed van minderwaardige continentale imitaties licht gedevalueerd[22], waardoor de nieuwe Hollandse penning vanaf zijn invoering te zwaar was en de verhouding tot de penny sterling ontwricht bleef. Hierdoor bleef de ingetrokken lichte Hollandse penning ongewenst in omloop en werden de zware nieuwe penningen opgepot, dan wel vloeiden zij weg naar het buitenland om via de geldhandelaren aldaar in baarvorm te repatriëren. Op 5 augustus 1285 verleende koning Eduard I op verzoek van Floris V pardon aan een zekere Jakeninus van Hagerinsarthe die tegen de verboden in zilverplaten had gekocht bij Engelse joden.[23]

Een nieuwe delegatie uit Dordrecht drong daarom in juli 1286 bij de graaf opnieuw op een regeling van het geldwezen aan, zoals blijkt uit een post in de Dordtse stadsrekening 1286-1287: *Item Clayse Omen doe hi voer an den grave metten baeliu, met haeren Ghysen ende Jacobe, sheren Ghybe svager, omme dien penninc tordineren*.[24] In september daarop reisde de stadsschrijver Janne de clerc[25] naar de graaf, kennelijk met de uitgewerkte plannen voor een lichte devaluatie en de desbetreffende oorkonde waaraan de graaf nog slechts zijn zegel hoefde te hechten. Mogelijk was hij tevens de opsteller van de instructie voor de 'muntmeester'. De penning die toen werd ingevoerd[26] draagt op de voorzijde een hernieuwd gravenportret naar links zonder muts, onmiskenbaar naar Schots voorbeeld; op de keerzijde een long cross, gekantonneerd met bolletjes en ontleend aan de Brusselse sterling van 1282: type C/IV.

In de loop van deze emissie 1286 werd in navolging van Brabant ook

overgegaan tot aanmaak van Tourse groten.[27] Deze Franse munt was reeds in 1266 ingevoerd, maar pas in 1285 had hij een belangrijke plaats in de Hollandse en Brabantse geldcirculatie veroverd.[28] De invoering van de Hollandse navolging was waarschijnlijk het gevolg van een spectaculair verblijf van hertog Jan I van Brabant[29] in Dordrecht op kosten van de stad in het begin van 1286, bij welke gelegenheid de Dordtse kooplieden ongetwijfeld handelscontracten hebben afgesloten. Anderzijds heeft zijn aanmaak de oplage van penningen toen tijdelijk beperkt.

In verband met de reis van Floris naar Engeland om de Schotse troon op te eisen, volgde mogelijk in begin 1291 de productie van Hollandse sterlingen. Het type is geheel gebaseerd op de Brabantse *crocard* van Jan I uit 1287[30]: op de voorzijde een aanziend portret met rozenkrans, op de keerzijde een single cross, gekantonneerd met telkens drie bolletjes naar voorbeeld van de oorspronkelijke penny sterling uit 1279. Floris kon zich niet permitteren in Engeland met te lichte sterlingen aan te komen en zij zijn dan ook beter dan de andere continentale imitaties.

Op 28 maart 1283 had Floris Willem van Horne-Altena beleend met 18 £, te verkrijgen uit de *scleyscat in dicta villa nostra de Dordrecht*.[31] Dit voorval kent in de bronnen van die dagen geen precedent. Inmiddels stond de graaf bij Dordrecht danig in het krijt[32] en het is niet onmogelijk dat de stad hierdoor geïnspireerd haar vorderingen veilig wenste te stellen door beslag te leggen op de sleischat (belastingopbrengst uit de muntslag) die immers voornamelijk door particuliere kooplieden werd opgebracht. Dit zou de aanleiding kunnen zijn tot een partijtwist binnen Dordrecht die eindigde met de moord op schepen Clais Oem[33] in december 1290. Het is hierbij opvallend dat Floris de moordenaars uiterst licht strafte, doch hij heeft blijkbaar toch aan de eis van Dordrecht moeten toegeven.

Tussen april 1291 en april 1292 werd namelijk een lichtere nieuwe penning ingevoerd: op de voorzijde het reeds gebruikelijke Schotse portret, op de keerzijde nu het korte kruis dat aansloot bij de Tourse groot van 1286: type C/V.[34] In het omschrift werd ook de naam van de stad opgenomen: MONETA DORDRACI (munt van Dordrecht); de naam van de graaf werd weergegeven met F COMES OLLANDIE. Omdat h-suppletie en -delitie een typisch Dordts taalverschijnsel is[35], mogen wij aannemen dat de muntinstructie werd opgesteld door Dordrecht. Niet door Janne die clerc die keurig 'Holland' schreef, maar door Jan ver Diedwiensz die als burgemeester speciaal was belast met de vervaardiging van interne stedelijke verordeningen.[36]

Nu Floris zijn inkomsten uit de munt van Dordrecht had verloren, althans grotendeels, nam hij zijn grafelijke muntregaal te baat. Uiteindelijk berustte het muntrecht bij de vorst en niet bij de stad. In het pas veroverde Medemblik[37] opende hij een tweede munthuis. Mogelijk bedoeld als zijn Friese munt waartoe hij formeel als erkend heer van Friesland gerechtigd was, maar die hij bij gebrek aan feitelijke macht en omwille van de Friese handelscontacten niet in Stavoren kon vestigen. Uit kostenbesparing werden de stempels voor de Medemblikse munten blijkbaar in Dordrecht vervaardigd. Deze munten waren eveneens van het type C/V, doch met het omschrift MONEta MEDENBLECi. Deze emissie moet vóór oktober 1293 al weer zijn beëindigd.

De schuldvorderingen op de graaf namen blijkbaar zo'n omvang aan dat Floris gedwongen werd de munt van Dordrecht aan de stad over te dragen en de munt van Medemblik te sluiten. Het is niet onaannemelijk dat hierover

Opeenvolgende emissies, typen en omschriften op de emissies van Floris V 1256-1296

emissie	jaar	inhoud AG	typen	omschriften	
1	1256-1258	0,490 grf	A-I'	FLORENS	HOLx
2	1258-1263	0,480 grf	A-I²	FLORENS	HOLL
3	1263-1266	0,469 grf	A-I³	FLORENS	HOLx
4*	1266-1278?	0,490 grf	A-II'	[FLORENS COMES]	IN HOL LAN DIA
5	1278?-1284	0,469 grf	A-II²	FLORENS COMES	IN HOL LAN DIA
6*	1284-1286	0,538 grf	B-III	COMES [DE] HOLLANDIE	HO LL AN Tx
7	1286-1291	0,531 grf	C-IV	COMES HOLLANDIE	x + x MO NE TA
8	1291-1293	0,526 grf	C-V'	F COMES OLLANDIE	MONETA DORDRACI
			C-V²	F COMES OLLANDIE	MONE MEDENBLEC
9	1293-1296	0,510 grf	C-VI	F COMES OLLANDIE	MONETA DORD'CI

emissie* revaluatie of geldsanering; respectievelijk juni (?) 1266 en december 1284

een conventie werd gesloten, waarbij ook Jan I van Brabant – die zijn zwager meermalen financieel had ondersteund – werd betrokken.[38] In het zelfstandige Dordtse munthuis werden reeds in of vóór november 1293 nieuwe, wederom lichtere penningen geslagen, zowel op naam van graaf Floris als van hertog Jan. Dit zouden de zogenaamde *dordracenses* zijn, de Dordrechtse penningen met het keerzijde-omschrift MONETA DORDracensis CIvitatis (munt van de stad Dordrecht). Op de voorzijde werd wederom het Schotse portret opgenomen, waarvoor blijkbaar nog oude stempels van de Medemblikse munten werden gebruikt.[39] De keerzijde was ontleend aan de Hollandse sterling van 1291 met het single cross, dat teruggaat op de Engelse penny van 1279, doch nu werd gekantonneerd met roosjes:[40] type C/VI.[41] Deze munt met een zilverinhoud van 0,510 gr fijn werd in groten getale aangemunt, mede als gevolg van de belangrijke positie die Dordrecht in de jaren 1294-1295 innam in het betalingsverkeer tussen Engeland en de anti-Franse coalitie op het continent en waar het Engelse geld letterlijk met scheepsladingen en karrevrachten werd aangevoerd voor de geallieerde vorsten. Van dit smeergeld ontving Floris slechts een schijntje[42], dat hij bovendien waarschijnlijk aan Dordrecht moest afdragen als versnelde aflossing van zijn schuld en dat zal zijn omgemunt tot Dordrechtse penningen. Deze munt werd veelvuldig nagevolgd door andere vorsten[43] en na de moord op Floris op de zelfde voet voortgezet met de eerste emissie van diens zoon Jan I.[44] Na de ongehoorde devaluatie die diens usurpator Wolfert van Borselen in 1297 doorvoerde[45], werd hij weldra hersteld als Hollandse standaardrekenmunt. In 1301 werd hij zonder roosjes weer aangemunt door Jan II en in 1323 met roosjes nog door Willem III[46], nu ter waarde van 2 d tournois (= ⅛ gros tournois = 3 mijt). Tot 1342 functioneerde hij nadien

Type A/I' emissie 1256-1258:
vdCh II.3 en VI.7; EvG B; vH C19.
Type A/I² emissie 1258-1263:
vdCh II.1; Pui d(5); Co D; vH C20.*
Type A/I³ emissie 1263-1266:
vdCh II.4; vH C21.*

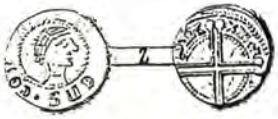

Type A/II' emissie 1266-1278?:
vH C21.2 (hybride: vdCh II.2)
Type A/II² emissie 1278?-1284:
vH C22.

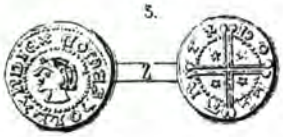

Type B/III emissie 1284-1286:
vdCh II.1-5; Pui e(6); Co E1; EvG C; vH C24.*

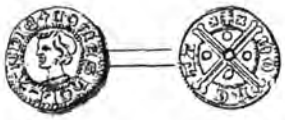

Type C/IV emissie 1286-1291:
vH C28.

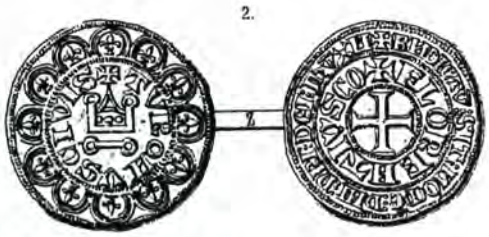

Tourse groot ca 1286:
vdCh III.2-7; vH 43-44.*

Sterling 1291:
Ch XXXI.1; vH C45.*

Type C/V emissie 1291-1293
V' met Dordrecht:
vdCh III.12; Co E3; EvG E; vH C42.*
V² met Medemblik:
vdCh III.13; Co E4; EvG E; vH C42.1.*

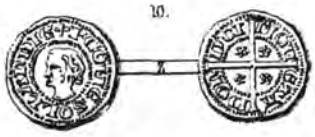

Type C/VI emissie 1293-1296:
vdCh III.8-10; Pui f(7); Co Er; EvG D; vH C29-37.*

De met * gemerkte signaturen zijn afgebeeld.

opnieuw als Hollandse rekenmunt, om daarna snel te devalueren tot $\frac{2}{3}$ van zijn oorspronkelijke waarde, op welke voet hij met gewijzigd type[47] weer werd aangemaakt als $\frac{1}{12}$ gezel.[48] Daarmee was hij verworden tot een penning koopmansgeld, de zogenaamde *witte penning* (denier blanc) of *de koppekijn*[49] van 2 mijt (= 1 d parisis, $\frac{1}{4}$ d Westfaals of $\frac{1}{4}$ brabantinus).

Een derde bron voor Floris' muntslag vormen de muntvondsten in het bodemarchief.[50] Vaak is van deze gevonden depots het tijdstip van verberging te achterhalen aan de hand van de zogenaamde sluitmunt, de jongste in de vondst aanwezige munt. Deze datering is voor de tijd van Floris echter vaak een benadering en geldt allerminst als absoluut. Over het algemeen zijn de dateringen der vondsten niet in tegenspraak met de hier gegeven chronologische indeling. De in 1293 ingevoerde dordracensis wordt reeds aangetroffen in de vondst Hoogstraten die op 1294-1295 wordt gedateerd. Een probleem zou echter de vondst Alken vormen indien die op 1278 wordt gesteld, doch die stamt waarschijnlijk uit 1285.[51]

Gaan wij nog even terug naar het hoofdtype met het primitieve portret: type A/I-II. Companje schreef dit type toe aan Floris de Voogd, Van Gelder echter aan de minderjarige Floris V. Afgezien van het type met de graventitel (type A/II) dat hier is toegeschreven aan de eerste emissie van de meerderjarige Floris, vallen er bij type A/I vier variaties te onderkennen die op vier afzonderlijke emissies wijzen.[52] Deze variaties worden gemaakt door het omschrift én door de zilverinhoud van de muntjes. In volgorde van afdalend gewicht kan men onderscheiden: var. 0: HO/LL/AN/TX (zwaar); var. 1: H/O/L/X (minder zwaar); var. 2: H/O/L/L (licht) en var. 3: H/O/L/X (lichter). Het gewicht van variatie 0 is van dien aard dat het aansluit bij het gewicht van de penning met een short cross (kort dubbellijnig kruis) van Willem II op naam van diens vader Floris IV.[53] De invoering van deze variatie valt in elk geval na 1247, het jaar waarin het long cross op de Engelse penny verscheen. Zij is waarschijnlijk een navolging van de Schotse penny van Alexander III uit 1250. Invoering in Holland zal omstreeks 1252 hebben plaats gevonden door Willem II, aanmunting geschiedde evenwel – en dit is zeer verklaarbaar[54] – op naam van Floris de Voogd die in Holland het bestuur voor Willem waarnam. Voor Floris V blijven dan tijdens zijn minderjarigheid de var. 1-3 over die kunnen samenvallen met de opeenvolgende ruwaardijschappen van Floris de Voogd, Aleid van Avesnes en Otto II van Gelre. De dalende zilverinhoud valt dan te verklaren uit de wens van elk van hen tijdens hun tijdelijk regentschap zoveel mogelijk inkomsten uit de muntslag te bemachtigen.

Samenvattend kunnen wij dan zeggen: de munten zonder graventitel zijn toe te schrijven aan de minderjarige Floris, die met graventitel aan de meerderjarige graaf. Muntverzetting (revaluatie) heeft plaats gevonden in 1266 bij de troonsaanvaarding van Floris kort na het beruchte essaai van Douai en in 1284 op verzoek van de kooplieden van Dordrecht na het Engelse zilverdebâcle van Catharina van den Wale in 1281. Aanvankelijk werd de muntslag fiscaal geëxploiteerd; door de regenten met het oog op hun vermogensaanwas, door Floris met het oog op zijn expansiepolitiek, totdat de steden daar in 1284 een einde aan maakten. In 1291 claimde Dordrecht zelfs een gedeelte van de sleischat waarna Floris in Medemblik een munthuis opende dat slechts van zeer tijdelijke aard was. In 1293 was de graaf gedwongen de munt over te dragen aan de stad Dordrecht en de invoering van

Floris' bekendste munttype met het single cross en de roosjes heeft veel later plaats gevonden dan men tot dusver heeft aangenomen. De oplage daarvan was aanzienlijk doordat Dordrecht juist toen een *financial gateway to Europe* was.

Terdege moeten wij ons ervan bewust zijn dat mogelijk nog steeds niet alle munttypen van Floris V bekend zijn. Dagelijks worden er door de verbeterde detectortechniek munten gevonden waarvan wij het bestaan niet kenden of op zijn best hooguit vermoedden. Het hier gegeven overzicht van Floris' muntslag mag dan, ook om die reden, niet meer heten dan een *essai de classement chronologique*. ■

NOTEN

1 Voor de dramatis personae is voornamelijk gesteund op: D.E.H. DE BOER en E.H.P. CORDFUNKE *Graven van Holland; portretten in woord en beeld* (Zutphen 1995) en E.H.P. CORDFUNKE *Gravinnen van Holland; huwelijk en huwelijkspolitiek van de graven uit het Hollandse Huis* (Zutphen 1987). Zie voor de moord op Floris V: B.K.S. DIJKSTRA *Graven en gravinnen van het Hollandse Huis; onderzoek van de stoffelijke resten, opgegraven op het terrein van de voormalige abdijkerk te Rijnsburg in 1949 en 1951* (Zutphen 1979) 27-35 en 142-147, en J.W. VERKAIK *De moord op graaf Floris V* (Hilversum 1996).

2 J.G. KRUISHEER *De oorkonden en de kanselarij van de graven van Holland tot 1299* (Den Haag 1977) nr 555.

3 KRUISHEER *a.w.* nr 642.

4 E.H.P. CORDFUNKE Floris V en de Schotse troon, in *Holland in wording; de ontstaansgeschiedenis van het graafschap Holland tot het begin van de vijftiende eeuw* (Hilversum 1991) 57-64. Op 12 november 1292 zag Floris uiteindelijk onder druk van Eduard I van deze aanspraken af ten gunst van John Baliol.

5 E. VAN HOUWELINGHE *Penninckboeck, inboudende alle figuren van silvere ende goude penningen geslaeghen byden graeven van Hollandt van Dierick de 7e van dien naem tot Philippus van Bourgondien toe, met het leven in 't cort vande selve graeven* (Leiden 1597); K. VAN ALKEMADE *De goude en silvere gangbaare penningen der graaven en graavinnen van Holland* (Delft 1700); P.O. VAN DER CHIJS *De munten der voormalige graafschappen van Holland en Zeeland ...* (Haarlem 1858); F. VAN MIERIS *Groot charterboek der graaven van Holland, Zeeland en heeren van Vriesland* (Leiden 1753-1756); J.E.H. HOOFT VAN IDDEKINGE Essai d'une nouvelle classification des monnaies frappées par les comtes de Hollande depuis le XIIe siècle jusqu'au XIVe *RBN* (1874) 233 e.v.; A.T. PUISTER Een nieuwe datering van de denarii van de graven uit het Hollandse Huis *JMP* (1957) 17-27; zie ook G. VAN DER MEER Oude en nieuwe publicaties over het graafschap Holland *De Geuzenpenning* (1963) 41-45.

6 K.P. COMPANJE De Hollandse penning en zijn circulatiegebied *JMP* (1981) 5-26; Companje was de eerste die een uitgebreid overzicht gaf van vondsten en bronnen, die overigens volgens nader bronnenonderzoek niet alle juist gedateerd bleken.

7 H. ENNO VAN GELDER De Hollandse munten in de dertiende eeuw, in *Handel en wandel in de dertiende eeuw* (Muiderberg 1986) 49-57.

8 C. VAN HENGEL *De munten van Holland in de 13e eeuw* (Amsterdam 1986).

9 Grierson wees erop dat de Hollandse penningen met het single cross na 1279 zijn ingevoerd en mogelijk werden ontleend aan Schotse voorbeelden; PH. GRIERSON *Münzen des Mittelalters* (München 1976) 178.

10 Van Hengel stelde niet alleen een uitgebreid onderzoek in naar stempels, maar deed ook diepgaand en vruchtbaar metallurgisch onderzoek; zie VAN HENGEL *a.w.* 25-26.

11 Het gehalte was 0,920, na 1291 mogelijk en na 1293 zeker 0,910; zie VAN HENGEL *t.a.p.*

12 Arch. Municipales de Douai, Reg. AA 89 fol XXIIIIv; geciteerd bij VAN HENGEL *a.w.* 29.

13 Op 24 oktober 1268 vermeld als *goet ende gh[eve]* ter onderkenning van het oude slechte geld van vóór 1266; zie *OHZ III* (ed. Kruisheer) nr 1483.

14 M. SLINGERLAND Wie zal dat betalen?; de financiering van Floris' machtspolitiek, in *Handel en wandel in de dertiende eeuw* (Muiderberg 1986) 59-69, speciaal 63-67.

15 De lichtere variatie van type A/II wordt in 1279 voor het eerst vermeld en wel met een koers van 1,8 d tourn. à 0,266 grf = 0,48 grf; zie *OHZ supp.* nr 209. Op 28 maart 1283 wordt een koers gevonden van *decem marchas choloniensis vel tredecim libras Hollandensis*. zie *OHZ II* nr 474 en KRUISHEER *a.w.* nr 649. Dat wil zeggen 10 µ of 1440 d Keuls à 1,019 grf = 1467,36 gr = 3120 d Hol, 1 d Holl = 0,470 grf. Op 25 november 1294 wordt deze penning nog vermeld als *Hollants penningen ouds payements* met een koers van *enen engelse van Engelant over vierdenhalven penning*, zie *OHZ II* nr 750; dat wil zeggen 1 sterling = 3½ ingetrokken Holl penning. Uitgaande van de eerder genoemde zilverinhoud van 0,470 grf krijgt men voor de sterling dan 3½ x 0,470 grf = 1,645 grf. De koercorrectie van de geldsanering 1284 (5 oude voor 4 nieuwe) levert dan voor de sterling 1290-93 op: ⅘ x 1,645 grf = 1,316 grf. De Holl penning devalueerde dan ook eind 1290 tot 1,316 grf: 2½ = 0,526 grf (type C/V).

16 Public Record Office Londen, SC 1 nr 18/120; *OHZ II* nr 530; VAN DER CHIJS *a.w.* 124-126. De datum van deze brief is niet overgeleverd. Van den Bergh geeft 1284, Companje uiterlijk 1291. Op grond van lettervormen wist Burgers de brief te plaatsen tussen 1280-1282; zie J.W.J. BURGERS *De paleografie van de documentaire bronnen van Holland en Zeeland in de dertiende eeuw* (Amsterdam 1993) 112. Deze datering komt overeen met de lage zilverinhoud van type A/II (emissie 1278-1284). Het geroofde zilver vertegenwoordigde volgens de brief van Floris een waarde van 960 £ sterling, dat wil zeggen 230.400 pennies à 1,346 grf = ca 310 kg zilver, geschikt voor meer dan ½ miljoen zware Hollandse penningen, ca ⅙ van het geschatte jaarinkomen van de graaf.

17 GA Dordrecht, Oud archief inv. nr 419-430; uitgegeven door J.W.J. BURGERS en E.C DIJKHOF *De oudste stadsrekeningen van Dordrecht 1283-1287* (Hilversum 1995).

18 BURGERS en DIJKHOF *a.w.* xxxvi en 26.9.

19 In maart 1283 was het zilver in elk geval nog niet in Dordrecht aangekomen; zie BURGERS en DIJKHOF *a.w.* xxxvi.

20 De zilverinhoud zou zijn: 1 sterling 1279 à 1,346 grf: $^5/_2$ = 0,538 grf. VAN GELDER *a.w.* 34 stelt de invoering van deze fraaie gotische munt kort na 1266; VAN HENGEL *a.w.* 38-39 plaatst hem in de periode 1266-1284. De zilverinhoud van deze zware munt komt echter niet overeen met het feit dat de munt in die periode laag stond. Aanmaak is waarschijnlijk begin 1285 geschied doch spoedig gestaakt toen de munt te zwaar bleek en werd opgepot (zie ook noot 23 en 51).

21 Dit was de originele koers die ook al bestond tijdens Willem II. Diens penning op naam van Floris de Voogd (type A/I.0, vH C18) bevatte 0,515 grf. De sterling van Hendrik III 1251 was 2½ maal zoveel: 1,288 grf.

22 Invoering van nieuwe sterlingstempels doet dit althans vermoeden; zie ook M. MATE Coin dies under Edward I and II *NC* (1969) 207-218, speciaal 217.

23 PRO Londen, SC nr 66/104. De tekst werd in afwachting van publikatie in *OHZ IV* (ed. Kruisheer) vriendelijk ter beschikking gesteld door dr J.G. Kruisheer. Zie ook BURGERS en DIJKHOF *a.w.* xxxvii noot 127.

24 BURGERS en DIJKHOF *a.w.* 53.6. *Ordineren* hier op te vatten als regelen.

25 Janne de clerc van Dordrecht was geestelijke en een aanzienlijk, niet onbemiddeld persoon in Dordrecht die zijn opleiding aan een kapittel- of kloosterschool had genoten. Zie BURGERS en DIJKHOF *a.w.* xliii. Hij was opsteller van externe oorkonden, derhalve blijkbaar van de muntordonnantie en wellicht ook van de bijbehorende instructie.

26 In oktober 1286 in de Dordtse stadsrekeningen *nieuwe [penning]* genoemd, zie BURGERS en DIJKHOF *a.w.*, 49.24 en 57.31-44; op 25 november 1290 nog vermeld als *nieuwe Hollantse*, itt. de penning 1284/5 of 1278/84, zie *OHZ II* nr 750.

27 COMPANJE *a.w.* 17 stelt de invoering van de Hollandse gros tournois op 1284. Dit lijkt echter te vroeg; in Brabant imiteerde Jan I de gros pas vanaf ca 1285/6, zie J. GHYSSENS *Essai de classement chronologique des monnaies brabançonnes* (Brussel 1983) 8.

28 P. ILISCH *Münzfunde und Geldumlauf in Westfalen in Mittelalter und Neuzeit* (Münster 1980) 40.

29 BURGERS en DIJKHOF *a.w.* xlvi en 48.1-60.

30 Zie voor de Hollandse sterling: J. CHAUTARD *Imitations des monnaies au type esterlin frappées pendant le XIIIe et le XIVe siècle* (Nancy 1871) 459. Crocard (uit Frans crocodès = fatje, modepop), een toespeling op het met een rozenkrans (teken van een rechter) getooide portret in de beeldenaar van continentale imitaties van de sterling; zie P. BERGHAUS Die Perioden des Sterlings in Westfalen, dem Rheinland und in den Niederlanden *HBN* (1947) 34-53, speciaal 45. De crocard van Jan I zou vlak voor 1288 zijn ingevoerd, zie N.J. MAYHEW *Sterling imitations of Edwardian type* (Londen 1983) 45 en 64, N.J. MAYHEW en D.R. WALKER Crocards and pollards; imitation and the problem of fineness in silver coinage *BAR* (1977) 127-128 en GHYSSENS *a.w.* 8.
De koers van de continentale sterlingen was lager dan 2½ d Holl. Op 28 juni 1293 wordt vermeld *enen [ver]snien enghelse* (nagemaakte sterling, namelijk van Gwijde van Vlaanderen 1280) met een koers van 3 oude penning Holl (type A/II met 0,490 grf) = 1,47 grf x $^4/_5$ (wegens revaluatie 1284) = 1,176 grf = 2,3 nieuwe penning Holl (type C/VI); zie *OHZ II* nr 849. Op 22 november 1296 wordt vermeld een *hoedekine Inghelse penningghe ... daer die viere waert of siin neghen penningghe nuwer Hollands*, dat wil zeggen de sterling met het hoofdekijn, esterlin à la tete of crocard 1287 van Jan I van Brabant met een koers van 2¼ nieuwe penning Holl; zie *OHZ II* nr 978 en voor de gecorrigeerde datum *CMT* 1.4 nr 1545.

31 *OHZ II* nr 474; KRUISHEER *a.w.* nr 649.

32 Dordrecht had in 1280 een lening verstrekt van 2158 £ Holl en 200 £ Eng; zie SLINGERLAND *a.w.* 64.

33 Clais Oem, wijnkoopman, ontvanger, pachter van de accijnzen, schepen (1281, 1288 en 1290) te Dordrecht. Maakte in juli 1286 deel uit van de delegatie naar de graaf (zie noot 24). Reeds in 1285/6 schijnt zich voor zijn huis een opstootje te hebben voorgedaan waarbij hij in doodsangst verkeerde en er een gewonde viel, zie BURGERS en DIJKHOF *a.w.*, passim, speciaal 41.6 en 9.

34 Op 19 november 1293 reeds vermeld als *denarius oud ghelts*, zie *OHZ II* nr 864.

35 Vriendelijke mededeling van drs E.C. Dijkhof, februari 1995. Als voorbeeld moge dienen *Clayse den scepmakere van Entvliet*, Klaas de scheepsmaker van Heenvliet, BURGERS en DIJKHOF *a.w.* 43.12.

36 Jan, zoon van vrouwe Diedwiena, schepen van Dordrecht (1288, 1294 en 1296), grafelijk rentmeester van Zuidholland (1310 en 1320). De Dordtse stadsrekeningen zijn voornamelijk door hem geschreven en zijn eigen handelingen daarin hebben veelal betrekking op geldzaken; zie BURGERS en DIJKHOF *a.w.* xliv-xlvi.

37 H. ENNO VAN GELDER De munt te Medemblik *JMP* (1980) 137-140. Pas vanaf 1289 bezat Floris formele macht in Westfriesland en ontving Medemblik op 25 maart een handvest, zie KRUISHEER *a.w.* nr 740-741. Daarin is echter nog geen sprake van recht van munt in Medemblik; aanmunting zal daar derhalve niet vóór 1289 hebben plaatsgevonden.

38 Eerdere muntconventies van Jan I van Brabant († 3 mei 1294) dateren van 1283 met de Luikse bisschop Jan van Vlaanderen en van 1288 met Arnold V van Loon.

39 Zie VAN HENGEL *a.w.* 60-62, met name C29 = C40, C33 = C42, C36 = C42.1.

40 Hoewel dit roosje reeds als interpunctieteken op Brabantse munten voorkwam, wordt het vaak geïdentificeerd met de roos uit het contrazegel van de stad Dordrecht dat al in 1240 in gebruik was; J.L. VAN DALEN *Geschiedenis van Dordrecht* (Schiedam 1987) 260. Ook bij de Schotse penny golden de symbolen in de kwadranten van het kruis als teken van de muntplaats: een zespuntige ster voor Barwick, een vijfpuntige ster voor Edinburgh; zie GRIERSON *a.w.*, afb. 334.

41 In november 1296 reeds genoemd als nieuwe penning, zie *OHZ II* nr 750 en KRUISHEER *a.w.* nr 880. Op 15 januari 1294 vermeld als *denarius dordracensis legalis*, zie *OHZ supp.* nr 293. Op 15 januari 1295 en 22 november 1296 vermeld als *[pennicghe] nuwer Hollants*, zie *OHZ II* nr 897 en 968. J. BAERTEN *De munten van de graven van Loon, 12de-14de eeuw* (Sint-Truiden 1981) 26-27 dateert dit type in de tijd dat Jan I nog suzerein over

Zuidholland was, dus vóór 1283.Van Gelder en Van Hengel opteren voor ca 1284 op basis van het single cross dat is ontleend aan de penny sterling 1279. Doch waarschijnlijk werd dit echter indirect ontleend via de Hollandse sterling van 1291; ook in Brabant werd het single cross niet vóór 1287 ingevoerd.

42 Vanaf november 1294 werd in totaal 750.000 £ Eng uitgekeerd aan rooms-konig Adolf van Nassau, de Keulse aartsbisschop Siegfried van Westerburg, hertog Jan II van Brabant, graaf Gwijde van Vlaanderen, graaf Theobald II van Bar en graaf Floris V. Dit kwam neer op 180 miljoen sterling met een totaalgewicht van 259.380 kg. Zeker tot zijn teleurstelling ontving Floris hiervan een fooi: slechts 300 £ Eng met een tegenwaarde van 750 £ Holl of 180.000 penning, dat is 0,04 %; zie P. SPUFFORD *Money and its use in medieval Europe* (Cambridge 1989) 162 en VERKAIK *a.w.* 120-121.

43 VAN HENGEL *a.w.* 67-81 (Catalogus imitaties).

44 C. VAN HENGEL De Hollandse munten uit de muntvondst Heusden 1971 *JMP* (1988) 27-39 nr 119. In het omschrift bij de munten van Jan I (vgl. vdCh IV.2-3 en vH C47-48) is de h-delitie van Jan ver Diedwiensz verlaten. Mogelijk komt de orthodoxe schrijfwijze voor Holland op rekening van Melis Stoke wiens hand gekenmerkt wordt door een nauwgezette redactie en spelling. Stoke was van 1296 tot 1299 werkzaam als klerk te Dordrecht, waar hij schreef voor de magistraat en derhalve verantwoordelijk kan worden gehouden voor de muntinstructies uit die tijd. Daarna is hij werkzaam als klerk van de graaf en zien wij weer h-delitie op de munten optreden. Zie J.W.J. BURGERS Melis Stoke en de Rijmkroniek van Holland; een archiefonderzoek *De bovenkamer, magazine van het Algemeen Rijksarchief* (1996) 54-57, speciaal 56.

45 Wolfert van Borselen werd op 1 augustus 1299 mede daarom gelyncht; zie J. BEKE *Chroniken van den Stichte van Utrecht ende van Holland* ed. H. Bruch (Den Haag 1982) LXXIII.66-68 en J. WAGENAAR *Vaderlandsche historie* ... dl III (Amsterdam 1770) 115.

46 Penning van Jan II vH C46 en van Willem III vdCh IV.5 en vH C52.

47 Gewijzigd type met leeuwtje en kort kruis; $^1/_{12}$ gezel 1340, vdCh IX.16.

48 Gezel, compagnon of nummus socius, geslagen ingevolge de muntconventie van het Eeuwigdurend verbond tussen de Vlaamse steden en Jan III van Brabant van 3 december 1339; eveneens aangemunt door onder anderen Willem IV van Holland, Reinoud II van Gelre en Arnold van Loon.

49 De koppekijn (dat is de koopmanspenning?), Latijn *copkinus*, was een term die rond 1340-50 werd gebruikt. Dat de kopken ook wordt vermeld in het Opstalboomstatuut van 1323 duidt mijns inziens op een latere interpolatie. Deze term werd door Hermann Grote en Van der Chijs (*a.w.* 283 noot 7) ten onrechte in verband gebracht met de beeldenaar van de Hollandse penning uit de 13e en 14e eeuw en leverde daarvoor de onhistorische term *kopje* (Duits *Köpfchen*) op; zie E.J.A. VAN BEEK (ed.) *Encyclopedie van munten en bankbiljetten* (Alphen aan den Rijn/Houten 1986-) s.v. kopje en kopken. Er waren ook halve copkini (= 1 mijt).

50 Muntvondsten met munten van Floris V zijn onder andere Koblenz 1280 [H. GROTE *Münzstudien* VIII 303-311], Köln-Dünnwald 2 1282 [*HBN* 3 (1949) 20-48; 3 (1954) 231-239], Alken 1285 [*RBN* (1969) 339-345], Grand-Halleux 1288 [*MARB* 21 (1847) en *RBN* (1847) 201-202], Huy 1292 [*RBN* (1992) 107-128], Hoogstraten 1295 [*RBN* (1866) 434-436 en (1874) 97-98], Dover 1295 [*BNJ* (1955/7) 146-165], Geel 1300 [*RBN* (1949) 129-139], Münster 1300 [ILISCH *a.w.* nr 76 en *NN* (1950) 102], Heusden 1310 [*JMP* (1988) 27-39], Tutbury 1322 [MAYHEW *a.w.* 175], Brussel 1331 [*RBN* (1846) 295-297], Westhofen 1334 [ILISCH *a.w.* nr 90], en Rheine 1350 [ILISCH *a.w.* nr 102]; zie voor muntvondsten H. ENNO VAN GELDER en J.S. BOERSMA *Munten in muntvondsten* (Bussum 1967).

51 Vondst Alken werd door S. Franceschi gedateerd tussen 1275-1280. Dit depot bevat munten vanaf ca 1248, onder andere ook de Brabantse sterling met het schild die vanaf 1277 werd geslagen. Dit was voor VAN HENGEL *a.w.* 42 aanleiding 1278 als jaar van verberging aan te houden. Deze Brabantse sterlingen vertonen duidelijke circulatiesporen en hun opname in het depot is waarschijnlijk tijdens de circulatie van hun opvolger uit 1282 geschied vanwege een ongunstige omwisselkoers, derhalve tussen 1282-1288. De penningen van Floris (type B/III) die in deze vondst voorkomen zijn van goede kwaliteit. Dit wijst op een oppotting kort na hun creatie: ca 1285. Dit houdt in dat zij sluitmunt van de vondst zijn en bevestigt hun karakter van potstuk (zie ook noot 20 en 23).

52 De varianten met min of meer duidelijke mantelafscheiding en fibula (gesp, ten onrechte wel opgevat als halssieraad) kunnen waarschijnlijk niet als typevariaties ter onderscheiding van emissies worden beschouwd, maar zijn stempelvarianten; zie VAN HENGEL *a.w.* 58.

53 Penning Willem II met short cross op naam van zijn vader Floris IV 1234-ca 1252: vdCh I.5, Pui c(2), Co F, EvG A, en vH C16 en met long cross op naam van zijn broer Floris de Voogd ca 1252-1256: vH C18.

54 Zie PUISTER *a.w.* 22.

GEBRUIKTE AFKORTINGEN

BAR *British Archaeological Reports*
BN *British Numismatic Journal*
CMT *Corpus Middelnederlandse teksten* ed. door M. GYSSELING 9dln (Den Haag 1977)
HBN *Hambürger Beiträge zur Numismatik*
JMP *Jaarboek Munt- en Penningkunde*
MARB *Mémoires couronnées de l'Académie royale de Belgique*
NC *Numismatic chronicle*
NN *Numismatisches Nachrichtenblatt*
OHZ *Oorkondeboek van Holland en Zeeland* ed. door L.PH.C. VAN DEN BERGH (1866 en 1873) met supp. door J. FREMERY (1894 en 1899); ed. door A.C.F. KOCH (1970) en ed. door J.G. KRUISHEER (1986 en 1992)
RBN *Revue belge de numismatique*

Ch	CHAUTARD
vdCh	VAN DER CHIJS
Co	COMPANJE
EvG	H. ENNO VAN GELDER
vH	VAN HENGEL
Pui	PUISTER

d	denarius, penning, penny
£	libra, pond = 240 penningen = 20 solidi (schellingen) van 12 penningen
m	marca, mark = 144 penningen = 12 solidi van 12 penningen

PENNINGEXPOSITIE BLOEMENDAAL

Penningen van Barbara de Clercq, Ruth Brouwer, Guus Hellegers, Marianne Letterie, Nienke Schepers en Theo van de Vathorst zijn van 20 november tot en met 8 december te zien in het Gemeentehuis van Bloemendaal, Bloemendaalseweg 158 te Overveen (023-5225655); geopend woensdag tot en met zondag 14.00-17.00 uur.

Munthandel "Hekra"

L.H. Helderton

Molenstraat 25
4061 AB Ophemert
Tel. 0344 - 651392

INKOOP - VERKOOP - TAXATIE

Onze prijslijst van Munten en Penningen wordt u op aanvraag gratis toegezonden.

Lid Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

Publikaties mevrouw M.G.A. de Man

15 september was het 52 jaar geleden dat de befaamde Zeeuwse numismate mevrouw Marie G.A. de Man in Leiden overleed. Door de oorlog was zij uit haar geliefde Middelburg, waar zij in 1855 was geboren, naar Leiden geëvacueerd. Zij was 1889-1933 conservatrice van het penningkabinet van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen en 1896-1929 redactielid van het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde*. Van haar hand verschenen meer dan honderd publicaties over (met name Zeeuwse) penningen en (nood)munten. Even sympathiek en boeiend als zij op ons overkomt is het hier te memoreren feit dat heden ten dage bij het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen (Kousteensedijk 7, 4331 JL Middelburg; tel. 0118-630347) nog vier van haar publicaties te koop zijn: *Catalogus der numismatische verzameling van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* (1907; 390 blz., *f* 30), *Uit het verleden van het Munt- en Penningkabinet van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* (overdruk Gedenkboek 1919; 27 blz., *f* 7,50), *Het leven en werken van Johannes Looff, stempelsnijder en graveur te Middelburg* (1925; 72 blz. en 31 ill., *f* 30) en *Keuze uit de numismatische geschriften van Marie G.A. de Man* (1980; 160 blz., *f* 25). Wie wat bewaart, heeft wat.

FIDEM-tentoonstelling Neuchâtel 1996

GUUS HELLEGERS

In 1963 werd het FIDEM-congres voor het eerst in Nederland gehouden, in Den Haag. Voor mij betekende het een verpletterende kennismaking met het begrip penning. Ik was vierdejaars student aan de Koninklijke Academie en raakte spontaan geïnteresseerd in alles wat ermee te maken had: inhoud, techniek. Mijn verzoek aan mijn docent mij/ons iets daarover te vertellen werd niet gehonoreerd: het stond niet in het lesprogramma. Deze afwijzing bleek mij niet te verhinderen vervolgens mijn weg zelf daarin te zoeken.

Als ik mijn catalogus raadpleeg van die tentoonstelling kom ik tot de conclusie dat landen als Polen, Hongarije, Portugal en Finland, landen die nu al enige congressen lang met verrassende inzendingen komen, in die tijd nauwelijks in de picture waren. Nederland was er als ontvangend land met een pracht inzending vertegenwoordigd, evenals Italië en Frankrijk. We leven nu 33 jaar later, van de tientallen namen van kunstenaars die mij toen aanspraken en die ik noteerde zijn er nu nog twaalf over, en van die twaalf zijn er nog vijf die ik ook nu nog echt boeiend vind, ook al kijk ik tegenwoordig anders dan toen.

De tentoonstelling van de FIDEM 1996 is gehouden in het Musée d'Art et d'Histoire Neuchâtel en duurde tot 20 oktober. De vier zaaltjes waar de 1150 penningen werden getoond waren gedempt van licht met doorgaans goed uitgelichte vitrines: kubussen in een staketsel gemonteerd en met een ribbe van zo'n 70 cm en 45 graden gekanteld. De eerste rondgang liet zien dat de verschillen in artistieke kwaliteit en technische perfectie nog steeds erg groot zijn. Contrasten lijken te worden aangescherpt: er waren penningen te zien die, in plaats van gepatineerd, gelakt waren, andere penningen vertonen soms afwijkende contouren, materialen, manieren van verbeelding of worden ruimtelijk. Er wordt – gelukkig – steeds vaker geëxperimenteerd en sommige landen maken er een actief beleid van medailleurs te stimuleren en uit te dagen. Zo geeft de Belgische Vereniging penningen uit van kunstenaars die nog nooit eerder een penning maakten. De British Art Medal Society heeft projecten voor studenten van academies in de vorm van wedstrijden en tentoonstellingen, ook in combinatie met musea. Portugal heeft werk geselecteerd, niet alleen op kwaliteit maar ook op grond van het mogelijk openen van nieuwe wegen naar beeldend onderzoek en technologisch experiment. Duitsland heeft thema's aangereikt en kunstenaars gestimuleerd om te experimenteren.

Daarnaast proberen een aantal landen, – daar waar sprake is van een veroudering van het kunstenaarsbestand jonge kunstenaars te enthousiasmeren voor de penningkunst, – daar waar een recessie gaande is de penning als een toch nog goed betaalbare kunstvorm aan te prijzen, – daar waar pers en publiek de penning lijken te hebben vergeten door middel van tentoonstellingen in galeries en musea weer nieuw publiek te trekken. Enthousiasme werkt aanstekelijk, zo is dat.

Uit 35 landen zijn er 482 exposanten met 906 verschillende penningen, waarvan een aantal tweezijdig wordt geëxposeerd. Uitschieters zijn, zoals ook in voorgaande jaren: Polen,

Portugal, Hongarije, Finland en Nederland, met als nieuwe opkomers: Duitsland, Groot-Brittannië, Tsjechië, Slowakije en Zwitserland.

Terug naar het begin van mijn verhaal. Als ik de toplanden van toen vergelijk met wat ze nu presteren dan komt ons eigen land er weer verrassend goed uit. De jonge kunstenaars van toen zijn op Claus na van het toneel verdwenen. Het waren Esser en enkele leerlingen die de toon aangaven. Nu is het nog voor bijna de helft uit Essers school, zij het dat ieder op eigen wieken is gaan vliegen. In het mei-juninummer van *De Beeldenaar* hebt u al uitgebreid over de Nederlandse inzending kunnen lezen, het lijkt me niet zinvol er nu weer opnieuw op in te gaan.

Italië was in de jaren zestig een uitgesproken beeldhouwersland met beroemde namen als Manzù, Marini, Gréco, Fazzini en Mascherini. Dat had zijn weerslag op de medailleurs van toen. De verfijning en patines van de penningen waren een lust voor het oog. Van al die kunstenaars van 1963 is op de huidige FIDEM alleen nog maar het werk van Guido Veroi te zien: twee fraaie klassieke slagpenningen met een interessante huid: gematteerd, met de hoge kanten licht gepolijst. Van Floriano Bodini een prachtige penning, de *San Carlo Borromeo Prize*, een markant gemodelleerd portret waar zowel de plastiek, de grafische lijnen als de hoogglans van het vlak met elkaar samenwerken waardoor deze penning een subtiel en waardig karakter heeft. (Deze Bodini is ook in het Antwerpse Park Middelheim vertegenwoordigd.) De slagpenningen van onder andere deze twee kunstenaars geven aan dat met deze techniek bepaald niet de verveling hoeft toe te slaan. De Italiaanse inzending krijgt iets treurigs als ik de eveneens geslagen penning in zilver zie van Francesco Orlandini, *Cusano Milanino*: deze krijgt een ronduit onsmakelijke uitstraling doordat hij gelakt is.

Floriano Bodini, San Carlo Borromeo Prize, goud-tombak, 70 mm

Het derde favoriete land van 1963 was Frankrijk. Uit die tijd is alleen overgebleven Emile Rousseau met een penning waar ik niet warm voor loop, de verrassing van toen is verdwenen. Dat moet helaas van de hele inzending gezegd worden: op één enkele penning na zijn ze alle gesneden van dezelfde eenheidsworst.

Het gastland van dit jaar, Zwitserland, was met een bescheiden aantal maar een grote diversiteit vertegenwoordigd. Zoals overal elders is hier een lange traditie van penningen die mensen en gebeurtenissen herdenken. Het werk van Tinguely en Beuys, alsmede de invloed van kunstcritici en galeries om groter en experimenteler te werken hebben medailleurs vervreemd van hun vak. Maar de nationale trots van horlogemaken waarvoor een traditie van verfijnde techniek nodig blijft, heeft de penningkunst over het dode punt heen geholpen. Leerlingen van de Ecole d'art Montagnes Neuchâteloises in La Chaud-de-Fonds waren uitgenodigd penningen te ontwerpen. In het gebouw van de school waren deze ontwerpen te zien met enkele verrassende oplossingen. Een selectie daaruit werd ook getoond op de FIDEM-tentoonstelling. De meest vrije maar ook meest bekoorlijke penning van de Zwitserse inzending vond ik *Galaxie – Isaac Newton* van

Jean-Claude Montandon, een direct in het brons gegraveerd rond doosje. Het deksel is spiraalvormig van oppervlak, eindigend in een bolvorm. Binnenin is een vierkant uitgespaard waarin de gravitatieformule van Newton is gegraveerd, met erin, los, een bolletje. Beide onderdelen zijn prachtig gepatineerd. Wat voor mij echt over de grens van 'wat is een penning' gaat zijn de – overigens fraaie – pressepapiers van Odile Vuillemin: compacte, maquette-achtige vormen met fraaie titels als: *Temple du soleil* en *Théâtre du vent*. Maar je ziet wat je ziet.

Jean-Claude Montandon, Galaxie – Isaac Newton, 1995, 90 mm

Het vorige gastland van de FIDEM was Hongarije. Ondanks de recessie die het gevolg is van de politieke veranderingen, is de penning daar een springlevende kunstvorm en wordt de aandacht er nog eens extra op gericht doordat een van de bekendste galeries van Boedapest, de Csók, een permanente uitstalling ervan heeft. Hongarije heeft een groot aanbod van medailleurs maar past een strenge selectie toe voor de FIDEM.

Opvallend aan de Hongaarse inzending is dat veel van de penningen een herkenbaar spanningsveld vertoonden. Spanningsvelden opgeroepen nu eens door contrasten in het materiaalgebruik (ruw/gepolijst), door een combinatie van materialen, door contrasten binnen het vlak of door een intuïtieve tegenover een bewuste vormgeving. De hele inzending wordt daardoor opgetild tot een hoger plan.

Een van de fraaiste voorbeelden van zo'n spanningsveld zijn de abstracte chroomstalen penningen van László Horvath, *Fossil I* t/m *IV*. Het ziet er zo bedrieglijk eenvoudig uit: een speels reliëf van vlakjes en vormpjes, zonder functioneel doel. De huid is als van opengescheurd metaal, maagdelijk ruw. Eén balk, één vlak wordt hoogglans gepolijst waardoor de ernst van het materiaal onderstreept wordt. Zelf zegt hij ervan: 'ik laat het moment zien wanneer een nieuw materiaal opkomt uit de diepten van brekend staal.'

Andere interessante inzendingen zijn van de hand van Lajos Cseri met *Ferenc Bolmányi*, *Monet* van Veronika Füz, Janos Kalmars *Millenary Inventory*, *Landscape* van György Kiss en de *Jongleur* van Péter Szanyi.

In Groot-Brittannië wordt sinds twee jaar een bewust beleid gevoerd om jonge Britse kunstenaars te stimuleren penningen te ontwerpen. Er zijn diverse actieve projecten gaande, zoals de Royal Mint dat een ontwerpproject voor penningen ondersteunt samen met de Royal College of Art en de BAMS (de Britse tegenhanger van onze Vereniging voor Penningkunst) dat een project heeft ontwikkeld voor studenten van kunstacademies waaraan een jaarlijkse prijsvraag en tentoonstelling verbonden zijn.

László Horvath, Fossil III, 1995, 110 mm

Emma Holt, 1895: Discovery of X Rays by W.K. Röntgen, 1994, gegoten, brons, 90 x 90 mm

Van de inzending zou ik eruit willen lichten de interessante penning van Emma Holt: *1895: Discovery of X Rays by W.K. Röntgen.* Een driedelige penning waar het middendeel – de doorstraling van de menselijke ribbenkast – afdrukken, inprenten geeft aan de twee buitendelen.

Danuta Solowiej, Central Station: Two boys kissing, 1994, 110 x 90 mm

Nicolas Moss komt met een vrij klassiek werk van een mannen- en een vrouwenkop naar elkaar gewend met daar omheen oude symbolen. Gedragen en subtiel, zowel in tekening als in patina, getiteld: *Ancestors.* Zijn leistenen *Avebury medals*, met daarin een soort van vergulde runentekens sluiten op geen enkele manier aan bij zijn eerstgenoemde penning.

Danuta Solowiej valt op met haar direct in negatief in het zand gevormde penningen *Central Station: Two boys kissing* en haar drie *Birds.* Techniek en materiaal sluiten prachtig bij elkaar aan en hebben bij haar een grote eigenheid aan expressie.

Finland heeft afgelopen jaar een groot medailleur verloren: Raimo Heino. Hij maakte een humoristisch portret van de in 1994 afgetreden voorzitter van de FIDEM *Lars Lagerqvist:* het toch niet geringe postuur van deze man is afgebeeld en profiel, zittend als een kind op de knie van Gustaaf I (16e eeuw). Het is een liefdevolle penning en met grote aandacht gemaakt.

Van Raimo Jaatinen een juweeltje: *Moshe Yosselevich leaving for camp.* Uit de ronding van de penning steken aan weerszijden stukjes van twee goederenwagons uit; aan de keerzijde staat een kind op de rug gezien met een koffertje, kijkend naar een trein. Maar deze is niet, zoals op de keerzijde realistisch, maar als locomotief en wagon, getekend door een kind. In roestkleur gepatineerd geeft deze penning aangrijpend weer het scherpe contrast tussen de kinderlijke, speelse wereld en die van de harde oorlogssituatie. Tenslotte Kauko Räsänen die in zijn slagpenning *Albrecht Dürer* mooi gebruik heeft gemaakt van het spel van positief/negatief in de figuren van Adam en Eva.

In Duitsland hebben veel kunstenaars gevolg gegeven aan de oproep om zich gezamenlijk in te zetten de penningkunst weer nieuw leven in te

blazen. Door zowel het aanreiken van – veelal maatschappijkritische – thema's als door het daarmee in verband brengen van experiment in materiaal en techniek heeft het de organisatie een boeiende inzending opgeleverd.

Wie maatschappijkritiek op het lijf geschreven staat is Bernd Göbel die ook op vorige FIDEM-tentoonstellingen opviel met zijn uitgesproken maar ook fraaie penningen: In Londen met: *Maueröffnung am 9.11.1989*, in Boedapest met: *Shattered Hope* en nu met: *Zur Justiz* en *Der Gallische Hahn*. Deze laatste is een soort briefpenning aan Chirac, een dringende oproep aan hem te stoppen met zijn atoomproeven en is ook daadwerkelijk verzonden.

1995 en 1996 waren voor de kunstenaars in Israël inspirerende jaren: de herdenking van vijftig jaar einde van wereldoorlog II en het 3000-jarig bestaan van Jeruzalem. De neerslag ervan op de tentoonstelling is niet opzienbarend. Wel de eigenschap dat Israëlische medailleurs een heel eigen opvatting hebben ten aanzien van het begrip penning. Op hun slagpenningen verwerken zij vaak werken van belangrijke Joodse schilders door middel van 'kleurlitho's' (qua techniek lijkt dit op email). Chagall en Dali worden in deze techniek graag geciteerd, met wisselend succes. Waar het samengaan van metaal en kleur volgens deze techniek een goede combinatie vormt is *Hatikvah, the Hope of Israel* door Ruben Nutels.

Polen is al jaren op het gebied van penningen een van de koplopers. Dit is mede dank zij de grote voortrekkersrol die de medailleur professor Zofia Demkowska (1925-1991) heeft gespeeld. Jarenlang stond zij aan het hoofd van een experimenteel penningatelier van de Academie voor Schone Kunsten in Warschau. Op de duur werpt zo'n benadering zijn vruchten af en de resultaten mochten

Raimo Jaatinen, Moshe Yosselevich leaving for camp, 1994, gegoten, brons, 110 x 114 mm

er ook dit keer weer zijn. De tentoonstelling liet niet alleen een grote verscheidenheid aan opvattingen zien, maar ook hoe verfijnd klassiek of hoe speels experimenteel een penning eruit kan zien. De Poolse kunstenaars toonden veel vrije interpretaties op het thema penning. Zo is voor hen het strakke begrip 'rond' voor een penning al lang losgelaten. Hetgeen niet wegneemt dat daar – in vrijheid – voor gekozen kan worden, de vorm past zich aan bij het thema. En zo wordt ook een tekst alleen op een penning verwerkt indien dat nodig is.

Een hoogtepunt: Ewa Olszewska Borys, de ontwerpster van honderden penningen waaronder een aantal indrukwekkende portretpenningen, liet nu zien een voornaam portret van *Joseph Conrad*, uitgegeven door de BAMS. Haar werk onderscheidt zich door een trefzeker spel van vorm en negatieve vorm. Ossip Zadkine speelde

Ruben Nutels, Hatikvah, 1995, brons tombak, 59 mm

Ewa Olszewska-Borys, Joseph Conrad, 1994, gegoten, brons, 100 x 100 mm

hiermee al in zijn beelden, maar in een penning is het des te gewaagder doordat in een klein vlak de lichtvangende vlakken in logisch verband met elkaar moeten staan.

Ik wil nog enkele namen noemen: uit haar serie 'dieren van de wereld' is Jolanta Slomianowska op de tentoonstelling met een *Kraanvogel*, boeiend in het vlak en met een minimum aan middelen; Renata Nalepa met *Impression of Anatolia I* in dezelfde directe snijtechniek als genoemd bij Danuta Solowiej; Wojciech Kala heeft een monumentale penning op het thema *Mazuriada – Wild Swamps* en Krzystof Nitsch is aanwezig met een maffe penning: *Cut off Wire*: een rond vlak van bovenuit vertikaal een uitgesneden baan in de opening waarvan twee elektriciteitsisolatoren met, onderin, een lamp in fitting.

Van de landen die ik individueel wil bespreken eindig ik met Portugal. De met name jonge Portugese beeldhouwers vertonen een groeiende tendens de penning te vernieuwen waardoor zij ouderen in hun enthousiasme met zich mee trekken. Deze vernieuwing is niet zozeer gericht op een nieuwe conceptie van het begrip 'penning', integendeel: er is juist een beweging terug te bespeuren naar oudere normen. De vernieuwing echter komt tot uiting in de enorme vrijheid die gaande is ten aanzien van het gebruik van nieuwe materialen en combinaties van expressievormen. De kunstenaars die werden uitgenodigd deel te nemen met hun werk aan de tentoonstelling hebben er voor het merendeel voor gekozen zich te onderwerpen aan dit zojuist genoemde concept.

Het comité dat belast was met het voorbereiden van de Portugese inzending heeft voornamelijk gekozen voor penningen die nieuwe wegen kunnen openen in het gebruik van nieuwe technologieën of het gebruik van vergeten materialen of materialen met een reputatie van minderwaardige kwaliteit.

Degene die ik allereerst zou willen noemen is José Manuel Aurelio. Hij is degeen die de meest indrukwekkende inzending heeft waarin hij typisch

José Manuel Aurelio, Hommage à Pisanello, 1995, gemengde techniek, messing, 120 mm

hedendaagse technieken gebruikt voor zijn experimenten. Hij snijdt contouren uit en buigt vervolgens de losgekomen delen uit naar gelang zijn beweegredenen zijn. Zo heeft hij de beroemde penning van Pisanello: *Gianfrancesco I Gonzaga* op deze manier bewerkt. De markies en zijn page zijn beiden met paard en al uitgesneden en omhoog gebogen uit het grondvlak. Door overlappingen in het origineel zijn technische compromissen natuurlijk niet te vermijden. Dat is ook de zwakte van deze bewerking. Het is een aardige variant van het origineel maar niet meer dan een spel. Heel wat interessanter vind ik zijn experimenten met bijvoorbeeld spiralen. Met de hand uitgesneden spiraalvormen zijn iets uit het vlak omhoog getrokken. In een eenzijdig vlak uitgeprobeerd blijft deze handeling beperkt tot een probeersel. Wordt dit tweezijdig gehanteerd dan ontstaat er een inwendige ruimtelijkheid, een interactie tussen beide vlakken. Volgens dit principe maakte hij twee penningen: *Kosmos* (met een dubbelzijdige spiraalvorm) en *Le principe et la fin* (met een dubbelspiraal, eveneens tweezijdig). Een andere penning van zijn hand is: *You are this Medal*: een hoogglans gepolijst vlak met de titeltekst in een zeer grote letter rondom. Je eigen spiegelbeeld voltooit de penning. Het zijn soms eenmalige, speelse penningen of wat daar voor door mag gaan. Belangrijk vind ik de soepele geest die niet verstart, die ruimte laat, ruimte geeft voor nieuwe wegen. Tegelijkertijd constateer ik bij hem dat zijn experimenten meer zijn dan experiment alleen. Ik ben nu al nieuwsgierig naar wat hij over twee jaar zal laten zien!

Er zijn verscheidene penningen in ongebruikelijke materialen ingezonden: terracotta met lood, gepolychromeerde grès, acrylaat met brons, elk met hun specifieke eigenheid. Zo is van José Simão *Terre 1995*: een ronde, met grijzige tinten in grès geperste penning, in het midden een rechthoek in wit met een blauwe abstracte figuur. Rondom de rechthoek haaks een aantal draderige lijntjes. Het materiaal samen met de kleurstelling zorgt ervoor dat de penning bizonder fijnzinnig is.

Alvaro Raposo de Franca, Camões, 1993, gegoten, brons, 110 x 80 mm

Binnen de traditie en toch vernieuwend is de penning *Camões* van Alvaro Raposo de Franca. De ronding van de penning wordt onderbroken door de golvende kraag en een deel van het hoofd en door de rechte onderkant. Een spannende oplossing voor de verdeling van een vlak. Uiteraard had Portugal nog veel meer te bieden: ik moet me beperken tot slechts enkele namen die me ook nog zijn opgevallen. Een prachtige opengevormde, ruimtelijke penning: *500 ans de la découverte du Brésil* van José João Brito, het doosje met porseleinen object *L'île des amours III* van Virginia Frois, het intrigerende portret van António Marinho en het aandoenlijke meisjesportret Florbela Espanca van João Cutileiro.

Er was nog zo veel te zien, daar, in Neuchâtel. Landen waar met groot elan maar weinig middelen een goed niveau wordt bereikt zoals in Letland (Laimdota Grike, Mara Mickevika en Bruno Strautins); Slowakije (Gabriela Gáspárová-Illésová, Milan Lukac en Alexander Vika); Oekraïne (Natalia Domovitskikh en Oxsana Teryokhina – op vorige FIDEM met spannender

penningen); Republiek Tsjechië (Jitka Jelínková – 24 jaar oud –, Zdenek Josěf Preclík en Jiří Vlach); Kroatië (veel portretten in grote verscheidenheid) en Joegoslavië (Slobodan Savic). In Australië is dan nog Michael Meszaros met penningen van een prachtige eenvoud, in België Greta Jonker met sfeervolle portretten en mooie belettering en, tenslotte, uit de Verenigde Staten James Malonebeach met zijn idiote schijndecoraties.

De meeste landen ben ik nu bij langs gegaan. Ik constateer tot mijn grote vreugde dat ik – in de loop van de jaren kritischer geworden – nog heel wat vreugde aan penningen beleef en dat voor mij de penningkunst in het algemeen springlevend is.

Ik realiseer me dat het, met name voor die lezers die noch de tentoonstelling hebben bezocht noch de catalogus binnen bereik hebben, moeilijk zal zijn al de genoemde namen een plaats te geven. Maar met het komende congres en de daarbijbehorende tentoonstelling in Scheveningen in het vooruitzicht, stel ik me voor dat deze bespreking ook een voorzet zou kunnen zijn in het kijken straks.

Tenslotte ben ik blij met de voortreffelijk vormgegeven catalogus die zeer overzichtelijk van lay-out is, met van zoveel mogelijk medailleurs een goede foto van een penning en prettig hanteerbaar.

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 0546 561322 – FAX 31546561352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN (middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 0343-452838

Betalen met tongen en tanden

Een grote schenking primitief geld voor het KPK

MARTINE STROO

De collectie van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet is groot en rijk, zoals de lezers van dit blad bekend is. Toch ontbrak tot voor kort vrijwel elk spoor van de voorwerpen die in het grootste deel van de wereld eeuwenlang als geld hebben gediend: de zogenaamde 'primitieve betaalmiddelen'. Dankzij een genereuze schenking van de Stichting Nederlandse Penningkabinetten heeft het museum aan die misstand onlangs op wel zeer doortastende wijze een einde kunnen maken.

De schenking, die ruim 45 stuks telt, is in haar geheel afkomstig uit de verzameling van de heer C. de Boer uit Zaandijk. In zo'n twintig jaar tijd heeft deze werktuigbouwkundig ingenieur een indrukwekkende privécollectie van primitief geld aangelegd, voornamelijk door consequent alert te zijn op het aanbod in etnografische winkels in Nederland en de ons omringende landen. Verschillende stukken uit zijn verzameling zijn opgenomen in het boek bij de TELEAC-cursus *De Geschiedenis van het Geld*.

Primitieve betaalmiddelen – tegenwoordig op politiek correcte wijze vaak aangeduid als 'etnografische' of 'traditionele' betaalmiddelen – hebben een lange geschiedenis. De beroemde kaurischelp werd al drieduizend jaar geleden in China gebruikt; heden ten dage, nu elke staat ter wereld 'modern' geld heeft, is 'primitief geld' praktisch uitgestorven – toch speelt het ver van ons bed nog een rol, vooral bij ceremoniële aangelegenheden.

Het verzamelterrein is oneindig rijk. Steeds is het weer een verrassing te zien welke objecten ooit tot 'geld' zijn geworden. Staven koper, hondentanden,

Betaalmiddelen uit Afrika (van boven naar beneden en van links naar rechts): Spiraalband (Nigeria) Manila (Zaïre) (280 x 130 mm) Geldband (Zaïre) Katanga kruis (Zaïre) Spiraalband (Zaïre) Kissie pennies (Ivoorkust)

Precolumbiaans mes- en bijlvormig geld uit Mexico, Peru/Ecuador en Colombia (grootste langwerpige stuk: 192 mm)

zilveren plaatjes, katoenen banden en blokken zout hebben als betaalmiddel gediend. De redenen waarom bepaalde objecten in bepaalde culturen 'waardevol' werden, zijn al even uitlopend. Sommige objecten hadden een functie als sieraad, andere als consumptiegoed, sommige zijn gemaakt van edelmetalen, andere hebben een zuiver ceremoniële betekenis en weer andere zijn symbolische weergaven van concrete objecten die eerder als geld dienden. Sommige primitieve betaalmiddelen, met name de kleine metalen voorwerpen uit Oost-Azië, Afrika en Mexico en de welbekende kaurischelpen, voldoen aan alle eisen die doorgaans aan 'geld' gesteld worden – gangbaar, makkelijk te vervoeren, deelbaar, herkenbaar, duurzaam – andere kunnen ternauwernood aan één van deze eisen tegemoetkomen, zoals de metersgrote geldstenen uit de Yap-eilanden in de Stille Oceaan (helaas nog niet voor het Penningkabinet weggelegd). De praktijk is dat alle betaalmiddelen die in niet-westerse gebieden gebruikt zijn tot aan de introductie van de platte, ronde, metalen munt en het rechthoekige, papieren bankbiljet, tot het 'primitieve geld' worden gerekend.

Het Penningkabinet is nu de trotse bezitter van een collectie die de diversiteit van het terrein getrouw weerspiegelt. Typische betaalmiddelen van allerlei aard en uit vrijwel alle belangrijke gebieden zijn vertegenwoordigd, zoals een korte reis door de schenking duidelijk maakt.

Uitgesproken stoere betaalmiddelen van koper en ijzer zijn afkomstig uit West-Afrika. Eeuwenlang veel gebruikt is de manila: een staaf metaal, gebogen in de vorm van een armband. De nieuw verworven collectie bevat een aantal schitterende exemplaren uit Zaïre, waarvan de zwaarste zo'n vijf kilo weegt. 'Kleingeld' zijn daarbij de zogenaamde kissie-pennies, dunne staafjes metaal met opvallend gevormde uiteinden. Er is een groot koperen katangakruis, gegoten in een gietvorm die met de vingers in het zand is getrokken. Bladen metaal in de vorm van speren en hakken maken eveneens deel uit van de nieuwe aanwinst.

Ook in de precolumbiaanse culturen van Zuid-Amerika en Mexico werden wapens en werktuigen als betaalmiddel

gebruikt. De echte werktuigen werden in de loop der eeuwen vervangen door kleine en flinterdunne koperen exemplaren. Ook hiervan is een aantal fraaie voorbeelden opgenomen, afkomstig uit Mexico, Peru en Colombia.

De primitieve betaalmiddelen van Zuidoost-Azië doen het meest denken aan ons eigen (historische) geld: meestal zijn het relatief kleine hoeveelheden zilver, gesmeed tot handzame vormen. De collectie bevat voorbeelden uit China en het huidige Thailand. Zeer fraai zijn de zogenaamde 'tijgertongen' uit het voormalige koninkrijk Lanchang in de Mekongvallei. Deze langwerpige stukjes zilver zijn voorzien van onregelmatige versieringen die de ruwe tijgertong zouden imiteren.

Het meest tot de verbeelding spreekt ongetwijfeld het geld van het uitgestrekte Oceanië. Alle betaalmiddelen die op de vele eilanden gebruikt werden, zijn plantaardig of dierlijk van oorsprong. Tanden van honden en varkens waren bijzonder in trek – in Duitsland werden zelfs porseleinen imitaties vervaardigd, eveneens in de schenking vertegenwoordigd –, maar de hoofdrol in het Oceanische betalingsverkeer was weggelegd voor de schelp. Kleine schelpjes, vastgezet op bossen vezels en tot bundels genaaid, kettingen van schijfjes schelp afgewisseld met schijfjes kokosnoot, losse schelpjes in gevlochten tasjes en grote enkele schelpen die fraai versierd zijn: allemaal zijn ze als betaalmiddel gebruikt. Op de omslag van deze *Beeldenaar* prijkt een kauriketting met een grote Kinaschelp. De fraaie Kina heeft de naam geleverd voor de huidige munten van Papoea Nieuw-Guinea, toen men ook daar overstapte op de koele westerse munt. Het mooiste betaalmiddel uit de nieuwe collectie moet tot slot wel het veren-geld van de Santa Cruz Eilanden zijn. Praktisch is het niet, maar voor de argeloze westerling is er nauwelijks een

Betaalmiddelen uit Zuidoost-Azië (van links naar rechts): Twee stuks Lat-geld (Thailand) 'Sycee' zilverbaartje (China) Twee tijgertongen (Thailand) (grootste: 109 mm)

Betaalmiddelen uit Papoea Nieuw-Guinea (van links naar rechts): Vier samengebonden ringen van de Trochusschelp Gevlochten tasje met schelpengeld Bundel staafjes Nassa schelpen (lengte bundel staafjes: 410 mm)

Betaalmiddelen uit Oceanië: Geldrokje van vezels (Nieuw Caledonië) Veren-geld (Santa Cruz Eilanden) (diameter: 350 mm) (Alle foto's: Ed Brandon)

sprookjesachtiger voorwerp denkbaar dan deze opgerolde meterslange band van vezels, bezet met de felrode kop- en borstveertjes van zo'n vijfhonderd 'manga'-vogeltjes. ■

LITERATUUR

A. HINGSTON QUIGGIN *A Survey of Primitive Money* (Londen 1978). Dit boek geldt nog altijd als de 'bijbel' van het primitieve geld; het is aanwezig in de bibliotheek van het KPK.

MUNTHANDEL
OOST-BRABANT
MARTIEN VAN BERKOM

HEISCHOUW 31
5345 XT OSS
NEDERLAND
TEL. 0412-624123
FAX 0412-651014

Nederland en koloniën • Wereld-munten • Wereld-bankbiljetten

Vraag onze gratis prijslijst aan over meer dan 200 landen en staten

NIEUWTJESDIENST - ABONNEMENTEN - UNC - FDC - PROOF - SETS - HERDENKING
OLYMPIADE - VOETBAL - SCHEPEN - F.A.O. - DIEREN - MUZIEK - ETC.

Gevraagd: Nederlandse bankbiljetten en noodgeld

Een kwestie van wederzijds vertrouwen

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak!

Een handelspenning voor Indonesië

LUC VANDAMMME

In het boek van C. Scholten *De munten van de Nederlandsche gebiedsdelen overzee 1601-1948* (Amsterdam 1951) vinden we onder nummer 1456 een vrij merkwaardig stuk van 1 Thail dat als volgt wordt omschreven: Vz. Een inlander met pikoelan op den schouder. Kz. Rand met 12 vijfpuntige sterren. Omschrift: 54 GR. ZILVER 999/1000 – SATOE TAEL PERAKTOELEN. Een smeltkroes waarop ESS. – RTB in een bladerkrans met onderaan een strik. Gekarteld. Scholten heeft het over een thail zonder jaartal van de N.V. Essaieer- en Affinagebedrijf voorheen R.T. Braakensiek te Batavia (Djakarta).

Toen ik recent een studie deed van de Belgische graveur Raymond Glorie, kwam ik in zijn collectie een stukje tegen dat ik graag als volgt zou beschrijven: Vz. Geen tekst. Omsloten door een kabelrand een pikkelende Indonesische koelie naar links met zes zakken aan de draagstok, op de achtergrond een landschap. Kz. 1 SATOE REAL PERAKTOELEN / 27 GR. ZILVER 999/1000. Een rand van twaalf vijfpuntige sterren. In het veld een open lauwerkrans met lint rond een smeltkroes, erin de letters ESS en op de buitenzijde RTB. Tussen de rand van sterren en de lauwerkrans het randschrift. De diameter bedraagt 40 mm. De penning is niet gesigneerd.

Raymond Glorie vertelde mij dat hij in 1939 de opdracht kreeg van Fernand Fisch, de toenmalige directeur van de Etablissements Fisch & Cie, fabrikant van 'Médailles, Objects d'Art, Coupes, Distinctions Honorifiques Belges & Etrangères', een penning te graveren met de opgegeven afbeeldingen. Enkele geslagen exemplaren werden aan de kunstenaar bezorgd zodat met zekerheid vaststaat dat de firma Fisch de stempels uitvoerde en gebruikte. Werden de zilverstukken hier geslagen en uitgevoerd naar Indonesië? De matrijzen zijn in ieder geval niet meer terug te vinden in de tupotheek van de firma Fisch, zodat wij ervan mogen uitgaan dat de matrijzen zelf zijn uitgevoerd naar Djakarta en dat de stukken aldaar werden geslagen. Vraag is of in die tijd in Djakarta een firma was die deze matrijzen als slagmateriaal kon verwerken!

Scholten vermeldt slechts exemplaren met een gewicht van 54 gram. Het stuk uit de collectie van Raymond Glorie bewijst dat ook stukken van 27 gram werden geslagen. Hij meldt dat de stukken vervaardigd

werden door het Essaieer- en Affinagebedrijf R.T. Braakensiek te Batavia (Djakarta), maar geeft geen nadere bijzonderheden. De letters ESS en RTB verwijzen dus waarschijnlijk naar de naam van het bedrijf dat de stukken aangemaakt heeft.

Volgens drs Hans Jacobi (conservator Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet) is het niet duidelijk of de produktie in de eerste plaats bedoeld was om een grondstof voor zilveren sieraden te leveren of om het sparen makkelijker te maken.

Raymond Glorie werd geboren te Brussel op 2 mei 1918. Hij studeerde aan het Sint Michielscollege aldaar. Zijn vakanties bracht hij door bij zijn oom Marcel Rau, bekend beeldhouwer en medailleur. In 1934 geeft hij zijn studie op om zich volledig te wijden aan de kunst in het atelier van Marcel Rau, waar een bijzonder klimaat heerst, te vergelijken met een atelier uit de Renaissance. Koortsachtig werd er in groepsverband gewerkt met medewerkers uit verschillende disciplines; alle disciplines en alle technieken kwamen er aan bod: contacten met architecten, uitwerken van projecten, studies op maquette, vergrotingen, discussies met gieters of keramisten, samenstelling en realisatie van medailles en zelfs verschillende Belgische munten. De stijl is klassiek, soms beïnvloed door de art deco.

In 1939, hij heeft dan reeds zijn eerste reeks van dertien medailles achter de rug, gaat Glorie werken in het atelier van Oscar Jespers in de Ecole Nationale Supérieure d'Architecture et des Arts Visuels in de abdij van het Terkamerenbos te Brussel. Raymond Glorie is altijd een gewaardeerd medailleur geweest zowel voor zijn gegoten medailles met zeer kleine oplage bij de firma Fibru te Brussel als voor de Munt te Parijs. En zelfs voor Djakarta... ■

Coin House is gespecialiseerd in koninkrijksmunten, en provinciale munten
Als specialist op het gebied van verzamelaars-en beleggingsmunten, gaan wij er trots op U een uitmuntende kollektie te kunnen presenteren.

Heuvel 12 5101 TD Dongen
Telefoon 0162 31 21 69 Telefax 0162 31 86 62

Stichting Internationale Penningkunst, nieuwsbrief 2

1998: Penningkunst uit de gehele wereld in Nederland

In oktober 1998 wordt in Den Haag (Scheveningen) het 26e congres van de Fédération Internationale de la Médaille (FIDEM) georganiseerd. De tentoonstelling zal in museum Beelden aan Zee worden gehouden.

Het thema van het congres, *Beïnvloeding*, zal bij uitzondering deze keer ook van toepassing zijn op de tentoonstelling. In plaats van de gebruikelijke tentoonstelling van recent penningwerk zal de internationale FIDEM-gedelegeerden gevraagd worden in de eerste plaats een retrospectieve selectie te maken uit zestig jaar FIDEM-inzendingen.

Op het congres zelf zullen kunstenaars en conservatoren workshops geven over hun visie op de toekomstige penning als object van beeldende kunst: nieuwe benaderingen, nieuwe materialen, enzovoort. In contrast met het retrospectieve karakter van de tentoonstelling zullen de workshops zich met name op de toekomst richten. Een intensief workshop-programma is in voorbereiding in samenwerking met de Koninklijke Akademie in Den Haag. In de wetenschappelijke voordrachten zal het begrip *Beïnvloeding* het uitgangspunt vormen voor lezingen over de penningkunst vanaf de 15e eeuw.

Het is gebruikelijk dat het organiserende land bij wijze van visitekaartje een congrespenning uitgeeft. Hiervoor is eind 1995 in Nederland een wedstrijd uitgeschreven onder de hier werkende beeldende kunstenaars.

De Amsterdamse beeldhouwster Mirjam Mieras (opleiding Koninklijke Akademie Den Haag) heeft met haar verrassende penning *Maan en Muis* de eerste prijs gewonnen. Haar penning zal in 1998 aan alle deelnemers van het congres als FIDEM-penning worden uitgereikt.

Op de Assemblée Générale van het vijfentwintigste FIDEM-congres (juni 1996, Neuchâtel, Zwitserland) heeft drs M. Scharloo, secretaris van het dagelijks bestuur van de Stichting Internationale Penningkunst (ST.I.P.), de bedoelingen van het congres uiteengezet en met een videofilm Den

Mirjam Mieras, penning Maan en Muis, gemengde techniek (aluminium, glas, foto's), 100 mm (foto Studio Haartsen)

Haag aan de FIDEM-leden getoond.

Op zeer korte termijn zal een vergadering bijeengeroepen worden van alle FIDEM-vrienden in Nederland, om verder te denken en te werken aan de FIDEM 1998 in Den Haag.
Voor meer informatie: Stichting Internationale Penningkunst; secretariaat Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet in Leiden (drs M. Scharloo en drs C. Voigtmann).

(Nieuwsbrief 1 verscheen in nummer 3 van dit jaar)

Aanbod Stawonpenning 1984

In 1984 organiseerde de Stichting architectenonderzoek wonen en woonomgeving (STAWON), een op woningbouw gericht onderdeel van de Bond van Nederlandse Architecten BNA, een Europese woningbouwprijsvraag. De prijswinnaars ontvingen een penning, naast de toezegging van realisatie van hun plan, wat onder andere te Hoorn geschiedde. Verder ontvingen de leden van de internationale jury en de prijsvraaggroep van de Stawon deze penning, waarvan de oplage circa 100 exemplaren bedroeg. De penning is gemaakt door de beeldhouwer Hans (Henri) Versteeg (1948 Leiden), thans werkzaam te Bussières bij Macon in Frankrijk. Het is een robuuste, gegoten penning, messing, met een diameter van 68 mm; op de voorzijde een gestileerde tekenmachine met linealen liggende over een vlak dat in reliëf uitsteekt boven het oppervlak; op de keerzijde de tekst 'When is a dwelling a home' en 'STAWON 1984'. De lezers van *De Beeldenaar* wordt deze penning, waarvan nog enkele tientallen beschikbaar zijn, aangeboden voor *f* 75 (inclusief verzendkosten). Bestelling door overmaking van dit bedrag onder vermelding 'Stawonpenning' op postbank rekeningnummer 67991 van C.H. Tillmanns, Ebbingeweg 8, 2126 EJ Bentveld.

Nieuws van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet

'Doosjesproject' nadert voltooiing

IRIS TYMANN

Het Deltaplan voor Cultuurbehoud was voor het Penningkabinet enkele jaren geleden aanleiding om de conserveringstoestand van de collectie onder de loep te nemen. Al gauw werd alarm geslagen over de wijze waarop de 160.000 munten en penningen werden bewaard. Schommelingen in de temperatuur, een hoge luchtvochtigheid en de aanwezigheid van schadelijke gassen in de opslagruimte bleken er in de loop der tijd voor te hebben gezorgd dat de objecten waren aangetast. Hoe groot het schadelijk effect van de omgeving kan zijn, is goed te zien aan enkele lakenloodjes uit de collectie, die nagenoeg tot poeder zijn vergaan. Zilveren penningen die onaangeraakt in de kast hebben gelegen zijn aan één zijde zwart uitgeslagen door vervuilde lucht. En wat te denken van het hooggepolijste oppervlak van een moderne munt, waar langzaamaan een prachtige vingerafdruk op zichtbaar is geworden?

Er is aan de noodrem getrokken en inmiddels heeft een klimaatbeheersings-systeem de luchtvochtigheid en de temperatuur in het depot onder controle. Dit alles is echter nog niet genoeg om verder verval te voorkomen. De objecten van het Penningkabinet zijn alle individueel verpakt in open kartonnen doosjes of muntkartons. Deze verpakkingen voldoen niet meer als opbergsysteem, enerzijds omdat ze door ouderdom aan stevigheid hebben ingeboet en anderzijds omdat het karton zuurhoudend is. Twee jaar geleden is het Penningkabinet op zoek gegaan naar een nieuwe, onschadelijke verpakking. Aan de nieuwe dozen werden nogal wat eisen gesteld: ze moesten gemaakt zijn van onschadelijk materiaal, zeer duurzaam zijn en goed passen in de kasten met platte laden. Bovendien moest er ruimte zijn om informatie over het object kwijt te kunnen. Al met al een niet al te gemakkelijke opgave, zo bleek. De op de markt verkrijgbare systemen voldeden niet aan alle eisen, daarom werd besloten tot de ontwikkeling van een nieuw product. Het ontwerpbureau Ninaber/Peters/Krouwel kreeg de opdracht een nieuwe verpakking te ontwerpen. Het uiteindelijke resultaat voldoet aan alle eisen die het Penningkabinet heeft gesteld: het wordt een plat doosje gemaakt van sterke, onschadelijke kunststof, waar een informatielabel van zuurvrij papier in geschoven kan worden - dus zonder gebruik van schadelijke lijm. De doos zal in tien verschillende formaten worden geleverd, zodat zowel kleine munten als grote penningen in hetzelfde systeem kunnen worden opgeborgen. Wanneer eind van dit jaar de nieuwe dozen arriveren, kan een begin worden gemaakt met het grote herverpakkingsproject. De voorbereidingen hiervoor zijn al in volle gang. Aan het eind van dit jaar zijn de handgeschreven gegevens van alle penningen en de collectie Nederlandse munten (circa 60.000 objecten) van de kartonnen doosjes overgenomen in een computerbestand. Over een jaar zal het project hopelijk zijn voltooid: dan is de gehele collectie met een basisbeschrijving in de computer ingevoerd en hebben de munten en penningen hun nieuwe verpakking gekregen. ■

Munthandel Verschoor

1637 Inname van Breda door Prins Frederik Hendrik (52 mm)
Vz. Gezicht op Breda en de veldslag
Kz. Nederlandse leeuw tussen wapentrofeeën
(JMP. 1953.120; vL. 238/232.1)

Postbus 5803
3290 AC Strijen

lid n.v.m.h.

tel. 078-6741719
fax 078-6744424

Verenigingsnieuws

VERENIGING VOOR PENNING-KUNST

Contributie 1997
De contributie voor gewone leden voor het jaar 1997 bedraagt *f* 180. Tijdens de 71e algemene ledenvergadering werd een voorstel hiertoe door de leden aangenomen. Donateurs betalen een jaarlijkse contributie van *f* 270. Leden die hun lidmaatschap omzetten in een donateurschap, ontvangen de speciaal door Geer Steyn ontworpen *Verenigingsgevoel-penning* met bijbehorend doosje.

Jaarpenning 1996
De jaarpenning 1996 *Constantijn Huygens* van Elisabeth Varga werd 31 augustus aan de leden die hun contributie 1996 hadden voldaan, gezonden.

Inschrijfpenning 1996
De inschrijfpenning *I can't forget, but don't remember what* van Karel Goudsblom is door 85 leden van de Vereniging besteld. De penning werd 29 juli verzonden.

Rietdijk Aº 1919

MUNTEN VERKOPEN?

BEL 070-3647831
VOOR EEN GRATIS TAXATIE!

Verkoop via onze grote internationale veilingen of à contant.

RIETDIJK SINDS 1919 HÈT ADRES!

NOORDEINDE 41 – 2514 FC DEN HAAG
TELEFOON 070-3647831 FAX 070-3632893

WILT U MUNTEN VERKOPEN?

muntenveiling biedt u:

CONTANT GELD
OF
'N TOPOPBRENGST OP HAAR
INTERNATIONALE MUNTENVEILINGEN

Let eens op de volgende voordelen:
* vakkundige verkaveling met hoge opbrengsten*
* uw munten zijn bij ons volledig verzekerd*
* u heeft binnen 14 dagen na de veiling het geld in handen*
* renteloze voorschotten op belangrijke inzendingen*
* u kunt als inzender anoniem blijven*

Bel ons voor 'n vrijblijvende afspraak

muntenveiling **Wij zijn lid van de**
(eig. Theo Peters)
Rosmarijnsteeg 7
1012 RP Amsterdam
tel. 020-6261818

Dringend te koop gevraagd
topstukken, collecties
en beleggingsposten
De hoogste prijs à contant!
(discretie verzekerd)

THEO PETERS NUMISMATIEK

inkoop - verkoop en taxatie van:
provinciale munten
koninkrijksmunten
buitenlandse munten
bankpapier
moderne 's Rijksmunt uitgiften

Vraag onze gratis prijslijst

Rosmarijnsteeg 7
1012 RP Amsterdam
tel. 020-6222530
fax 020-6222454

Wij zijn lid van de

Onze winkel is geopend:
dinsdag tot en met vrijdag: 10.00 tot 17.30 uur
zaterdag: 10.00 tot 17.00 uur

Tentoonstellingen

DE EURO VAN DE OUDHEID

Met deze titel en als ondertitel 'Nieuw geld onder keizer Augustus', een tentoonstelling over het door de eerste Romeinse keizer, Augustus (31 v. Chr.-14 na Chr.), rond het begin van onze jaartelling ingevoerde nieuwe muntstelsel. Omdat het nieuwe stelsel veel meer verschillende muntsoorten telde dan het oude en er vooral munten van lage waardes bij waren gekomen, was er nu voor elke betaling, groot of klein, een geschikte munt. Onder Augustus heerste in het rijk vrede, waardoor handel en verkeer sterk toenamen en het nieuwe geld overal verspreid werd. Muntvondsten laten zien dat in het hele Romeinse rijk, van Syrië tot Frankrijk en van Gibraltar tot de Rijn, alle betalingen met hetzelfde geld gedaan konden worden. De expositie laat zien wat zo bijzonder was aan de nieuwe munten van Augustus, hoe en waarom hij ze invoerde en wat de gevolgen waren voor handel en huishoudportemonnee. Ook de belangrijke rol van het Romeinse leger in de gebeurtenissen en het gebruik van de munten als politiek reclamemiddel komen aan bod. Van 8 november 1996 t/m 31 maart 1997 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-5120748); geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG

Vaste opstelling Nederlandse munten vanaf de eerste muntslag in de Nederlanden tot heden, penningen, muntgereedschappen en gewichten in Het Nederlandse Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-2910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

PENNINGEN AAN ZEE

Naast een tentoonstelling van beeldhouwwerk van de in 1958 in Berlijn geboren beeldhouwer Trak Wendisch, biedt het museum Beelden aan Zee – traditiegetrouw – veel interessants voor de penninglieffhebber. In de penningvitrine wordt aandacht besteed aan een onlangs, dankzij het Vriendenfonds mogelijk gemaakte aankoop van 23 penningen. Verder zijn er schetsontwerpen te zien van de finalisten voor de prijsvraag Fidempenning 1998, terwijl tevens een groot aantal penningen van Guus Hellegers wordt geëxposeerd. Tot en met 15 december 1996, Harteveltstraat 1 te Scheveningen (070-3585857); geopend dinsdag tot en met zondag 11.00-17.00 uur.

IDS WIERSMA TEKENT 'S RIJKS MUNT

Schetsen en schilderingen van industrieel erfgoed in de Utrechtse munt 1910/1911. Expositie van een vijfentwintigtal tot nu toe onbekende schetsen van de Friese schilder, tekenaar en illustrator Ids Wiersma (1878-1965), gemaakt in opdracht van 's Rijks Muntmeester dr C. Hoitsema in verband met de verhuizing van 's Rijks Munt. Met zijn schetsen heeft Wiersma delen van het productieproces vastgelegd die in de nieuwe behuizing niet meer waarneembaar zouden zijn. Van 19 november 1996 t/m 14 februari 1997 in het Munt- en Penningkabinet van de Spaar- en Voorschotbank te Surhuisterveen (0512-361925); geopend dinsdag t/m vrijdag 14.00-17.00 uur.

MEER DAN OOIT IS MUNTEN KOPEN EEN ZAAK VAN VERTROUWEN ...

n v m h

OPGERICHT
25 JANUARI 1982

LEDEN VAN DE N.V.M.H. ZIJN UW VERTROUWEN WAARD!

ALLE LEDEN VAN DE NEDERLANDSE VERENIGING VAN MUNTHANDELAREN ONDERSCHRIJVEN DE ERECODE WELKE DOOR DE VERENIGING IS OPGESTELD.

- GARANTIE OP DE ECHTHEID VAN MUNTEN EN PENNINGEN
- OBJECTIEVE EN EERLIJKE VOORLICHTING
- KWALIFICATIE VOLGENS GANGBARE NORMEN

SECRETARIAAT N.V.M.H.
OOSTEINDE 97
7671 AT VRIEZENVEEN

LEDENLIJST PER NOVEMBER 1996 IN ALFABETISCHE VOLGORDE

Bussumse postzegel- en munthandel
J.W. Eeckhout
Kapelstraat 20
1404 HX Bussum
035 - 6916288

Munthandel Civitat
A.H.G. Drouven
Luttekestraat 31
8011 LP Zwolle
038 - 4223368
fax: 038 - 4216643

Coin House
K. Doorduin
Heuvelstraat 10
5101 TC Dongen
0162 - 312169
fax: 0162 - 318662

A.G. van der Dussen B.V.
Hondstraat 5
6211 HW Maastricht
043 - 3215119
fax: 043 - 3216014

Munth. Karel de Geus
Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
040 - 2123455
fax: 040 - 2110845

Munthandel Hekra
L.H. Helderton
Molenstraat 25
4061 AB Ophemert
0344 - 651392

Munthandel G. Henzen
Pr. Irenestraat 19
3958 XN Amerongen
0343 - 452838
fax: 0343 - 452838

Hollandsche Bank-Unie N.V.
A.A. Wijsman
Coolsingel 104
Postbus 249
3000 AE Rotterdam
010 - 2820274
fax: 010 - 2820079

Holleman munten
Min. Dr. Kuyperplein 54
7522 AW Enschede
053 - 4338779

Honingh Munten
Postbus 396
1940 AJ Beverwijk
075 - 6873094
fax: 075 - 6874771

Munth. Kevelam B.V.
Speulderweg 15
3886 LA Garderen
0577 - 461955
fax: 0577 - 461528

Postzegel- en munthandel Kienhorst
Steenstraat 16
7571 BK Oldenzaal
0541 - 515879
fax: 0541 - 520302

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97
7671 AT Vriezenveen
0546-561322
fax: 0546-561352

ING Bank
E.F.C. Molenaar
Herengracht 580
1017 CJ Amsterdam
020 - 5577375
fax: 020 - 6221721

De Nederlandse Muntenveiling
C. Muis
Rokin 60
1012 KV Amsterdam
020 - 6230261
fax: 020 - 6242380

Munthandel Oost-Brabant
M.van Berkom
Heischouw 31
5345 XT Oss
0412 - 624123
fax: 0412 - 651014

Theo Peters Numismatiek & Filatelie B.V.
Rosmarijnsteeg 7
1012 RP Amsterdam
020 - 6222530
fax: 020 - 6222454

E.D.J. van Roekel B.V.
F. Knol
Postbus 3
1400 AA Bussum
035 - 6949474
fax: 035 - 6949464

Romunt B.V.
W.E.M. Dols
Roerzicht 1
6041 XV Roermond
0475 - 316010
fax: 0475 - 311682

Laurens Schulman B.V.
Brinklaan 84a
1404 GM Bussum
035 - 6916632
fax: 035 - 6910878

C.J.G. Schuurman-Rijnholt
Emmastraat 13
7075 AL Etten (Gld)
0315 - 327781
fax: 0315 - 340021

Sipiro Munten
P. Willems
Selterskampweg 14
6721 AT Bennekom
0318 - 418064
fax: 0318 - 415816

Munthandel Verschoor
Postbus 5803
3290 AC Strijen
078 - 6741719
fax: 078 - 6744424

J.B. Westerhof
Trekpad 38-40
8742 KP Burgwerd
0515 - 573364
fax: 0515 - 573364

corresponderende leden:

Munth. Huis Albert
St. Jacobsmarkt 64
B-2000 Antwerpen
België
00 - 32 3 2321121
fax: 00 - 32 3 2318561

Jean Elsen N.V.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel
België
00 - 32 2 7346356
fax: 00 - 32 2 7357778

Jean-Luc van der Schueren
14 Rue de la Bourse
1000 Bruxelles
Belgique
00 - 32 2 5133400
fax: 00 - 32 2 5122528

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Lid nederlandse vereniging
van munthandelaren

Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455
Fax. 040 - 2110845

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

VEILING

AUCTION SALE

Coins and Medals

Twee maal per jaar Internationale ***Muntenveiling***

A.G. van der Dussen b.v.

- Munten, Penningen, Eretekenen en Numismatische Boeken
- Coins, Medals, Decorations and Numismatic Books
- Monnaies, Médailles, Décorations et Livres Numismatiques
- Münzen, Medaillen, Ehrenzeichen und Numismatische Literatur

Hondstraat 5, 6211 HW Maastricht, Nederland. Tel. (0)43.321.51.19 Fax. (0)43 32.16.014

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

UITGAVE STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat: Postbus 11028, 2301 EA Leiden, (tel 071-5120748, fax 071-5128678).

Bankrelaties:
Postbank 5761252
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam),
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen 2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar).

REDACTIE
N.L.M. Arkesteijn (015-2571630)
M.L.F. van der Beek (030-2910466)
J. van Geelen (hoofdredacteur, 0118-502220)
H.A. Groenendijk (071-5224532)
J. Limperg (020-6863063)
K.A. Soudijn (0162-431806)
B.J. van der Veen (070-3548031)

Redactiesecretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel. 071-5120748, fax 071-5128678).

ABONNEMENTEN
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar voor Nederland *f*45 (overige landen *f*70); losse nummers *f*10 (inclusief verzendkosten).
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie begrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

ADVERTENTIES
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

ADRESWIJZIGINGEN
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst worden verzocht hun adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder). De overige abonnees worden verzocht hun adreswijziging te zenden naar de uitgever.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Orientaliste, B - 3020 Winksele, België.

Meningen en feiten, zoals die door auteurs worden weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretaris: H.A. Groenendijk, 071-5224532
Secretariaat (opgave adreswijzigingen):
p/a De Nederlandsche Bank N.V., Postbus 98, 1000 AB Amsterdam,
(tel 020-5242274).

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen):
Mw. M. Kemper-Koel, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk, tel. 0183-307236, fax 0183-307356. Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Redactie (opgave adreswijzigingen):
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
(tel. 010-5914709).

Wat ons betreft hoeft geld niet te rollen

"Geld moet rollen" zegt men wel. Maar wat ons betreft kan het net zo goed blijven liggen. Internationale handelsbank HBU is van oudsher gespecialiseerd in munten en edele metalen als verzamel- of beleggingsobject. Collectioneurs, individuele beleggers en professionele handel vinden bij ons een fascinerende voorraad historische munten afkomstig uit de periode van het koninkrijk tot in de diepe middeleeuwen. Maar ook een onuitputtelijk assortiment gouden munten en baren goud, zilver en platina. Bij de handelsbank HBU, zelfstandige dochter van ABN AMRO, kunnen zij bovendien terecht voor deskundig advies omtrent alle overige bankzaken.

HBU

HOLLANDSCHE BANK-UNIE

ROTTERDAM 010 - 282 02 74

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Onze veiling catalogus op aanvraag

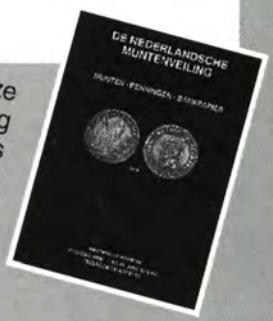

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies
Tel. 020 - 623 02 61
Fax 020 - 624 23 80

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam-C. - Tel. 020-6230261 - Fax 6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam Beëdigd Makelaars en Taxateurs